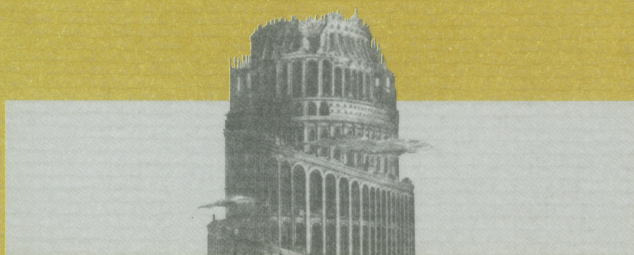

REVISTA GALEGA DE TRADUCCIÓN

VICEVERSA

Nº 7-8 - 2001/2002

SECRETARIO

Alberte Álvarez Lugrís

CONSELLO DE REDACCIÓN

Xela Arias Castaño
Valentín Arias López
Gonzalo Constenla Bergueiro
Anxo Fernández Ocampo
Xosé Mª Gómez Clemente
Ana Luna Alonso
Gonzalo Navaza Blanco
Camino Noia Campos
Antón Palacio Sánchez

COMITÉ ASESOR

José Bento, Lisboa
Américo Ferrari, Xenebra
Xesús Ferro Ruibal, Pontevedra
Albert Rivas, Barcelona
Antón Santamarina, Santiago
Xabier Senín Fernández, Santiago
Josu Zabaleta, Euskadi

DESEÑO CAPA: Antón Pulido

REVISTA GALEGA DE TRADUCCIÓN

VICEVERSA

Nº 7/8 (2001-2002)

SECRETARIO
Alberte Álvarez Lugrís

CONSELLO DE REDACCIÓN

Xela Arias Castaño
Valentín Arias López
Gonzalo Constenla Bergueiro
Anxo Fernández Ocampo
Xosé Mª Gómez Clemente
Ana Luna Alonso
Gonzalo Navaza Blanco
Camino Noia Campos
Antón Palacio Sánchez

COMITÉ ASESOR

José Bento, Lisboa
Américo Ferrari, Xenebra
Xesús Ferro Ruibal, Pontevedra
Albert Rivas, Barcelona
Antón Santamarina, Santiago
Xabier Senín Fernández, Santiago
Josu Zabaleta, Euskadi

DESEÑO CAPA: Antón Pulido

REDACCIÓN: Dto. de Filoloxía Galega e Latina da Universidade de Vigo
Apdo. 874 36200 Vigo - Galicia

ISSN 1135-8920-7-8

IMPRESIÓN: Gráficas Numen. r/ G. Barbón, 106. 36201 Vigo
D. Legal: VG.371-1995

SUMARIO

NECROLÓXICAS	7
TEORÍA E HISTORIA DA TRADUCCIÓN	9
MANUEL F. VIEITES. Antón Villar Ponte traductor. Apropiación e recreación do ideario artístico do movemento dramático angloirlandés e do Abbey Theatre.....	11
ÁUREA FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ. Métodos e estratexias para traduci-las lexias complexas. O caso dos refráns.....	51
XOSÉ MANUEL DASILVA. <i>A cuestión é non matar as palabras...</i> (sobre as <i>traizóns</i> de Aquilino Iglesia Alvariño como <i>traduttore</i>).....	71
IRIA GONZÁLEZ LIAÑO. Traducción e xénero. O feminismo de Rosalía de Castro traducido ó inglés.....	109
ALBERTO ÁLVAREZ LUGRÍS. Notas para o estudo da hipótese de explicitación.....	131
Traducción, lingua e ciencia:	
- XULIÁN MAURE RIVAS. Traducir ciencia en Galicia.....	149
- ELVIRA NARVAJA DE ARNAUX. Globalización e lingua. A colonización da lingua científica	155
- LUIS ÁLVAREZ POUSA. Xornalismo e ciencia. Cómo asegurar a percepción científica do viaxeiro.....	173
- BENIGNO FERNÁNDEZ SALGADO. Traducción científica e normalización lingüística.....	187
INSTRUMENTA	205
JOSÉ LUIS AGUIRRE MORENO, ALBERTO ÁLVAREZ LUGRÍS e XAVIER GÓMEZ GUINOVART. Aplicación do etiquetario morfosintáctico do SLI ó corpus de traducións TEC-TRA.....	207
NICOLAS LE CAM. Reflexións comparativas sobre os proverbios bretóns e galegos do ámbito mariñeiro	231

TRADUCCIONS XUSTIFICADAS	247
FRANCK MEYER. Siddhartha en galego.....	249
CRISTINA VEIGA. A traducción de Xeo e Lume	255
EVA M. ALMAZÁN GARCÍA. Os ingredientes da apócema máxica: lealdade ó noso e ó alleo en Harry Potter e a cámara dos segredos.....	259
ANTONIO RAÚL DE TORO. Traducir poesía irlandesa contemporánea: viaxe a Ítaca.....	265
 CRÍTICAS E RECENSIÓNS	 273
The Translation Studies Reader de Lawrence Venuti, MARÍA REIMÓNDEZ MEILÁ	275
Unha escolma xornalística de Plácido R. Castro (Xulio Rios, ed.), XOSÉ MANUEL DASILVA	281
Vello ceo nórdico, ALBERTO ÁLVAREZ LUGRÍS	289
Recensións de Bivir, MOISÉS RODRÍGUEZ BARCIA.....	293
 INFORMACIÓNS	 303
A traducción para o galego na entrada do milenio: relato dos libros traducidos nos anos 2000 e 2001, GONZALO CONSTENLA BERGUEIRO	305
O padre Sarmiento, teórico da traducción, XOSÉ MANUEL DASILVA	319
Decreto 267/2002, do 13 de xuño, polo que se regula a habilitación profesional para a traducción e a interpretación xurada doutras linguas para o galego, e viceversa.....	323
Notas para os autores	329

NECROLÓXICAS

Desde que en 2001 saíu o número anterior de *Viceversa*, o Comité Asesor desta revista quedou moi reducido polo pasamento de tres dos seus membros: a traductora Esther Benítez Eiroa, o poeta e traductor José Angel Valente e o profesor do Hunter College da Universidade de Nova York Xoán González-Millán. As defuncións de Esther Benítez e de Valente mereceron sentidas páxinas tanto na prensa diaria como nas revistas especializadas de traducción e literatura, algunhas escritas por membros do Consello de Redacción desta revista. Se para os dous primeiros a morte supuxo unha liberación de penosa doenza, a desaparición violenta nun accidente de tráfico do profesor González-Millán e a súa dona, Esperanza Caneda, deixou en familiares e amigos a persistente sensación dunha perda inadmisíble.

Este profesor galego, nacido no Grove (Pontevedra), estaba na vangarda dos estudos literarios e sociolóxicos e desde o Hunter College de Nova York encetou novos camiños de estudio e comprensión da realidade literaria de Galicia, como ben pode constatarase, tanto na súa non escasa obra, como nos dez números do *Anuario de Estudios Literarios Galegos* por el fundado e dirixido.

Desde o primeiro número de *Viceversa*, no que publicou «Cara a unha teoría da traducción para sistemas literarios ‘marxinais’. A situación galega», Xoán González-Millán seguiu de cerca tamén o mundo da traducción en Galicia. As súas propostas sobre a influencia da traducción nun sistema literario marxinal como o galego significaron un importante pulo para os estudos universitarios de traducción en Galicia, que se iniciaron precisamente nos anos en que o noso desaparecido amigo lle dedicou maior atención ó tema. E, a pesar de que a súa achega neste campo non foi prioritaria, pois centrou os seus estudos no comportamento do sistema literario de creación, as súas ideas foron e seguen sendo fundamentais para os traballos sobre a traducción en Galicia.

A certeza de que a súa semente ten aínda moito froito que dar e o recordo do seu afecto, laboriosidade e bonhomía son o noso consolo.

Redactada a nota anterior, na última corrección de probas deste accidentado número, temos que engadir a triste noticia do pasamento Xela Arias Castaño, membro do noso Consello de Redacción, traductora varias veces premiada e escritora comprometida coa nosa lingua. No próximo número desta revista farase unha cumprida información do seu labor no mundo de traducción.

¡Que a lembranza deles e as súas obras duren entre nós!

O Consello de Redacción

Teoría e historia da traducción

**Antón Villar Ponte traductor. Apropiación e recreación
do ideario artístico do movemento dramático angloir-
landés e do Abbey Theatre.**

Manuel F. Vieites

**Métodos e estratexias para traduci-las lexias complexas.
O caso dos refráns.**

Áurea Fernández Rodríguez

**A cuestión é non matar as palabras... (sobre as traizóns
de Aquilino Iglesia Alvariño como traduttore).**

Xosé Manuel Dasilva

**Traducción e xénero. O feminismo de Rosalía de Castro
traducido ó inglés.**

Iria González Liaño

Notas para o estudio da hipótese de explicitación.

Alberto Álvarez Lugrís

Traducción, lingua e ciencia:

Traducir ciencia en Galicia.

Xulián Maure Rivas

**Globalización e lingua. A colonización da lingua cientí-
fica.**

Elvira Narvaja de Arnaud

**Xornalismo e ciencia. Cómo asegurar a percepción
científica do viaxeiro.**

Luis Álvarez Pousa

Traducción científica e normalización lingüística.

Benigno Fernández Salgado

Biblioteca

ANTÓN VILLAR PONTE TRADUCTOR. APROPIACIÓN E RECREACIÓN DO IDEARIO ARTÍSTICO DO MOVEMENTO DRAMÁTICO ANGLOIRLANDÉS E DO ABBEY THEATRE

Manuel F. Vieites¹
I. E. S. número 1. Vigo

Resumo

As traducións poden ter especial relevo no desenvolvemento dunha literatura nacional pois os textos traducidos poden mostrar novos modelos de construír as representacións da nación. Ese foi o caso da literatura dramática galega no primeiro tercio do século XX, cando un grupo de escritores e políticos decidiron crear un teatro nacional baseado tanto na tradición popular e nacional como na apropiación de diversas correntes europeas, como o Abbey Theatre. Neste traballo analizamos o rol desempeñado por Antón Villar Ponte naquel proceso.

Abstract

Translations can play a significant role in the development of national literatures as long as the translated texts show new models of enacting the representations of the nation. That was the case with the Galician drama in the first quarter of the XXth century, when a group of writers and politicians decided to create a national theatre based both in the popular and national traditions and in the appropriation of different European trends, such as the Abbey Theatre. In this paper we analyse the role played by Antón Villar Ponte in that process.

¹ O autor do presente traballo pertence ó grupo de investigación "Panorama e desenvolvemento da tradución en Galicia", dirixido por Ana Luna, profesora da Facultade de Filoloxía e Tradución da Universidade de Vigo e inscrito no rexistro da citada universidade co código TI3.

Hai anos especialmente significativos no desenvolvemento do sistema teatral galego e tamén do subsistema conformado pola literatura dramática. Para os obxectivos desta breve indagación os anos 1925, 1926 e 1927 teñen particular interese pois nas páxinas do xornal *El Pueblo Gallego* aparecen unha serie de artigos que informan das tensións que naquela altura presentaba un sistema teatral dominado pola estética rexionalista. En efecto, en decembro de 1925 Rafael Dieste publicaba dous traballos breves titulados “En col do noso teatro”², que en boa medida ían ser a espoleta dunha longa e interesante polémica respecto das orientacións artísticas e temáticas da literatura dramática e do teatro galegos, así como das súas funcións. Días despois, Jesús Bal y Gay³ publicaba un artigo no que criticaba duramente o labor escénico dos coros e outras agrupacións que se ocupaban por igual do teatro e dos bailes rexionais, o que provocaría a resposta irada de Leandro Carré Alvarellos⁴ e as consideracións sempre atinadas e xuízos de Víctor Casas⁵. Entremedias hai que salientar igualmente algúns comentarios certamente demoledores e sarcásticos de Evaristo Correa Calderón⁶, quen sinalaba: «Querer hacer patria a base de representaciones de *O zoqueiro de Vilaboa* o de *O corazón d'un pedáneo* sería pueril. No conseguiríamos más que reírnos de nosotros mismos, de lo que hay en nuestras costumbres de grotesca animalidad».

Sen entrarmos agora a analizar polo miúdo as causas daquela polémica, que se mantivo ata 1929⁷, queremos destacar que naquel debate había varias tendencias, desde os que apostaban por un teatro de corte rexional, ata os que defendían unha dignificación do teatro mais sen renunciar ás esencias da tradición, desde os que propoñían unha escena naturalista e universal ata os que alentaban unha ruptura que se quería radical, sen selo verdadeiramente.

En medio daquela liorta, na que xa latexaba un debate posible arredor do que debería ser un teatro nacional, e unha literatura dramática cunha entidade similar, Plácido Castro publicaba no citado xornal un traballo que destaca por constituír unha das propostas máis realistas, sensatas e meditadas do momento. Comezaba por salientar a nova orientación que alentaba en pezas

² *El Pueblo Gallego*, Vigo, 22 e 24-12-1925.

³ “En torno al ballet gallego. Una carta aclaratoria de Jesús Bal”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 31-12-1925.

⁴ “En torno al ballet gallego. Mais aclaracións”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 6-1-1926.

⁵ “Encol do teatro galego”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 22-1-1926.

⁶ “Arar y cantar. El teatro gallego, como propaganda” e “Arar y cantar... II”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 14 e 15-1-1926.

⁷ Johán Carballeira, “Teatro”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 8-3-1929.

como *O Mariscal* de Ramón Cabanillas ou *Hostia* de Armando Cotarelo para despois criticar os repertorios das compañías galegas, asentados no realismo costumista e hiperenxebrista. Naquel traballo, Plácido Castro non só apoiaba decididamente as propostas de Antón Villar Ponte relativas á formulación práctica dunha nova orientación da creación dramática asentada nos *folk-dramas*, senón que salientaba a importancia que no desenvolvemento dun teatro nacional podían ter as traducións e propoñía os nomes de James Matthew Barrie, Maurice Maeterlinck ou August Strindberg, sen deixar de insistir na transcendencia de William Butler Yeats, John Millington Synge, Lady Gregory, Lord Dunsany ou Sean O'Casey. Irlanda aparecía así, naquel abrente cultural galeguista, como referente literario e o Abbey Theatre como referente teatral (Castro, 1927):

El “Abbey Theatre” de Dublín no es un simple centro artístico. Fue una de las fuerzas más activas en la constitución de la nacionalidad irlandesa, una institución donde se iba forjando la opinión pública, que se agitaba apasionada alrededor de un drama de Yeats o de Synge, y más recientemente de Sean O'Casey, llegando hasta el tumulto y el escándalo. Si algún día tuviéramos la suerte de que los gallegos llegaran a discutir acaloradamente y hasta a pegarse por causa de las ideas expuestas en un drama, ese día sería una fecha feliz y memorable en los anales de Galicia.

Velaí temos formulada con absoluta claridade a necesidade e a importancia da institución teatral, conformadora de correntes de opinión e termómetro do sentir popular, pero tamén a transcendencia da escena na configuración e a consolidación daquilo que Jürgen Habermas denominou “esfera pública” (Calhoun e outros, 1992; González-Millán, 2000).

Falar dun teatro nacional⁸, debate que se establece en Europa durante o século XIX, non só implica referir as diversas tentativas de constituír unha compañía nacional que desenvolvese un traballo exemplificador para a dignificación e o desenvolvemento da escena galega, que en Galicia fracasa coa renuncia de Fernando Osorio Docampo a dirixir o cadro de declamación do Conservatorio Nazonal do Arte Galego, senón analizar as diversas tentativas de establecer un canon literario e escénico desde o que introducir criterios cualitativos na escena, asegurar a súa autonomía discursiva como campo cultural diferenciado (Bourdieu, 1995) e proxectar a institucionalización efectiva das artes dramática e teatral. Unha aposta pola renovación teatral á que non foron alleos Rafael Dieste, Vicente Risco, Daniel R. Castelao ou Jesús Bal y Gay (1924), e que ocupou unha boa parte do discurso cultural de Antón

⁸ Alejandro Miquis, “El Teatro Nacional”. Jesús Rubio Jiménez, 1998, pp: 232–258.

Villar Ponte, que xa en 1903, desde as páxinas da Revista Gallega realizaba algunhas interesantes suxestións verbo das orientacións temáticas dunha literatura dramática e dun teatro aínda por facer, mesmo por imaxinar. Falando das estreas de autores como Frederic Soler, Àngel Guimerà, Ignasi Iglesias ou Santiago Russinyol (Castellón, 1994), subliñaba a importancia de «Llevar á la escena las fatigas y las privaciones, las miserias y las luchas del sufrido paria de los campos gallegos, con todo el colorido de la verdad y con todo el realismo de la exactitud: de caridad y de arte al propio tiempo» (Villar Ponte, 1903).

Escolta temática e orientación ideolóxica ou estilística (realismo) estaban en plena consonancia coa deriva agrarista e republicana que naquela altura sentía Antón Villar Ponte e que se verá reflectida nun dos seus primeiros textos dramáticos: *A patria do labrego*, que data de 1905 (Durán, 1981). E despois dun longo silencio, no que non deixa de escribir textos relacionados co republicanismo ou coa nacente causa galeguista, Antón Villar Ponte volve escribir sobre literatura dramática e teatro con ocasión da estrea do espectáculo *A man de Santiña*, en abril de 1919 no Pabellón Lino da Coruña. Salientando cómo aquel espectáculo marcaba «una etapa nueva y una nueva orientación en el teatro gallego», sinalaba que se trataba dunha obra de transición, «entre los tímidos y no siempre afortunados ensayos de teatro gallego habidos hasta aquí y los que sobrevendrán ahora», e subliñaba: «En ella ni se ahorcan caciques, ni se habla de mujeres deshonoradas, ni de supersticiones y brujerías» (Villar Ponte, 1919). Apostaba, xa que logo, por un novo paradigma que implicaba unha certa ruptura coas diversas representacións da rexión e, en menor medida, da nación, que eran propias do teatro rexionalista. Mais tampouco era alleo á necesidade de establecer unha relación dinámica entre tradición e modernidade e así o defenderá nun artigo no que propón unha sorte de teatro “folclórico”, lembrando que «es el teatro con el que iniciaron el resurgir de personalidad todos los pueblos célticos» (Villar Ponte, 1923).

Falar dos pobos celtas supoñía falar, sobre todo, de Irlanda, pois de Irlanda procede un dos primeiros textos dramáticos traducidos e publicados, se non consideramos aquel fragmento que aparecía en *A Nosa Terra* dous anos antes, tirado da obra *Os pretendentes á coroa*, un texto de Henrick Ibsen⁹ datado en 1863. En efecto, en 1921, a revista *Nós* presenta a versión galega da obra *Cathleen Ni Houlihan*, de William Butler Yeats, versión debida a Antón Villar Ponte que inicia así unha longa relación coa literatura e co teatro angloirlandeses, xa que non gaélicos ou irlandeses. E será a partir desas lecturas e desas traducións, sen esquecer outras influencias notables como a de Ramón María del Valle-Inclán —por quen sentía verdadeira devoción (Villar Ponte, 1934a)—, como o director de *A Nosa Terra* imaxine e for-

⁹ *A Nosa Terra*, 61, A Coruña, 20–7–1918.

mule todo un proxecto de teatro nacional asentado nunha literatura dramática que quería plenamente nova, decididamente galega e celta.

Con este traballo queremos facer unha primeira aproximación ó labor desenvolvido por un dos autores e pensadores máis transcendentais no desenvolvemento da cultura galega, tamén no dos sistemas teatral e literario, alén do seu relevo e significación como político comprometido firmemente coas causas galeguista, republicana e progresista, tres amores que ben poucos souberon e quixeron acariñar por igual. Primeira aproximación que ten unha dimensión esencialmente cualitativa, por canto non imos facer un reconto exhaustivo do campo proposto, e dos diversos problemas que suscita, senón sinalar aspectos que nós entendemos significativos para alentar novos estudos e investigacións que outros investigadores e investigadoras han desenvolver no futuro inmediato.

Por razóns varias, tampouco queremos realizar unha lectura crítica das teorías relativas ás relacións entre sistemas literarios (e/ou teatrais) e ó rol das traducións, se ben iremos fiando propostas de diferentes autores e autoras na medida en que sexan precisas para analizar o caso que agora nos ocupa. O noso obxectivo non é outro que mostrar, sequera nos trazos máis básicos, un campo de investigación rico, suxestivo e aínda por explorar no que os estudos literarios, os estudos culturais, os estudos de traducción ou os estudos teatrais poidan crear un espacio común onde a interdisciplinariade sexa un sinal de identidade na hora de enfrontar o estudo dunha realidade sempre complexa (Morin, 1996).

En efecto, hai un par de anos, tiven a oportunidade de participar en dous tribunais que xulgaban traballos de fin de carreira na licenciatura de Traducción e Interpretación. Confeso que me sorprendeu moi gratamente a calidade dos traballos de traducción presentados, a xustificación da escolla textual, a selección de metodoloxías e ferramentas, así como a explicación e solución das diversas dificultades que sempre xorden cando levamos un texto dunha lingua a outra. Pero quedei un pouco decepcionado no que facía referencia ó estudio crítico do texto e á súa contextualización. Claro que os alumnos e alumnas da licenciatura a penas reciben formación no eido da crítica literaria aplicada á traducción ou no campo non menos importante dos estudos de literatura comparada. Por suposto tampouco reciben formación e información verbo da especificidade do texto dramático, ámbito que constitúe un importante banco de traballo, sobre todo en relación cos procesos de creación teatral. É mágoa, unha verdadeira mágoa, pois os coñecementos verbo da teoría do texto dramático, da teoría dramatúrxica ou da historia da literatura dramática pode ter especial relevo no exercicio profesional, na docencia e na investigación. As posibilidades de investigación son moitas, como tentaremos mostrar con este traballo, que, insistimos, non ten outro obxectivo que ir abrindo camiños no eido dos estudos teatrais e na necesaria interacción entre estes e outros marcos disciplinares e especialidades de estudio.

Como en Irlanda

Como sinalabamos nun traballo escrito para acompañar o libro do espectáculo *Como en Irlanda*, estreado polo Centro Dramático Galego en 1996 (Vieites, 1996a), desde os tempos en que os iniciadores da historiografía galega contemporánea (José Vereá y Aguiar, Leopoldo Martínez Padín, Benito Vicetto, Manuel Murguía ou Leandro Saralegui y Medina) integran a Galicia no chamado “mundo celta”, non foron poucas as influencias, directas e indirectas, reais ou imaxinadas, que as culturas daqueles pobos exerceron na vida sociocultural e política de Galicia, tamén na súa creación artística. Os historiadores, poetas e intelectuais responsables da formulación do corpus teórico e literario provincialista, rexionalista e, finalmente, nacionalista, utilizarán as orixes celtas de Galicia (etnias de identificación) como un dos elementos diferenciadores fronte a unha Castela máis latina e que Manuel Murguía definía como “semita” (etnias de exclusión), establecendo un conxunto de dicotomías para establecer a distancia necesaria entre o “nós” e os “outros”, estratexia sempre presente nos procesos de definición identitaria e construción nacional (Máiz, 1997).

Fronte a Castela, os intelectuais galeguistas dirixen a súa mirada a Europa na procura de pontes de unión con aquela tradición da que querían ser parte, particularmente a Bretaña, en moita menor medida a Gales, e, sobre todo, a Irlanda. A reconstrución que Benito Vicetto ou Manuel Murguía facían do pasado histórico da nación, entre celtas e suevos, tiña o seu complemento na reivindicación e na recreación que Eduardo Pondal (1996: 57) facía dunha tradición bárdica perdida:

¡Oh nieto de Gondomil
y del noble Curbán hijo!
Los acentos de tus bardos
no sé dónde los he oído,
vuestra patria es una patria
cuya hermosa faz he visto,
y me traen remembranzas
de otros tiempos que ya han sido,
no sé cómo ni sé donde,
mas cuyas notas percibo...

Cando en 1916 se crea a primeira das Irmandades da Fala e os intelectuais e militantes que prefiguran aquel movemento fundamental na reconstrución nacional buscan exemplos que poidan axudar a formular a que xa se prefigura como a cuestión nacional galega e servir de espello para a acción cultural e política, Irlanda vai aparecendo progresivamente como un dos modelos que cómpre imitar. Así, en outubro de 1920, *A Nosa Terra* ofrece na

súa portada un tributo ó alcalde de Cork¹⁰, Terency MacSwiney, que morría no cárcere no curso dunha folga de fame, e un ano despois o Boletín Mensual da Cultura Galega, *Nós*, dedica todo un número á cuestión irlandesa, sinalando as múltiples semellanzas entre os dous países e as súas culturas. Aí atopamos, como se dixo, a primeira das dúas versións galegas da obra de William Butler Yeats, *Cathleen ni Houlihan*, realizada por Antón Villar Ponte.

O problema nacional de Irlanda vai ser un tema recorrente nestas dúas publicacións que, asemade, van dedicar un bo número de páxinas ó coñecemento dos trazos máis significativos do mundo cultural celta, fundamento dunha sorte de “teoría atlántica” que percorre unha boa parte da obra de Vicente Risco, e na que tamén se pode documentar unha certa influencia do saudosismo, que en Galicia conta entre os seus promotores a Xaime Quintanilla, Álvaro de las Casas ou Plácido R. Castro, quen nun estudio sobre a saudade afirmaba (1928: 42):

Si pasamos a examinar la literatura dramática de Irlanda, la veremos dominada, como en su poesía, por el ansia de magia de países de leyenda, donde todo puede ser verdad, de la edad heroica de Erin en la que héroes, princesas y hadas vivían en un mundo de maravillas y de encanto. Y aun en las ocasiones en que la acción se desarrolla en el mundo real es el tema más frecuente del drama irlandés el anhelo de ese inalcanzable ideal. La lucha entre lo real y lo soñado, la saudade de la belleza, o la tragedia del que se creó ilusiones, del que quiso hacer de su vida una leyenda.

Cabo deste sentimento de estrañamento producido pola proximidade dun océano máxico, ora poboado por seres lendarios ora contendo unha inexplicable forza tráxica (eis a raíz de *Riders to the Sea*, a peza de John Millington Synge), e sobre o que Ramón Cabanillas (1959: 807) escribiu aquilo de que as «terras de Irlanda, de Bretaña e Galicia, onde viven os pobos célticos, con gaita ou sen ela, estanse sempre queixando, cos ollos cravados no mar onde parece que se lles perdeu algo», cómpre sinalar tamén a pegada dunha fe panteísta, dun fondo paganismo que agroma en toda a literatura clásica gaélica, e dun marcado sentimento de simbiose (non sempre gratificante) cunha natureza viva e misteriosa, poboada de seres mitolóxicos, como os que William Butler Yeats presenta na súa obra *The Land of Heart's Desire*, tamén traducida para o galego como *O país da saudade*.

Aquel himno patriótico que Alfredo Brañas titulara *Como en Irlanda* vai supoñer para os nacionalistas galegos un símil necesario na construción dun espacio de encontro cultural (as máis das veces imaxinario), que só agora, a

¹⁰ "O heroe mártir da raza". *A Nosa Terra*, 129, A Coruña, 5-10-1920.

principios do XXI, se vai facendo real, particularmente no eido da música tradicional. Malia non seren máis que convidados de pedra nos poucos encontros e congresos panceltistas a que asistiron, pois faltaba unha lingua celta que servise de enlace, os nosos intelectuais e escritores volveron a súa ollada cara a unhas culturas que sentían próximas, por celtas, e que participaban de trazos semellantes ós da súa propia, pois algunhas das culturas máis ricas da Europa medieval sufriran, por causas sociopolíticas e económicas, similares procesos de minorización e marxinação. ¿Quen podía imaxinar que naquela illa supostamente poboada por salvaxes se agochase unha das máis ricas tradicións literarias de todo o occidente europeo, tantos séculos silenciada pola historiografía inglesa? ¿E como explicar que neste perdido recanto da periferia atlántica a tradición lírica alcanzase un desenvolvemento tan singular?

Como dixemos, Antón Villar Ponte vai manter unha permanente preocupación por buscar camiños de promoción dunha literatura dramática e dun teatro que non só fosen galegos pola lingua empregada senón pola súa materia literaria e polo seu tratamento, polas temáticas tratadas e polos mundos recreados. Nun artigo publicado na singular revista *Resol* subliñaba (Villar Ponte, 1936^a): «Apenas si temos saído ata hoxe dos modos d'un teatro mimético que sô poderíamos decir que é noso pol—a expresión da lingoa e por algunhas fuxidas ô campo do folklore. E nin a língoa somentes c'ô folk-lórico a ela xunguido abundan para crear un teatro».

Coa clarividencia que agroma en moitas das súas análises, A. Villar Ponte estaba presentando a necesidade de transitar do rexionalismo literario, dominante no eido dramático, a unha verdadeira literatura dramática nacional, alicerce sobre o que construír un teatro nacional, conceptos sobre os que Xoán González-Millán (1994) ou Antón Figueroa (2001) levan realizado importantes achegas nos últimos anos. E entre os modelos posibles, que se viñan presentando en diversos medios, particularmente en *A Nosa Terra*, *Vida Gallega* ou *El Pueblo Gallego*, Villar Ponte opta polo que el denominaba *folk-drama*¹¹, subxénero dramático que fora cultivado por autores tan significativos como Douglas Hyde¹², William Butler Yeats, Lady Augusta Gregory ou John Millington Synge.

Curiosamente aquel afervorado grupo de intelectuais e dirixentes galeguistas, que facían da lingua un verdadeiro *casus belli*, toma como mod-

¹¹ Para unha aproximación ó concepto de *folk-drama* no contexto galego, pode ter utilidade o noso traballo "Para unha teoría do *folk-drama*. A propósito do Movemento Dramático Angloirlandés e do Movemento Dramático Nacional: traducións, discursos e contradiscursos na formulación dun teatro nacional", que vai publicar o *Anuario de Estudios Literarios Galegos* en 2003.

¹² Cómpre salientar que Douglas Hyde, principal promotor da recuperación da tradición popular, foi igualmente quen desenvolve o *folk drama*. Unha boa parte da súa obra dramática está escrita en gaélico e foi traducida para o inglés por Lady Augusta Gregory.

elo a obra dun grupo de autores que se ben tiñan colaborado na recuperación da tradición cultural gaélica, xamais se posicionaron a prol do uso da lingua irlandesa e mesmo mantiveron enfrontamentos cos integrantes da Liga Gaélica e co *Sinn Féin*. Pois John Millington Synge, William Butler Yeats, Lady Augusta Gregory ou James Joyce tiveron, salvando as diferencias que hai entre uns e outros, un posicionamento similar ó de Valle-Inclán, que tamén recupera parte da paisaxe e da xeografía humana e cultural tradicional de Galicia para crear pezas dramáticas ou novelas de valor universal. Sen embargo, só Valle-Inclán foi obxecto, aquí en Galicia, de todo un discurso crítico que inicia e mantén, con certa regularidade, Vicente Risco (González-Millán, 1995a). Mais esa é outra historia sobre a que algún día, necesariamente, teremos que volver.

É certamente significativo que fose Risco un dos primeiros en chamar a atención a respecto da importancia da literatura angloirlandesa cando el mesmo tiña proposto como modelos, sobre todo no eido dramático, autores como Gabriele D'Annunzio, Maurice Maeterlinck, Henrik Ibsen, August Strindberg ou Gerhart Hauptmann. De todos eles fala no seu artigo “Teoría y-Estórea do Drama” (Martínez-Risco, 1921a), e a súa influencia, sobre todo a dos máis simbolistas, percorre a súa única peza dramática, *O bufón d'El Rei*, publicada en 1928 e reeditada en 1979 (Villalaín, 1997). Velaí unha mostra máis desa vontade de achegarse ás máis variadas tendencias que sempre manifestaron os integrantes do cenáculo ourensán, e principalmente Risco, cabezaleiro maior daquela primeira sorte de prevanguardia estética do galeguismo. Pero Irlanda, unha das nacións celtas máis próximas a Galicia, exercía un poderoso influxo sobre todos os intelectuais agrupados arredor de *Nós*, ben que como sinalou Nicole Dulin (1987) non poidamos esquecer a súa filiación francófona que tamén lembraba o profesor Antón Figueroa (1996). Aquela influencia deixouse sentir en Risco, sempre preocupado por establecer puntos de encontro entre os pobos celtas espallados por Europa, e así foi como iniciaba un traballo incluído no número que a revista *Nós* dedicaba a Terence MacSwiney, o precitado alcalde mártir de Cork (Martínez-Risco, 1921b): «Irlanda e Galiza son terras do Estrem'Oucidente d'Europa habitadas pol—a mesma raza e suxeitas a un imitante destino, d'un xeito tal, que somella coma si Deus quixera axuntar a unha coa outra por unha chea de misteriosas relacións de todo—os ordes...».

O feito de que Irlanda pase a ser un referente en materia dramática (Movemento Dramático Angloirlandés), e teatral (Abbey Theatre), non é casual se consideramos a transcendencia que a loita republicana irlandesa, polo menos de maneira simbólica, vai ter na conformación do ideario galeguista. Os versos xa citados de Brañas, *Como en Irlanda, érguete i anda*, vanse converter nunha consigna moi popular na época en Galicia, que fora situada como unha das sete nacións celtas polos primeiros historiadores galegos.

Recepción e influencias da *cuestión irlandesa*

Se ben na cuarta entrega de *A Nosa Terra*¹³ Antón Villar Ponte lembraba ós lectores que o 17 de nadal de 1483 morreran as liberdades galegas, trala execución de Pardo de Cela (un dos mitos de liberación que se van construír na época), e se nos primeiros números se insiste na necesidade de «imitar a Cataluña»¹⁴, no número 16, Xaime Quintanilla publica un artigo na súa sección, “Do meu feixe”¹⁵, no que xa se fai referencia a loitas de liberación nacional en Polonia, Irlanda e Finlandia. No número 95, de 25 de xullo de 1919, na sección “Novas do mundo”, *A Nosa Terra* informa respecto da viaxe a Estados Unidos de Eamon de Valera para buscar apoios para a independencia, afirmando que «Irlanda, a irmá Irlanda conta con tódalas nosas simpatías agarimosas no seu pleito de xustiza».

Outra das referencias iniciais a Irlanda e á súa loita de liberación nacional aparece nun traballo sen asinar publicado en *A Nosa Terra* en 1920¹⁶. Un mes despois o mesmo periódico inclúe unha breve nota na que se fai referencia á insurrección armada¹⁷. No número seguinte¹⁸ atopamos outro artigo sen asinar, “¡Salve, irmá sobri-me!”, e pasado outro mes a conferencia que Antón Villar Ponte pronunciara no salón de actos da Sociedade Económica¹⁹, disertación que remata con referencias ó exemplo do pobo irlandés e cos xa coñecidos versos de Brañas. A información continúa en números sucesivos e tamén aparecerá a primeira entrega dun longo traballo sobre Irlanda encadrado nunha sección titulada “Historia dos movementos nacionalistas.”²⁰ O número 129²¹ reproduce en portada unha fotografía do alcalde de Cork, presentado en Galicia como o «novo Cristo da raza céltiga», que «rubeu o calvario santo da arelada redenzón», conformando unha mitoloxía e unha imaxinería que logo atoparemos en diversas pezas dramáticas da época. Lembremos como se presenta a Pardo de Cela, o heroe e mártir da nación galega, na peza de Ramón Cabanillas, *O Mariscal*, xusto cando é axustizado na praza de Mondoñedo (1996: 220–221)

¹³ *A Nosa Terra*, 4, 15–12–1916.

¹⁴ *A Nosa Terra*, 5, 25–12–1916.

¹⁵ *A Nosa Terra*, 16, 20–4–1917.

¹⁶ “O nazionalismo galego trunfal”. *A Nosa Terra*, 112, 10–2–1920.

¹⁷ Na reseña titulada “Como en Irlanda”, na que podemos ler: «A insurrección d'Irlanda é seria. Lémos novas dela con fondo interés. Os reos celtas da “Verde Erin”, esnaquizaron, con lume i-esprovisos, corenta oficiñas recaudadoras de tributos e algunhas Aduanas...». *A Nosa Terra*, 117, 10–4–1920.

¹⁸ *A Nosa Terra*, 118, 25–3–1920.

¹⁹ *A Nosa Terra*, 120, 25–5–1920.

²⁰ “Historia dos movementos nacionalistas. Irlanda I. Os irlandeses. Antecedentes históricos”. En *A Nosa Terra*, 218 (sic), 5–9–1920. Seguirán sete entregas máis. A serie, sen asinar, remata co número 137, de 31–3–1921.

²¹ *A Nosa Terra*, 5–10–1920.

A partir deste momento, os nacionalistas galegos deciden implicarse activamente na cuestión irlandesa e así, en novembro de 1920, *A Nosa Terra*²² publica copia da mensaxe que dirixen ós seus irmáns e que comeza da seguinte maneira:

Un profond sentiment d'amitié, de devotion fraternelle, peut-être de solidarité raciale, nous ment pour nous adresser à vous, nobles fils d'Irlande, nos frères par l'amour sacré du sol natal— en vous envoyant, saisis d'admiration pour votre effort heroique, la salutation enthousiaste des bons fils de Galice²³.

En decembro de 1920, Risco publica en *Nós* a primeira parte do estudio “Galizia Céltiga”²⁴ e en febreiro de 1921 envía á *Nosa Terra* outro traballo seu titulado “O despertamento dos pobos célticos e o porvir de Europa”²⁵, cos que continuaba a liña iniciada dous anos antes cun artigo, “O druidismo no século XX”²⁶, que remataba cun apaixonado *¡Keltia da viken!* A esta campaña de apoio á causa irlandesa súmase Eça de Queiroz, que publica un traballo titulado “Irlanda”, no mesmo número de *A Nosa Terra* no que se inclúen poemas de J. M. López Picó e Josep Carner publicados na *A Nosa Terra* e traducidos por Antón Villar Ponte²⁷.

Nesta mesma liña de publicar documentos que se consideraban importantes para dar a coñecer e defender a cuestión irlandesa, aparecerá, entre outros, un traballo de A. Rovira Virgili, “A cuestión de Irlanda durante a guerra”²⁸, ou un extracto de documentos do parlamento irlandés, baixo o lema “Memorial do *Dail Eireann*”²⁹, traballos quizais traducidos por Antón Villar Ponte, verdadeiro animador do xornal nacionalista ata que en xaneiro de 1922 renuncia ó posto de director, despois de sumarse ó sector culturalista das Irmandades, capitaneado por Vicente Risco. Altura na que se celebra o Congreso da Raza Irlandesa en París, ó que o consello directivo da Irmandade da Fala, en representación das organizacións nacionalistas gale-

²² *A Nosa Terra*, 130–131, 5–11–1920. Neste número tamén aparece un artigo titulado “Irlanda e o lord–alcalde de Cork”, traducido da revista católica barcelonesa *La Hormiga de Oro*.

²³ Os galeguistas facían da lingua, como se dixo, un *casus belli*, a diferenza dos republicanos irlandeses que a penas se utilizaban o gaélico. Sen embargo os galeguistas non utilizan o inglés na mensaxe por ser esta a lingua colonial.

²⁴ *Nós*, Ourense, 3. Este artigo terá continuación noutro publicado no número 5, de 24 de xuño de 1921.

²⁵ *A Nosa Terra*, 133, 1–2–1921. Traballo dedicado, basicamente a Bretaña, terra pola que Risco sentía verdadeira paixón.

²⁶ *A Nosa Terra*, 93, 5–6–1919.

²⁷ *A Nosa Terra*, 136, 15–3–1921.

²⁸ *A Nosa Terra*, 138, 15–4–1921.

²⁹ *A Nosa Terra*, 148, 1–10–1921. Terá continuidade no número 149, de 15–10–1921.

gas, enviarán unha carta de apoio e adhesión que remata cun viva á independencia irlandesa e á solidariedade entre os pobos celtas³⁰.

O número 8 da revista *Nós*³¹ contén, como se dixo, un monográfico sobre Irlanda onde se ofrece unha homenaxe a Terence MacSwiney. Mentres Cabanillas e Victoriano Taibo achegan un poema cada un, Ramón Otero Pedrayo escribe o traballo “Irlanda Políteca no século XIX”, e Vicente Risco un estudio comparativo, “Irlanda e Galiza”. As interferencias que producen a tradición dramática angloirlandesa, a mesma literatura angloirlandesa, a cultura gaélica e a situación sociopolítica da illa atlántica na escrita dun reducido grupo de autores galegos aumenta. Vicente Risco, Ramón Otero Pedrayo, Ramón Cabanillas, Antón Villar Ponte ou Xaime Quintanilla serán os que, desde unha perspectiva ou outra, máis insistan na vella e renovada irmandade.

No números 26, 27 e 28 da revista *Nós*, Vicente Risco (1926a, 1926b, 1926c) publica un traballo fundamental. Leva por título “A moderna literatura irlandesa”, e aparece na sección titulada “Da renacemento céltica”. No traballo Risco fai un percorrido polas novidades máis interesantes da literatura angloirlandesa (dramática, lírica e narrativa), sinalando autores e obras, amais de informar sobre a existencia da *Connvadh na Gaedhilge* (Liga Gaélica) e citar escritores en gaélico como Douglas Hyde ou Padraic Colum. Ó longo de máis de 16 páxinas, presenta figuras tan significativas como William Butler Yeats, John Millington Synge ou James Joyce que comezan a gozar de gran predicamento entre a intelectualidade galega e serán citados, moitas veces ó chou, en diversos artigos de exaltación patriótica. Se como vimos, *A Nosa Terra* constitúe o espazo no que se constrúe o ideario galeguista e onde se plasman iniciativas diversas de dinamización sociocultural e de intervención política que van organizar as Irmandades da Fala, a revista *Nós* convértese na porta de comunicación coa cultura europea, informando ó público galego «do movemento das ideas no mundo civilizado», tal e como se afirmaba no seu editorial de presentación. Irlanda vai ser en todo este período un referente permanente, quer no eido sociocultural e artístico quer no político.

Ben que o labor divulgativo de Vicente Risco foi transcendental na necesaria apertura de Galicia ó exterior e no descubrimento efectivo da cultura celta, en realidade vai ser Antón Villar Ponte, co decidido apoio de Plácido Castro, quen tentará desenvolver, con realizacións prácticas, ese

³⁰ *A Nosa Terra*, 155, 15–1–1922. Dáse noticia da celebración en París do Congreso Mundial da raza irlandesa, informando que, «Ao mesmo tempo que o Congreso, faranse tamén representacións de teatro irlandés en idioma gaélico e tamén en idioma francés nun dos teatros parisiños». No número 156, de 1–2–1922, segue a información.

³¹ Editado con data do 5–12–1921.

proxecto de encontro intercultural no plano da escrita dramática e no da definición de modelos para a creación teatral. Eles dous, coa colaboración de Ramón Villar Ponte, foron os responsables da versión galega de dúas pezas de William Butler Yeats (*The Land of Heart's Desire* e *Cathleen ni Houlihan*, que datan de 1894 e 1902 respectivamente). As pezas, tituladas en galego *O país da saudade* e *Catuxa de Houlihan*, foron publicadas en 1935, pola Editorial Nós, que dirixía Ánxel Casal Gosende. A primeira delas sería reeditada no número 45 de *Grial* e as dúas xuntas serían recuperadas pola Editorial Castrelos en 1977.

Mais naquel número 8 que a revista *Nós* dedica en 1921 a Irlanda e a súa cultura, Antón Villar Ponte xa ofrece unha primeira versión de *Cathleen ni Houlihan* que se publica sen título galego. Anteriormente, na mesma revista aparecera unha breve reseña anónima titulada “W. B. Yeats”³², baixo o epígrafe “Letras Irlandesas”, onde se daba conta do número que *La Douce France* dedicara en novembro de 1920 a Yeats e que se fai referencia á súa poesía e a unha “escea de fadas” titulada *A Terra do Deseo do Curazón* (referencia explícita ó texto dramático antes citado, *The Land of Heart's Desire*). Alí aparece a tradución do poema titulado “To an isle in the water”. Mantemos certas dúbidas respecto da persoa que en setembro de 1920 inicia nas páxinas de *A Nosa Terra* aquela primeira serie de artigos xa citados sobre Irlanda, “Historia dos movementos nacionalistas”, pois na oitava entrega aparecía unha interesante referencia ó Movemento Dramático Angloirlandés e ó Abbey:

Nas derradeiras décadas creou-se un teatro nazonal irlandés, que é unha das manifestacións mais originales e mais vigorosas da literatura dramática dos nosos días. Seu fundador é un dramaturgo de grande mérito, YEATS, que estableceu na Irlanda o ABBEY THEATRE e dou-lle un carácter eminentemente patriótico. O espírito nazonal inflama do mesmo xeito as obras de SINGE e de LADY GREGORY³³.

Dicir que foi Antón Villar Ponte o autor, sen achegar sequera algún indicio, parécenos un atrevemento, mais é probable que así fose. De momento tamén descoñecemos cál foi o momento en que Antón Villar Ponte, autor daquela primeira versión do drama insurreccional por excelencia (*Cathleen ni Houlihan*), conecta coa literatura dramática angloirlandesa, ou quén o introduce nese ámbito literario e cultural. É probable que o interese que suscitaba a cuestión irlandesa levase ós intelectuais que se agrupaban arredor de

³² Nós, 3, 30–12–1920.

³³ Traballo anónimo titulado “Historia dos movementos nazionalistas. Irlanda VII. A renacionalización da lingua. A Liga Gaélica”. En *A Nosa Terra*, 31–3–1921.

Nós e A Nosa Terra a xuntar e compartir información respecto da realidade sociocultural e literaria da illa, mais tampouco debemos esquecer que tanto Antón como seu irmán Ramón non só recibiran unha educación sólida e selecta —o primeiro era Licenciado en Farmacia pola Universidade de Compostela e o segundo en Filosofía e Letras pola Complutense de Madrid—, senón que mantiñan unha intensa vida intelectual que os levou a participar desde moi novos nas máis variadas empresas culturais e xornalísticas. Antón, ademais, traballara como periodista en Madrid e Cuba, onde vive entre 1908 e 1910, e despois andara por Lisboa como correspondente de *La Voz de Galicia*. Pero tampouco debemos esquecer que *A Nosa Terra* e as Irmandades da Fala estableceran naquel ano de 1920 relacións coa Delegación da República de Irlanda en Madrid³⁴, nin a Plácido R. Castro (Ríos, 1997) que era un gran amante do teatro, membro do Royal Court Theatre de Londres e que traduciría a peza de Linares Rivas, *Almas brujas*, ó inglés, para ser estreada na capital británica. Velaí un dos nosos primeiros tradutores que tantas investigacións debería ter suscitado xa.

Plácido Castro tamén vai ser un dos sólidos apoios con que conta Antón Villar Ponte no desenvolvemento do seu proxecto para un teatro nacional. Un proxecto no que non só se trataba de potenciar un teatro en galego senón tamén un teatro galego, capaz de mostrar as esencias máis universais da cultura propia. Por iso Villar Ponte, partindo das achegas dos integrantes do Movemento Dramático Angloirlandés, constrúe e propón unha teoría do *folk-drama*, mentres Plácido Castro explica polo miúdo todo un proxecto de apropiación de textos e autores directamente vencellados con ese mesmo proxecto. Esa dobre apropiación de textos e discursos hai que vinculala tamén ó proceso de definición identitaria e de construción nacional que se desenvolvía en Galicia, o que ten especial relevo (Robyns, 1999: 281)

para estudiar el papel que juega la traducción en la dinámica de la autodefinición, el foco de atención debe desplazarse de los textos individuales o de los rasgos lingüísticos en traducción (por muy “contextualizado” que pueda estar el análisis) hacia la interferencia entre discursos, estructuras discursivas y estrategias.

A existencia en Galicia dun discurso dramático e teatral con carácter “defectivo”, esixía a incorporación e apropiación de discursos, textos e propostas escénicas que supuxesen un revulsivo fronte a un marcado mimetismo respecto da literatura dramática e do teatro casteláns. A apropiación do discurso dramático e teatral angloirlandés obedece á necesidade de consolidación do campo teatral e do subcampo da literatura dramática a partir da

³⁴ Durante 1920 e 1921 tanto *A Nosa Terra* como *Nós* informan de diversos folletos e publicacións enviadas pola Delegación en Madrid da República Irlandesa.

definición de trazos propios, pertinentes e diferenciais, a través da renovación dos repertorios, da consideración doutros modelos e tendencias e da construción dun modelo propio, dun canon nacional. Neste caso, a traducción non só ten unha función “extraliteraria” ou de promoción lingüística, pois «o prestixio da obra estranxeira» non se utiliza unicamente como «cebo para a utilización da lingua propia» (Figuroa, 2001: 155). Agora pesan máis as técnicas de creación dramática, as escollas da materia dramática, o desenvolvemento dunha escena culta, burguesa e universal, que as denominadas funcións externas, ben que non debamos esquecer que esa ponte que se establece entre o Movemento Dramático Angloirlandés e o Movemento Dramático Nacional parte de elementos comúns, os mesmos que outros intelectuais galeguistas descubrían e valoraban en Philéas Lebesque (Figuroa, 2001: 144): a «opción polo celtismo», a defensa dun «certo ruralismo» e a «descuberta das raíces do pobo». Desde esa perspectiva podemos analizar obras salientables como *Cathleen ni Houlihan* de William Butler Yeats, *The Playboy of the Western World* de John Millington Synge, *Divinas palabras* de Ramón María del Valle-Inclán, ou *Os evanxeos da risa absoluta* de Antón Villar Ponte, tamén *Riders to the Sea* de John Millington Synge ou *Mourenza* de Armando Cotarelo Valledor.

Nun artigo publicado en *El Pueblo Gallego*, Plácido Castro (1927) elabora todo un proxecto de desenvolvemento dramático e teatral que parte dun programa de «educación de la sensibilidad del público» a partir do contacto «con las mejores obras extranjeras», interferencia que tamén entendía saudable para desenvolver o talento dos dramaturgos galegos, «librándose del mal gusto de casi todas las obras castellanas y extranjeras que desfilan por nuestra escena». Tamén da procura daqueles trazos pertinentes e diferenciais de que falabamos e que Plácido Castro sitúa nos vieiros da imaxinación, a fantasía e o misterio, fronte ó realismo:

Tenemos a nuestra disposición un caudal de riqueza artística que además de poseer estas cualidades esenciales nos es especialmente afin porque expresa el espíritu de nuestra propia raza —el teatro irlandés. Inspirarse en él no será copiar; será estudiar la forma en que un pueblo hermano del nuestro ha realizado la expresión de sus sueños y de sus tristezas, despertando así nuestra sensibilidad latente, algo adormecida por tantos siglos de dominación intelectual externa a nuestro carácter.

Neste caso, en tanto se poñen en marcha estratexias de relación cunha etnia de identificación, non se trataría dunha «apropiación da alteridade», por seguirmos o fío das argumentacións sempre atinadas de Antón Figuroa (2001: 129), senón de descuberta e recuperación da “mesmidade”, do eu ver-

dadeiro que se reconstrúe a partir dos outros “eus” que derivan dun “eu” primixenio e primordial, presente nunha cosmogonía étnica e cultural común. Outro tanto acontecería con Portugal, mais no eido da literatura dramática e da creación teatral non se produciron apropiacións similares, malia que o Conservatorio Nazonal do Arte Galego (1919–1920), o Cadro de Declamación da Irmandade da Fala da Coruña (1920–1922) e a Escola Dramática Galega (1922–1926), puxeron en escena espectáculos varios baseados en textos de autores portugueses, que supoñemos traducidos ó galego (Tato Fontaiña, 1999). Naquel mesmo traballo, Plácido Castro (1927) explicaba esa sorte de reintegración estética nas esencias verdadeiras da raza, no seguinte parágrafo:

Pero en ningún teatro como en el irlandés desfilará ante nosotros todo lo nuestro, encantos, tesoros, brujas, diablos, princesas de cuentos legendarios, países de misterio, la eterna y trágica lucha del alma celta entre los sueños y la realidad. ¡Qué enorme distancia hay de esto al último éxito de Madrid!

La exaltación de nuestra fantasía e imaginación no se limitará en su influencia a la producción teatral. Se extenderá a todas las ramas del arte, a la novela de costumbrismo reinante.

Velaí formulados principios básicos na procura daquela soberanía estética da nación galega que as Irmandades da Fala proclamarán na Asemblea de Lugo. Unha soberanía que no eido da escrita dramática e da creación teatral implicaba a superación do nacionalismo artístico e a construción dunha arte verdadeiramente nacional (González–Millán, 1994), o que só se acadaría desde a riqueza, a diversidade e a plena autonomía dos discursos teatral e dramático.

Do teatro rexional ó teatro nacional

Nun traballo no que tentabamos ofrecer unha visión xeral verbo da peripecia diacrónica do teatro galego (Vieites, 2000a) salientabamos como durante os anos que van de 1882 a 1936 o teatro rexionalista, asentado nunha estética de corte folclorista, costumista e hiperenxebrista, domina a escena galega, e podemos considerar como espectáculos paradigmáticos daquela tendencia dominante os realizados polo autor e actor Alfredo Fernández “Nan de Allariz”, *O zoqueiro de Vilaboa* (e. 1907), polo Coro Toxos e Frores do Ferrol, nomeadamente *Mal de Moitos* (e. 1915) a partir dun texto homónimo de Euxenio Charlón e Manuel Sánchez Hermida actores e directores da proposta, ou pola Coral de Ruada, coa que colaboraba Xavier Prado “Lameiro”, o seu dramaturgo “residente”, e á que debemos espectáculos como *Almas sinxelas* (e. 1920) ou *A retirada de Napoleón* (e. 1920). Abonda con analizar

a nómina dos espectáculos e textos censados pola profesora Laura Tato (1999: 159–161), reparando nos títulos dos mesmos, para nos decatar desa deriva ruralista e hiperenxebre da creación teatral galega naquela altura, alén da conclusión a que chegaríamos na análise do texto secundario e terciario das citadas obras (Vieites, 1996b), tan importante para considerar as orientacións escénicas implícitas nas mesmas.

Será a partir de 1915, coa creación de coros e agrupacións folclóricas, cando esa corrente inicie o seu pleno desenvolvemento (Rabunhal, 1994), e pouco despois, por volta de 1917 tamén comeza, nas páxinas do semanario *A Nosa Terra* a lectura crítica daquela produción teatral. Unha lectura, en calquera caso, podemos documentar unha sorte de esquizofrenia entre a necesaria instrumentalización da creación escénica como elemento de galeguización e a urxencia de apostar pola autonomía estética do campo teatral, en tanto esa autonomía podía garantir a conquista de novos públicos, fundamentalmente a burguesía de vilas e cidades que vivía de costas á realidade sociocultural do país e á “esfera pública” que o movemento galeguista loitaba por construír e situar no mesmo centro da vida comunitaria (González–Millán, 1995b, 2000). Así, Johán Carballeira (1934) publicaba en *El Pueblo Gallego* un interesante artigo salientaba a contradicción permanente en que vivía o teatro galego naqueles últimos anos:

La necesidad y urgencia de crear un teatro propio, por un lado. De otro, el teatro como medio de galleguización. ¿Qué razón atender primeramente? Primero, lo inmediato; lo inmediato será atender a lo segundo, “como medio de galleguización” y como instrumento para preparar el advenimiento de ese teatro propio que anhelamos”.

En efecto, as orientacións do teatro galego e as dunha boa parte dos textos dramáticos que se escriben entre 1882 e 1936, estaban determinadas por ese labor de galeguización da sociedade, ora dun proxecto de recuperación e asentamento dos sinais de identidade en sectores que aínda mantiñan o pulo cultural do país, ora en relación coa formulación dun proxecto dirixido a sectores castelanizados ou en proceso de castellanización. Vicente Risco, nun traballo de 1928, “A propósito da historia galega”, sinala (Martínez–Risco, 1994: 586):

Este é o caso de Galiza. Galiza ten urxentemente que reconquerir a súa personalidade histórica: tense que reeducar, e tense que reeducar por si mesma, fóra das aulas, pola acción privada dos que queiran ser os seus educadores espontáneos. Porque Galiza non é

educada *para ser*, polos seus educadores oficiais, os cales, por oficio e por regramento, educana para ser provincia, e namentres non poida reivindicar os seus instrumentos de ensino ten que ser educada no libro, no xornal e na tribuna.

Velaí a relación entre teatro, creación dramática e educación popular; as contradicións entre instrumentalización e autonomía é a causa de que moitos intelectuais galeguistas vivisen e alimentasen esa esquizofrenia de que antes falabamos. Con todo, a necesidade dun novo paradigma verdadeiramente nacional xamais deixou de constituír unha preocupación dos autores e publicistas máis conscientes da necesidade de superar modelos vellos. Un labor no que contribúen diversas voces que desde publicacións como *Nós* ou *El Pueblo Gallego*, critican o modelo dominante do teatro rexionalista e tentan establecer un novo canon espectacular baseado nas orientacións do teatro naturalista e simbolista que triunfaba nos escenarios europeos e que era o teatro que supostamente podía demandar o público vilego. Nunha nota aparecida en *A Nosa Terra* en 1917 xa podemos ler: «Quizais por iso, mais que ire a un teatro gallego d'enxebriemento, coidamos que Galicia ten de ire a un teatro universal escrito no noso idioma pois soyo eisi cando leve a pouta do xenio dentro, salvará as fronteiras –coma o catalán– pra gloria patria»³⁵. Pois no período que vai de 1916 a 1936, asistimos a unha diverxencia permanente entre repertorios e axentes lexitimadores, pero tamén entre estes e os públicos que si lexitimaban os repertorios do teatro rexionalista e os textos escritos ó abeiro do Movemento Dramático Rexional, textos que configuraban o que Pierre Bourdieu (1995: 322) denomina “subcampo de gran produción”, fronte a un “subcampo de produción restrinxida” aínda en proceso de construción, pero que en 1921 xa mostraba riqueza e posibilidades, coa edición de *Alén* de Xaime Quintanilla ou *A man de Santiña* de Ramón Cabanillas e coa primeira versión de *Cathleen ni Houlihan*. Velaí tres textos que xustamente alentaban un novo paradigma dramático e reclamaban a definición dun novo paradigma da creación teatral galega.

A crítica cultural, literaria, artística e teatral nacionalista vai tentar establecer unha especie de punto intermedio entre a lectura rigorosa de determinados produtos e un alento permanente ó traballo, pois tamén entendían que só a través do labor das poucas agrupacións que tentaban establecer un espacio cultural galego, se podía promover a galeguización da sociedade e introducir actitudes positivas cara ó feito diferencial galego. Sen embargo, non se deixan de establecer diferencias e diverxencias entre os dous modelos, aquel que era dominante, pero non canónico, e un novo modelo que se quería canónico pero que xamais chegaría a ser dominante. Nunha nota aparecida en

³⁵ *A Nosa Terra*, 9, 6–2–1917.

A Nosa Terra, con motivo da presentación na Coruña do texto de Xaime Quintanilla, *Donosiña*, podemos ler:

A obra teatral de Xaime Quintanilla, noméase *Donosiña*. Costa d'un prólogo e tres actos. E resulta d'unha compreta modernidade pol-a forma e pol-o fondo. As veces n'ela parece advertírese a habilidade técnica ó Bernstein, e outras o xeito supremo de Maeterlinck³⁶.

A reivindicación da modernidade e as referencias a autores europeos que podían servir de modelo contrastan coa presentación que se facía de Euxenio Charlón, o actor e autor ferrolán de Toxos e Frores que acompañara a Quintanilla na súa visita á Coruña, a quen se presentaba como «popular escritor costumbrista», «exemplo d'enxebreza», e que tamén lera «un bocetiño de sainete debido á súa pruma festiva»³⁷. Distancia pois entre o vello modelo, representado por Charlón e o novo, do cal Quintanilla sería un representante cualificado. Pero o anónimo cronista dicía moito máis, establecía a finalidade e as funcións do novo paradigma:

Quintanilla, coma Cabanillas e tódol-os inteleutuaes que figuran nas fias do nazonalismo, queren que o novo teatro galego, seia un teatro europeo dinificador do idioma, capaz de darlle ô idioma un valor universal. Son contrarios, pol-o momento, a ise teatro dialectal que rebaixa a lingua e arreda –sin razón algunha, pero arreda– a xente “ben” dos coliseus onde se representa. Queren, primeiro un teatro “en galego” que un teatro galego. Queren un teatro no que latexen tódal–as esquisiteces modernas que nas obras de asunto rústico nin cadran nin poden pórse.

Seguindo o fío da interesante proposta de análise que realizaba no seu día Xoán González-Millán (1994) estaríamos diante da formulación do tránsito necesario entre o rexionalismo teatral (“obras de asunto rústico”) e mesmo entre o nacionalismo teatral (“un teatro galego”) e un teatro nacional, pois é así como podemos entender esa proposta de facer un “teatro en galego” en que a lingua sexa un simple vehículo de expresión da modernidade, o que implicaba unha fonda renovación temática e formal, como proporá o médico socialista Xaime Quintanilla en *Alén* (1921), onde non hai nin personaxes galegos, nin mundos galegos, nin referencias á realidade galega. Esa procura de universalidade, teima recorrente dun sector da intelectualidade galeguista, podía tomar diversos

³⁶ “No Conservatorio Nazonal do Arte Galego”. *A Nosa Terra*, 90, 25–5–1919.

³⁷ *Ibidem*.

camiños, algúns ben próximos ás propostas de renovación que se realizaban en España, Cataluña ou Europa. Foi así como diferentes autores propoñen iniciar experiencias alentadas por denominacións que naquela altura tiñan un considerable atractivo, sendo dúas das máis utilizadas en Galicia a de “teatro íntimo” e a de “teatro de arte” (Vieites, 2000b). En realidade os analistas partían do feito de que en Galicia non había un número de obras suficiente para crear un teatro de calidade susceptible de ser validado polo público burgués das cidades. Este extremo era recoñecido por Antón Villar Ponte (1926a), quen sinalaba que «La literatura escénica, hecha en el idioma vernáculo, salvando excepciones muy honrosas, no cuenta todavía con el número de obras suficiente para poderla considerar próspera y pujante». O segundo dos modelos supoñía partir da tradición propia e desenvolver unha síntese entre esa tradición e os ventos da modernidade. Aí mesmo hai que situar a contribución de Villar Ponte, que tamén defende a traducción como estratexia de apropiación e renovación.

Dese xeito, algúns dos analistas máis novos falarán abertamente da necesidade de comezar a traducción de obras, que en realidade comezara na Coruña, cando menos na súa dimensión pública e non fragmentada (traducción de pequenas escenas), con algunhas propostas escénicas do Conservatorio Nazonal do Arte Galego (e do Cadro de Declamación que continúa as súas actividades) e na dimensión tamén pública e literaria coa primeira versión que Antón Villar Ponte fai de *Cathleen ni Houlihan* (1921) de W. B. Yeats. En efecto, a necesidade de incluír na realización teatral galega obras de carácter universal xa fora presentada por Fernando Osorio Docampo durante a súa breve andaina á fronte do Conservatorio, co que estrea o espectáculo “Mater dolorosa”, segundo o texto homónimo do escritor portugués Júlio Dantas (Dónega, 1971). Esta estrea, que se produce o 4 de xaneiro de 1920, principia a incorporación de textos da dramaturxia portuguesa de tendencia naturalista, e terá continuidade na posta en escena de novos espectáculos como *Amanhã*, sobre un texto de Manuel Laranjeira de 1904, ou *Fin de Penitência* de Marcelino Mesquita, textos que imaxinamos propostos polo propio Fernando Osorio. A primeiros de febreiro de 1920 tamén se estrea o espectáculo “Xan entre elas”, creado a partir da obra de William Shakespeare *The Merry wives of Windsor*, seguramente a partir dunha versión de Antón Villar Ponte e con dirección de Lois de la Fuente³⁸. Nun dos moitos traballos publicados en *El Pueblo Gallego*, Antón Villar Ponte (1927a) tamén aludía ó éxito de Strindberg en Londres e sinala cómo Fernando Osorio estivera traballando arredor do texto “O pai” cos alumnos e alumnas do Conservatorio, explicando:

³⁸ Cómpre sinalar que no número 56 de *A Nosa Terra*, de 30-5-1918, anunciaban o inicio dos ensaios dun espectáculo a partir de *As alegres comadres de Windsor*, de William Shakespeare. Case dous anos despois, con data do 10 de febreiro de 1920, no número 112 de *A Nosa Terra*, informan de que nos locais da Irmandade da Coruña se estreara a comedia *Xan entre elas*, a partir do citado texto de Shakespeare, con dirección de Lois de la Fuente. Hai indicios de que puido ser Antón Villar Ponte, se ben non resultaría imposible que se traballase a partir dalgunha versión portuguesa, pois daquela Fernando Osorio aínda dirixía o cadro de declamación do Conservatorio Nazonal do Arte Galego.

los galleguistas coruñeses, de esa guisa, querían realizar dos cosas muy plausibles: la dignificación de la lengua materna y la elevación del público y de los autores gallegos. Si sus propósitos se frustraron antes de que este teatro libre rindiase todos los frutos anhelados, a razones de índole económica hay que achacarlo.

Proxectos quizais imposibles nun país por imaxinar e facer. Como sinala Laura Tato (1999: 87), esta interesante vocación universalista foi amainando nas dúas tempadas seguintes nas que o Conservatorio pasa a se denominar Cadro de Declamación da Irmandade, e se ben continuaron coa reposición de espectáculos xa estreados (1920–1921) ou coa estrea de novas propostas escénicas a partir de textos de Júlio Dantas (*Rosas de todo o ano*, *Sor Mariana*) de L. F. Castro Soromello (*Roncar sen dormir*) ou Manuel Lourenço Roussado (*Os dous xordos*), na tempada 1921–1922 prodúcese un cambio significativo na orientación daquel Cadro de Declamación, que antes fora Conservatorio, e que resultaría transcendental na andaina posterior do teatro galego. Laura Tato (1999: 88) resume todo o proceso sinalando:

A evolución na escolla do repertorio do Cadro de Declamación da Irmandade coincide coas diferencias que foron xurdindo ao longo destes anos dentro das Irmandades. A adscrición de Antón Villar Ponte ás teses culturais de Risco e o seu conseguinte illamento no grupo da Coruña debeu deixar sen guieiro o Cadro de Declamación, que acabou seleccionando as obras non pola súa calidade artística, senón co criterio puramente comercial de comprar o público; mais ata o seu abandono definitivo da Irmandade ninguén se debeu atrever a intervir. Coa súa marcha, Leandro Carré toma a dirección para, xa na temporada seguinte, cambiar o rumbo de vez.

Leandro Carré (1923), autor, actor e director, camiñaba certamente noutra dirección que era a da dignificación do teatro rexionalista e a construción dun teatro naturalista a partir da escrita dramática propia, pois entendía que a mellora das destrezas e habilidades interpretativas dos actores e actrices abundaría para tal propósito. A súa defensa da creación propia non debería entenderse, sen embargo, como unha postura endogámica senón máis ben como a necesidade de que Galicia tamén desenvolvese unha literatura dramática de calidade, a partir sempre da mellora da creación teatral, simbiose que xamais chegou a producirse.

Sen embargo, malia o cambio de orientación que supuxo a progresiva desaparición daquela singular experiencia promovida por Antón Villar Ponte e Fernando Osorio Docampo, semella que a literatura dramática portuguesa,

polo menos durante un tempo, seguiu proporcionando pretextos para a creación teatral. Así o confirma *A Nosa Terra* nunha panorámica respecto do traballo realizado pola Escola Dramática Galega desde outubro de 1922 a abril de 1923, onde se dá conta da posta en escena dos espectáculos *Leonardo o pescador*, a partir dun texto de Baptista Diniz³⁹, e *Os monicreques* e *Pouca vergoña* con textos dun autor (ou autores) que non puidemos identificar. Era esa unha liña de traballo que contaba con apoios cualificados, se ben reducidos. Nesa dirección, unha das propostas máis interesantes foi presentada por Johán Carballeira (1935) que reclamaba «â versión de obras do teatro universal que verdadeiramente posían un outo valor artístico e teñan unha fasquía moderna». A tradución de textos dramáticos doutras literaturas non só estaba relacionada co canon, senón co repertorio, pois en diversas ocasións se comentara a necesidade de presentar produtos teatrais cuns niveis de calidade axeitados ás expectativas dun público burgués asentado nas cidades e pouco favorable ó teatro galego. En 1928, logo de que o teatro galego levase andado unha boa xeira, Antón Villar Ponte sinalaba que existían dous públicos claramente diferenciados, «dous públicos diferentes, en pleno e fondo arredamento», dintinguindo entre «o público inxenuo, de baixa espiritualidade, e o público culto, que até agora deixa d'ire a eles» (Anvipo, 1928).

En 1934, Johán Carballeira tamén falaba das mesmas problemáticas, insistindo na escasa calidade do repertorio, na cativa formación dos públicos, e propoñendo

hacer en gallego teatro selecto, verdadero teatro, con elementos idóneos. Será preciso traducir a nuestra lengua materna las obras más representativas del teatro universal contemporáneo, desconocido en su totalidad de nuestros públicos.

E propón a Paul Claudel, Henri-René Lenormand, Eugene O'Neill ou Luigi Pirandello; autores de referencia nunha corrente da escrita dramática que, sen situarse nos camiños de vangarda, estaba realizando un importante labor na renovación dos repertorios e na presentación de novas orientacións temáticas e estéticas. En relación coa situación do teatro galego e coa súa necesaria renovación, Rafael Dieste (1926b) expresa unha opinión similar:

Sentímonos d'acordo con Correa Calderón. Antremente non haxa un teatro galego que, pol-o menos, non nos desprestixie, é mellor, moito mellor, que se traduzan ó galego e se poñan en escea as obras estranxeiras que o merezan e mellor interpreten o noso espírito.

³⁹ *A Nosa Terra*, 169, 31-8-1922.

E da mesma opinión era Plácido Castro (1927), que establece un verdadeiro plano de traballo orientado á reforma substancial dos repertorios:

El repertorio de nuestras compañías profesionales adolece de un defecto más grave que el mal gusto. Las pocas piezas aceptables que en él figuran están animadas de un espíritu realista completamente ajeno a nuestro temperamento. El teatro castellano tiene muy poco que enseñarnos. Acaso nos pueda dar algunas lecciones de técnica, pero la faceta distintiva de nuestro arte ha de ser inevitablemente la fantasía, la imaginación, el misterio. Y nada de esto encontraremos en el drama de Castilla.

No viene al caso discutir aquí los méritos relativos del realismo y de la fantasía. Nuestro temperamento nos señala la ruta de la imaginación y nos obliga a seguirla si queremos que nuestro teatro refleje el alma de Galicia y sea algo más que una copia de la mediocridad ajena.

A súa escolla estaba en plena sintonía coa de Antón Villar Ponte, que viña insistindo nas potencialidades do modelo angloirlandés. Mais non só el, pois en 1931 a revista *Nós* presenta un traballo anónimo titulado “A historia d’El-Rei Breogán e dos fillos de Mil, asegún o *Leabhar Gabhala*”⁴⁰ co que se pretendía mostrar as orixes galegas da nación celta irlandesa. Con todo, non só figuraba Irlanda no imaxinario referencial da intelectualidade galeguista, consciente da necesidade de renovar repertorios e de que estes promovesen un canon asentado na calidade, na tradición e na universalidade. Cataluña tamén figuraba entre os exemplos para ter en conta, e os nomes de Serafí Pitarra⁴¹, Ignasi Iglesias, Àngel Guimerà ou Adrià Gual aparecerán propostos, en diferentes ocasións (Pesqueira, 1935), mentres Rafael Dieste (1926b) recuperaba outro nome na listaxe de autores cataláns: Santiago Russinyol. Sen embargo, o modelo dominante, aquel sobre o que se tentará formular un canon posible, vai ser o angloirlandés. William Butler Yeats e John Millington Synge son nomes recorrentes nos artigos sobre teatro publicados entre 1920 e 1936 e serán os dramaturgos que maior interese esperten entre os tradutores galegos, nomeadamente en Antón Villar Ponte, quizais por entender que, debido á súa nacionalidade, as súas propostas podían contribuír mellor na tarefa de representar o espírito galego en tanto conformado pola raza celta.

Como dicíamos antes poderíamos falar de dúas tendencias. Aquela que aposta pola apropiación do discurso renovador europeo como elemento

⁴⁰ *Nós*, 86 (15-2-1931), 88 (15-2-1931), 92 (15-8-1931) e 95 (15-11-1931).

⁴¹ O seu verdadeiro nome era Frederic Soler (1939-1895). En 1866 fundou a sociedade do “Teatre Català”, sendo director de programación do Teatre Romea. Soler foi unha das figuras claves na consolidación do teatro en lingua catalana.

dinamizador do sistema teatral propio e a que quere partir dunha incorporación e apropiación de discursos dramáticos e teatrais para desenvolver un discurso propio, nacional. Non se trataba tan só de potenciar un teatro de calidade, asentado na escolla das mellores obras da dramática universal e nos efectos que sobre a propia produción dramática esa escolla puidese ter a medio prazo, senón de promover un teatro que soubese reflectir a esencia da nación galega, nos seus trazos máis universais, sen renunciar á calidade e a unha maior proxección social, camiño como dicíamos dun teatro e dunha literatura dramática nacionais. Por iso o teatro irlandés constituía un modelo ideal, non só polo prestixio acadado a nivel internacional, o que constituía un elemento de lexitimación, senón por proceder dunha das nacións celtas máis admiradas e queridas en Galicia, dunha das etnias de identificación das que fala Ramón Máiz (1997). Sobre todo isto, tamén escribía Antón Figueroa (1996: 11-12) cando presentaba o seu estudo sobre as relacións entre sistemas literarios:

Unha cousa é a maneira de mirar a literatura española, imaxinada sempre como unha ameaza, como unha literatura que se desexaría “estranxeira” pero que está presente dende as lecturas e a lingua da escola cos seus códigos, normas e modelos que configuran seguramente de modo importante a lectura e a escritura a pesar dos intentos de diferenciación lingüística; outra cousa moi distinta é mirar cara a un “estranxeiro” imaxinado coma relativo, un estranxeiro, un “outro” moitas veces consciente ou inconscientemente desexado coma o “mesmo”: a cultura e a literatura portuguesa. Hai tamén unha mirada solidaria, de cara ós sistemas estranxeiros, pero nunha situación que se considera análoga (Occitania, Cataluña, etc.) ou ás veces orixinaria e miticamente idéntica (Bretaña, Irlanda).

O sistema castelán constituía unha ameaza por razóns evidentes, o que conduce a unha negación sistemática do mesmo, moitas veces descoñecendo, ou quizais esquecendo, as múltiples concordancias que se poderían establecer entre elementos dese sistema e dos sistemas propostos como modélicos. Falamos da relación evidente entre Ramón María del Valle-Inclán e John Millington Synge, por exemplo, tanto na súa escolla lingüística e temática como en relación coa súa visión do nacionalismo, aspectos que reclaman igualmente estudos e investigacións específicas.

Os restantes sistemas son considerados exemplos para seguir na medida en que podían chegar a ser elementos lexitimadores diante dun amplo sector da poboación, cualitativamente determinante nos procesos de recepción e institucionalización do teatro galego, moi distante e mesmo contrario ás propostas do teatro rexionalista. Coa posta en escena de espectáculos creados a partir da obra de autores como Henrik Ibsen, Luigi Pirandello ou Paul Claudel, non só se pre-

sentarían novos modelos na creación literaria, fortalecendo un canon culto, senón que se poderían crear repertorios capaces de chegar a novos públicos e con eles lexitimar a existencia dun teatro galego culto e universal, como acontecera en Irlanda ou en Cataluña, se ben a cuestión lingüística, como habemos ver, será un factor determinante no primeiro caso. Pero a tradución de textos dramáticos que se entendían significativos nas literaturas fonte tamén obedece, insistimos, ó desexo de mostrar as posibilidades de modelos que se consideraban fundamentais na elaboración dun canon na literatura meta (a galega), en tanto abrían camiños, novos e universais, para a realización teatral, pero tamén perseguía obxectivos non menos importantes pois non podemos esquecer, como salientaba Xoán González-Millán (1995c), «o seu papel como medio que contribúe á identidade nacional».

¿Podemos falar dunha literatura nacional, mesmo dun teatro nacional? No eido da literatura dramática sería posible describir e explicar un proceso que vai do rexionalismo ó nacionalismo literario, e desde este a unha creación dramática que quere ser nacional en tanto afirma a súa non subsidiariedade, quebra a situación de marxinalidade e dependencia e adquire centralidade nun campo cultural nacional, tamén en proceso de configuración, tentando defender e afirmar a súa independencia temática e formal fronte a outros sistemas literarios. O feito de que unha parte dos textos do Movemento Dramático Nacional, aqueles que máis sentido dan ó cualificativo nacional, non fosen utilizados na creación espectacular, mostra como adquiriran unha considerable autonomía verbo do carácter instrumental do teatro rexionalista. Sería máis difícil falar dun teatro nacional, pois a estética rexionalista non só era a dominante senón que se podería considerar única, máis alá de experiencias concretas, alén de propostas e discursos.

No subsistema da literatura dramática galega non podemos falar dunha normalidade institucional, pero podemos documentar, sequera no plano cualitativo, unha diversidade e riqueza de manifestacións que sinalaban aquel camiño. Como apunta Xoán González-Millán (1994: 68): «a dimensión nacional dun determinado corpus literario reside nun acto de autodefinición utópica e na proxección dun espacio colectivo inexistente como institución social pero efectivo como un imaxinario desexado». Podemos falar dun novo canon, en tanto se estaba configurando un corpus textual que se consideraba paradigmático, textos que podemos considerar pertencentes ó que Bourdieu (1995: 322) denominaba «subcampo de produción restrinxida», posuidor dun capital simbólico que derivaba do seu prestixio, da súa capacidade para lexitimar novas aventuras creativas (Bourdieu, 1995: 327). En calquera caso, hai unha tensión permanente entre o nacionalismo literario e o desexo de establecer unha literatura nacional, entre a articulación literaria do ideario e a autonomía plena do discurso literario, tensión que se deixa ver, por exemplo, na obra dramática de Álvaro de las Casas ou nas dúas pezas galegas de

Rafael Dieste. Considerando os criterios que Xoán González–Millán (1994) propón para definir un sistema literario como nacional, podemos:

1. Identificar unha serie de elementos comúns nun corpus textual concreto: a lingua, a perda do seu valor alegórico e instrumental, a materia dramática, a procura de formas dramáticas propias, a polifonía, a exploración da dimensión cualitativa e a vontade canónica
2. Considerar a súa autonomía discursiva establecendo un novo marco sen dependencias nin interferencias. Un feito que se manifesta, por exemplo, na aparición de novos subxéneros e na maior autorreferencialidade da escrita. O acto estético vai desprazando o acto político (Figueroa, 2001: 95), feito que se pode documentar en pezas de Antón Villar Ponte, Vicente Risco, Ramón Otero Pedrayo, Xaime Quintanilla, Rafael Dieste, Álvaro de las Casas ou Álvaro Cunqueiro.
3. Analizar a súa institucionalización e autonomía social, trazo que tamén estaría en relación coa capacidade do discurso dramático para «subverter os mundos imaxinarios», as «representacións e apropiacións, e transformarse nun elemento dinamizador», perdendo o carácter esencialista (González–Millán, 1994: 73).
4. Afondar na súa condición sistémica que se manifesta na aparición de diversas instancias, institucións ou axentes de carácter literario. O caso da Revista *Nós* e outras publicacións periódicas é salientable, en tanto axencias lexitimadoras do carácter nacional da cultura galega.
5. Valorar a vontade canónica xa referida, fronte ós discursos da dependencia, da instrumentalización e da subalternidade. Dese xeito o subcampo de produción popular comeza a ser cuestionado a medida que o subcampo de produción restrinxida colle maior protagonismo. Esa vontade canonizadora aparece, por exemplo, na nota de prensa que publica *A Nosa Terra* con motivo da lectura de “Pimpinela”, a escena dramática que Castelao integrará en *Os vellos non deben de namorarse*. Alí xa se fala dun «novo teatro galego», «do único teatro galego posibre»⁴².

No tránsito do rexionalismo e do nacionalismo literario á dramática nacional, podemos documentar a transición entre o texto/instrumento e o texto/literario, que ten como finalidade última explorar a literariedade da textualidade. Esa transición déixase sentir, como vimos subliñando, en 1921, un ano certamente importante, pois non só se publicaba *A man de Santiña*, texto de Ramón Cabanillas que se pode considerar como propio do nacionalismo

⁴²“Pimpinela de Castelao”. *A Nosa Terra*, número 331, Compostela, 14–4–1934.

literario, senón que Xaime Quintanilla presentaba *Alén*, que xa forma parte, por vocación, dun proxecto de literatura nacional, pois xa estamos diante dunha escrita que ten vontade de normalidade. Pero tamén se publica, nese ano de 1921, *Cathleen Ni Houlihan*, fito transcendental na relación con outras literaturas, na presentación dun novo canon e na exploración de liñas creativas propias máis universais. No campo da dramática breve, poderíamos analizar a transición evidente que se produce entre *Mal de moitos* (1915), de Euxenio Charlón e Manuel Sánchez Hermida, e “O drama do cabalo de axedrez”, de Rafael Dieste (1926). Pero tamén poderíamos considerar outras tipoloxías textuais propostas por González-Millán, que propoñemos situar a medio camiño entre o rexionalismo, o nacionalismo literario e a dramática nacional, en tanto o seu valor canonizador non sempre se vincula directamente con esta última debido ás tensións existentes entre os repertorios sancionados polos públicos e as propostas canonizadoras alternativas da intelectualidade galeguista. Mesmo se podería considerar como se van configurando eses textos en diferentes momentos da peripecia diacrónica da dramática galega. E aquí abrimos un campo de traballo apaixonante:

Texto/arquetipo: *A fonte do xuramento* / *A man de Santiña* / *Os evanxeos da risa absoluta*.

Texto/xénero: *A torre de Peito Burdelo* / *O Mariscal* / *A morte de Lord Staüler*.

Texto/ideario: *Mal de moitos* / *A fiestra valdeira*.

Texto contestación: *A ponte* / *O drama do cabalo de axedrez*.

Texto reivindicación (imaxe colectiva): *Rosiña* / *A lagarada*.

Texto etnia: *O Rey da carballeira* / *Alén*.

Sen embargo, non podemos negar que os autores que inauguran o Movemento Dramático Nacional ou os integrantes da xeración do vintecinco (Vieites, 2001b) non renuncian á utilización das alegorías nacionais, á articulación da identidade colectiva, á intencionalidade reivindicativa e didáctica, á nacionalización de subxéneros inéditos no sistema propio ou á recreación dun imaxinario colectivo a través de imaxes, mitos e símbolos varios, se ben hai autores novos como Álvaro Cunqueiro nos que xa se perfilan mundos radicalmente novos, dos que desaparecen os elementos ideacionais e as macrometáforas da nación. Mais con todo, entendemos que en todo este corpus textual citado hai unha vocación de superar tanto o rexionalismo literario, moi presente no campo dramático, como o nacionalismo literario, que tamén practican os integrantes do Movemento Dramático Nacional, unha tendencia a superar o que González-Millán denomina Macro-Texto Nacional. Por iso podemos falar dun proxecto específico que se concreta en discursos nos que o grao de autonomía é moi considerable e nos que a función estética despraza

dunha forma inequívoca calquera outra función. Por iso podemos falar dun Movemento que no subcampo Dramático apostaba decididamente por unha literatura Nacional, debedora tan só de si propia, da súa dimensión puramente literaria.

Unha literatura nacional que era un elemento necesario para desenvolver un teatro nacional, se ben a existencia dunha literatura de calidade non era unha condición suficiente para a normalización artística do teatro galego, que dependía de múltiples factores, como analizamos nun traballo en proceso de edición⁴³. O transito entre un teatro rexional e un teatro nacional dependía en maior medida da propia configuración dun sistema teatral galego en proceso de construción pero sumamente deficitario e precario (Vieites, 2001a).

Antón Villar Ponte e a traducción

Malia os seus moitos merecementos e a pesar das súas contribucións á causa común do galeguismo, Villar Ponte xamais conseguiu entrar no olimpo dos intelectuais galeguistas. Aínda hoxe están por facer investigacións verbo do seu pensamento político, da súa obra dramática, do seu labor como xornalista, do seu compromiso como animador cultural ou do seu protagonismo no desenvolvemento do teatro galego. Mesmo se podería falar dunha interesada lousa de silencio ben difícil de xustificar, pois estamos diante dun dos intelectuais de maior relevo na Galicia do século XX. Nese sentido, J. A. Durán (1981: 248) falaba de «quien debiendo ser el Mesías del nacionalismo gallego quedó relegado a la categoría de apóstol Pedro, y hasta de “hijo pródigo” en señaladas ocasiones».

Dese relevo intelectual informan as diferentes fronteiras nas que empeñou a súa capacidade de traballo, a súa creatividade e o seu compromiso. E un deses ámbitos, sen dúbida ningunha, é o da traducción, ó punto de ser o primeiro dos tradutores especializados en textos dramáticos. Unha actividade que comeza ben cedo, pois en novembro de 1913, Eduardo Sánchez Miño presentaba en Ferrol un ambicioso proxecto de produción teatral para realizar pola Escola Dramática Galega, no que cómpre salientar a posta en escena dun espectáculo a partir do texto *Terra Baixa* de A. Guimerá, con traducción de A. Villar Ponte (Tato Fontaíña, 1999: 67). Proposta que non debe causar sorpresa, pois desde ben cedo viña reclamando a importancia de autores dramáticos cataláns, e facíao no momento en que a Escuela Regional Gallega de Declamación estaba en pleno proceso de asentamento na cidade da Coruña (Rabunhal, 2000). Ese sería o primeiro texto traducido por A. Villar Ponte de que temos noticia e ata onde nós chegamos, seguramente sexa

⁴³ *Teatro, literatura dramática, educación popular e construción nacional. Galicia, 1882–1936*. Traballo que se vai publicar na colección da Biblioteca–Arquivo Francisco Pillado Mayor que edita a Facultade de Filoloxía da Universidade da Coruña.

unha das primeiras traducións de textos dramáticos, sequera con transcendencia na esfera pública.

Como dixemos, Antón Villar Ponte xa falara, nun traballo anterior publicado na *Revista Gallega*, da transcendencia de autores como Frederic Soler, Àngel Guimerà, Ignasi Iglesias ou Santiago Russinyol, pois estaban en plena consonancia co ideario republicano e agrarista que naquela altura profesaba Villar Ponte, se lembramos a súa iniciación á actividade política, que ten lugar na costa da provincia de Lugo, nun momento de especial conflictividade social (Durán, 1981: 245–261). E en anos posteriores non deixará de facer referencia a outros autores nesa función de incorporar novidades literarias e escénicas salientables, mais a súa inquietude verbo da teoría, a estética e a política teatral aumentan considerablemente na altura en que Irlanda aparece no horizonte do movemento galeguista. E Irlanda vai ter para Antón Villar Ponte unha importancia dobre: dunha banda temos as traducións, como estratexia de incorporación e apropiación discursiva, e da outra os modelos e a teoría do *folk-drama*, como estratexia de desenvolvemento dun modelo propio. Unha apropiación na que tamén participa Plácido Castro (1927), consciente da necesidade de deseñar e potenciar un verdadeiro programa para un teatro nacional:

Irlanda, inspirándose en lo regional, en lo suyo, logró crear una li-teratura teatral que es tal vez lo mejor y lo más perdurable de nuestro tiempo. Ayudó con su arte a la realización de sus ambiciones nacionalistas y conquistó además al público de Inglaterra y del mundo entero. Nuestros dramaturgos, por el momento, tendrán que limitarse a conquistar Galicia. Conseguirán lo demás si su talento es suficiente.

As ideas expostas nese artigo varias veces referido son dunha extrema lucidez, sobre todo se consideramos o momento no que se fan. Reivindica a tradución de grandes autores da literatura universal como un medio para renovar os repertorios e conquistar novos públicos e potenciar unha maior riqueza no propio campo literario, defende unha escrita arraigada na propia tradición mais cunha dimensión universalizante, propón modelos facilmente transferibles á nosa propia realidade cultural e artística e reivindica o rol do teatro como elemento de dinamización social, como mobilizador das consciencias e como instrumento educativo. Nun traballo posterior, no volume *Poesía inglesa e francesa vertida ao galego*, realizado con Lois Tobío Fernández e F. M. Delgado Gurriarán, atopamos unhas consideracións moi atinadas verbo do rol da tradución no desenvolvemento do campo cultural e literario (Castro *et alii*, 1949):

Longo sería facil—a historia do influxo das traduccións no desenrolo das literaturas. Unha literatura nova moitas veces trocou o rumbo i encetou roita nova pol—a mor d’ese influxo. Moitas literaturas teñen comenzado, ou axudáronse no seu primeiro pulo, con versións, adaptacións ou paráfrasis de obras estranxeiras.

Xamais deixará de propoñer autores como William Butler Yeats, John Millington Synge, Lady Augusta Gregory, Lord Dunsany ou Sean O’Casey, mais ese era un camiño que moi poucos entre os máis concienciados militantes e dirixentes do movemento galeguista podían imaxinar, quizais porque o obxectivo último da proposta de Plácido Castro era converter a teatral nunha verdadeira arte e lograr maior autonomía fronte ás posibilidades de instrumentalización.

Antón Villar Ponte quizais sexa unha das persoas en que máis se deixa sentir a tensión entre a necesaria mellora cualitativa da creación dramática e da creación teatral (a autonomía discursiva verdadeira) e a necesidade de poñer ambos eidos creativos ó servizo do proceso de galeguización da sociedade, polo que non resulta estraño atopar baixo a súa sinatura tantos traballos nos que defende a necesidade de impulsar propostas de “teatro íntimo” ou “teatro de arte”, como traballos nos que defende unha alternativa moito máis popular, se ben xamais deixará de salientar a importancia do modelo irlandés. Así, nun artigo publicado en 1923, “El teatro que necesitamos”, apostaba por renovar profundamente os programas dos coros de xeito que a parte teatral, a miúdo a menos importante da función, se convertese no elemento fundamental (Villar Ponte, 1923):

Bien sabemos que ese teatro, que podríamos llamar “folk-lórico”, y que es el teatro con que iniciaron el resurgir de su personalidad todos los pueblos “célticos” todavía, para nuestra desgracia, está casi inédito en Galicia, pero más que por falta de cultivadores por carencia de estímulo entre los que cabría fuesen sus cultivadores. Entre los coros y los gallegos dilectos, de espíritu exquisito y de bien probado gusto estético, se interpone frecuentemente la audacia vanidosa de los que ven en el teatro, a través del analfabetismo que los domina, un medio de cosechar aplausos y de hacer sonar su nombre fácilmente, sin que el previo trabajo de culturización les haya asistido. Y contra esto procede la reacción inmediata, que los coros mismos deben acuciar para su propio bien y para el de Galicia. Se trata de algo, cuya trascendencia se encomia y encarece por si sola.

Villar Ponte aposta pois por unha literatura dramática e por un teatro saído das esencias culturais de Galicia, mais partindo da necesidade de crear productos de calidade e sen facer concesións nin á propia vaidade nin ós desexos do público. A súa formulación máis interesante radica en presentar a posibilidade de construír un teatro verdadeiramente nacional, dimensión que se manifestaría en máis elementos que no simple uso da lingua (Villar Ponte, 1936a). Non abundaba con facer teatro culto en galego, senón que era necesario facer *teatro galego*, como reclamará en diversos artigos nos que ofrece orientacións posibles para a creación dramática, sempre subliñando a necesidade de partir da tradición propia. En 1927, e falando da «literatura escénica» escrita en galego, Villar Ponte (1927a) sinalaba que os autores non deixaran de imitar ós «autores de Castilla», «Limitáronse a desenvolver anécdotas trágicas o comedias localizadas en Galicia y expresadas en idioma gallego, con técnica castellana que, como es natural, por falta de práctica y entrenamiento, generalmente vino resultando inferior y menos hábil». Por iso, Villar Ponte salienta algunhas posibilidades desde a traducción de pezas dos dramaturgos angloirlandeses ata a exploración dos mesmos camiños que andaran Yeats⁴⁴ ou Synge. Superar os mimetismos e partir, como reclamaba nun artigo xa citado, das fontenlas vivas da cultura popular (Villar Ponte, 1927b) e crear unha literatura dramática e un teatro a partir das raiceiras celtas (Vieites, 1936a):

Este é o problema que Yeats, Synge e outros poetas irlandeses resolveron mergullándose na lagoa da saudade, común ós pobos celtas, para ouviren os sinos da tradición con ouvido virxe e gracia santificante, cando xa se coidaban aqueles totalmente perdidos no sereo acougo do espello azul das orixes. As bocas das vellas do seu país, com'a vella xorda do poema de Rosalía foron os montes furados que lles serviron para salvar—o ouro da raza que se perdía sin proveito creador entre'as arelas do folklore que o curso dos anos arrastraba camiño do esquecemento.

Volvendo a aquela primeira versión da peza de Yeats, *Cathleen ni Houlihan*, hai que sinalar que non se fai ningunha presentación previa e tan só se inclúen catro notas a rodapé para aclarar cuestións relativas ó título, ás catro provincias irlandesas e a algúns personaxes históricos. Descoñecemos o texto desde o que se fai a traducción e ata este momento non atopamos referencias a unha posible versión castelá do mesmo, inda que existiu unha versión da peza de J. M. Synge, *Riders to the Sea*, que baixo o título de *Jinetes hacia el mar* e con traducción de Z. Camprubí e J. R. Jiménez dirixiron e pre-

⁴⁴ Nalgunha ocasión nos artigos de Antón Villar Ponte aparece unha gralla que consiste en escribir "Ilast" por Yeats.

sentaron en 1920 no Hotel Ritz de Madrid, M. Donato e Cipriano Rivas Cherif. Tampouco parece improbable que A. Villar Ponte realizase a tradución desde o orixinal inglés e que os materiais fosen facilitados pola Delegación en Madrid da República Irlandesa ou por Plácido R. Castro. Simples suposicións que aínda precisan da correspondente validación, mais non temos dúbidas respecto da competencia lingüística de Antón Villar Ponte, quen semella ter manexado bastante bibliografía editada en inglés.

Na segunda versión de *Cathleen ni Houlihan*, que vai acompañada dun prólogo titulado “Liñas de abrente”, escrito por A. Villar Ponte e Plácido R. Castro, xa se anuncia que a tradución se fai «direitamente do inglés». Nese prólogo a dúas voces tamén se pon de manifesto o fondo coñecemento que do teatro e da dramática angloirlandesa tiña Plácido R. Castro. No inicio da súa presentación insinúa un proxecto editorial que, por razóns que podemos imaxinar, xamais puido ser desenvolvido. Anuncia un programa de traballo no que se incluírían obras de Lady Gregory, Lennox Robinson, George Russell, Lord Dunsany, Padriac Colum, J. M. Synge, Sean O’Casey e W. B. Yeats. De novo Plácido Castro insiste nos modelos que el consideraba fundamentais na renovación dos repertorios e no desenvolvemento dun canon dramático e dun teatro nacional. A finalidade e obxectivos daquel programa de interacción sistémica foron explicados por Antón Villar Ponte en moi diversos artigos, como aquel que subliña (Villar Ponte, 1929) que «Despois de lermos os folkdramas de Yeats, Synge e outros escritores d’oriundeiz celta, coidamos que por tal camiño tería de s’orientar o noso teatro». Nun momento no que a literatura dramática precisaba de modelos para o seu desenvolvemento, para continuar o pulo que xa se adiviñaba en pezas como *A man de Santiña* (1921) de Cabanillas ou *Alén* (1921) de Xaime Quintanilla, Antón Villar Ponte, que xa levaba escritas pezas de carácter social e reivindicativo, dirixe a súa mirada á vella Irlanda e alí descobre o *folk-drama*, un xénero que fora desenvolvido por Douglas Hyde na súa coñecida obra *Casadh an tSúgáin* (1901)⁴⁵ e continuado con grande éxito por autores tan salientables como W. B. Yeats, Lady Augusta Gregory ou J. M. Synge. Pezas onde se recuperaba a tradición popular, a vella cultura celta que aínda se mantiña viva na tradición oral, aquela a que se fai referencia na primeira escena de *The Land of Heart’s Desire* (Yeats, 1992: 55):

It was little good he got out of *the book*,
Because it filled his house with *rambling fiddlers*,
And *rambling ballad-makers and the like*⁴⁶

⁴⁵ En inglés: *The Twisting of the Rope*.

⁴⁶ A cursiva é nosa. Fala de libros, poetas e poetas ambulantes, tan propios da Irlanda gaélica.

Da citada peza de Synge, *Riders to the Sea*, tan só nos quedan diversos anuncios do inicio do traballo que Antón Villar Ponte realiza en colaboración con Plácido Castro. Nun artigo publicado no xornal *El Pueblo Gallego* Antón sinalaba (1935):

Esto pensamos al enfrascarnos en la traducción al gallego, directamente del inglés, con el escrupuloso y sabio auxilio de Plácido R. Castro, de una obra de teatro de Synge que, como halla su desenvolvimiento en Irlanda, pudiera hallarlo en cualquier lugar de la costa brava de Galicia. Es una breve tragedia de marineros irlandeses que parece la misma tragedia que frecuentemente se registra en muchos rincones de nuestro litoral.

Un ano despois, anuncia que *Os cabaleiros do mar* xa está dispoñible (Villar Ponte, 1936b), pero desde as páxinas de *Resol*, Antón Villar Ponte (1936a) informa de novas empresas, e dá conta da traducción dun novo texto de J. M. Synge, *The Well of the Saints* (1905), que na versión galega se presenta como *A Fonte dos Santos*. Nunha nota a rodapé, Villar Ponte informa da inmediata publicación da peza, que se define como un “bellido poema teatral”, e dun “folk drama de mariñeiros”⁴⁷, referencia clara a *Riders to the Sea*.

Canto ás influencias, ámbito que precisaría dunha investigación específica, podemos sinalar que aquela primeira peza que traduce e publica Antón Villar Ponte en 1921, vai ter unha influencia precisa na peza de Ramón Cabanillas, *O Mariscal*, pois hai un paralelismo evidente entre o personaxe da “Probiña” e o da “Vella” ou “A raza”. O propio Antón Villar Ponte (1934b) o sinala nun artigo publicado no xornal *El Pueblo Gallego*: «Si quisiéramos buscar la equivalencia de un símbolo análogo –no igual– al de esta obra irlandesa en una obra de teatro gallega, permitidme que lo diga con orgullo: sólo en el primer cuadro del tercer acto de *O Mariscal* podríamos encontrarlo». A influencia das dúas pezas de Yeats traducidas ó galego, das pezas de Synge das que se anuncia a traducción, xunto coa debida a outros traballos de autores irlandeses que sen dúbida foron lidas ou das que se tiña noticia argumental (Martínez-Risco, 1926a, 1926b, 1926c), deixárase sentir na dramática galega, particularmente na procura das fontes da propia tradición e na súa conversión en materia dramática, e velaí temos pezas como *A lagarada* de Ramón Otero Pedrayo como mostra significativa das posibili-

⁴⁷ Na nota podemos ler: «De Synge axina publicárase n'outro volume *A Fonte dos Santos*, bellido poema teatral, é un curto folk drama de mariñeiros». Entendemos que hai un erro de acentuación, pois o “é”, partícula verbal, debe entenderse como un “e”, conxunción copulativa dado que a primeira das pezas citadas non é, de certo, un drama de mariñeiros. Antón anuncia pois a edición da versión galega de *Riders to the Sea* e *The Well of the Saints* (Synge, 1995).

dades de recuperación de temas e motivos tirados da tradición popular, tal e como defendía Antón Villar Ponte en diversos traballos. Pero sobre todo quedou a pescuda singular de Antón arredor do que el definía como *folk-dramas* e que Ramón María del Valle-Inclán denominou “comedias bárbaras”, tan próximas ós textos dramáticos de John Millington Synge, subxénero sobre o que, como se dixo, imos publicar un traballo en 2003 no *Anuario de Estudios Literarios Galegos*.

Velaí todo un espacio de interferencias múltiples, intertextualidades varias ou de coincidencias rechamantes sen que medie influencia ningunha, aínda por explorar e analizar con fondura, e que derivan dese encontro cultural. As relacións son moitas, e moi poucas fortuítas, nin sequera a figura do “vagabundo” ou “tramp”, tan presente na obra de J. M. Synge e tan importante na de Samuel Beckett, que tamén aparece na peza de Villar Ponte *A patria do labrego*, cumprindo un rol similar ó que desenvolven as pezas de Synge. Tampouco podemos esquecer a querencia que os dous, Antón Villar Ponte e J. M. Synge, sen esquecer a Ramón María del Valle-Inclán, sentían pola literatura e as tradicións populares, que compartían con Lady Augusta Gregory e W. B. Yeats, e desde a que Antón vai construír o seu *Nouturnio de medo e morte* ou *A festa da malla*.

Conclusións

Segundo acabamos de mostrar, Antón Villar Ponte é o autor da primeira versión galega de *Cathleen ni Houlihan*, e coautor da segunda versión da de *The Land of Heart's Desire*, os dous textos de William Butler Yeats. Semella que tamén traduciú *Terra Baixa* de Guimerá e *Riders to the Sea* e *The Well of the Saints* de John Millington Synge, mentres que resulta probable que fose o autor da adaptación da obra de Shakespeare *The Merry Wives of Windsor*, ó tempo que descoñecemos o seu rol da incorporación dos textos portugueses citados á creación escénica galega, textos achegados de seguro por Fernando Osorio Docampo, director de escena titulado polo Conservatorio Superior de Lisboa.

Se ben nun principio Villar Ponte aposta pola apropiación do realismo social de Ignasi Iglesias e outros autores cataláns citados, e a súa obra *A patria do labrego* (1905) constitúe un exemplo desa deriva agrarista, non tarda moito tempo en procurar outros modelos, pois alén da renovación dos repertorios tamén sentía a necesidade de encetar o desenvolvemento dun modelo dramático nacido das esencias culturais de Galicia. Desde Irlanda Villar Ponte chega á dramaturxia popular e constrúe unha teoría do *folk-drama* que concreta na súa peza *Os evanxeos da risa absoluta* (1934), un dos textos máis salientables da literatura dramática galega contemporánea, se ben xamais deixará de prestar atención a todas cantas propostas puidesen cumprir algunha finalidade no proceso de normalización teatral e desde esa

perspectiva podemos considerar *Entre dous abismos* (1920) e *Nouturnio de medo e morte* (1935), onde se deixan sentir influencias de Valle-Inclán e do *grand-guignol* francés (Leal, 2001). A traducción de textos dramáticos dunha e doutra corrente, realismo social e realismo máxico (e mesmo simbolismo máxico), obedecen á necesidade de incorporar o modelo no sistema literario *meta*, e a correspondente apropiación, pegadas de folk-drama ás que dedicamos un traballo que publicaremos proximamente, como se dixo.

Pero a influencia da literatura angloirlandesa vai máis aló, como apuntabamos en relación coa creación dramática de Ramón Otero Pedrayo e a apropiación non tanto do *Ulysses* de James Joyce canto da súa estrutura (fragmentación e asociación libre) e das súas propostas estilísticas e estéticas, pois se hai un ámbito que Joyce puido ter influído naquela altura na literatura galega ese é, sen dúbida, o da escrita dramática de Otero, e non o da súa obra narrativa moito menos experimental e máis debedora da tradición narrativa do século XIX (Vieites, 1998). Insistir de novo nisto é teimar no obvio. Pero tampouco podemos nin debemos esquecer, se nos situamos no eido da historiografía da traducción de todos eses textos dramáticos, que foron utilizados en procesos de creación teatral; pois en moi poucas ocasións se ten en conta que a traducción teatral tamén ten unha dimensión pública, tan importante como a traducción literaria. Velaí esa mancha de textos portugueses que son practicamente ignorados nos estudos históricos e que aínda agardan un estudio preliminar.

A traducción de textos dramáticos, ora desde a perspectiva puramente literaria ora desde a dinámica da creación teatral constitúe un campo sumamente importante, e do seu relevo daba conta Raquel Merino (1994). Claro que a traducción teatral implica unha serie de coñecementos e estratexias metodolóxicas directamente relacionadas cos procesos de creación, comunicación e recepción teatral que cómpre poñer a disposición dos tradutores para que estes colaboren activamente neses procesos (Vieites, 1999, 2002).

Será cousa de que os responsables da formación inicial de tradutoras e tradutores comecen a considerar as necesidades do mercado laboral, pois alén das dificultades para enfrontar unha encarga de traducción de carácter singular, son moitos os textos dramáticos da literatura universal que quedan por traducir para o galego. A posta en marcha da Escola Superior de Arte Dramática de Galicia vai multiplicar considerablemente esa demanda de textos dramáticos universais en galego, se consideramos o peso da Historia da Literatura dramática universal no currículo das diversas especialidades e opcións que configuran os estudos superiores en Arte Dramática (Vieites, 2000c). A posta en marcha de novas coleccións de textos dramáticos precisará de tradutores e tradutoras coa competencia e a especialización necesaria para *desterrar tanta traducción indirecta como aínda se fai* (suliño en cursiva pola gravidade da situación) e establecer novos parámetros

de excelencia, rigor e calidade literaria nas versións galegas.

Nesta breve e rápida carreira pola xeografía proposta na introducción, a penas si tivemos tempo para sinalar e subliñar algúns ámbitos de interese en relación coa incorporación e apropiación de modelos dramáticos e teatrais a partir das traducións e das lecturas que un fato de galeguistas realizan no marco dun abrente cultural e político tan cheo de esperanza como aquel que comezaba coa creación das Irmandades da Fala. Viaxe na que tamén establecemos relación coa obra de autores singulares que incita a unha lectura comparada de realidades culturais e do modo en que se reflicten e recrean en sistemas literarios (galego, angloirlandés, catalán) que loitan pola súa autonomía fronte a outros sistemas dominantes (inglés, español). Deste xeito, os estudos teatrais, os estudos literarios, os estudos de e sobre a tradución, xunto cos estudos culturais, entendidos desde a perspectiva de Raymond Williams ou Edward Said e non a partir das derivas “posties”, cenáculos neoconservadores e neocoloniais que se están convertendo en eficaces aliados da febre globalizadora e da espectacularización e (banalización) da “diferencia”, poden propoñer espazos de interdisciplinariedade sumamente interesantes para aprofundar no coñecemento e na transformación da realidade, pois a revolución sempre é posible.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ADAMS, Gerry. 1996. *Before the Dawn. An Autobiography*. Londres: Mandarin Paperbacks.
- ANVIPO. 1928. “Orredor do «teatre d’orientació»”. En *El Pueblo Gallego*, Vigo, 18–2–1928.
- BAL Y GAY, Jesús. 1924. *Hacia un ballet gallego*. Lugo: Editorial Ronsel.
- 1925. “En torno al ballet gallego. Una carta aclaratoria de Jesús Bal”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 31–12–1925.
- 1926. “O momento actual da música galega”. En *Nós*, nº 29, Ourense.
- 1929a. “Temas gallegos. Carta a Felipe Fernández Armesto”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 4–7–1929.
- 1929b. “Teatro gallego. Postdata a una carta”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 10–7–1929.
- BOURDIEU, Pierre. 1995. *Las reglas del arte. Génesis y estructura del campo literario*. Barcelona, Editorial Anagrama.
- CABANILLAS, Ramón. 1959. *Obra completa*. Bos Aires: Edicións Galicia.
- 1996. *Obra dramática*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- CALHOUN, Craig. 1997. “Introduction: Habermas and the Public Sphere”. En CALHOUN, G. (ed.) *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology.

- CARBALLEIRA, Johán. 1933. “La pugna entre la ciudad y el campo”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 22–1–1933.
- 1934. “Para el logro de un teatro nuestro”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 15–11–1934.
- 1935. “O homenaxe que cumpre facer”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 11–1–1935.
- CARRÉ ALVARELLOS, Leandro. 1923. “A moderna orientación do teatro galego”. *A Nosa Terra*, nº 184, A Coruña, 1–5–1923.
- CASTELLÓN, Antonio. 1994. *El teatro como instrumento político en España (1895–1914)*. Madrid: Ediciones Edymion.
- CASTRO, Plácido, R. 1927. “El teatro gallego”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 9–2–1927.
- 1928. *La saudade y el arte en los pueblos célticos*. Vigo: El Pueblo Gallego.
- 1977. “Liñas de abrente”. W. B. YEATS, *Dous dramas populares: Catuxa de Houlihan e O país da saudade*. Traducción de Antón e Ramón VILLAR PONTE e Plácido R. CASTRO. Vigo: Editorial Castrelos.
- CASTRO, P. R., TOBIO FERNÁNDEZ, L., e DELGADO GURRIARÁN, F. M. 1949. “Limiar”. En *Poesía inglesa e francesa vertida ao galego*. Bos Aires: Editorial Alborada.
- DÓNEGA, Marino. 1971. “Un home, unha aventura, un tempo: Fernando Osorio do Campo”. *Grial*, nº 33, Vigo.
- DIESTE, Rafael. 1925a. “En col do noso teatro, I”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 22–12–1925.
- 1925b. “En col do noso teatro, III”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 22–12–1925.
- 1926a. “Algunhas miudanzas”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 15–1–1926.
- 1926b. “Temas gallegos. O teatro galego i–o portuués”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 16–1–1926.
- DULIN BONDUE, Nicole. 1987. *El granito y las luces, I e II. Relaciones entre las literaturas gallega y francesa en la época moderna*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- DURÁN, J. A. 1981. “El primer Villar Ponte”. DURÁN, J. A. *Crónicas 3. Entre la mano negra y el nacionalismo galleguista*. Madrid: Akal.
- FIGUEROA, Antón. 1988. *Diglosia e texto*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- 1996. *Lecturas alleas*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- 2001. *Nación, literatura, identidade*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- GONZÁLEZ–MILLÁN, Xoán. 1994. “Do nacionalismo literario a una literatura nacional. Hipóteses de traballo para un estudio institucional da literatura galega”. En *Anuario de Estudios Literarios Galegos*. Vigo: Editorial Galaxia, pp. 67–81.
- 1995^a. “Valle–Inclán en *A Nosa Terra*: La actitud crítica de Vicente Risco”.

- SALVADOR MIGUEL, N. (ed.) *Letras de la España Contemporánea, Homenaje a José Luis Varela*. Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos.
- 1995b. “O discurso literario galego e a configuración dun espacio público nacional no primeiro tercio do século XX: un marco de reflexión”. CASAS, A. (ed.) *Tentativas sobre Dieste*. Compostela: Sotelo Blanco Edicións, pp. 13-29
 - 1995c. “Cara a unha teoría da traducción para sistemas literarios «marxinais»”. A situación galega”. *Viceversa, Revista Galega de Traducción*, nº 1, pp. 63-72
 - 2000. *Resistencia cultural e diferenza histórica*. Compostela: Sotelo Blanco Edicións.
- IGLESIAS SANTOS, M. (ed.) *Teoría de los Polisistemas*. Madrid: Arco Libros.
- LEAL, Juli. 2001. “Tanatos, excusa para Eros. O teatro de Grand-Guignol en Francia”. *Anuario Galego de Estudos Teatrais*, nº 1. Compostela: Consello da Cultura Galega.
- MÁIZ, Ramón. 1997. *A idea de nación*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- MARTÍNEZ-RISCO, Vicente. 1921a. “Teoría e historia do drama”. *A Nosa Terra*, A Coruña, nº 148, 1–10–1921.
- 1921b. “Irlanda e Galiza”. *Nós*, nº 8, Ourense.
 - 1926a. “Da renascencia céltica. A Moderna Literatura Irlandesa, I”. *Nós*, nº 26, Ourense.
 - 1926b. “Da renascencia céltica. A Moderna Literatura Irlandesa, II”. *Nós*, nº 27, Ourense.
 - 1926c. “Da renascencia céltica. A Moderna Literatura Irlandesa, III”. *Nós*, nº 28, Ourense.
 - 1994. “A propósito da historia galega”. RISCO, V. *Obras completas, tomo V*. Vigo: Editorial Galaxia.
- MAYE, Brian. 1997. *Arthur Griffith*. Dublín: Griffith College Publications.
- MERINO ÁLVAREZ, Raquel. 1994. *Traducción, tradición y manipulación. Teatro inglés en España, 1950-1990*. León: Servicio de Publicaciones, Universidad de León.
- MORIN, Edgar. 1996. *Introducción al pensamiento complejo*. Barcelona: Gedisa.
- PONDAL, Eduardo. 1996. *Queixumes dos pinos*. Edición de Miguel MATO FONDO. Vigo: Asociación Socio-Pedagóxica Galega e A Nosa Terra.
- RABUNHAL, Henrique. 1994. *Textos e contextos do teatro galego. 1671–1937*. Compostela: Edicións Laiovento.
- 2000. “A Escola Rexional de Declamación. Un fito na historia teatral galega e coruñesa”. *Casahamlet*, nº 2, Deputación de A Coruña.
- RÍOS, Xulio. 1997. *Plácido Castro*. Vigo: Ir Indo Edicións.
- ROBYNS, Clem. 1999. “Traducción e identidade discursiva”.

- SYNGE, John Millington. 1995. *The Complete Plays*. Londres: Methuen Drama.
- TATO FONTAÍÑA, Laura. 1999. *Historia do teatro galego. Das orixes a 1936*. Vigo: Edicións A Nosa Terra.
- VIEITES, Manuel F. 1996a. “De J. M. Synge a A. Villar Ponte. Teatro, literatura dramática e construción nacional na periferia atlántica. Anotacións para un estudio preliminar”. VV.AA., *Como en Irlanda*. Colección Centro Dramático Galego, I.G.A.E.M. Compostela: Xunta de Galicia.
- 1996b. “Texto dramático, texto espectacular e texto teatral. Apuntamentos para unha teoría xeral da obra dramática”. *Anuario de estudios literarios galegos*. Vigo, pp. 103-125
- 1998. “Ramón Otero Pedrayo, James Joyce e o Ulysses. Creación dramática, identidade e construción nacional. Algunhas anotacións para un estudio preliminar”. *Anuario de Estudios Literarios Galegos*. Vigo, pp. 75-114
- 1999. “Tradución, dramaturxia e posta en escena”. ÁLVAREZ LUGRÍS, A. e FERNÁNDEZ OCAMPO, A. (eds.) *Anovar/anosar. Estudios de traducción e interpretación*, II. Vigo: Servicio de Publicacións da Universidade de Vigo.
- 2000^a. “El teatro gallego entre 1936 y 1985. Algunas claves para su estudio e interpretación”. *ADE/Teatro, Revista de la Asociación de Directores de Escena de España*, nº 82.
- 2000b. “¿Teatro de arte, teatro de vangarda ou teatro popular? Algunhas reflexións para o estudio do ideario teatral de A. D. R. Castelao”. *Grial*, nº 140.
- 2000c. “A Escola Superior de Arte Dramática de Galicia: unha realidade posible e necesaria”. *Revista Galega do Ensino*, nº 26.
- 2001a. “Territorios do teatro e teatros para o territorio. Algunhas reflexións arredor das políticas culturais, as políticas teatrais e a creación de tecido teatral”. VIEITES, M.F. (coord.) *Galicia e a residencia teatral. Compañías residentes e regularización do tecido teatral*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- 2001b. “Cronoloxía e temporalidade na literatura dramática galega. A periodización. Unha proposta de traballo”. *Boletín Galego de Literatura*, nº 25, pp. 51-90
- 2002. “Traducción, dramaturgia, puesta en escena y recepción teatral. Considerando territorios”. *ADE/Teatro, Revista de la Asociación de Directores de Escena de España*, nº 90.
- VILLALAIN, Damián 1997. “Vicente Risco e o teatro do seu tempo”. VV. AA., *O Bufón de El Rei*. Santiago de Compostela: Instituto Galego das Artes Escénicas e Musicais.
- VILLAR PONTE, Antón 1903. “Impresiones y apuntes”. *Revista*

- Gallega*, nº 429, A Coruña, 7–6–1903.
- 1919. “Antes de que llegue la hora del estreno... La primera obra teatral de Cabanillas”. *La Voz de Galicia*, A Coruña, 13–4–1919.
 - 1923. “El teatro que necesitamos”. *Galicia*, nº 430, Vigo, 18–12–1923.
 - 1926a. “Por qué el teatro gallego no prospera”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 16–2–1926.
 - 1926b. “Ensayos de teatro necesarios”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 30–12–1926.
 - 1927a. “Sobre las orientaciones de nuestro teatro”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 12–3–1927.
 - 1927b. “A fontenla viva da nosa cultura”. *Nós*, nº 38.
 - 1929. “Un bon libro e unha boa idea”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 25–9–1929.
 - 1934a. “El teatro gallego y Valle-Inclán”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 30–11–1934.
 - 1934b. “Pretextos cotidianos. Sugerencias en torno a una obra teatral irlandesa”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 10–2–1934.
 - 1935. “La literatura gallega y el mar”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 19–2–1935.
 - 1936a. “Teatro Galego”. *Resol*, Compostela.
 - 1936b. “Un exemplar esforzo artístico”. *El Pueblo Gallego*, Vigo, 12–2–1936.
- YEATS, W.B., 1992. *Collected plays*. Papermac: Londres.

MÉTODOS E ESTRATEXIAS PARA TRADUCI-LAS LEXÍAS COMPLEXAS. O CASO DOS REFRÁNS

Áurea Fernández Rodríguez
Universidade de Vigo

Resumo

A traducción das paremias ou refráns presenta serios problemas non só polas propiedades que os definen, senón porque son categorías intertextuais que se atopan inseridas noutros contextos.

A discusión das teorías particulares ofrece unha base teórica para dar unhas pautas de cómo buscar e baixo qué dondicións atopa-las solucións máis axeitadas e mesmo explica-las posibilidades e o método para conseguila equivalencia comunicativa. Se embargo hai que ter en conta que non tódolos textos ofrecen os mesmos problemas. Moitos textos obrigan ó traductor a restituír toda a bagaxe informativa.

A escolla das «equivalencias» no texto meta (TM) debe ser consideradas á luz do contexto no que estes «intertextos» se insiren. O seu sentido está subordinado non só á intención do autor, é dicir, ó propósito retórico global dun texto concreto, senón tamén á súa función na secuencia onde se atopan dentro do conxunto de bloques que forman o documento, e á aceptabilidade do TM na cultura meta.

A traducción ó galego dun texto xornalístico tirado do diario francés *Le Figaro* onde se atopan varios exemplos de refráns, serve de base para presentala nosa tese e a conseguinte discusión onde se demostra que os condicionamentos mencionados anteriormente desenvolven certas posibilidades de interpretación e anulan outras. Non se trata polo tanto dunha equivalencia única senón da forma máis axeitada e aceptable para as intencións comunicativas.

Con esta análise demostrase que un método, unhas estratexias ben calculadas, permiten lograr unha equivalencia comunicativa aceptable. A secuencia completa resultante dos refráns que nos ocupan presta apoio ó patrón estrutural do texto e está en consoancia co propósito global do TO e ó mesmo tempo coa aceptabilidade do TM na cultura de chegada, é dicir, na cultura galega.

Abstract

The translation of proverbs poses relevant problems due both to their defining properties and to the fact that they are intertextual categories fitted into other texts.

The discussion of particular theories offers a theoretical base for finding the more adequate solutions and for achieving communicative equivalence. It has to be borne in mind, anyhow, that different texts pose different problems and that many texts make it necessary to recall the whole communicative content of a text.

When choosing «equivalences» for the target text (TT) the translator must take into consideration the context in which these «intertexts» are included. Their meaning is subordinated to the author's intention –that is, the global rethorical intent of a given text–, but also to the proverb's function in the specific sequence it occupies inside the set of blocks that form a document and to the TT's acceptability within the target culture.

The Galician translation of a text from the french paper *Le Figaro* containing several examples of proverbs is taken as a starting point to introduce our thesis and the subsequent discussion. We will show that the constraints mentioned above point to certain interpretations and preclude others. It is not therefore a question of one single possible equivalence but of finding the most adequate and acceptable one according to the communicative intent.

This analysis will show that a set of well calculated strategies will allow us to achieve an acceptable communicative equivalence. The complete sequence of proverbs we are dealing with contributes to the structural pattern of the text and is in harmony both with the global purpose of the ST and with the TT's acceptability in the target culture, that is, the Galician culture.

Antes de nada quixeramos facer unha aclaración sobre a terminoloxía que se empregará neste traballo para referírmonos ás paremias obxecto de estudio, pois non deixa de ser un problema importante para calquera traductor que teña que enfrontarse coa tradución deste tipo de unidades.

Malia as importantes achegas dos últimos anos sobre a estrutura do refrán e a fixación da orde dos seus elementos, segue a ser vaga a nomenclatura vixente para etiqueta-lo que é refrán ou o que non o é ou para nomealas diferentes paremias. Os lingüistas que se ocuparon do seu estudio ofrecen diferentes denominacións, entre as máis coñecidas figuran: as de *lexies complexes* (Pottier¹, 1966), “expresiones fijas” (Zuluaga, 1980; Misri, 1990), “*Synopsie*” (Benveniste, 1966) “*Synthème*” (Martinet, 1967) “*Premie*” (Rodegem, 1989) “Dichos” (Gella, 1977) “refranes y sentencias” (Cantera & E. de Vicente, 1983) “expresiones y locuciones” (Rey & Chantreau, 1989) “*proverbes et dictons*” Montreynaud, Pierron, Suzzoni 1989), etc. A lista podería ser moi longa, pois só no seu famoso traballo “Datos para una teoría de los dichos”, José Gella Iturriaga (1977) ofrece unha lista de case noventa ‘denominacións de clases de ditos comúns’.

En Lingüística as denominacións máis frecuentes para designar aquelas unidades que se caracterizan no seu funcionamento discursivo coma unidade fixa e inseparable son as de *expresións fixas* ou *fraseoloxismos*. Estas denominacións abarcarían non só os refráns senón tamén máximas, adaxios, xiros idiomáticos, metáforas ou locucións figuradas. Así o entende tamén D. Xesús Ferro Ruibal cando di:

Estas combinacións fixas de palabras é o que se chama a *sintaxe fixa* ou *fraseoloxía*, da que forman parte o *refrán* (pensamento completo) e a locución, o modismo e a frase proverbial (pensamento incompleto): iso que en Galicia hai anos que se vén denominando popularmente *un dicir* ou *un dito* (Ferro Ruibal, 1996: 14).

Nun interesante artigo publicado en *Premia*, Anscombe escribe que hai moitos autores que confunden e equiparan aínda o adaxio co refrán e o proverbio, só algúns apuntan unhas cantas diferencias (Anscombe, 1997: 43). Conscientes destas posibles diferencias, empregaremos o vocábulo máis restrictivo “refrán” (rural) para designa-las formas obxecto de estudio no noso texto e para traduci-lo termo *dicton*. Falaremos de “paremias” para referírmonos ó concepto máis xeral.

¹ Este autor distingue tres tipos de lexias: as simples, aquelas que só teñen un elemento autónomo, as compostas que inclúen un ou varios afixos e as complexas (as que están formadas por dous ou máis elementos autónomos, mais que funcionan coma unha soa unidade léxica). Os proverbios xunto coas metáforas e as frases feitas estarían incluídos dentro deste último grupo.

O principal obxectivo que se pretende acadar neste estudo é o de sensibilizar a todos aqueles tradutores que, no seu labor, se atopan co problema da traducción deste tipo de “textos”, ou mellor dito, e en termos de Hatim & Mason, deste tipo de “intertextos” (1995: 172), xa que os refráns son categorías intertextuais ou discursos previos que sempre están insertados noutros textos ou discursos.

Acudiremos á discusión das teorías particulares máis salientables para dar unhas pautas de cómo buscar e baixo qué condicións atopa-las solucións máis axeitadas, explica-las posibilidades e as limitacións do traducir en vista das condicións, finalidades, intencións e receptores da traducción dun texto concreto que seleccionamos para este traballo.

1. Características do texto orixinal

O texto orixinal que temos diante foi sacado do xornal francés *Le Figaro*, publicado o día 11 de decembro do ano 1996, e vaise proceder á súa traducción á lingua galega.

O autor pretende amosar que o día 12 de decembro os días comezan a aumentar pola tarde. O incremento do día aínda é mínimo: só un segundo. Mais, dende ese momento, o Sol ponse cada día máis tarde ata gañar case dúas horas o 2 de febreiro. Sen embargo, ese aumento das tardes non é proporcional coas mañás. O Sol segue a saír máis tarde ata o 31 de decembro, polo que aínda se perde día polas mañás.

Moitos refráns, coñecidos por diferentes culturas e transmitidos dunhas xeracións a outras, confirman este aumento progresivo do día dende a santa Lucía ata a Candeloria.

O mediodía solar non se corresponde todo o ano co mediodía do tempo universal, a partir do cal se define legalmente o tempo. O 11 de decembro de 1996, por exemplo, o mediodía solar deuse ás 11:54 minutos e non ás 12 na escala do tempo universal. Neste período do ano o desprazamento do mediodía solar ata o 2 de febreiro é grande (representa uns 20 minutos), de tal xeito que as tardes son as que se benefician destes aumentos.

Este desfase ten a súa explicación. A Terra no seu percorrido ó redor do Sol non mantén a mesma velocidade todo o ano. No inverno é rápida e no verán lenta, o cal ocasionaría días curtos no inverno e longos no verán. Para equilibra-la duración dos días adoptouse a división en horas, minutos e segundos; pero hai que aceptar un desprazamento do mediodía solar con respecto ó mediodía legal.

No período comprendido entre a santa Lucía e o san Brais o desprazamento é importante, provocando unha distribución moi característica das variacións da duración do día entre a tarde e a mañá.

Este resumo resolve dalgún xeito a fase de *comprensión* do texto orixinal, na que —en palabras de García Yebra— o tradutor desenvolve unha

actividade *semasiolóxica*, é dicir, busca o contido, o sentido do texto orixinal. Pero no proceso de traducción temos unha segunda fase, a fase de *expresión* da mensaxe, na que a actividade do traductor é *onomasiolóxica*, isto é, busca na lingua de chegada as palabras, as expresións para reproducir nesta lingua o contido do texto orixinal (García Yebra, 1984: 30).

Aplicando este principio á traducción dos refráns, convén indicar que na fase semasiolóxica, é dicir, na fase de comprensión, debemos ter en conta as propiedades que definen a noción de paremia, pois coidamos que o traductor debe ter un coñecemento mínimo das paremias francesas e galegas, así como das súas peculiaridades.

Mais como se trata de ‘textos’ insertados noutro texto tamén será necesario contestar a preguntas tales como: ¿Cal é a función dos refráns neste texto? ¿Por que os emprega o autor? ¿De que xeito o fai? ¿Con que finalidade? Haberá ademais que ter en conta puntos de vista da teoría da comunicación (a influencia do contexto situacional na produción do texto, lugar e data da súa produción, relación entre emisor e receptor, o feito de que a produción e a recepción non coinciden, etc.). Hai que engadir aínda a influencia do contexto socio-cultural no proceso de comunicación, na constitución e na recepción do texto.

Baséndonos nas tres dimensións do contexto propostas por Hatim & Mason, (1995: 194, 216), podemos reflecti-la intención do autor do texto orixinal no esquema seguinte:

CAMPO:	O incremento dos días polas tardes dende o 12 de decembro tal e como o ve este xornalista.
TEOR:	Unha valoración desta idea como verdadeira.
CANLE:	Xornal <i>Le Figaro</i> .
MODALIDADE:	Escrito para ser lido.
PRAGMÁTICA:	Demostración de que ese aumento non é proporcional polas mañás e polas tardes como cabería esperar, senón que só é perceptible pola tarde.
SEMIÓTICA:	argumentación (como signo).

Trátase polo tanto dun texto argumentativo no que a función predominante é a de guía-la situación dun xeito favorable ós intereses do autor. A oración do comezo –*Demain, les jours commencent à s’allonger en soirée*– é a que marca e axusta o ton. Tamén é a tese que se expón.

O texto consta de catro partes nas que se presentan respectivamente:

A exposición da tese (dende o comezo ata o primeiro intertítulo). A primeira xustificación (dende o primeiro intertítulo ata «*le gain en matinée n’aura pas dépassé seize minutes*»). Aquí o autor válese dunha serie de refráns para xustifica-la súa tese. Na terceira parte ofrece a segunda xustificación. Esta vez a demostración faise mediante unha explicación científica

ilustrada por un elemento icónico: a imaxe do reloxo. Finalmente aparece a conclusión, onde se volven a colle-los refráns sobre os días de santa Lucía e a Candeloria como puntos de referencia para salienta-la marxe entre a que se percibe ese aumento desproporcional.

Os refráns que nos ocupan atópanse todos, como se dicía, na segunda parte do texto e son os seguintes:

Le saut d'une puce à la sainte Luce (intertítulo)

Logo aparecen enumerados nunha mesma secuencia:

Le jour ayant crû du saut d'une puce à la sainte Luce

Du saut d'un fât à la saint Thomas (21 décembre)

Du pas d'une oie aux Rois (6 janvier)

Du repas d'un moine à la saint Antoine (17 janvier)

De deux petites heures à la Chandeleur

Vímo-la intención do autor, o propósito retórico global do texto; mais ¿cales son as peculiaridades destes intertextos, a súa función na secuencia onde se atopan e dentro do texto? e ¿que relación manteñen co propósito retórico global?

2. As características fundamentais dos refráns e a súa función

Dos numerosos intentos de definición do refrán, dende Aristóteles ata as máis recentes descrições lingüísticas que consideran esta 'unidade' coma unha forma distinta doutras manifestacións verbais da súa mesma brevidade, sacámo-las peculiaridades seguintes:

- No que atinxe ó seu aspecto formal, os autores coinciden «avec la mise au premier plan du critère d'indépendance grammaticale (le proverbe est une *phrase*) et textuelle (le proverbe est un *texte*), du caractère d'expression figée et de traits prosodiques spécifiques» (Kleiber, 1994: 207).
- Tamén se atopan converxencias sobre a noción central do sentido do refrán, é dicir, sobre o feito de que o refrán é unha verdade xeral ou universal, aínda que non todos a interpreten do mesmo xeito.
- Onde menos se poñen de acordo os estudiosos é en dúas cuestións: no seu carácter didáctico e no tema do sentido figurado (ou metafórico). Este último aspecto é, segundo Kleiber (1994: 208) «*crucial car, suivant qu'on postule ou non le trait 'figuré'*

—comme critère définitoire du proverbe, des tournures telles que tel père, tel fils— Un homme averti en vaut deux... *seront ou ne seront pas des proverbes*»².

O refrán é unha combinación de lexemas codificados, unha denominación metalingüística porque crea un lazo de unión entre unha expresión e un concepto xeral e polo tanto inscríbese no código lingüístico común: «elle vaut pour tout locuteur et débouche ainsi sur la relation de significatif» (Kleiber, 1994: 210). Velaí o motivo, segundo este lingüista, polo que se poden atopar nos dicionarios. Aínda que é ben certo que non tódalas paremias están recollidas nos dicionarios. Precisamente unha das dificultades que pode atopa-lo traductor deriva da carencia de glosarios e dicionarios bilingües de fraseoloxía. Probablemente teña que ver nisto a enorme riqueza que ofrece este eido onde «a recolleita semella ser traballo inacabable, tal é a creatividade popular» (Ferro Ruibal, 1996: 18).

O emprego do refrán coma unidade codificada presupón, en primeiro lugar, coñece-lo seu significado ou a interpretación estándar. En segundo lugar, necesita unha aprendizaxe, a de adquirir “la capacité de les utiliser pour l’entité générale qu’ils dénomment” (Kleiber 1994: 212). En terceiro lugar, ten un carácter convencional que se manifesta nas marcas metalingüísticas que poden acompañala súa enunciación.

Tódolos refráns que temos no noso texto fan referencia a *esa verdade xenérica* compartida por todos: *os días medran dende o 12 de decembro. O 12 de decembro, mellor dito, o día de santa Lucía, o 13 de decembro* segundo a intención metafórica do refrán, o aumento nótase moi pouco; *no san Tomé* un pouco máis... *e na Candeloria* a ganancia xa é de *dúas horas*.

Todos están en consonancia co obxectivo último, isto é, cumpren *unha función retórica* ó servizo do propósito retórico global do texto: confirman a lectura inicial e mesmo realzan a tese anteriormente mencionada.

Todas son polo tanto unidades autónomas onde se combinan lexemas codificados que nomean unha entidade xeral. Cada refrán que se enumera aquí forma parte do código lingüístico común, polo tanto é unha unidade válida para calquera locutor, isto é, unha unidade universal ou ‘tradicional’.

3. Métodos para reformula-los refráns

Trátase agora de decidi-lo método máis axeitado para conseguila equivalencia comunicativa. Esa equivalencia comunicativa que respecte ó mesmo tempo o programa conceptual do autor do texto orixinal e a aceptabilidade do texto meta na cultura de chegada.

²Traducción: “crucial porque segundo que se postule ou non se postule o carácter ‘figurado’ como criterio definitorio do refrán, formas coma *tel père, tel fils* (os cachos parécense ás olas). *Un homme averti en vaut deux*... (un home avisado vale por dous) serán ou non serán refráns”

Se examinámo-la teoría que se ocupa de cómo traducir os refráns ou as unidades fraseolóxicas, enfrontámonos con propostas dispares segundo as escolas e segundo os enfoques. Xa Misri (1990), nun interesante artigo sobre o tema, daba conta das propostas teóricas coñecidas e agrupábaas en catro alternativas: traducción por equivalente preexistente, traducción fundamentada nunha equivalencia de situación, traducción palabra por palabra con nota aclaratoria e traducción por equivalente preexistente pero engadindo nota.

Non imos analiza-las posicións doutros coñecidos traductólogos coma Larose (1989: 26); Delisle (1980; 1984: 220; 1993: 390); Ballard (1993: 243-254); Chevalier (1995: 185), Lecrivain (1995) ou investigadores españois coma Cantera, de Vicente (1991) e Sevilla (1990) porque a limitación de espacio non nolo permite.

Pola dimensión didáctica no ensino da traducción lembremos a proposta que a profesora Tricás nos ofrece no seu *Manual de traducción francés-castellano* (1995: 148-151). A autora propón tres tipos de tratamento das unidades fraseolóxicas en función da súa forza pragmática e das posibilidades de correspondencia na lingua de chegada:

- O método literal, co que se ofrece unha lexía similar en forma e sentido. Este método é o mellor, pero poucas veces é posible. Ademais cunha traducción literal de calquera destes refráns perderíamos o ritmo da frase, o carácter de forma 'consabida' e a 'universalidade' da que fala Kleiber (1994: 221). Coidamos que o traductor deberá esforzarse en buscar unha unidade do mesmo tipo, pois estes refráns deben restituírse por outros refráns.
- O segundo tipo é a traducción-adaptación. Polo mesmo motivo que se indicou antes, tampouco sería posible unha traducción-adaptación, isto é, a traducción mediante unha paráfrase porque racharía a rixidez formal, mellor dito, racharía a estrutura paremiolóxica da parte codificada. Tamén se perdería unha das características fundamentais que esixe o refrán: a da súa tradicionalidade. Este feito está intimamente relacionado coa frecuencia da circulación desa afirmación entre os membros da comunidade. Temos que ofrecer unha forma *consabida*, que a coñeza a colectividade galega, que a entenda ou que circule entre os usuarios da lingua galega.

Debemos ter en conta tamén o carácter convencional que se manifesta nas marcas metalingüísticas que acompañan á enunciación dos refráns neste texto: «Des dictons affirmaient que...», marca que por coherencia debe manterse e, de manterse esa marca, temos tamén que conservar, senón a secuencia completa, polo menos varios refráns coma tales. Refráns que formaran ou formen parte da competencia paremiolóxica do lector galego e demostren a popularidade da expresión e o seu carácter de forma *consabida*.

Quédanos unha soa posibilidade, a de empregar un refrán similar en sentido, mais diferente canto á forma. Trátase, polo tanto, de elaborar unha estratexia que nos permita producir unha tradución comunicativamente equivalente, é dicir, preténdese recolle-la mesma intencionalidade aínda que sexa cunha construción morfolóxica e semántica diferente.

Isto lévanos a considerar outro problema ben complexo, o do *sentido* dos refráns que debe ser considerado á luz do contexto no que estes se insiren. Neste punto, resulta inevitable aclarar-la diferenza entre os tres compoñentes do contido textual: o *significado*, a *designación* e o *sentido*. Segundo Coseriu (1977: 220-221), o *significado* é o contido dado en cada caso pola lingua; a *designación* é a referencia ás realidades extralingüísticas; e o *sentido* é o contido particular dun texto ou dunha unidade textual na medida en que este contido non coincide simplemente nin co significado nin coa designación: é o que o texto quere dicir, aínda que isto non coincida cos outros dous conceptos citados.

No acervo fraseolóxico galego atopamos diversos refráns que transmiten un mesmo significado: o incremento dos días. Así:

Por santa Lucía crez o día un palmo de pita;
Por san Xulián, un pulo de ran;
Por san Antón, un paso de boi;
Por san Sebastián xa ten unha hora máis.
Por san Matías igualan as noites ós días

4. Estratexias para a reformulación das paremias

Semella que nesta lista temos formas dabondo para reformular os cinco refráns franceses. Quédanos adopta-las estratexias³ axeitadas para comproba-la adecuación e a aceptabilidade de cada un deles tendo en conta os factores discutidos e o feito de que, se ben cada refrán proposto coincide co significado dos refráns franceses, estes subordinanse ás intencións de bloques maiores e ó propósito retórico global.

Dixemos ó comezo que o propósito retórico global é que os días medran pola tarde xa dende o 12 de decembro. O emprego dos refráns ten a finalidade de argumentar para defende-la tese sostida polo autor e mesmo de realzala.

A tradución deste texto vai dirixida a un público colectivo similar ó do texto orixinal, mais prodúcese un cambio de situación comunicativa (o TM

³ Enténdese o concepto de estratexia tradutora tal e como o define Amparo Hurtado: «procedimentos individuais, conscientes o no conscientes, verbales y no verbales, internos (cognitivos) y externos utilizados por el traductor para resolver los problemas encontrados en el proceso traductor y mejorar su eficacia en función de sus necesidades específicas» (Hurtado Albir, 2001: 276). En cambio, os métodos son procedementos supraindividuais probados e demostrados.

reformúlase para destinatarios pertencentes a unha cultura distinta). A finalidade, a súa función comunicativa tampouco se altera e preténdese acadar un TM que, por unha parte, se corresponda ó máximo co propósito retórico global do TO e, por outra parte, sexa aceptable na cultura meta.

A. Le jour ayant crû du saut d'une puce à la sainte Luce

a) Por santa Lucía crez o día un palmo de pita

b) Por santa Lucía xa medra o día

c) Por santa Lucía mingua a noite e medra o día

Tódolos refráns, tanto os franceses como os galegos propostos, fan referencia á festividade de santa Lucía (o día 13 de decembro) e todos teñen a mesma significación figurada: os días medran un pouquiño. O carácter figurado implica que falante e oínte se comunican nun nivel superior de lingua (Ferro Ruibal 1996: 14). O que oe debe capta-la intención metafórica do que fala (“os días medran un pouquiño”).

A primeira forma galega é unha unidade adecuada e aceptable. Aceptable porque transmite a mesma verdade xenérica para a comunidade galega ca francesa para a súa comunidade. É adecuada porque é unha correspondencia paremiolóxica equivalente ó orixinal. Pois ademais respecta as normas xerais do refrán e forma parte das expresións estereotípicas que representan un ‘saber compartido’, denota un feito xeral.

Nótese que malia a rixidez dos refráns, estes teñen variantes. É certo que para garantir un máximo nivel de poder de memorización e recoñecemento a miúdo os refráns cristalízanse nunha *forma fixa* que se resiste a sufrir transformacións. Pero non se atopan absolutamente fixados ou cristalizados, senón que en realidade cambian e transfórmanse de acordo coas diferentes situacións e propósitos cos que se enuncian. Segundo Anscombe (1997: 52) unha das diferencias entre as paremias (tales coma os proverbios e os refráns) e as frases fixas reside no feito de que as primeiras (as paremias) non son frases fixas nin xiros idiomáticos: son denominacións de situacións –lembramos que Kleiber presenta tamén o refrán coma unha combinación de lexemas codificados, unha denominación metalingüística–. Anscombe precisa:

...no son expresiones fijas, sino expresiones (encodadas) codificadas: hay reglas de formación de las paremias [...] No hay fijación, sino uso de un código de tal manera que quede identificable la función.

Disto dedúcese que sempre serán posibles as transformacións se non alteran a estrutura paremiolóxica da parte codificada (Anscombe, 1997: 52), se se conserva o carácter xenérico, o seu carácter de forma consabida e a súa tradicionalidade.

Na lingua francesa tamén existe unha variante menos arcaica que circula na boca da xente actualmente: *À la sainte Luce les jours augmentent d'une puce*.

¿Cal é a estratexia que podemos seguir? ¿Cal dos tres refráns se pode propoñer como equivalente? ¿Cómo saber cal é a paremia nai e cales son as variantes? ¿Neste caso concreto é indistinta a versión que se propoñía para o texto en galego?

O primeiro refrán, recollido así por Pedro Benavente Jareño e Xesús Ferro Ruibal (1995: 139-140) no seu *Refraneiro galego da vaca*, garda o sentido figurado coma o francés; mais a segunda forma rimada (probablemente sexa unha forma abreviada) resúltanos máis familiar: “Por santa Lucía xa medra o día”. Optamos polo tanto por conservala. Remitímonos de novo a Anscombe para dicir que «algúns investigadores ven na rima e no metro dos refráns un trazo característico ou polo menos habitual, acorde coa etimoloxía do vocábulo». Se así fose, dinos, o autor «tendríamos entón un criterio formal para distinguir los refranes de las sentencias y máximas, que no poseen ninguna estructura rítmica específica» (Anscombe, 1997: 51)

Calquera das tres formas sería válida porque non se infrinxe nin o propósito retórico global do TO nin a aceptabilidade do TM na cultura meta.

Tampouco ofrece problemas a forma tal e como aparece no intertítulo (no texto orixinal o refrán está incompleto). Enténdese porque a competencia paremiolóxica do locutor lle permite completalo. Nótese que os intertítulos teñen unha función importante nos textos da prensa xa que dan indicacións valiosas sobre a orientación argumentativa.

B. Du saut d'un tât... à la saint Thomas (21 décembre)
Por san Xulián, un pulo de ran (9 de xaneiro)

O segundo refrán que citamos, “por san Xulián”, *un pulo de ran*, xa non presenta unha coincidencia de data coa forma orixinal: san Xulián celébrase o 9 de xaneiro e san Tomé o 21 de decembro polo que cabe pensar que non hai correspondencia entre ámbolos dous refráns (Hatim & Mason, 1995: 246).

Un factor importante nesta secuencia é que a enumeración dos cinco refráns co mesmo significado non é inmotivada. A intención de Ducrocq (autor do artigo francés) é canaliza-la idea de *incremento* nunha dirección particular de maneira a que o conxunto dos cinco refráns reflicta a progresión dese aumento da luz do día. Diríamos que detrás do enunciado desta unidade está a intención complementaria do autor, que se subordina ás intencións de bloques superiores ademais de coincidir coa intención principal, contribuíndo á súa realización.

A secuencia formada pola enumeración dos refráns ten que cumprir ese propósito retórico de significar que os días aumentan *de maneira gradual* dende santa Lucía ata a Candeloria.

C. du pas d'une oie aux Rois (6 janvier)

Aquí podemos discutir dúas opcións que son as seguintes:

a) Os Reis, o boi os coñez (6 de xaneiro)

b) Por san Sebastián xa ten unha hora máis (20 de xaneiro)

En moitas ocasións o traductor terá que elixir entre varias paremias en forma canónica se non existe a equivalencia total (o que sucede a miúdo).

Coa primeira proposta mantemos a data que nos interesa, sen embargo descartámola porque perdémo-la idea de progresión da que falamos máis arriba. A solución estaría invertindo a orde dos refráns, pero temos un segundo problema: este refrán é menos coñecido có segundo que se propón. Ademais aparece ó carón doutra forma: “Os Reis, o boi os coñez”; “por san Sebastián, o carreiro e o pailán”.

Coidamos que neste caso convén elixir o refrán en consonancia coa proposta de Misri (1990) da carga comunicativa.

No se puede traducir una expresión muy conocida y frecuente... por otra poco conocida o desusada... La pérdida del carácter de una locución hecha sería aún mayor si se tradujera (y este error es muy común) una expresión exocéntrica nueva o libre, llena de vigor expresivo, por medio de otra gastada, que ha perdido su fuerza evocadora y sus asociaciones, aunque fuera castiza (Vazquez Ayora, 1977: 307).

A segunda opción “por san Sebastián, xa ten unha hora máis” parécenos unha forma adecuada e aceptable porque é máis coñecida.

Como dicíamos, estes refráns sitúanse nunha secuencia que ten o propósito de confirma-lo incremento gradual do día, dende santa Lucía ata a Candeloria. Polo tanto están implicadas aquí as relacións de ‘coherencia’ e a interacción que se establece entre eles. A coherencia mantense seguindo o vínculo de colocación que une os cinco intertextos. Están colocados segundo o seu sentido figurado, mais tamén segundo as datas: o día da festividade de santo Antón (4º refrán), o 17 de xaneiro, celébrase antes cá de san Sebastián (20 de xaneiro).

Logo para que sexan comunicativamente equivalentes dentro do conxunto de refráns é preciso poñer de manifesto no texto de chegada esta

relación lóxica. Neste caso óptase pola inversión dos dous refráns (o 4º polo 3º), co cal mantemos a idea de progresión.

As datas entre paréntese informan ó lector sobre o santoral, pero ademais –insistimos– fan fincapé na gradualidade dese incremento. Polo tanto o feito de non respecta-las datas concretas (feito provocado polo cambio de refrán), non comprometen o propósito retórico global do texto da lingua orixinal, pero estas teñen que mante-la relación lóxica.

D. Du repas d'un moine à la saint Antoine (17 janvier)

Por san Antón, un paso de boi (17 de xaneiro)

Como case que tódolos refráns, estes dous, francés e galego, teñen unha estrutura bimembre. Unha das dúas partes coincide co orixinal, a parte que se refire ó santo Antón do 17 de xaneiro. A outra parte do orixinal di literalmente “a comida dun frade”, a do refrán galego trátase dun “paso de boi”.

Lembremos que boa parte do acervo paremiolóxico galego bota man de elementos vinculados ó campo e ó mar, de aí o emprego da imaxe do “paso do boi”. Como apunta Xesús Ferro Ruibal (1996, 20) “a lingua dá informacións moi precisas sobre o ser dun pobo”. Isto explica que moitas veces certas expresións traducidas literalmente a outra cultura poden resultar incomprendibles. Neste caso a tradución literal afastaríase da forma coñecida polo locutor galego e perdería o carácter de expresión ‘consabida’.

A expresión figurada de “comer coma un crego”, emprégase co sentido de comer moito, pero non é axeitada para este caso.

E. Le jour ayant crû de deux petites heures à la Chandeleur

a) Por san Matías igualan as noites ós días

b) Por san Brais xa ten dúas horas máis

O primeiro refrán non é equivalente porque non se atopa entre a marxe requirida, pois san Matías, segundo os calendarios consultados, celebra a súa festividade o 14 de maio.

Nesta secuencia de cinco refráns hai dous que deben permanecer non só como refráns substitutorios que reflectan a intencionalidade das formas francesas (que o día medra), senón que, para que se adecuen ás necesidades do texto, deben recuperar tamén a referencia á data que constitúe o eixe da unidade textual (medran entre santa Lucía e a Candeloria). Trátase precisamente dos dous refráns nos que non se nos precisa entre paréntese a súa data como se fai nos outros casos.

Non se nos precisa a data na secuencia porque se fai alusión a ela dabondo noutras partes do texto. No caso do primeiro menciónase xa na primeira parte «c'est le 13 décembre les pays scandinaves célébraient la

sainte Luce...». Xa dixemos que a equivalencia do refrán galego non deixa lugar a dúbidas. Para o último, «le jour ayant crû de deux petites heures à la Chandeleur», despois da secuencia onde se enumeran os refráns, na explicación e valoración da verdade que transmiten eses refráns, atopámo-la seguinte argumentación:

Le 2 février, le Soleil se couchera à 18h50, soit à six minutes près, deux heures plus tard qu'aujourd'hui. Il se sera alors couché à 8h19, de sorte que le gain en matinée n'aura pas dépassé seize minutes.

Logo na conclusión vólvese a facer alusión repetindo as dúas datas clave: *De la sainte Luce à la Chandeleur*.

A diferenza que se pretende demostrar entre a santa Lucía e a Candeloria, isto é entre o 13 de decembro e o 2 de febreiro, non se pode cambiar.

A segunda opción que se propón en galego é a que di “Por san Brais xa ten dúas horas máis”, enténdese o día. O significado, o sentido que se lle pode dar aquí a este refrán (marcado por convención por tódolos locutores galegos) respecta o propósito retórico global como o fai neste contexto o refrán francés: *de deux petites heures à la Chandeleur*. Esta é polo tanto a forma comunicativamente equivalente que eliximos.

En definitiva, a tradución destes refráns está intrinsecamente condicionada por unha serie de factores que desenvolven certas posibilidades de interpretación anulando outras. A equivalencia comunicativa entre estas unidades inferiores do texto (orixinais e de chegada) está subordinada á equivalencia textual e só se pode xulgar á luz da posición que ocupan no marco do plan global do texto.

Hai que dicir que non tódolos textos ofrecen os mesmos problemas. Moitos textos xornalísticos obrigan o traductor a restituír toda a bagaxe informativa. Non se trata polo tanto dunha equivalencia única senón da forma máis axeitada e aceptable ás intencións comunicativas.

O noso esforzo centrouse, neste caso, en restituír-las refráns franceses empregando os métodos e as estratexias máis axeitadas para lograr outros do mesmo tipo na lingua galega. Coidamos que conseguimos unha secuencia completa que presta apoio ó patrón estrutural do texto, que está en consonancia co propósito global do TO e ó mesmo tempo coa aceptabilidade do TM na cultura de chegada.

A secuencia, como se pode comprobar na tradución do texto quedaría en galego da forma seguinte:

*Había refráns que afirmaban:
 Por santa Lucía xa medra o día
 por san Xulián, un pulo de ran;
 por san Antón, un paso de boi;
 por san Sebastián xa ten unha hora máis, e
 Por san Brais dúas horas máis.*

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ANSCOMBRE, J. C. 1997. "Reflexiones críticas sobre la naturaleza y el funcionamiento de las paremias". En *Paremia* nº 6, pp. 43-54.
- BALLARD, M. 1997. "Créativité et traduction". En *Target* nº 9:1, pp. 85-110.
- BONHOMME, M. 1987. *Linguistique de la métonymie*. Berna: Peter Lang.
- 1994. "Les figures de rhétorique et leur actualité linguistique". En *Langue Française* nº 101.
- COSERIU, E. 1977. "Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción". En *El hombre y su lenguaje*. Madrid: Gredos. Pp. 215-239.
- CANTERA, J. & DE VICENTE, E. 1983. *Diccionario de refranes y sentencias*. Madrid: Universidad Complutense.
- CANTERA, J. 1991. "Problemática de la correspondencia de locuciones y refranes entre el español y el francés". En DENGLER, R. (ed.) *Estudios Humanísticos en Homenaje a Luis Cortés Vázquez*. Universidad de Salamanca. Vol. 1, pp. 111-119.
- CASADO CONDE, M.L. et alii 1998. *Proverbios españoles traducidos al inglés, francés, alemán e italiano*. Madrid: Sociedad General Española de Librería, S.A.
- CHEVALIER, J. Cl. (ed.) 1995. *Le linguiste et les traductions*. París: Paris-Sorbonne.
- DELISLE, J. 1993. *La traduction raisonnée*. Ottawa: Université d' Ottawa.
- FERRO RUIBAL, X. 1996. *Cadaquén fala coma quen é. Reflexión verbo da fraseoloxía enxebre*. A Coruña: Real Academia Galega.
- GARCÍA YEBRA, V. & CANTERA, J. 1988. *Hacia una aproximación conceptual de las paremias francesas y españolas*. Madrid: Ed. Complutense.
- GARCÍA YEBRA, V. 1984. *Teoría y práctica de la traducción*. Biblioteca Románica-Hispánica. Madrid: Gredos.
- GELLA ITURRIAGA, J. 1977. "'Dichos' para una teoría de los dichos". En *Revista de dialectología y tradiciones populares*, nº XXIII, pp.119-28.
- KLEIBER, G. 1994. *Nominales. Essais de sémantique*. París: Armand Colin Éditeur.
- HATIM, B. & MASON, I. 1995. *Teoría de la traducción. Aproximación al discurso*. Traducción de Salvador Peña. Barcelona: Ariel.

- HURTADO ALBIR, A. 2001. *Traducción y Traductología*. Madrid: Cátedra
- LÓPEZ GUIX, G. & MINETT, J. 1997. *Manual de traducción inglés/español*. Barcelona: Gedisa.
- LVÓVSKAYA, Z. 1997. *Problemas actuales de la traducción*. Granada: Método Ediciones.
- LÉCRIVAIN, Cl. 1995. "La traduction des proverbes: opération langagière ou pratique culturelle?". En *Estudios de Lengua y Literatura Francesas* nº 8-9, pp. 129-147.
- MISRI, G. 1990. "La traductologie des expressions figées". En LEDERER, M. (ed.) *Études traductologiques en hommage à D. Seleskovitch*. París: Lettres Modernes Minard. pp. 143-163.
- MONTREYNAUD, F.; PIERRON, A. & SUZZONI, F. 1980. *Dictionnaire des proverbes et dictons*. París: Robert.
- NAVARRO, F. 1997. "Los fraseologismos en la prensa diaria: problemas de traducción". En *L'Histoire et les théories de la traduction*. Berna: ASTTI; Ginebra: ETI. pp. 539-560.
- NEWMARK, P. 1993. *Manual de traducción*. Traducción de Francisco Xavier Fernández Polo. Santiago de Compostela: Servicios de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela.
- NORD, Ch. 1994. "Traduciendo funciones". En HURTADO, A. (ed.) *Estudis sobre la traducció*. Castelló: Publicacions de la Universitat Jaume I. pp. 97-112.
- PRIVAT, M. 1997. "Proverbes, métaphores et traduction". En *Paremia* 6, pp. 511-514.
- REISS, K. & VERMEER, H. J. 1996. *Fundamentos para una teoría funcional de la traducción*. Traducción de Sandra García Reina y Celia Martín de León. Madrid: Akal.
- SANTOYO, J.C. 1986. "A propósito del término *translema*". En *Babel* nº 32/1, pp. 50-55.
- SEVILLA, J. 1990. "La traducción al español de algunas paremias francesas". En M. RADERS & J. CONESA (eds.) *II Encuentros Complutenses en torno a la Traducción*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. pp. 145-150.
- SEVILLA, J. 1993. "Las paremias españolas: clasificación, definición y correspondencia francesa". En *Paremia* nº 6, pp. 15-20.
- TRICÁS, M. 1995. *Manual de traducción Castellano - francés*. Barcelona: Editorial Gedisa.
- ZULUAGA, A. 1997. "Sobre las funciones de los fraseologismos en textos literarios". En *Paremia* nº 6, pp. 631-640.

DICCIONARIOS DE REFRÁNS

- BARROS, A. 1992. *Refranero español*. Colección Tesoro Literario, núm.28. Madrid: Clásicos Bergua.
- BENAVENTE JAREÑO, P. & FERRO RUIBAL, X. 1995. *Refraneiro galego da vaca*. Santiago de Compostela: Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias Ramón Piñeiro.
- CORREAS, G. 2000. *Vocabulario de refranes y frases proverbiales (1627)*. Madrid: Castalia. (Edición de COMBET, L. revisada por Robert Jammes e Maite Mir-Andreu. Col. Nueva Biblioteca de Erudición y Crítica NBEC).
- FERRO RUIBAL, X. 1987. *Refraneiro galego básico*. Vigo: Galaxia.
- GARCÍA PELAYO, R.; TESTAS, J. y DURAND, M. 1993. *Locutions et proverbes français*. Paris: Ed. Larousse.
- GARCÍA PELAYO, GROSS, R. y TESTAS, J. 1993. *Diccionario general Larousse español-francés/francés-español*. Barcelona: Planeta.
- LIBRAIRIE LAROUSSE. 1972. *Grand Larousse de la langue française*. Paris: Larousse.
- MONTREYNAUD, F.; PIERRON, A. SUZZONI, F. 1993. *Dictionnaire de proverbes et dictions*. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- SINTES PROS, J. 1993. *Diccionario de máximas, pensamientos y sentencias*. Barcelona: Ed. T. Sintes.

APÉNDICE I: TEXTO ORIGINAL

PHONIQUE ET THERMIQUE
décor sur molleton tapissier
incorpore isolant.
19,50^e le m² TTC
facile à poser après collage.

34

L'ACTUALITE

MERCREDI 11 DÉCEMBRE 1996

Artrec
100% polyester
A partir de 19,50^e le m² TTC
Avec perle et fil à l'écru, une grande variété de couleurs.
Une grande variété de motifs.
Ouvrez le monde au samedi de 10h30 à 19h15.
100% sur présentation de ce coupon (hors payables).

Demain, les jours commencent à s'allonger en soirée

Pour une seconde de soleil en plus

Il se lève plus tard le matin et ne compense pas tout à fait par un coucher tardif. La rigidité de notre calendrier ne tient pas compte de la variabilité du jour solaire vrai.

Le printemps 1997 sera le plus court de la saison. Les jours de décembre, les plus courts de l'année, commencent à se lever plus tard que ceux de l'été. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

BERT DUCROCQ

Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

Le saut d'une puce à la sainte Luce

Un coucher plus tardif du Soleil était traditionnellement apprécié car il permettait de poursuivre plus longtemps les travaux d'hiver.

Les travaux d'hiver commencent à se faire plus tard. Les jours de décembre, les plus courts de l'année, commencent à se lever plus tard que ceux de l'été. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

Une rue étroite d'un village, notre planète n'a pas toujours la même allure : elle est lente en juillet, l'été, elle est plus rapide en janvier. (Photo: Michel Lacombe/Agence France Presse)

Un « jour solaire moyen »

On trouve également appliqué ce glissement du midi solaire. Or il est de 50 ou 100 jours.

Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen. Le jour solaire vrai est plus court que le jour solaire moyen.

APÉNDICE II: TEXTO TRADUCIDO

Mércores 11 de decembro de 1996
Mañá xa empezan a medra-los días pola tarde
Un segundo máis de Sol

O Sol sae máis tarde pola mañá, mais isto non é proporcional cun solpor máis tardío. A rixidez do calendario occidental non ten en conta a variabilidade do día solar real.

Aínda que falta moito para a primavera de 1997, os días medran pola tarde xa que o día 12 de decembro o Sol se pon un pouco máis tarde ca onte. A ganancia é mínima, un segundo, pero comeza un movemento. Dende ese momento asistiremos a unha posta de Sol cada vez máis tardía.

Certo, dende agora o tempo que o Sol permanecerá visible minguará aínda porque sairá máis tarde. Polas mañás perdemos día, mais gañámolo polas tardes sen que unha cousa compense a outra ata o 21 de Nadal, que é o día máis curto do ano. Nos dez días seguintes a este solsticio teremos que seguir esperando o Sol polas mañás. Polo reloxo o día 12 de decembro sae ás 8.35h, o día 21 ás 8.41h e ás 8.44h o 31 de decembro, mentres que a diferenza polas tardes vai facéndose cada vez máis apreciable no sentido contrario. Hoxe o Sol ponse ás 16.54h, o 21 de decembro ás 16.56h e o 31 ás 17.04h.

Antes era o 13 de decembro cando o Sol empezaba a poñerse un pouco máis tarde e os países escandinavos celebraban a gran festa da luz por santa Lucía. Agora é o 12 de decembro, ou o 11 se o ano é bisesto, debido a un lixeiro adianto con respecto ó noso calendario por mor dos fenómenos relacionados coas estacións.

Por santa Lucía medra o día

Un solpor máis tardío era moi apreciado xa que permitía prolonga-las tarefas coa luz do día. Había refráns que afirmaban “por santa Lucía xa medra o día”; “por san Xulián, un pulo de ran”; “por san Antón, un paso de boi”; “por san Sebastián xa ten unha hora máis”, e “por san Brais dúas horas máis”.

E vén sendo así. O 2 de febreiro o Sol ponse ás 18.50h, é dicir, 2 horas menos 6 minutos máis tarde ca hoxe, día 11 de decembro. Sae ás 8.19h de xeito que o aumento pola mañá só é de 16 minutos.

Esta disparidade podería desconcertar. Saberémo-lo motivo se observámo-la metade do día astronómico, é dicir, o mediodía solar que marca o momento no que o Sol se atopa no cénit despois de empregar tanto tempo en subir coma o que lle levará baixar pola tarde. Sen embargo, ese mediodía solar non se identifica co mediodía dun tempo universal en función do que se define o tempo legal.

No meridiano cero deste tempo universal, hoxe o mediodía sitúase ás 11.54h en vez de ás 12h na escala do tempo universal. Ademais hai que saber que esta é unha época do ano marcada polo desprazamento do mediodía solar que gaña cara ás horas máis tardías do día, entre o 11 de decembro e o 2 de febreiro, uns vinte minutos. Polo tanto a tarde é a beneficiaria privilexiada do aumento da duración do día.

Un día solar medio

Evidentemente cómprenos explicar este desprazamento do mediodía solar. A causa está no feito de que o noso planeta non xira sempre á mesma velocidade no seu percorrido ó redor do Sol. O movemento é lento en xullo cando está lonxe do Sol pero rápido en xaneiro, de tal xeito que se tomáramos un día solar real, medido polo tempo transcorrido entre dúas culminacións do Sol, teríamos que aceptar días curtos no inverno e longos no verán; mais a nosa cronometría esixe que tódolos días legais coas súas divisións en horas, minutos e segundos manteñan rigorosamente a mesma duración.

Aí está o motivo polo que se adopta durante o ano o día solar medio aínda que teñamos que aceptar un desprazamento entre o mediodía solar e o legal. Entre santa Lucía e san Brais é moi grande polo efecto acumulativo, ocasionando unha repartición moi característica das variacións da duración dos días entre a maná e a tarde.

A CUESTIÓN É NON MATAR AS PALABRAS... (SOBRE AS TRAIZÓNS DE AQUILINO IGLESIA ALVARIÑO COMO TRADUTTORE)

Xosé Manuel Dasilva
Universidade de Vigo

Resumo

O obxectivo deste traballo consiste en analizar os trazos máis destacados da singular proposta de lingua literaria que Iglesia Alvariño ofrece nas súas versións galegas de textos clásicos. Pártese para iso dun artigo do escritor lucense en *La Noche*, publicado en resposta a certas observacións contidas noutro artigo previo de Manuel Rabanal no mesmo xornal, onde sostén fronte á acusación de supostas *traizóns* como traductor que *a cuestión é non matar as palabras*. Tras esta referencia inicial, as páxinas do presente estudio céntranse en examinar a fortuna das traducións que Iglesia Alvariño fixo dos *Carmina* horacianos e de *A comedia da oliña* de Plauto. Trátase dun proceso de recepción na verdade non exento de polémicas, sobre todo debido ó peculiar xeito de expresión lírica que o autor de *Cómaros verdes* utiliza nestas versións mesmo como modelo para a evolución do sistema literario galego no xénero poético durante o período de posguerra.

Abstract

This work aims to analyse the most relevant features of Iglesia Alvariño's peculiar proposal for a Galician literary language as substantiated in his Galician rendition of classical texts. As a start, we take into account an article penned by him and published in *La Noche* as a reply to certain remarks made by Manuel Rabanal in a previous article in this same newspaper. Being charged with betraying the original texts as a translator, in his reply Iglesia Alvariño contends that *the point is not to kill the words*. After this initial reference the present essay goes on to examine the influence of Iglesia Alvariño's translations of the Horatian *Carmina* and of Plauto's *A Comedia da Oliña*. In fact we are dealing with a literary reception of controversial nature, mainly because of the weird poetic expression pervading Iglesia Alvariño's translations, which he even purports to serve as a model for the evolution of the Galician poetry in the postwar period.

Limiar

Non poucas veces ten sido motivo de debate a actividade traductora de Iglesia Alvariño, que principalmente se concentra nas versións horacianas recollidas nos *Carmina* e na adaptación feita da respectiva peza teatral plautina en *A comedia da oliña*. Tal debate tense suscitado máis que nada en razón do paradigma de lingua, abondo meditado e desde logo moi afastado de toda improvisación, que o escritor lugués concibía para o traslado de obras literarias universais ao galego. Así se pode apreciar, por exemplo, a través da análise dos argumentos que conduciron o xurado do premio Bibliófilos Gallegos, ao que Iglesia Alvariño presentara os seus *Carmina* con non curtas esperanzas, a non aceptar, de modo clamoroso, a peculiar proposta traductora que se amosaba nestas versións horacianas. A mesma impresión é posible tirala, por outra banda, por medio da lectura do extenso número de comentarios que nos anos seguintes á publicación dos *Carmina* diversos autores verteron con respecto aos seus especiais trazos.

Resulta importante constatar, non obstante, que o proxecto traductolóxico deseñado nos *Carmina* e en *A comedia da oliña* por Iglesia Alvariño para a cultura galega viña de máis vello, en concreto de cando Manuel Rabanal, un dos membros que despois formarían parte do xurado que outorgou o premio convocado por Bibliófilos Gallegos, expuxera xa de forma pública algunhas reservas con relación á elección lingüística do poeta lugués nalgunhas das súas primeiras traducións. Iglesia Alvariño, que non deixou sen contestación, cun artigo precisamente titulado “Traduttore, traditore”, que viu a luz en *La Noche*, o parecer de Manuel Rabanal, non só xamais modificaría os seus criterios, senón que moi ao contrario os mantivo con notable teimosía ao longo dos anos.

Nas páxinas seguintes tentarase esmiuzar os diversos episodios que compoñen a historia de Iglesia Alvariño en calidade de *traduttore*, exercicio ao que o autor de *Corazón ao vento* se dedicou seguindo o principio, para el primordial e alleo a calquera clase de *traizón* perante o correspondente texto de partida, de que ao traducir, como declararíase sen receos, na súa propia defensa naquela contestación antes citada a Manuel Rabanal, *a cuestión é non matar as palabras*.

Os *Carmina* como procura dun modelo idiomático

A verdade é que as traducións clásicas de Iglesia Alvariño, feitas non sen constancia durante toda a súa vida, deparan un catálogo de referencias moi apreciable e digno de suma atención. Como se sabe, a ampla formación do escritor no coñecemento do grego e do latín procedía, en primeiro termo, dos estudos que realizara no Seminario mindoniense con Francisco Fanego Losada, introducíndose daquela na lectura paciente dos grandes autores antigos «en los que halló siempre el remanso sosegado donde las horas des-

cubren la romanza de los días» (Fraguas Fraguas, 1970: 454). Así e todo ha ser Vilagarcía de Arousa, logo dalgunhas vicisitudes biográficas, o lugar no que Iglesia Alvariño comece a levar a cabo con meirande plenitude unha duradeira vocación traductora.

Efectivamente, mentres imparte clases no *Colegio León XIII*, a non ser un breve intervalo no que traballa no *Colegio Labor* de Vigo, desde o ano 1933, cando chega da man de Crecente Vega, ata o ano 1949, cando consegue por concurso unha cátedra na capital luguesa, Iglesia Alvariño principia a dar algúns froitos do seu labor coas linguas clásicas, especialmente o latín¹. Na cidade arousá, mesmo que en castelán, sae do prelo en 1936 unha traducción horaciana, *La canción del siglo*², modesta entrega inaugural que aparecerá acompañada inmediatamente doutras mostras que son resultado da faceta de Iglesia Alvariño como director de traduccions alleas, como por exemplo o opúsculo *Traduccions. Ovidio, Virxilio, Francis Jammes*³, prologado por el mesmo, que preparou con algúns alumnos seus do *Colegio León XIII* aos que animara a facer traduccions de autores clásicos e modernos⁴. Unha vez que se despraza de vez a Compostela por motivos profesionais, Iglesia Alvariño vai continuar nos anos cincuenta a súa dedicación ao cultivo da traducción⁵,

¹ É importante o testemuño do poeta Díaz Castro, que foi compañeiro seu algúns anos no mesmo Colegio León XIII: «Despois da guerra civil incorporeime ó Colexio León XIII, onde el era daquela director; alí recomenzaron as nosas relacións, xa dunha natureza máis profesional que literaria. Alí o poeta segue adicándose á poesía e a traduci-los clásicos latinos que máis amaba, mentres exercía exemplarmente as súas actividades de director e profesor» (Díaz Castro, 1987: 116).

² Quinto Horacio Flacco, *La canción del siglo* (Versión que se hace para la conmemoración del bimilenario del natal de Augusto), Vilagarcía de Arousa, Tipografía José Paz Gómez, 1936. Nesta primeira traducción de Iglesia Alvariño xa é visible unha actitude translativa moi rigorosa, con posterioridade mantida a través da súa actividade neste campo: «No nos hemos olvidado nunca de que estábamos haciendo una versión y no una glosa. Frecuentemente, sin embargo, hemos empleado perífrasis, bien porque la traducción de verbo *ad verbum* era imposible, dados los cambios de la expresión, bien porque el concepto resultaba demasiado chato y pobre en la versión directa».

³ J. Porto González e Armenio Alves, *Traduccions. Ovidio, Virxilio, Francis Jammes*, Vilagarcía de Arousa, Imprenta i-Encuadernación de Bendaña e Paz, 1936.

⁴ «Na vila arousá viviu o poeta unha das decisivas etapas da súa mangrada existencia. Adica as máis das horas ó ensino, e fai os estudos da carreira de Letras; traduce ós clásicos latinos e afeizoa ós seus mellores alumnos a iste mester; inaugura a Colección Renacimiento, e presenta nela anacos de Ovidio, de Virxilio, de Francis Jammes, verquidos directamente ó galego por discípulos seus; publica o seu único libro de versos casteláns, e o terceiro volume de poemas na nosa fala» (Lorenzana, 1963: 30).

⁵ Na cidade de Pontevedra, onde traballou unha breve tempada, viñeira á luz previamente outro traballo de traducción dun escritor clásico. Vid. Venantii Fortunati, *Galliciense Carmen*, Pontevedra, 1950; despois reproducido na revista galega e portuguesa *4 Ventos*, 1, abril 1954, pp. 5-8.

sobre todo de autores latinos⁶, que se fai patente fundamentalmente, máis alá de publicacións illadas⁷, na magna obra *Carmina*, publicada en 1951⁸.

Pouco espacio para a dúbida hai, por non dicir ningún, na estimación de que os *Carmina* determinan un episodio de valor excepcional na historia das traducións clásicas galegas, ata o punto de que o groso volume tal vez sexa «o esforzo lingüístico e de anotacións máis interesante que un clásico teña orixinado entre nós» (Alonso Montero, 1986). Certamente Iglesia Alvariño, que desde cedo acadara recoñecemento como traductor⁹, representa coas súas versións horaciasanas un fito importante no que non é posible deixar á marxe as reflexións que en repetidas oportunidades expresaría sobre a constitución do idioma no difícil transo de servir como canle aos contidos máis elevados. Así, o interese mesmo filolóxico do poeta lugués evidenciouse primordialmente no proxecto inacabado de elaborar un *Diccionario Gallego*¹⁰, unha demorada

⁶ Chegou a traducir, emporiso, algún autor afastado do mundo clásico. Vid. "Poemas de John Masefield (Cunha breve nota introdutória)", *La Noche*, 15 setembro 1949; "Poemas de John Masefield", *La Noche*, 29 outubro 1949.

⁷ Vid. por exemplo Aquilino Iglesia Alvariño, "Iliada (versos 268-334, libro VIII)", *La Noche*, 10 febreiro 1948. Débese consignar que Díaz y Díaz deu a coñecer recentemente as seguintes traducións inéditas, catro do latín e unha do grego, de Iglesia Alvariño (Díaz y Díaz, 1986: 193-203): "A saudade do enfermo" (Poema 3 do Libro I de Tibulo), "Carta a Albio Tibulo" (Poema 4 do Libro I das *Epístolas* de Horacio), "Elexía á morte de Tibulo" (Poema 9 do Libro III dos Amores de Ovidio), "A Virxilio e Tibulo mortos" (Epitáfio composto por Domicio Marso) e "Os traballos e os días" (50 primeiros versos da obra de Hesíodo).

⁸ Q. Horatii Flacci, *Carmina*, Santiago de Compostela, Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, 1951.

⁹ Así o confirma a seguinte opinión que se contén nas páxinas da revista *La Estafeta Literaria* no ano 1944: «Traductor de Horacio, hondo conocedor de los autores clásicos griegos y latinos... es él mismo, ante todo, un clásico. Existen, sí, en él elementos de raigambre folklórico-popular (esto mismo es, en cierto modo, un clasicismo) y ese vago sentido panteísta de los hombres del Noroeste. Creo interpretar fielmente su estética poética -su estética en perfecto equilibrio- resumiéndola en esta frase: Fundir en mármoles capitalinos los solpores atlánticos» (Apud Couceiro Freijomil, 1952: 232).

¹⁰ «Desde hace muchos años venía dedicado a la recogida de palabras para el Diccionario Gallego, labor que realizaba con paciencia, conocimiento y cariño, preguntando en todas partes a la gente para reunir y comprobar la extensión de las voces y la complicada variedad gramatical de las diferentes comarcas; al mismo tiempo recorría los textos literarios, antiguos y modernos, para reunir el mayor caudal de palabras y su diferente significado» (Fraguas Fraguas, 1970: 460). O propósito de Iglesia Alvariño era sobre todo levar a cabo unha recompilación, tan exhaustiva como fose posible, das palabras máis vivas do idioma cos seus correspondentes significados, como se se tratase dun auténtico mapa dialectal do léxico galego: «Non tencionaba faguer un Diccionario completo; é dicir, un Diccionario con etimoloxías, ouservacións históricas, notación fonética, etcétera. Só aspiraba a dar con rigor a forma auténtica das palabras e o seu esaito arredor semántico. A grande empresa tíña xa cumiada, e quedaron, a espera da edición necesaria, milleiros e milleiros de fichas que constitúen un intelixente corpo lexicográfico do galego moderno» (Lorenzana, 1963: 24).

tarefa á que se consagraba desde a súa estadía en Vilagarcía de Arousa nos anos trinta e corenta¹¹, aínda que está presente ao mesmo tempo en elevada medida no seu labor como traductor.

Resulta necesario pór de relevo, xa que logo, o constante exercicio lingüístico que encerran as versións clásicas de Iglesia Alvariño, xa que non se restrinxen ao mero ámbito da traducción literaria. Non é froito da casualidade que o poeta lugués decida entregar aos lectores, amais das súas consumadas traducións, tamén unha parte importante dos instrumentos expresivos que utilizou ao longo do seu traballo, como é perceptible, precisamente, na edición dos *Carmina* horacianos, onde se reproduce un glosario de voces galegas e un catálogo fraseolóxico. Carballo Calero retratou do seguinte modo o principal fin de Iglesia Alvariño en materia lingüística, tanto no plano da creación propia como, por outro lado, no que se refire ás súas traducións clásicas:

A súa aspiración idiomática era reproducir con esactitude, aínda que con escolma, a lingua viva realmente falada polo pobo, e non esquillar e depurar esta lingua para voltarlle a plenitude da súa expresividade totalitaria segundo as súas propias leis e a súa troncaldade latina, de xeito que ficase limpa das adherencias colateráis que o colapso da historia galega pola vía administrativa fixera habituais (Carballo Calero, 1961: 259).

Unha análise sumaria da evolución lingüística do escritor permite observar, en todo caso, a presenza de actitudes diferentes e mesmamente opostas perante a cuestión da lingua literaria. O propio Carballo Calero estableceu con perspectiva diacrónica o percorrido que, desde unha posición inicialmente diversa que se reflicte nos seus primeiros libros poéticos, conduciu a Iglesia Alvariño a adoptar un pensamento filolóxico de saliente carácter dialectal:

A fala de Aquilino Iglesia merez un demorado estudo. Planteóuse o noso autor o problema do galego literario. Nos comezos parte, acentuándoa, da lingua lusitanizante dos sonetos de Noriega. En *Señardá* cáxeque se borran os límites antre o galego e o portugués. Mais os libros seguintes supoñen unha regresión ao punto de vista dialectal, que era o primitivo de Noriega. Agora Aquilino quer

¹¹ En efecto, a preocupación de Iglesia Alvariño por algúns aspectos da lingua é moi antiga. Forma parte da memoria colectiva da xente con máis idade de Vilagarcía de Arousa, como anécdota divertida, o feito de que o escritor castigase os seus alumnos no Colegio León XIII encargándolles a elaboración de infinitas fichas léxicas, sen dúbida a penitencia máis temida por estes, con destino ao futuro, mais aínda hoxe inédito, *Diccionario Gallego*.

arrincar da fala viva, e o castelanismo é para el máis galego que o portuguesismo. Como aldeán de orixe, e latinista de profesión, sabía o que facía coa lingua, calquera que sexa a opinión que podamos formar dos seus criterios. Estes non eran dogmáticos, pero nos tempos da súa madurez inclinábase a aceptar os calcos da lingua oficial cando a restauración das formas patrimoniáis resultaría para o pobo antinatural ou arcaizante. Endebén, a súa expresión brilla polo emprego de moitos termos e retorneos de saboroso celme dialectal, que dan seiva e vigor á súa lingua literaria (Carballo Calero, 1975: 748).

Ese é o tipo de lingua literaria, nin máis nin menos, que está presente nos *Carmina* de Iglesia Alvariño. Aínda máis, Carballo Calero chegou a lanzar a arriscada hipótese, merecedora de pouca desconfianza se se ten en conta a amizade que sempre mantivo co autor de *Cómaros verdes*¹², de que esta traducción foi concibida maiormente como unha experimentación de forte alento estético e á vez filolóxico, no sentido case dunha recreación literaria, máis que respondendo ao desexo instrumental de dar aos lectores galegos unha versión fidedigna dos poemas horacianos. Con seguranza é unha conxectura sorprendente que, a pesar de todo, entrañaría unha perturbadora discriminación no que atinxe ás relacións entre o galego e o castelán como linguas de chegada de textos clásicos:

O primeiro é o que contén as odas de Horacio, que non quixo o autor transcribir fielmente en galego para coñecimento dos que non saben latín, pois os tales dispoñen de intellexíbeis traduccións en castelán, senón tomar como base dun exercicio de ensanchamento da lingua literaria galega, incorporando á mesma feitura do falar de cada día ate entón ignoradas ou proscritas, pero cúa vitalidade habería dar pulo e sangue ao vocabulario e a sintaxe poética. Así, Aquilino dános un Horacio que fala cando compre en dialecto vulgar ou rural, co que as súas verbas cobran sabor de realidade inmediata para os galegos, aínda que haxa críticos que boten de menos unha elegancia culta que foi sacrificada á literarización dos falacios decotíos (Carballo Calero, 1975: 747-748).

¹² Con respecto a esta relación cordial pode ser suficientemente probatorio a seguinte evocación de Carballo Calero escrita con motivo da morte de Iglesia Alvariño: «Non lembro ter tido un momento de tirantez nas miñas relacións con Aquilino. Na mocidade parecíamos alimentar os mesmos soños. Logo, ambos lonxe de Ferrol, estivemos tamén lonxe o un do outro. Ao fin as cartas reanudaron o fio da nosa amizade, e un día -xa os dous con cañas na cabeza- atopámonos en Lugo. Ao se reactivar a vida literaria de Galicia, os nosos contactos foron frecuentes. Aquilino mandábame indefectíbelmente todas as súas publicacións. Escribiu con frecuencia dos meus traballos. Eu tamén me ocupaba nos seus. Como nos respeitábamos mutuamente, nunca caímos na tentación de nos poñer polas nubes» (Carballo Calero, 1961: 258).

Velaquí o elemento esencial que é preciso ter en conta para valorar, nos seus xustos termos, as versións galegas dos *Carmina* realizadas por Iglesia Alvariño. Non o ignora o traductor nas explicacións preliminares que, logo dunha ilustrativa dedicatoria onde se subliña o papel do pobo no modelo de lingua seleccionado¹³, figuran no comezo da súa edición a maneira de xustificación necesaria. Nas palabras de Iglesia Alvariño é posible observar o propósito eminentemente lingüístico, no sentido de conseguir un modelo propio de expresión literaria, que norteou as súas traducións. Ao seu entender a lingua galega, sobre todo no terreo da poesía daqueles anos, atopábase nunha situación constrictiva de máis na que non acababa de se liberar do influxo excesivo da lírica galega e portuguesa medieval¹⁴. Por esta razón, como se dun atraente reto estilístico se tratase, Iglesia Alvariño confesa o móbil verdadeiro que deu forza ás súas versións horacianas, cifrado na experiencia estética de *galeguizar* materias clásicas, estrañas ao espírito das vellas cantigas, máis que na vontade pragmática dunha mera traducción instrumental:

Eu teño de min que a lingua poética de Galicia tende á callarse en formas de escola e de oficio, *mester* de clerecía ou segrelía, pero *mester*. Isto xa fixo que se inzase o galego de troveiros de fora na Edá Media e que nos novos tempos sentisen o engado de selo García Lorca e outros. Pero tamén fixo que a lingua poética de Galicia se non desenleasse aínda do seu papel de lingua de cantiga, do seu estribillamento de cantar de amigo, e, engaiolada en catro reixas de ouro de falacios e decires, teña esta fasquía de grallear de neno, moi meigo sí, pero nada máis que moi meigo.

Pra salvala deste atuimento penséi no que puidera prestar a galeguización de formas poéticas crásicas, estranas ó medievalismo en que a nosa lírica goza esterbellando coma un páxaro na gaiola. Isto, é visto, faría obrigado anhear os vellos vocabularios, a vella sintaxis, os vellos temas poéticos e botar mau do que á mau estivese.

Pola miña parte, penséi en Horacio, e saíron dúas ducias de poemas ó cabo de levar no peto algús meses unha edición limpa do vello poeta.

Non podía chamarlles traducións, nin quería chamarlles imitacións, e moito menos glosas. Tratábase de poemas nacidos á beira dos carmina como puideran nacer no aire tremelante dunha sonata (Iglesia Alvariño, 1951: IX-X).

¹³ «Á meu pai e á miña mai, ás xentes da miña caste e da miña terra, das que adeprendera o falar que falo. Á Don Francisco Fanego Losada e á Don Abelardo Moralejo Lasso, meus mestres de latín, todos lembranzas ledas».

¹⁴ É moi útil completar este xuízo co profundo e perspicaz estudio que Iglesia Alvariño realizou acerca da lingua dalgúns poetas lugueses (Iglesia Alvariño, 1949).

É dicir, en última instancia as versións horacianas do autor de *Nenias* contemplarían asemade como meta, desde un punto de vista estético, a benéfica repercusión da tradución no sistema literario receptor, aspirando a erixirse, como se de encher un baleiro se tratase, en arquetipo de expresión poética para superar o manido discurso lírico medievalista de moitos autores daquela época.

Mais paga a pena insistir na opción idiomática escollida por Iglesia Alvariño, á mantenta unha lingua viva por enteiro no uso popular que o escritor selecciona consoante a combinación do seu propio criterio filolóxico e dalgunhas preocupacións estéticas, como se acaba de ver, de natureza estritamente literaria. O traductor ao mesmo tempo poeta rexeita o peso modélico da tradición e debrúzase sobre as formas presentes, ata as máis deturpadas, que teñen uso coloquial. Aínda no caso de estar desaparecida a auténtica forma patrimonial ao punto de non ter xa existencia espontánea, Iglesia Alvariño declara como máis pertinente o criterio de acoller sen restriccións a forma castelanizada simplemente por ser a menos artificiosa:

Na versión fuxín por un igual das feitura literarias anovadas e das xa mortas da nosa tradición, botando mau das do falar de cada día e acollendo, como era o meu intento, unha boa millarada de voces e retorneos que non foran encetados.

Esto responde á miña idea de que non hai outro galego á que acudir, pra facer unha lingua literaria, que o que falan as xentes dos nosos campos e ribeiras.

Nos casos en que a lingua oficial barréu a forma orixinaria, tiven que decidirme entre a histórica, morta, ou a viva, de Castela, e preferín a derradeira nos máis dos casos (Iglesia Alvariño, 1951: X-XI).

Hai que dicir que a decisión expresiva de Iglesia Alvariño para as súas traducións non obedecía a ningunha clase de impulso irreflexivo, xa que once anos máis tarde, ao publicar a súa segunda gran tradución de latín ao galego, a comedia plautina *Aulularia*, baixo o título *A comedia da oliña*¹⁵, ese criterio estilístico aparecía plenamente confirmado. Con respecto a esta nova versión, é importante sinalar, inicialmente, que aparecía encabezando o libro unha breve nota introdutoria na que se xustifica a ausencia de tradución para os “argumentum I” e “argumentum II” do texto orixinal. Era esta unha forma de Iglesia Alvariño declarar que concibira a súa tradución, sen dúbida, máis que con propósito didáctico para os leigos en lingua latina, coa finalidade de ver o texto representado nun escenario:

¹⁵ Mentres tanto Iglesia Alvariño dera á luz xa outras traducións clásicas ao galego. Vid. especialmente *A vixilia de Venus*, Suplemento nº 15 de *Estudios Clásicos*, 1960.

Non se dá a traducción dos dous argumentos que trai o testo plautino por diante, debido a que non son do autor e, por outro lado, son escusados nunha traducción literaria, sin comentarios escolares, que se destina á representación.

É sabido que non é a mesma a estratexia que reclama o traslado dunha obra dramática se o seu destino é a lectura ou o escenario, posto que neste segundo caso, amais doutras particularidades referidas sobre todo ao discurso secundario, o común é que exista unha maior distancia entre o texto orixinal e o texto traducido. Ata tal punto é así que moitas veces na traducción de teatro para as táboas é visible a tendencia a facer adaptacións máis que fieis versións, o que adoita ser consecuencia da atención que se presta, á parte do autor e a súa obra, ao auditorio en condición de singular receptor do novo texto que abrolla do quefacer traductor. Con relación en particular a *A comedia da oliña*, nese sentido, nin moito menos é sorprendente a inequívoca mensaxe que se transmite no colofón que pecha o volume:

Iste libro, *A comedia da oliña*, versión galega da *Aulularia* de Plauto, feita por Aquilino Iglesia Alvariño, rematouse de imprimir nos talleres gráficos de *Faro de Vigo*, o día 2 de marzo de 1962.

Tampouco é banal, na mesma liña, a reconstrucción que se leva a cabo do final da obra, xa que así se acaba ratificando a idea de que este traslado é unha versión non exenta de decisións que corresponden á liberdade do traductor, como ben se apunta na seguinte nota do propio Iglesia Alvariño:

Como non se conserva o remate do V auto, a *Aulularia* non remata ben nin mal. No século XV e no XVI houbo humanistas como Codro Urceo de Polonia e Felipe Paré de Francia que trataron de apezala obra. Os tempos de hoxe nono consinten. Proponemos, de calquera xeito, este final, en caso de represntarse en galego.

Non debe admirar á vista de todo o exposto que Filgueira Valverde cualifícase nos seguintes termos a afouta versión do poeta lugués:

(...) unha deliciosa interpretación de *A oliña* de Plauto, tan galega como axeitada á mentalidade dos ouvintes de agora, que é representada e acollida cal se fose unha obra do trínque, anque o seu xenio maxinador lle engadira un remate de tristeiro desengano (1979: 83).

Carballo Calero, pola súa parte, salientara o que ten que ver singularmente co desenlace incorporado da súa colleita polo traductor:

O mesmo criterio presidiu a versión da *Aulularia*, á que, a efectos da representación, puxo un epílogo que suple o texto perdido de Plauto, epílogo no que supón un desenlace que evidentemente non estaba na deriva da obra, e implica un desexo do traductor de sorprender cunha escéptica e desenganada visión da vida, que contrasta coa finalidade de entretimento e compensación da realidade características das fontes do autor latino, ou sexa a comedia media ática, espeitago burgués que percura a complacencia do público, ao que normalmente brinda un final feliz (1975: 748).

Efectivamente, Iglesia Alvariño nesta obriña leva a cabo, mais ca unha pura traducción, unha recreación intensa que revela o obxectivo etnocéntrico de aproximar o texto orixinal canto máis posible á lingua de chegada, e aínda non só a un rexistro neutro desta senón a unha modalidade popular¹⁶. Fernández del Riego mesmo chegou a considerar sobre esta traducción que o desexo de Iglesia Alvariño debeu ser principalmente, en lugar dunha sinxela operación de transvasar a lingua, a transferencia absoluta do texto latino á forma expresiva máis viva do galego, ao extremo de intentar unha nova escrita como se Plauto primixenamente crease *A comedia da oliña*, título escollido para a obra, nesta lingua e non en latín. O comentario de Fernández del Riego ha ser aínda máis explícito e destaca, por outra banda, as singulares notas que presenta o galego de Iglesia Alvariño, arredado dun suposto modelo supradialectal ou tan sequera interdialectal e propio, máis ben, dunha manifestación xeográfica concreta do idioma. Véxase:

Ou seña, que se trata dunha recreación artística; dunha reconstrución da *Aulularia* tal como eventualmente a escribiría Plauto, si o seu instrumento expresivo non fora o latín arcaico, sinón o galego moderno.

Pero lendo agora outravolta a versión de Iglesia Alvariño, confirmámonos no feito, que xa nos revelara a súa primeira lectura de hai anos, de que o seu galego non é o que hoxe é o literario común. É un galego falado, un *sermo rusticus* completamente localizado: o idioma natal do poeta, o seu dialecto comarcal. Claro está que tal

¹⁶Non se debe esquecer a impresión confesada por Antón Fraguas sobre a aparencia de *A comedia da oliña* como verdadeira recreación e non como traducción estrita: «Hemos oído su lectura una tarde en la Biblioteca del Instituto P- Sarmiento al finalizar la traducción. La versión es tan sugestiva y el gallego tan vivo y familiar que más bien parece autor que traductor» (Fraguas Fraguas, 1970: 459).

elección dálle á versión realizada unha espontaneidade, unha xugosidade, un sabor popular que se aveñen de xeito excelente co contido da peza. Unha peza que, como todas as derivadas da *comedia nova* ática, descríbemos –meiante a utilización de personaxes das clases media e baixa– as incidencias cotiás dunha vida provinciana. Porque a Atenas da *Aulularia*, como o Madrid de Bretón de los Herreros por exemplo, é pura provincia na morfoloxía dos seus costumes privados.

Na tradución indícase que a acción pode suporse desenrolada en calquera lugar de Galicia. Pero Iglesia Alvariño limitouse a realizar o labor de trasposición indicada, sómente polo que se refire á linguaxe. Os demais factores culturais vixentes no orixinal –relixión, oficios, réxime familiar– foron respetados polo tradutor. Realmente, as liberdades que éste se tomou en relación co texto latino, son pouco máis ou menos as mesmas que Plauto se tomou verbo do orixinal grego, conservado como é sabido (1981)¹⁷.

Agora ben, fronte a esta liberdade cómpre apuntar que o problema da actitude traductora de Iglesia Alvariño xurdiría sobre todo do decoro verbal que esixe a propia materia da obra traducida. Exposta a cuestión nestes termos, pódese aceptar así que a escolla do tipo de expresión que se acaba de describir, caracterizada polo seu natural frescor, resultase ata harmónica con relación ao contido da enxeñosa comedia de Plauto. Non obstante iso, ¿haberían ser motivo da mesma opinión os sublimes argumentos líricos de Horacio que Iglesia Alvariño vertera algúns anos antes nos *Carmina*?

A propósito da recepción crítica dos *Carmina*

Aínda que sen chegar a ser no seu momento obxecto de aberta controversia, a decisión lingüística de Iglesia Alvariño, exposta ao comezo dos *Carmina*

¹⁷ Tal e como fixera antes Carballo Calero, non deixa de chamar igualmente a atención Fernández del Riego para o feito de Iglesia Alvariño crear, no máis amplo sentido posible do vocábulo, o remate da peza de Plauto, afastándose así en grao considerable dos seus atributos naturais en tanto traductor: «O texto da *Aulularia* que chegou ate nós atópase truncado, xa que lle falta o final. Como fixeron outros humanistas, o tradutor galego podería forxar un desenlace previsto sustancialmente na dinámica da obra, completando as liñas arquitectónicas xa encetadas dacordo co espírito do texto. Pero preferíu adoptar outra actitude: xustapor á peza truncada un epílogo narrativo. Nel infórmanos da sorte ulterior dos personaxes dacordo cunha conceición dos acontecementos e cunha visión da vida, alleos ao temple dos autores grego e latino e á natureza mesma da *fabula palliata*. Iglesia Alvariño saíu con elo, conscientemente, do seu papel de tradutor. E, en consonancia coa súa tendencia á interpretación irónica da vida, dinos o que puido ocorrer, o que el coidaba que puido ocorrer na realidade, ou ao que a el lle gustaría que ocorrixe pra xustificar a súa visión da realidade. Unha visión máis cáustica, de certo, que a que convencionalmente adoitaban os comediógrafos clásicos. Pois estes ocupábanse primariamente de lle proporcionar ao público un espectáculo de entretemento, cuíos armónicos de orde moral -aínda sendo ás veces moi importantes- producíanse sempre como engadido» (1981).

con indiscutible franqueza, mereceu a atención dalgunhas voces preocupadas pola situación do idioma. Desta maneira, varias recensións saudaron no seu momento como un acontecemento cultural digno de interese a publicación dos *Carmina*, obra que sen dúbida era froito dunha sacrificada actividade translativa e que supuña, ao mesmo tempo, un inmenso esforzo filolóxico.

Amais da evocadora noticia de xorne impresionista que Otero Pedrayo dá no xornal *La Noche* cando a obra sae do prelo (Otero Pedrayo, 1951), cómpre referir que o primeiro comentario dilatado sobre as versións horacianas de Iglesia Alvariño aparece, baixo a sinatura de Quintela Ferreiro, nas páxinas da *Colección Grial*. A partir dunha posición intensamente idealista nos seus fundamentos teóricos, o esforzo translativo de Iglesia Alvariño leva a este autor a expresar unha sutil reflexión sobre as espiñentas dificultades que encerra a traducción literaria, en especial se se trata dun autor como Horacio e dunha lingua orixinal como o latín. Con extremada cordialidade, Quintela Ferreiro precisamente resume nunha censura –a tentativa de recrear a magnitude literaria do escritor latino– e nunha virtude –a riqueza outorgada ao galego como instrumento de expresión elevada– o valor dos *Carmina* traducidos polo autor de *Lanza de soledá*, mais a través dun hábil razoamento acaba por transformar de forma paradoxal a virtude en censura, posto que considera que o rexistro lingüístico utilizado tal vez non sexa o máis oportuno:

La obra literaria es siempre expresión de la honda complejidad humana. Sólo la lírica rasga el velo que cobija los delicados matices de nuestra más íntima subjetividad. Logra su intento explotando todos los recursos que cada lengua ofrece. Recursos muchas veces exclusivos. De ahí la gran dificultad para trasladar de una lengua a otra sus frutos. Dificultad gigantesca cuando el idioma original dista veinte siglos. La armonía del verso, muchas metáforas e imágenes son peculiares, intraducibles. Dificilmente captamos la fuerza de un lenguaje que no vivimos de alusiones a hechos no conocidos, que no son fruto de nuestra experiencia, carne de nuestra carne.

Con lo dicho queda expuesto el principal mérito y objeción a la obra del profesor Iglesia Alvariño. Objeción prevista. Trasladar el alma lírica de Q. Horatius Flaccus es tarea sobrehumana. Contribuir a dar al gallego mayor flexibilidad y riqueza ha sido un logro pleno del autor.

Acaso el exquisito y refinado Horatius, quintaesencia del espíritu urbano, resulte harto rústico y pueblerino. Tenía que resultar. Sin quererlo, nuestra sensibilidad relaciona el gallego con el campo y sus habitantes; allí tiene su trono. Claro que a veces el vocabulario

y las expresiones parecen indicar que esto fue pretensión consciente del traductor, cosa no tan justificable. Así cuando emplea *ceio*, *cunca*, *rapaz*, *aqueloutrado*, *testa*, *abanecer*, *salouqueiro*, *xostrá*, *xato*... pudiendo utilizar otras de valor idéntico. Por lo demás, hablar de la perfección de la traducción dentro de los límites aludidos, resulta ocioso. Iglesia Alvariño es un profundo conocedor del latín y del gallego. Logra aciertos en multitud de ocasiones (Quintela Ferreiro, 1952: 80-81).

De diferente teor, curiosamente, é a recensión que Carballo Calero daba a coñecer na revista *Galicia* un ano máis tarde de se publicaren os *Carmina*. Despois de deixar constancia de que a traducción de obras universais de primeira orde é unha das vías máis adecuadas para avaliar a capacidade expresiva dunha lingua, o polígrafo ferrolán concede á traducción de Iglesia Alvariño o mérito case definitivo de facer inútil ningunha outra traducción dos *Carmina*, a non ser que o galego evolúa tanto, ao seu xuízo, que se faga necesario levar a cabo novamente a tarefa de pór en lingua vernácula a obra horaciana.

Faise evidente, por conseguinte, a incondicional aprobación por parte de Carballo Calero do modelo lingüístico que se exhibe nas versións galegas dos poemas latinos. Nesta consideración está implícito o recoñecemento de ser preciso, en xeral, dar nova vida ás traduccions dos clásicos, xa que o cambio de gustos a través do tempo esixe adaptar cada versión ao momento no que xorde. Non obstante, Carballo Calero acepta plenamente que esa circunstancia non atinxe en concreto á obra de Iglesia Alvariño, por ser a súa escolla expresiva, segundo di, de carácter perdurable:

Como primeira traducción compreta á nosa fala do máis importante aspecto da poesía de Horacio, a obra de Aquilino ten xa evidente importancia. Pero ademáis, a súa podente realización fará inútil, por moito tempo, a repetición da empresa. Haberían de pasar séculos enteiros i evolucionar fondamente o galego, pra que ficara arcaica a linguaxe de Alvariño, e só entón espricaría-se a necesidade de unha nova versión. Pois no que respeita ao valor literario do libro, é de unha calidade tal que pode se chamar fiz o que a atinxíu, e fiz aquil a quen o logro do primeiro esímeo do risco de un intento segundo (Carballo Calero, 1952: 25-26).

Nas liñas sucesivas da súa recensión, Carballo Calero estende, por suposto, este parecer, explicando máis pormenores sobre a traducción galega de Horacio. Así, indica que a decisión idiomática de Iglesia Alvariño ofrece ademais o acerto de non perseguir unha versión puramente lingüística do

escritor latino, mais de adaptar con intención estética os seus versos á realidade literaria galega. A nota que máis se destaca aquí paradoxalmente é a defensa que Carballo Calero realiza dunha peculiaridade ruralista para a literatura galega, de maneira que o máximo valor que se asigna á traducción de Iglesia Alvariño, tralo seu intenso labor filolóxico e poético, correspondería sobre todo á decisión de presentar un Horacio transformado, xenuinamente galego, por medio do uso dunha modalidade idiomática que converte o poeta clásico en verdadeiro patrimonio da literatura galega:

O Horacio de Aquilino non é unha versión de latinista, senón unha versión de poeta, de poeta que sabe latín. Querse decir con isto que Alvariño non puxo en galego as verbas latinas, desfacendo o hipérbaton e adaptando a sintaxis. Aquilino prisou a Horacio pol-a toga e tróuxoo a patuxar pol-os nosos lameiros prestándolle os seus propios e rexos zocos, de tan craro e xeitoso tregolear. Iste é o Horacio que cabe ser en galego, o Horacio que pode intresar en Galicia. Conserva a toga, pero calza os zocos. ¿Cómo, se non, ía calcar os nosos vieiros? Un Horacio en galego, non asimilado, que tencioara o imposibre de espresar en galego o esprito latino con rigorosa literalidade, só intresaría aos latinistas, os cales, por outra parte, gañarían mellor o tempo lendo a Horacio en latín.

Iste é un Horacio vivo, de nobre empaque román, mais xa con dereito de cidadanía na nosa terra. Non empregou o traductor artificiosa língoa poética, mester de crececía, ao darlle verbas. Paráfrasis e perífrasis emprastadas á fala da Terra Chá dan saíba vizosa e petrucio celme plebeio aos *Carmina* traducidos. En derradeiro termo se non trataba tanto de traducir Horacio ao galego como de incorporar á literatura galega o tesouro da poesía horaciana. Ademirabre empeño, ademirabremente desempeñado (Carballo Calero, 1952: 26).

É conveniente apuntar, polo demais, que nesta recensión Carballo Calero alude ao criterio lingüístico semellante ao dos *Carmina* que guiaría, na súa opinión, as traduccions conxuntas de Fernández de la Vega e Ramón Piñeiro no *Cancioeiro da Poesía Céltiga*, o que non deixa de ser unha valoración inesperada á vista de determinados acontecementos que pouco antes se produciran. Nas liñas dedicadas a esta obra é palpable a aceptación desa clase de instrumento expresivo con raíz popular, diferente á lingua común tan reducida ou artificiosa dos escritores daqueles anos, á hora de traducir ao galego obras escritas noutras linguas:

A criterios sustancialmente idénticos cos ouservados por Iglesia Alvariño responde a traducción feita do alemán pol-os señores F. de la Vega e Piñeiro das poesías celtas escolmadas por Julius Pokorny. A colaboración de aqueles dous señores fixo posibre o *Cancioeiro da Poesía Céltica* que ven de aparecer, editado pol-os Bibliófilos Galegos. A obra encétase con unha acraración dos tradutores en que se espón un criterio encol do galego literario, segundo o cal debe basearse na escolma do vocabulario rural, percurando a meirande dinidade literaria. Que ven a ser a doutrina espоста por Iglesia Alvariño no prólogo da súa propia obra, cando afirma que non hai outro galego a qué acodir, pra facer unha língoa literaria, que o que falan os nosos labregos e os mariñeiros nosos. De iste xeito, o galego dos tradutores mencionados difire fondaamente do galego de outros notabres escritores de hoxe, baseado nun limitado e arcaico vocabulario escolar ou salferido de medievalismos trabucados e pseudocultismos neolóxicos argallados segundo leises mal dixeridas (Carballo Calero, 1952: 26).

Na mesma revista *Galicia* a recepción dos *Carmina* pódese completar coas apreciacións, un pouco abraiantes, igualmente, á vista do curso posterior do seu pensamento sobre o galego, que Rodrigues Lapa manifesta a propósito do feito de que figure na traducción un amplo vocabulario léxico e fraseolóxico. O profesor portugués intenta explicar o significado de se considerar imprescindible a aparición deses apéndices na edición, unha circunstancia que no caso doutra lingua se cadra se xulgaría anómala. É ben de subliñar que nesta oportunidade as palabras de Rodrigues Lapa non gardan ningún tipo de censura con respecto á singular modalidade idiomática, absolutamente rústica, como algúns anos máis tarde, vai pregoar en ton escandalizado, que se utiliza nos *Carmina*, posto que as devanditas palabras tan só se limitan a reivindicar a necesidade inadiable dun gran dicionario da lingua que faga innecesaria, nas edicións galegas, a inclusión con vontade elucidativa de exhaustivos glosarios:

Dessa grande exploração linguística, cujo programa já se encontra elaborado, sairá em primeiro lugar o Dicionário. Por muito estranho que pareça, podemos afoitamente dizer, sem receio de desmentido, que a literatura galega de hoje não dispõe de um dicionário. Os de Valladares e de Cuveiro estão de há muito esgotados; o de Carré Alvarelllos, o mais moderno, está muito abaixo das exigências de um bom dicionário, por mal ordenado e incompleto: muitíssimos vocábulos e grupos fraseológicos do galego vulgar não vêm nele registados, e, pelo contrário, são incorporados

muitos dizeres que já não são do uso corrente. Presta serviço, por não haver coisa melhor; mas continua a ser um problema delicado a inteligência exacta dos livros galegos que se publicam hoje em dia.

Será devido a esta penúria de instrumentos de interpretação que se dá um caso curioso: um poeta de fina sensibilidade galega, seguramente um dos maiores da actual promoção, Aquilino Iglesia Alvariño, entende dever acompanhar os seus poemas de glossários explicativos. Assim fez em *Cómaros Verdes*, assim fez mais recentemente na tradução dos *Carmina* de Horácio. Que significa isto? Que um galego culto tem necessidade de aprender a sua língua a todo o momento, já que lhe não foi ensinada normalmente na escola, onde só admitem o castelhano. Além disso o escritor, que tem um vivo sentimento do idioma, colhe às mãos cheias dizeres da sua região natal, a Terra Chá, que não andam dicionarizados. Se tivéssemos um vasto reportório linguístico do género daquele que Mistral publicou em 1878 com o título de *Lou Tresor dou Felibrige*, já não haveria necessidade dessa prática, em verdade um pouco estranha, de estarem os poetas a ensinar a língua aos seus leitores.

Mas o vocabulário de Iglesia Alvariño anexo à tradução de Horácio, que é uma experiência de alto valor filológico, tem ainda outro significado. O escritor lucense pretendeu libertar a fala do encanto medieval que a enleia e fez dela uma *língua de cantiga*, especialmente ajeitada às efusões da saudade e da meiguice. Quis dar-lhe tẽmpera nova, prová-la na forja clássica, impregná-la de epicurismos, fazê-la vestir a toga cidadã. Essa tentativa reveste-se de uma importante significação. Com efeito, a língua tem andado até aqui junguida a certo tipo de civilização tradicional, e é de temer que a transformação e desaparecimento gradual dessa civilização possa, não diremos já destruir, mas abalar seriamente o seus alicerces (Lapa, 1952: 18-19).

Mesmo que sen moito valor crítico por estar enfocada desde unha perspectiva allea á situación do galego, débese citar aínda outra recensión publicada, na revista *Lar*, por Julio B. Jaimes Répide no ano 1958, isto é, sete anos despois de se editaren os *Carmina*. Trátase dun artigo cordial que non vai máis aló de recibir as traduccións de Iglesia Alvariño como un episodio digno de atención na supervivencia da obra horaciana en España:

Entre tanto séanos permitido recomendar la lectura de esta merítisima labor de traductor e intérprete del profesor Iglesia Alvariño,

ya que representa un loable y noble esfuerzo por aportar a la secular y caudalosa cultura gallega esta contribución idiomática y literaria, que ha de agregarse a los muchos tesoros que en el desarrollo de los estudios humanísticos en Galicia debe España y el mundo a esa maravillosa tierra, que sigue floreciendo y superándose en una comunidad que es un ejemplo de tenaz y solidaria defensa, y firme prolongación de la mejor tradición cultural de su pasado. Nuestro espigar por este grato volumen de las canciones horacianas traducidas por Iglesia Alvariño, nos ha hecho detener frecuentísimamente en la justeza de muchas versiones a lo largo de los cuatro libros traducidos, pese a la circunstancial libertad puesta en juego por el intérprete gallego, adecuado con muy buen criterio a exigencias y a características idiomáticas ineludibles. (...). Bien quisiera yo extenderme en un comentario más digno de esta seria y valiosa aportación gallega de Aquilino Iglesia Alvariño; pero sirvan siquiera estas breves e imperfectas apuntaciones para declarar sin reservas la admiración de un viejo lector de Horacio, que ha querido expresar, dentro de la indudable modestia de su juicio, su grata sorpresa ante esta traducción que sin duda habría agregado por espíritu de justicia don Marcelino Menéndez Pelayo a su *Horacio en España* (Jaimes Répide, 1958: 60, 78).

Amais das recensións comentadas, os *Carmina* traducidos por Iglesia Alvariño non deixaron de suscitar en anos posteriores outras reflexións lingüísticas. É o caso de Alonso Montero, responsable dunha ampla nota necrolóxica co gallo da morte em 1961 do poeta lugués, publicada un ano máis tarde na revista *Estudios Clásicos*, onde se caracteriza a lingua das súas versións como un complemento natural da vasta actividade filolóxica que este desenvolveu en calidade de lexicógrafo. A nota idiomática máis singular que se pon de manifesto é precisamente a espontaneidade dialectal das traducións de Iglesia Alvariño, consecuencia dunha atenta esculca nos diversos dicires galegos. Alonso Montero, que nun traballo ulterior xulgou que esta traducción do poeta clásico era unha referencia decisiva, «aínda que discutible (e discutida) nalgún aspecto» (Alonso Montero, 1992: 530), a través da historia de Horacio en Galicia, sinala no texto de chegada a configuración dunha modalidade expresiva local, o falar da Terra Chá, que é privilexiada aínda que con engadidos procedentes doutras áreas xeográficas:

Su lengua con ligeras excepciones al comienzo, es un gallego popular, un sabroso gallego por él aprendido –y vivido– en las mejores comarcas de nuestra geografía. Este gallego, más perfilado si cabe, es el que utilizó una y otra vez en sus tareas de tra-

ductor, otra de sus vocaciones. Quiso huir en ellas de todo lo que no fuese intensamente vivo, como el medievalismo, el falso popularismo y algunos otros rasgos que tanto insinceran el gallego literario del siglo XX. No forjó por ello una lengua del todo asequible al lector, pero esto se debe a algo no sospechoso de artificio, como el comarcalismo, realmente abundante en su léxico. Tales comarcalismos son, en parte, fruto de las correrías que por Galicia adelante hizo en su afán de escribir un diccionario gallego para el que dejó un caudalósísimo material. Sin duda la modalidad comarcal que predomina es la natal, la de Terra Chá, en el interior de la provincia de Lugo. Consciente el traductor de sus muchos localismos, adjuntaba vocabularios a sus traducciones, y también a algunos de sus libros originales (Alonso Montero, 1962: 582).

O predominio dunha forma idiomática enteiramente dialectal foi apuntado tamén por Fernández del Riego, un dos autores que máis atención concedeu ás traducións de Iglesia Alvariño. Para el a dedicación do autor de *Señardá* ao campo da traducción sería sobre todo outra mostra, tal vez a de maior dificultade, da intensa actividade restauradora da lingua que o autor lugués levou a cabo en abundantes traballos. Nese labor, segundo Fernández del Riego, o propósito de dignificar o idioma é fundamental, mais o problema xorde do tipo de expresión seleccionado, unha lingua vivamente dialectal e de marcado rexistro rural, como Alonso Montero advertira xa, que ten a súa procedencia case exclusiva na propia terra do escritor:

Pero a súa afervoadada entrega ó empeño restaurador da lingua, se non cinguu ó labor desenrolado como dicionarista e poeta, sinón que se proxeitou tamén noutros eidos de estudo do galego. (...). Consideraba Iglesia Alvariño que un meio axeitado pra prestixiar e valorar a fala do país, era o de verquer nela as obras maestras da literatura universal. O seu exemplo foi froitoso niste mester. O fondo coñecemento que tiña dos clásicos latinos, levóuno a realizar importantes ensaios como traductor. (...). Pero o esforzo máis sinificativo acadado polo poeta e humanista de Seivane, no eido das traducións, foi a súa versión galega das Odas horaciás. Aquilino era un bó coñecedor da lingua, do estilo e da obra do poeta traducido. Sabía das dificultás que implicaba verquer o verso dun poeta pacego, refinado, sedoso en certo xeito, a unha língoa labrega. Mais guiado pola ilusión de ofrecer á cultura do país a obra creadora, de grande finura estética, do clásico latino, consegue traguela fielmente á fala viva da súa nativa terra campesiña. De tal maneira, inxire na lingua do noso pobo, enrequecida co léxico e

xiros comarcás da montana luguesa, o nidio estilo do poeta venusino. Trátase, sin dúbida, dunha valiosa aportación cultural, merecente de se considerar no seu auténtico significado (Lorenzana, 1963: 39-40).

Máis alá destes comentarios, con todo, unha das noticias se cadra de maior significación que provocaron os *Carmina* foi publicada en Portugal. A razón desta importancia vén dada, naturalmente, polo espacio cultural no que se produce, afastado en principio da preocupación solidaria que revelaba a intelectualidade galega sobre a urxente necesidade de traducir grandes obras doutras linguas, en especial co obxecto de probar con contidos pouco frecuentados na literatura propia as posibilidades do falar galego máis común. Por outra parte, débese notar que o feito de se facer eco desde o ámbito portugués dunha tradución enteiramente clásica reproducida nun rexistro lingüístico concreto, pouco adecuado de inicio para temas de tal elevación, por necesidade tiña que motivar unha reflexión interesante desde unha posición idiomática que dispuña de séculos de tradición cultural no traslado dos grandes autores da Antigüidade.

En efecto, nas páxinas da revista universitaria lisboeta *Evphrosyne*, subtitulada coa lenda “Philologarum rerum comentarii ad classicae hymanitatis studium et cultum apud Ivsitanos ad brasilienses provehendum”, e dirixida por Rebelo Gonçalves, haberase publicar un extenso comentario, baixo a sinatura de Ricardo Silva, a propósito dos *Carmina* horacianos de Iglesia Alvariño¹⁸. No comezo desta recensión, datada en São Paulo no mes de agosto de 1956, pídese desculpas pola súa tardanza de varios anos con respecto á publicación do volume, así como se anuncia a razón fundamental, de carácter lingüístico sobre todo verbo do idioma de chegada, que dá lugar á recepción dos *Carmina* no ámbito lusófono:

Embora já lá vão cinco anos sobre o aparecimento desta obra, julgo não ser ainda tarde para lhe dedicar uma notícia especial. Notícia merecida.

Nenhum estudioso das letras latinas, apesar da frequência com que Horácio tem sido traduzido, pode ficar indiferente perante uma nova tradução do Venusino, desde que ela possua qualidades apreciáveis. Quando, porém, a versão, além do próprio valor, tem o mérito de servir para ilustrar um idioma de reduzido âmbito literário, maior é o interesse que ele suscita (Silva, 1957: 327).

¹⁸ Xustamente nesta revista aparecería máis tarde unha das traducións clásicas breves do autor lugué. Vid. Aquilino Iglesia Alvariño, “*As meigas*, 2º idilio de Teócrito”, *Evphrosyne*, III, 1961, pp. 567-574.

Con criterio esencialmente afectivo, Ricardo Silva expresa a partir destas palabras preliminares que Iglesia Alvariño revela cos seus *Carmina* a grande importancia que posúe, mesmo que sexa en arriscadas tentativas individuais coma esta, a feliz utilización da lingua galega para recoller textos clásicos:

Cria-se novo título de nobreza para a língua de Rosalia e de Curros Enríquez pelo simples facto de se verterem nela, com esmero notável, os mais famosos poemas líricos romanos. E quem fala e escreve, como brasileiro ou português, uma língua convizinha, encontra logo nisso, muito naturalmente, um motivo de exultação (Silva, 1957: 327).

En calquera caso, o autor da recensión non deixa de comentar, e velaquí acaso o interese principal das opinións que se deitan nesta noticia acerca dos *Carmina*, as dificultades que ten o exercicio translativo de pór en galego a riqueza expresiva dunha lingua como a latina, confesadas xa polo propio Iglesia Alvariño nos criterios de edición que inserira no comezo da súa obra. Ricardo Silva non vai máis aló, non obstante, da mera alusión a esas dificultades, e continúa o seu traballo, sen máis apostilas filolóxicas, coa presentación dunha das mostras, en concreto a Oda III-13, que xulga máis curiosas nesta edición. Despois dalgunhas breves notas gabanciosas sobre os tres apéndices filolóxicos e temáticos integrados na edición con vontade clarificadora polo seu responsable, o autor pon o peche á súa recensión cunha consignación explícita. Trátase do devezo de que se acometan en Galicia novos proxectos de tradución de textos clásicos, destinados a modificar a imaxe tradicional de que o galego a penas puidese ser unha derivación anecdótica da familia de linguas románicas:

Desejo sinceramente que a língua da Galiza continue a enobrecerse com versões desse género, para que, além de ser, como sempre foi, um ramo gracioso e atraente da árvore linguística latina, possa igualmente ser uma fonte de humanismo (Silva, 1957: 330).

Os *Carmina* e a intrahistoria dun premio conflictivo

A pesar das considerables dimensións que entrañaba a empresa que Iglesia Alvariño, con grande esforzo e non pouco sacrificio, resolvera acometer, a verdade é que os *Carmina* non acadaron no seu momento todo o recoñecemento que merecía unha obra da súa natureza. Mesmo se pode dicir que estas versións horacianas foron tratadas de xeito, ata certo punto, inxusto, cando o seu autor as presentou ao premio que daquela convocara a editorial Bibliófilos Gallegos para galardoar a mellor tradución galega vertida de

forma orixinal desde outras linguas, é dicir, sen utilizar idiomas interpostos, consoante se especificaba, sen marxe ningunha para a confusión, nas bases do certame.

Indubidablemente, a competencia contrastada de Iglesia Alvariño no coñecemento da lingua latina non admitía que se puidese desconfiar da utilización pola súa parte de calquera lingua ponte entre o texto de partida e as súas traducións. Moi polo contrario, non só cabía conxectar mais ata era indisimulable que a obra gañadora, a versión en galego do *Cancioeiro da Poesía Céltica*, de Julius Pokorny, profesor checo establecido en Alemaña, preparada por Ramón Piñeiro e Celestino Fernández de la Vega, constituía á fin e ao cabo unha tradución dunha tradución, isto é, unha versión desde a lingua alemana que á súa vez supuña un traslado do gaélico. A realidade deste feito confirmase tendo en conta, polo demais, o dominio por parte de Fernández de la Vega do idioma xermano e a capacidade de Piñeiro no manexo do galego, que así formaban unha sociedade equilibrada para levaren a cabo o proxecto de pór na nosa lingua a escolma de Pokorny¹⁹.

Alonso Montero (2001) ten contribuído de modo importante a esclarecer, no que se refire á participación nada exitosa de Iglesia Alvariño nel, o desenlace do premio patrocinado por Bibliófilos Galegos, de certo sorprendente e mesmamente irregular posto que o fallo non se axustaba, como se viu, ás condicións establecidas na convocatoria. En efecto, o xurado que tiña encargada a emisión do veredicto correspondente xuntoouse o día 14 de marzo de 1951, e integrábanos, baixo a presidencia de Abelardo Moralejo Laso, Xosé María Álvarez Blázquez, como secretario, e Manuel Rabanal Álvarez, Manuel Rey Martínez e Juan Gil Armada como vocais. A súa decisión só tiña que dirimir a disputa subxacente, en termos traductolóxicos, que enfrontaba sen máis os *Carmina* e o *Cancioeiro da Poesía Céltica*, xa que ao concurso non concorreran máis versións²⁰. Non é difícil deducir, xa que logo, que o premio a unha delas implicaría, unha vez descartada a opción do premio *ex aequo*, que podía ben ser a máis correcta, o rexeitamento da outra por moito que se fixese constar algunha mención especial, o que á última instancia fai

¹⁹ Luciano Rodríguez, o biógrafo mais autorizado de Iglesia Alvariño, relatou desta maneira o acontecido a partir dun testemuño oral de Carballo Calero: «Prodixiosamente o galardón foi parar a outras mans, quizais un pouco irregularmente. Vexamos por qué. O premio foi para o *Cancioneiro da poesía céltica*, de Julius Pokorny, tradución feita partindo dunha versión alemana. Celestino Fernández de la Vega pon o texto en castelán e Ramón Piñeiro adaptación ao galego. Así, pois, a tradución non se fixo directamente do gaélico, mais foi premiada, coa conseguinte decepción de quen xogara limpo e fora burlado» (Rodríguez, 1994: 42-43). Dada a delicadeza desta noticia, o autor declara en nota: "Esta información débolla ao Prof. Carballo Calero. Entrevista realizada o 20 de decembro do 1989" (Rodríguez, 1994: 43).

²⁰ O seguinte comentario de Filgueira Valverde, un pouco confuso, permite inferir equivocadamente que houbo máis competidores: «A tarefa non foi doada porque entre as obras presentadas atopábase algunha da valía dos *Carmina* horacianos, fermosamente trasladados por Aquilino Iglesia Alvariño, que editou de seguida o Instituto P. Sarmiento» (1991: 322).

que o fracaso entón colleitado polos *Carmina* fose, se cabe, aínda máis notorio. Véxase o “Fallo del jurado”, non carente dalgunhas inexactitudes con relación á verdade, reproducido en todos os seus detalles de modo sospeitoso na edición do *Cancioeiro da Poesía Céltiga*:

En Santiago de Compostela, a catorce de Marzo de mil novecientos cincuenta y uno, se reunen en el Decanato de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad, los miembros del Jurado designado por la Editorial de los Bibliófilos Gallegos para fallar el Concurso de traducción al idioma gallego de una obra de la literatura universal. Preside el Jurado D. Abelardo Moralejo Laso, siendo vocales D. Manuel Rey Martínez, D. Juan Gil Armada, D. Manuel Rabanal Álvarez y D. José María Álvarez Blázquez, que actúa de Secretario.

El Jurado mantiene un prolongado y puntual cambio de impresiones, teniendo a la vista los textos originales, de cuya previa confrontación resulta que todas las obras presentadas al concurso, además de reunir las condiciones exigidas en las bases de éste, muestran el acierto de sus respectivos autores en la tarea realizada. Tras detenida deliberación, el Jurado acuerda conceder el premio a la traducción de la obra *Altkeltische Dichtungen*, de Julius Pokorny, que, con el título de *Cancioeiro da poesía céltiga*, han realizado D. Celestino Fernández de la Vega y D. Ramón Piñeiro López.

Asimismo, teniendo en cuenta los excepcionales méritos de la traducción de los *Carmina* de Horacio, hecha por D. Aquilino Iglesia Alvariño, acuerda el Jurado proponer a la Editorial la edición de dicha obra.

Y para que conste, extendiendo la presente acta, que firman conmigo el Sr. Presidente y Srs. Vocales, en la fecha y lugar arriba expresados (Piñeiro; Fernández de la Vega, 1952).

A escolla idiomática realizada por Iglesia Alvariño para os textos horacianos xa quedou delineada en páxinas anteriores, mais interesa agora prestar atención aos criterios, diferentes e ata contrapostos, que guiaron as versións de Piñeiro e Fernández de la Vega. Tales criterios figuran nitidamente expostos no texto introductorio “*Acrraracions dos tradutores do seu cancioneiro da poesía céltiga*”, onde se di no primeiro dos dous epígrafes de que consta, titulado “A escolla da obra”, que o desexo dos responsables da traducción, amais de revalidar a cultura galega mediante a incorporación de valores afíns xurdidos noutros espazos, foi o de pulir o cultivo literario do galego:

Coidamos que o concurso de traducións convocado por *Bibliófilos Gallegos* responde a unha dobre finalidade: por unha banda, arrefecer o cultivo literario da nosa língua someténdoa ás necesidás espresivas das grandes creacións da literatura universal; por outra banda, arrefecer a cultura galega co-a incorporación de valores espritoás xurdidos e froitificados n-outros ambientes. Pra satisfacer a primeira finalidade, que atende, con preferencia, a prestixiar a nosa língua, abondaba con traducir calisquera das obras maestras das literaturas europeas ou algunha das obras crásicas greco-latinas. Pra satisfacer a segunda finalidade, que pretende, ademáis do prestixio da língua, vitalizar a nosa cultura, compría escoller unha obra que pol-o seu contido intrínseco poidese representar unha aportación sustancial á cultura galega. Velahí por qué escollemos a obra de Julius Pokorny *Altkeltische Dichtungen*, obra que, ó noso ver, responde con prenitude esencial á dobre finalidade do concurso, de acordo co-as razóns seguintes:

I. Dentro da tradición cultural galega é a lírica a que representa a nosa creación máis xenuína e calificada. Galicia é, por outra banda, un país de fondo céltigo e como tal se veñen interpretando as súas manifestacións espritoás. A incorporación da millor lírica céltiga á vida cultural galega debe ser, pol-o tanto, do meirande proveito.

II. O valor cultural d-ista obra abrangue dous aspectos que pra nós son igoalmente interesantes: unha requintada escolma das manifestacións poéticas da i-alma céltiga e un estudo craro e sutil encol das cualidás distintivas da poesía e da literatura céltiga en xeneral, ambas feitas por Julius Pokorny que é a meirande autoridade con que contan os estudos celtísticos nos nosos días.

III. Mentres que as obras crásicas greco-latinas ou as grandes obras das literaturas modernas son de dominio común no ambiente cultural galego, ben nas súas línguas orixinás, ben nas múltiples traducións casteláns, a poesía céltiga permanece iñorada non soio en Galicia sinon en toda a área das línguas románicas. Entregámoslle, pois, á língua galega un tesouro poético desconocido pra o resto das línguas neolatinas. E así debe de ser, xa que se trata do tesouro poético dos celtas.

IV. Iste *Cancioeiro da Poesía Céltiga* permitirá levar a termo unha serie de estudos comparativos entre as características da nosa poesía i-as da poesía céltiga, que teñen unha solprendente analoxía, como se bota de ver n-unha lectura atenta da presente obra. Ista cras de estudos están inéditos entre nós mesmamente pol-o desconocemento da poesía dos celtas.

V. Tamén agardamos que o contaito dos nosos poetas co-a máis enxebre poesía celta será de moito proveito no orde das orientacións estéticas, contrapesando un pouco outra cras de influxos menos avencellados ó noso fondo autóctono (Piñeiro, Fernández de la Vega, 1952: XIII-XIV).

De maior clareza, se cadra, van ser as seguintes pautas de carácter supradialectal que Piñeiro e Fernández de La Vega incorporan no segundo epígrafe, ilustrativamente titulado “O criterio da traducción”, canto ao uso do galego como lingua de chegada de grandes creacións universais, moi distintas sen dúbida do degoro dialectalista de Iglesia Alvaríño:

Con relación ó texto seguimos o criterio de fidelidade literal preconizado pol-o mesmo Pokorny como o máis axeitado.

Con relación á lingua ativémonos ás seguintes consideracións:

I. O galego é unha lingua de longa vida oral que inda non acadóu unha fixación literaria plena.

II. A fixación literaria da nosa lingua debe facerse gradualmente, sin forzar con violencias normativas a súa marcha natural cara a maturidade cultural.

III. Tendo en conta que os recursos espresivos do galego son, pol-o xeneral, de orixe campesina, a primeira etapa da súa conversión en lingua de cultura superior debe consistir na escolma de aquela parte do seu vocabulario que, entremedias da riqueza de variantes propia das linguas de vida puramente oral, teña posibilidade de unha meirande dinidade literaria, procurando debullalo da codia de ruralismo vulgar a que o conduxo un abandono literario de séculos.

IV. Entendemos que a nosa evolución lingüística aínda non pasóu d-ista etapa de escolma a unha etapa, necesariamente posterior, de unificación. Hoxe en día non se podería trazar un lindeiro craro e seguro entre *galego literario* e *galego popular*, inda que estamos en camiño de acadar tal diferenciación.

V. De acordo con istas consideracións, a nosa tradución ademite unha discreta variedade de formas, evita a rixidez das normas apriorísticas e procura a máisima sinxeleza ortográfica. Diste xeito coidamos refrexar con fidelidade o estado aital da lingua galega na súa progresiva marcha cara a prena madurez cultural (Piñeiro; Fernández de la Vega, 1952: XV-XVI).

Como antes quedou apuntado, Alonso Montero axudou a botar luz sobre a irregular decisión do xurado, chegando á seguinte conclusión tras analizar o perfil idiomático de cada un dos seus compoñentes, xa referidos enriba:

Está claro que neste xurado a personalidade filolóxica máis relevante (a única relevante) era don Abelardo Moralejo, o único, por outra parte, familiarizado cos dous idiomas en litixio (alemán e latín) e, incluso, con rudimentos en celta, lingua non allea ó problema e ó litixio que nos ocupa. Era o profesor Moralejo, por outra parte, como membro do xurado, lector rigoroso, é dicir, lector responsable, non superficial. Nun xurado desta composición e feitura intelectual era moi difícil non ter en conta os criterios e a valoración do profesor Moralejo Lasso. Foi el, sen dúbida, quen indicou que a tradución de Aquilino, feita por un bo poeta galego, que era un excelente latinista, contiña unha característica que para un filólogo estaba moi lonxe de ser plausible: a poesía de Horacio, tan culta, tan urbana, era ofrecida nun galego que a ruralizaba en exceso. Con estas ou con outras palabras, teño oído esta opinión –que non sempre procedía de don Abelardo– a persoas moi representativas do galeguismo e da literatura galega (Alonso Montero, 2001: 24).

Manuel Rabanal e as escollas lingüísticas de Iglesia Alvariño

Á vista do razoamento de Alonso Montero transcrito mal se pode reear do papel destacado de Abelardo Moralejo Lasso na denegación do premio de Bibliófilos Gallegos á tradución latina de Iglesia Alvariño, malia ser a única que cumpría todos os requisitos das bases entre as dúas que optaban á máxima distinción. Tampouco conviría desbotar, sen embargo, a hipótese de que nese rexeitamento non fose pequena a participación de Xosé María Álvarez Blázquez, xa que a súa práctica lírica de profunda pegada medievalizante, neses anos abondo vixente na súa inspiración –lémbrese que o *Cancioneiro de Monfero*, auténtica palinodia por moito brincadeira que fose, ha aparecer en 1953–, entraba en conflito cos ventos renovadores que Iglesia Alvariño propuña cos seus *Carmina* para o dicir poético galego.

A fin de completar a historia do que ocorreu naquel concurso acciden-
tado é posible ter aínda en conta, así a todo, o testemuño doutro dos integrantes do xurado, Manuel Rabanal, quen tres anos antes de que se producira o polémico fallo, é dicir, en 1948, expuxera de forma pública algunha opinión interesante ao respecto a través dun artigo, “*Arquexaba coma un boi* (Coloquio con Iglesia Alvariño en torno a *Iliad*. VIII, 334)”, dado á luz nas páxinas do xornal compostelán *La Noche*. O devandito artigo nacía, como se desprende do propio título, da lectura dun anaco da *Iliada* homérica posto en galego por Iglesia Alvariño, e sobre todo centrábase na análise do verso “arquexa coma un boi”, solución expresiva preferida polo traductor para o verso 334, “barea stenachonta”, referido na pasaxe correspondente do texto orixinal á dor heroica que sentía o pontevedrés Teucro. Desde a súa condi-

ción de acreditado coñecedor da lingua grega, Manuel Rabanal apela enxeñosamente, tras algunhas disquisicións filolóxicas, ao Iglesia Alvariño poeta e helenista, en particular, a fin de que suxiran outra opción máis acertada para a metáfora de partida ao Iglesia Alvariño traductor. Velaquí reproducido integramente o artigo en cuestión:

Es ésta la primera vez que leo a Homero en gallego. Y he de confesar que el placer ha sido tan corto como intenso. Corto, porque el fragmento traducido por Aquilino Iglesia Alvariño –*Iliad.* VIII, 261-334– no da margen para más; intenso, porque pude comprobar que al primitivismo –es un decir– homérico le va tan bien el gallego como a una cantiga de Santa María.

Pero entre todos los aciertos de la traducción galaica del primer poeta de Occidente el que más al alma me llegó fue aquel “arque-xaba coma un boi” con que Aquilino Iglesia Alvariño ha interpretado el “barea stenachonta” del verso 334.

El cantor de la “cólera de Aquiles” quizá no quiso decir tanto. O quizá quiso decirlo y no lo dijo. Teucro –el pontevedrés– era llevado herido a las cóncavas naves. Y nada más natural y poético que suponer que de dolor y rabia el titán *arquexaba coma un boi*. Los héroes homéricos son así, hercúleos, rudos, sobrehumanos. Son poco menos que dioses, actúan como leones, como torrentes, como vendavales, como rocas que ruedan de la cumbre al llano. Y las heroínas –excepto Nausika– también son así: tienen ojos de vaca o de lechuza, brazos nevados como las cumbres, senos frágiles como los rosales en flor.

¡Arquexaba coma un boi! Sencillamente estupendo. Más homérico que el propio Homero.

Ahora bien, lo cierto es que el verbo *stenácho* en la *Iliada*, cuando no se refiere a los combatientes, tiene por sujeto otros animales distintos del buey, por ejemplo: las yeguas troyanas en *Iliad.* XVI, 393; y otras cosas distintas del buey, como los *torrentes* en el verso 391 del mismo libro.

¿No habría, pues, que buscar la metáfora –o la hipérbole– por otros caminos, pese a la belleza del *arquexaba coma un boi*?

Además, ¿sentaría mal en Galicia la idea de que su mitológico “fundador” lloraba o dejaba escapar del pecho herido una profunda quejumbre?

Sin duda Aquilino Iglesia Alvariño es un buen helenista y desde luego mucho mejor *galleguista* que yo. Por eso me permito apelar al gran poeta y humanista y amigo Iglesia Alvariño, maestro en ambas lenguas, para que quite o dé la razón a Aquilino Iglesia

Alvariño recordándole cuanto él sabe de los héroes de epopeya, desde Aquiles y Eneas hasta Rolando y Rodrigo, en el aspecto concreto de su característica propensión a llorar.

Los héroes de los Cantares lloraban como niños —¡Dios mío, iba a decir como niñas por costumbre!—: gemían con la misma facilidad con que blandían el “fresno” asesino, el que desataba a los hombres las rodillas (Rabanal, 1948a).

A penas dous meses máis tarde da aparición deste artigo, Manuel Rabanal publicaría tamén en *La Noche* unha serie de entregas dedicadas a comentar a lingua poética de Iglesia Alvariño, neste caso co gallo da saída do prelo de *Cómaros verdes*, feito que se acababa de producir un ano antes na Imprenta Celta de Vilagarcía de Arousa. No segundo dos artigos que compoñen a amentada serie, o catedrático compostelán de Grego reparaba no “Vocabulario” que aparece no remate do volume, salientando o xorne lírico dos seus termos e, por extensión, da poesía do autor lugués:

El autor de *Cómaros verdes*, que a la vez que de poeta —de excelso y claro poeta— tiene no poco de humanista, de gramático, de filólogo, ha pagado un pequeño tributo al oficio documentando y catalogando alfabéticamente una centena larga de vocablos vivos en el norte de la llamada Terra Chá.

A esa inédita centena de elementos lexicales vivos pertenecen palabras tan intrínsecamente líricas como, por ejemplo: *axóuxere*, cascabel; *calvancas*, hondonadas suaves; *chouteiriñas*, *brincadoras*, mozas alegres; *outonía*, pasto que en los prados de secano retoña en septiembre; *rebinchando*, estallando de jugo; *recóbado*, recodo; *roular*, rodar; *velaiñas*, mariposas; *xeme-xeme*, especie de pájaro, etcétera, etc.

Es decir, que el poeta por confesión propia ha explotado de primera mano la carga musical, eufónica, de un rico estrato popular ignorado de la lengua gallega.

A esto hay que añadir el dominio completo de las formas galaicas cultas, consagradas ya en el campo literario vernáculo, tales: *ronseles*, *mastros*, *solpores*.

Y por último, todo el gallego que diríamos *académico*, del *dominio público*, vulgar —el gallego historiado por García de Diego y por Couceiro Freijomil— asoma a la lírica de Iglesia Alvariño en un estado de máxima pureza o mejor dicho en el estado de mínima contaminación castellana posible.

De lo cual se deduce que *Cómaros verdes*, por la gracia de Dios, viste la forma externa más integralmente lírica que ha vestido

cualquier libro escrito en romance durante lo que la imprenta tiene de vida.

De mi sé decir que jamás tropecé con frase tan lírica, entre mil posibles, como ésta:

*chouteiriñas
neniñas cacarelas.*

Ni con tercerillas tan musicales como la que sigue:

*Van pra misa as bidueiras
debulladiñas en bágoas
todo ó longo das veredas.*

O como esta otra, toda campanilla de cristal:

*Pombiña de vidro frio
na sombra da noite longa
sin galos de amor nin río (Rabanal, 1948c).*

Polo demais, Manuel Rabanal puña cabo ao seu artigo co seguinte comentario, non escasamente tópico, sobre a intrínseca natureza lírica da lingua galega:

Leído el libro de Iglesia Alvariño, se me ocurre pensar para mis adentros: si yo fuera gallego, no reclamaría la urgencia de un teatro, de una filosofía, de un derecho, de una novela... escritos en el habla regional, lo que reclamaría sería que todos los países hispánicos, incluso románicos, vinieran obligados a escribir su lírica precisamente en gallego, como otrora, en la lengua más melódica que crearon los dioses (Rabanal, 1948c).

A resposta que Iglesia Alvariño chegaría a dar a aquel artigo de Manuel Rabanal sobre o verso homérico “arquexaba coma un boi”, chea de cordialidade aínda que sen renunciar a unha concepción propia sobre o que debía ser a actividade traductora, non tardou en se producir, tamén a través dun artigo inserido en *La Noche*. O poeta, co título “Traduttore, traditore”, xa aludido ao comezo deste traballo, iniciaba o seu escrito cunha serena reflexión de alcance xeral sobre a complexidade de calquera tradución:

Es cosa difícil, muy difícil cosa el traducir. Yo no sé, incluso –si queremos aquilatar las cosas–, si será posible. Y la razón es clara.

Una composición cualquiera adquiere categoría literaria cuando llega a una armonía musical en que las palabras se equilibran mágicamente en compases de silencios que dan a la composición ese encanto que nos maravilla y nos deja dulcemente embriagados al cerrar el libro. Y, ¡claro!, en una traducción corriente se llega a traducir las palabras categoría por categoría. Se llega, incluso, a fuerza de notas, a llevarnos a través de un mundo arqueológico y extraño, que es tal vez uno de los cometidos más serios de un traductor. Pero los silencios, esos sólo se palpan vagamente en la sombra.

Es muy fácil hacer esta observación y si queremos una prueba dolorosa, enzárcemonos en una discusión con cualquier amigo. Veremos hasta qué punto nos es imposible traducir sus argumentos, hasta qué punto es incapaz de traducir los nuestros, hablando los dos la misma lengua gramatical. Veremos hasta qué infinito sin gracia se prolonga la discusión inarmónica y pobre, terminando como todas terminan en huera logomaquia.

Y es que la traducción está en la penetración de los silencios sobre todo, de lo que no se dice pero es ritmo y número de lo que decimos. Una traducción que se limite al texto, a darle la vuelta, será el famoso “tapiz del revés”.

Los silencios, por otra parte, ese mundo de emociones calladas de resonancias sin sonido de que se rodea cada palabra –negras naves, cóncavas naves, pintadas naves, naves xeitasas de la poesía homérica. Dios mío. ¿Quién es capaz de repetirlas? ¿Quien es capaz de repetir, digo, las resonancias de esas palabras en el alma de Homero, en las de los aedos, en el alma múltiple de las ágoras?

No. Es muy problemático que en un caso podamos llegar a repetir la exacta resonancia de una noble palabra antigua, como se repiten las de un compás de romanza frente al pentagrama. Recordemos las angustias de Fausto frente al *In principio erat Verbum*. Lo maravilloso y divino de ciertas palabras, de ciertos poetas es que guardan el poder de crear nuevas resonancias, de proliferar emocionalmente, generación tras generación. Cada pueblo tiene su traducción. Cada generación la suya. Y cada espíritu enciende también su llama nueva (Iglesia Alvariño, 1948).

Xa a seguir, non obstante, o autor pasará a comentar a crítica vertida contra o seu verso homérico “arquexaba coma un boi”, servíndose para iso dunha pequena dose de ironía ao aproveitar o pé que lle dera Manuel Rabanal cando se refería ao Iglesia Alvariño poeta e helenista, por unha parte, e ao Iglesia Alvariño traductor, por outra. A devandita ironía, que se completará co

procedemento de mencionar a súa personalidade de traductor de xeito independente coas siglas “A.I.A.”, fai lembrar, por certo, o mesmo recurso utilizado por Manuel Antonio no seu “Prólogo d’un libro de poemas que ningúnén escribiu”:

Eso viene a cuento de una traducción de mi gran amigo A.I.A., aparecida en *La Noche*, y en la que traducía, con más o menos fortuna, un “barea stenajonta” por un “arquexaba coma un boi”, descompuesto y bárbaro. El Prof. Rabanal, mi gran amigo, cuya competencia en este caso es indiscutible por bien probada, expresó públicamente sus dudas que no lo son, sobre el heroico *arquexar* (Iglesia Alvariño, 1948).

A observación de Manuel Rabanal era, como se puido observar, de tipo filolóxico, tendo principalmente en conta a fidelidade que ofrecía a solución de chegada seleccionada polo traductor con respecto ao sintagma de partida. Non existía neste caso ningún reproche, xa que logo, dirixido concretamente ao tipo de lingua que Iglesia Alvariño despregaba nas súas versións clásicas. Con todo, na réplica que o traductor daba ao artigo de Manuel Rabanal é posible distinguir algúns argumentos que se van repetir, con absoluto convencemento, na adaptación galega das odas horaciasanas que só tres anos máis tarde presentaría ao certame organizado por Bibliófilos Gallegos. Véxanse os devanditos argumentos, expostos por Iglesia Alvariño por medio do xogo paródico, antes descrito, que consistía en desdobrar as súas diversas facetas literarias:

Realmente no hay por qué alarmarse. A.I.A. no es un helenista, ni sabe más griego del que yo sé, que es bien poco. Ama, eso sí, el oficio de traductor, no por lo que tiene de restauración arqueológica, obra de eruditos filólogos –que es la verdadera traducción, y cuanto más fea, retorcida y atiborrada de notas, mejor– sino por lo que este juego del traducir tiene de gozoso descubrimiento y ágil gimnasia del dúo en la lengua fecunda. No piensa tanto en el griego y toda su gloria como en el nuevo temblor que en la lengua de los Cancioneros podrá un día producir el ángel creador de las “aladas palabras” de los viejos poemas.

Desde esta posición trata de llevar a sus producciones esa atmósfera larga y callada que va envolviendo las palabras de algo indecible. Sabe que no puede ser la atmósfera original, el silencio gozoso en que se balancearon en su origen de esplendor a esplendor. Pero será otra. La cuestión es no matar las palabras (Iglesia Alvariño, 1948).

A cuestión é non matar as palabras..., anotaba aquí de maneira concluínte Iglesia Alvariño. Inmediatamente o traductor xustificará precisamente aquilo que o moveu a preferir para o verso 334 da *Iliada* a fórmula “arquexaba como un boi”, de tanta plasticidade verbal. Moí probablemente o xurado de Bibliófilos Gallegos que non lle concedeu o premio que el agardaba en 1953, do que formaba parte, non se esqueza, o propio Manuel Rabanal, podería acusar a citada fórmula de rústica en exceso na súa liberdade recreadora:

Así me explico que frente a un bello decir, repetido a lo largo del poema de Homero como un tema feliz, haya palpado nuestro aprendiz una huidiza sombra misteriosa e imposible. Tal vez no le pasó por alto que los héroes antiguos suspiraban y lloraban con su ancho corazón todo derramado. Y estoy seguro que daría muchas vueltas al “barea stenajonta” que cita Rabanal. Recordaría los *multa gémens* virgilianos que tal vez sean la primera traducción de esta frase griega; y todo ello le daría el sabido “daba grandes suspiros, suspiraba profundamente”, que es “un decir llano” aceptable, pero no una traducción. La frase griega tiene bien marcado el cuño rapsódico de alado decir, lleno de resonancias. Buscando y rebuscando en los decires gallegos A.I.A. escogió ese “arquexaba coma un boi”, en el que *arquexaba* vale tanto como “suspirar” y *coma un boi*, lo que “fuertemente”, pero mucho más. Tal vez en *arquexar* no esté muy presente la nota de dolor que echa de menos Rabanal –por ello hubo, según me dicen, tentaciones de traducir *oubeaba coma un can*. Pero tampoco es inherente al verbo original, y no deja de sugerirla cuando las circunstancias lo requieren.

Y es que esto de traducir no es fácil, no (Iglesia Alvariño, 1948).

Rodrigues Lapa, Ramón Piñeiro, Cunqueiro e os *Carmina*

A derrota obtida no concurso de Bibliófilos Gallegos con seguranza non debeu sentar moi ben, como é natural, a Iglesia Alvariño, que en certo xeito perdía así a batalla trala aposta particular que fixera a prol dun determinado modelo de lingua para trasladar grandes obras das letras universais ao galego. Polo contrario, Ramón Piñeiro, o gañador daquel certame en compañía de Fernández de la Vega, quedaría como representante dun paradigma idiomático para as traducións galegas moito máis posibilista. Isto é que se aprecia nas seguintes palabras de Landeyra Irago que describían, oito anos despois de Piñeiro e Fernández de la Vega conseguiren o premio, o fondo significado idiomático do *Cancioeiro da Poesía Céltiga*:

Si estuviere ahí, hablaríamos toda una tarde de las cosas que anda y desanda el libro de Julius Pokorny, de tanta magia y misterio como acerca de él puso Cunqueiro en *La Voz de Galicia* –Cunqueiro, felibre de Provenza–, y de la pura semántica que vosotros, traductores, habéis obtenido sin romper la democrática rutina del idioma gallego, siempre más cerca de la psicología que de la filología.

(...)

Quisiera, amigo Piñeiro, que el libro de Pokorny circulara y en los llamados medios intelectuales obtuviese la profunda atención que merece: es una obra revisionista, esclarecedora, sumario de testimonios contra lo enxebre, lo mixtificado, lo lacrimoso (...) (Landeyra Irago, 1959, 21).

Aínda en 1973, transcorridos vinteún anos desde que el mesmo saudara con sincera ledicia, daquela, a publicación dos *Carmina*, a través dunha recensión en páxinas anteriores reproducida, Rodrigues Lapa haberá lamentar, agora, as versións latinas de Iglesia Alvariño. O malestar do filólogo luso, manifestado con esaxerada tendenciosidade para cimentar as súas teses de feito reintegracionista sobre o porvir do galego, cífrase unicamente no verso “ben a unha sombra verde estumballado”, que pon como mostra da variante idiomática coa que o escritor lugués reproduciu a solemnidade dos orixinais horacianos:

É um exemplo frisante daquilo que se não deve fazer em matéria de aperfeiçoamento linguístico. O poeta Aquilino Iglesia Alvariño, oriundo da Terra Chá (Lugo), professor de Latim, pensou um dia em traduzir para galego os *Carmina* de Horácio. Entregou-se a um extraordinário exercício de linguagem, recheando os seus versos de tradutor de uma enchente de termos e modismos regionais, muitos dos quais nem sequer aparecem nos dicionários correntes. Daí resultou, por vezes, um texto em cifra, que para o leitor comum e sem dúvida para o estrangeiro necessita de outra tradução. Aquele *viridi membra sub arbutu/stratus*, que o Venusino dedicava aos delicados gozadores da vida na paz singela dos campos, é-nos traduzido, aliás sem precisão, neste verso, que arrepiaria o poeta latino, se viesse a este mundo e compreendesse o galego: *ben á unha sombra verde estumballado*. A forma *estumballado*, dotada certamente de força expressiva, quadrará ao labrego que se deixa cair para abaixo do ervedeiro, com a barriga ao léu e a camisa encharcada em suor; mas não traduz, claro está, os modos decentes e a compostura do caçador de ócios (Lapa, 1973: 59).

A polémica acendida polo ferinte artigo no que Rodrigues Lapa expuña tal opinión serviría de seguido para coñecer máis pareceres, todos eles de grande interese, verbo do quefacer traductor de Iglesia Alvariño. É o caso das consideracións que se inclúen na réplica coa que o propio Ramón Piñeiro dará boa conta dos xuízos lanzados polo profesor portugués, posto que aí van quedar ben delimitadas, por parte dun dos competidores, as posicións nidia-mente contrarias que se enfrontaban para optar ao premio de Bibliófilos Gallegos:

Ao tocar este punto no seu artigo, manifesta grandes reservas sobre as posibilidades literarias do galego –fora da poesía– e grandes reparos ao que se fai. Tamén nesto, o seu balance é pesimista. Pesimista hoxe, en 1973, porque non sempre o foi. En 1952 apareceu o *Cancioeiro da Poesía Céltiga* de Julius Pokorny e naquela ocasión comentouno decindo que utilizaba un galego mais abstracto e universal que o de Aquilino nos *Carmina* de Horacio, e concluía: *estamos chegando á fixación do galego literario*. Hai vinte anos era optimista. Hoxe é pesimista. ¿Qué ocorríu durante eses vinte anos? Espero que concorde connigo si digo que neses vinte anos o cultivo literario do galego acadou un desenvolvemento excepcional.

(...)

Contemporánea dos *Carmina* é a traducción do *Cancioeiro da Poesía Céltiga*, de J. Pokorny, que non incurre no ruralismo localista de aquela, como no seu día reconeceu espontaneamente o noso amigo. Non só non incurríu senón que, no prólogo, declárase expresamente que a transformación da lingua oral campesina en lingua literaria impón un labor selectivo entre a inmensa riqueza de variantes para escoller aquelas que ofrezan maiores posibilidades de dignidade literaria, depurando a lingua da codia de ruralismo vulgar creada por un abandono literario de séculos. E esta mesma conciencia selectiva orientou tódalas traducións levadas a cabo nestes vinte anos –algunhas delas admirables, como o noso amigo sabe–, e orientou a actividade creadora dos nosos escritores mais importantes. Ou sexa, que a historia literaria do galego nos derradeiros vinte anos é talmente a negación da experiencia realizada coa traducción dos *Carmina*. Non se comprende, xa que logo, como pode caracterizarse a realidade literaria do galego actual prescindindo desta verdade histórica e atribuíndolle unhas limitacións tomadas dun caso individual nada representativo –mais ben excepcional– dentro da evolución xeral do galego literario. Esta acrobacia sofisticada non é intencionada, senón

que é o resultado dun prexuício sincero: que o galego literario é... *o portugués*. Partindo de tal a priori, o ruralismo localista dos *Carmina* simboliza tódalas limitacións e incapacidades do galego e pódese tomar lexítimamente como exemplo. Mas ocorre que tal prexuício, tal a priori, sin dúbida moi sincero, moi nobre e moi xeneroso na intención do noso amigo, é erróneo. De ahí que resulten tamén erróneas as súas consecuencias, como vimos de ver (Piñeiro, 1973: 396-397).

Igualmente relevante é a apaixonada contestación de Álvaro Cunqueiro ao artigo de Rodrigues Lapa, na que tampouco deixa de haber algunha referencia iluminadora, declarada de xeito semellante sen disimulo, sobre os *Carmina* de Iglesia Alvariño:

Un coidaba que os problemas metafísicos da esencia da verdade, e o tecnicismo máis difícil de todos os tempos, era unha das máis decisivas probas a que unha lingua de cultura puidera ser sometida. Mais agora resulta que iso non é máis que “fenómenos da vida simples”. Isto reafirmame no meu pensamento de que o profesor Lapa ten pouca información da realidade da cultura galega de hoxe. E o certo é que, aínda sen ter unha grande información, non entendemos como pode chegar ás afirmacións –que un tería por tendenciosas, se non recoñecera ao profesor portugués– que sobre este punto fai no seu traballo. Por exemplo, cando di, ao falar da traducción galega das *Carmina*, que nela bótase de ver a incapacidade do galego para expresar o requintado e aristocrático estilo de Horacio: do que non se decata Lapa -e isto si que é incomprendible no eminente filólogo- é que a incapacidade e ruralismo e a pouca fortuna da traducción están no traductor, non no galego. E cando o desexe, farémoslle unha demostración ou cantas queira. Por tal, o único calificativo que se nos ocorre é o de abraiante, con todo o que quere expresar (Cunqueiro, 1973: 33).

Remate

Ben se viu nas páxinas anteriores que as angueiras como traductor de Iglesia Alvariño teñen merecido, malia posuíren un longo alento, diversas obxeccións. É evidente que nesta tarefa, amais de se servir dos seus amplos coñecementos latinos, o poeta lugués considerou máis adecuada unha opción expresiva na que adquire relevo un determinado tipo de lingua, de trazos claramente dialectais, que lle permitía realizar no acto de traducir unha adaptación case integral, de conscientes efectos literarios, dos orixinais

respectivos. Non se debe esquecer, nese sentido, que un dos propósitos máis importantes que Iglesia Alvariño concibía, cando menos, para as súas versións horacianas era o de repercutir no sistema literario receptor, ofrecendo un modelo verbal propio para librar á poesía galega daqueles anos da poderosa influencia que exercían sobre ela as fontes líricas medievais.

A proposta lingüística de Iglesia Alvariño non chegou, certamente, a adquirir en anos posteriores a condición de canónica na historia da tradución en Galicia, sobre todo como consecuencia das reservas que concitou por parte dalgúns nomes sinalados. O fallo do premio Bibliófilos Gallegos foi canto a iso máis que anecdótico, consagrando por riba do respecto necesario ás bases da convocatoria outro modelo de lingua, o representado en concreto polo *Cancioeiro da poesía céltica* de Piñeiro e Fernández de la Vega, non por casualidade de meirande vocación integradora entre todos os falares dialectais que forman parte do galego. O feito de que prevalecese esta solución co obxecto de ofrecer un recipiente expresivo vulgado máis prestixioso aos produtos doutras linguas non quere dicir, naturalmente, que as traducións clásicas de Iglesia Alvariño carezan de todo o dereito a ocuparen un posto de primeiro nivel na historia da tradución entre nós. Á fin e ao cabo, e este mérito hai que llo recoñecer sen ningunha vacilación, a verdadeira cousa, para o traductor de Abadín, foi sempre *non matar as palabras*, o que é unha arela con moi pouco de cativa.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALONSO MONTERO, Xesús. 1962. “Aquilino Iglesia Alvariño, traductor al gallego de textos latinos y griegos”. *Estudios Clásicos*, nº VI, 36, pp. 582-583.
- 1968. “Textos griegos y latinos traducidos al gallego. Bibliografía”. *Actas del III Congreso Español de Estudios Clásicos*, vol. II, Madrid: Publicaciones de la Sociedad Española de Estudios Clásicos pp. 9-17.
- 1986. “Homero e Horacio da man de Aquilino”. *Faro de Vigo*, 15 febreiro.
- 1992. “Horacio en galego: catro epodos descoñecidos de 1910”. *Grial*, nº 116, pp. 530-539.
- 2001. “A tradución galega, por Aquilino Iglesia Alvariño, das *Odas* de Horacio (1951). Problemas no contexto e no texto”. Adolfo Luis Soto Vázquez (ed.) *Insights into Translation*, vol. III, A Coruña: Universidade da Coruña pp. 21-29.
- CARBALLO CALERO, Ricardo. 1952. “Celtas e Romans Cantan en Galego”. *Galicia*, Día de Galicia pp. 25-27.
- 1961. “Epítafio para Aquilino”. *Libros e autores galegos. Século XX. A* Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1982 pp. 257-260.

- 1975. *Historia da literatura galega contemporánea*. Vigo: Editorial Galaxia.
- COUCEIRO FREIJOMIL, Antonio. 1952. “Iglesia Albariño, Aquilino”. *Diccionario Bio-Bibliográfico de Escritores*, vol. II. Santiago de Compostela: Editorial de los Bibliófilos Gallegos. pp. 231-232.
- CUNQUEIRO, Álvaro. 1973. “A recuperación literaria do galego”. *Obra completa. IV, Ensaios*. Vigo: Editorial Galaxia, 1991 pp. 31-37.
- DASILVA, Xosé Manuel. 1999. “Cinco lustros de traducción literaria en Galicia”. *Ínsula* nº 629 pp. 9-11.
- 2000. “Panorama da traducción literaria”. VV.AA., *Proxecto Galicia*, t. XXXIV. A Coruña: Hércules Edicións, pp. 338-353, 565-566.
- 2002. “Plauto posto en galego”. En *Grial* nº 155.
- 2003. *Babel entre nós. Escolma de textos sobre a traducción en Galicia*. Vigo: Universidade de Vigo. No prelo.
- DÍAZ CASTRO, Xosé María 1987. “Iglesia Alvariño na miña lembranza”. *Dorna* nº 11, pp. 115-117.
- DÍAZ Y DÍAZ, Manuel C. 1986. “Unhas traduccions inéditas de Aquilino Iglesia Alvariño”. *Grial* nº 92, pp. 193-203.
- FERNÁNDEZ DEL RIEGO, Francisco. 1981. “A *Aulularia* de Plauto en galego”. *Faro de Vigo*, 13 febreiro.
- 1986. “A versión horaciana de Iglesia Alvariño”. *La Voz de Galicia*, 20 febreiro.
- FILGUEIRA VALVERDE, Xosé. 1979. “A traducción dos clásicos no *Rexurdimento* galego”. *Terceiro Adral*. Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1984, pp. 76-88.
- 1991. “Ramón Piñeiro, traductor”. *Homenaxe a Ramón Piñeiro*. A Coruña: Fundación Caixa Galicia, pp. 321-326.
- FRAGUAS FRAGUAS, Antonio. 1970. “Aquilino Iglesia Alvariño”. *Boletín de la Real Academia Gallega* nº XXX, 352. pp. 454-460.
- GÓMEZ LEDO, Avelino. 1930a. “Virxilio en galego”. *Nós* nº 84, 15 nadal, pp. 232-234.
- 1930b. “Verbas limiares”. *As églogas do Virxilio*. Santiago de Compostela: Editorial Nós, pp. VII-X.
- 1964. “Unha ialma chea de saudades”. *Os catro libros das Xeórxigas*. Santiago de Compostela: Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, pp. IX-XLIV.
- 1973. “Adro”. *Escolma de poetas líricos gregos e latinos voltos en linguaxe galego*. Santiago de Compostela: Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, pp. 11-17.
- HORACIO. 1951. *Carmina*. Santiago de Compostela: Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos. Trad.: Aquilino Iglesia Alvariño.
- IGLESIA ALVARIÑO, Aquilino. 1948. “Traduttore, traditore”. *La Noche*, 14 agosto.

- 1949. *A lingua dos poetas do norte de Lugo*. A Coruña: Real Academia Gallega, 1964.
- JAIMES RÁPIDO, Julio B. 1958. “Horacio inmortal A propósito de una traducción de las *Odas* del gran clásico latino, al gallego”. *Lar*, 296-297-298, 25 xullo, pp. 59-60, 78.
- LANDEIRA YRAGO, Xosé. 1959. “Carta-discurso a Ramón Piñeiro”. *Ínsula* nº 152-153, p. 21.
- LAPA, Manuel Rodrigues. 1952. “A obra mais urgente da galeguidade: o Dicionario da Lingua”. *Galicia*, Día de Galicia, pp. 17-19.
- 1973. “A recuperación literaria do galego”. En *Estudos Galego-Portugueses*. Lisboa: Livraria Sá da Costa Editora, 1979, pp. 53-65.
- LORENZANA, Salvador. 1963. “Iglesia Alvariño: poeta e humanista”. En *Grial* nº 1, pp. 28-42.
- OTERO PEDRAYO, Ramón 1947. “Horacio no agromar”. *Obras selectas. Parladoiro*. Vigo: Editorial Galaxia, 1973, pp. 256-257.
- 1951. “O Horacio galego de Aquilino Iglesia Alvariño”. *Obras Selectas I. Parladoiro*. Vigo: Editorial Galaxia, 1973, pp. 261-263.
- 1974. “Aquilino Iglesia Alvariño”. *Galicia Almanaque. 1950-1975*. Vigo: Editorial Galaxia, pp. 83-84.
- PIÑEIRO, Ramón 1973. “Carta a don Manuel Rodrigues Lapa”. *Grial* nº 42, pp. 389-402.
- e FERNÁNDEZ DE LA VEGA, Celestino 1952. “Acraracions dos tradutores”. Julius Pokorny, *Cancioeiro da Poesía Céltiga*. Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos, pp. XIII-XVI.
- PLAUTO 1962. *A comedia da oliña*. Vigo: Galaxia. Trad.: Aquilino Iglesia Alvariño.
- 2001. *Aulularia*. Santiago de Compostela: Consellería da Presidencia-Xunta de Galicia. Trads.: Mercedes Boado Vázquez e María Xesús Frei Collazo; Aquilino Iglesia Alvariño.
- POCIÑA, Andrés. 1997. “Traduccions das linguas clásicas ó galego”. En *Viceversa* nº 3, pp. 33-43.
- QUINTELA FERREIRO, L. J. 1952. “Una traducción de Horacio”. *Grial*, 4, pp. 80-82.
- RABANAL ÁLVAREZ, Manuel. 1948a. “*Arquexaba coma un boi*”. *La Noche*, 12 febreiro.
- 1948b. “La lengua poética de Iglesia Alvariño (I)”. *La Noche*, 2 abril.
- 1948c. “La lengua poética de Iglesia Alvariño (II)”. *La Noche*, 3 abril.
- RODRÍGUEZ, Luciano. 1994. *A Poesia de Aquilino Iglesia Alvariño*. Lugo: Servicio de Publicaciones Diputación Provincial de Lugo.
- RODRÍGUEZ DOMÍNGUEZ, José Pablo. 1996. “El teatro griego y latino en Galicia a partir de la posguerra”. Ángel-Luis Pujante e Keith Gregor (eds.) *Teatro clásico en traducción: texto, representación, recepción*. Murcia: Universidad de Murcia, pp. 123-129.

- SILVA, F. A. Ricardo. 1957. "Q. Horatii Flacci, *Carmina*. Traducción, prólogo, notas por Aquilino Iglesia Alvariño". *Euphrosyne* nº I, pp. 327-330.
- VILLAR PONTE, Antón. 1930. "Exemplos. As Eglogas de Virxilio en galego". *El Pueblo Gallego*, 14 de decembro.

TRADUCCIÓN E XÉNERO: O FEMINISMO DE ROSALÍA DE CASTRO TRADUCIDO Ó INGLÉS

Iria González Liaño
Universidade de Vigo

Resumo

Este artigo quere pór de manifesto a importancia da traducción como instrumento de recuperación e de expansión de obras esquecidas ou voluntariamente silenciadas polo seu contido ou autoría. Así, a teoría da traducción feminista pretende sacar á luz aquelas obras escritas por mulleres que colaboran na reivindicación dun pensamento común en defensa da muller. Analizando concretamente as traduccions de Kathleen March para o inglés das obras máis comprometidas de Rosalía de Castro, descubrimos as estratexias que pon en marcha a traductora para achegar o pensamento feminista rosaliano a un receptor alleo á cultura de orixe, influíndo nel a través dunha intervención ideolóxica.

Abstract

This article aims to show the significant role of translation as a tool for recovering and spreading forgotten or voluntary silenced works due to their content or their authorship. The theory of feminist translation intends to reveal those works written by women that collaborate in the vindication of a common thinking in defense of women. Particularly, through the analysis of translations into English of the most socially committed works by Rosalía de Castro made by Kathleen March, we found the translator strategies for approaching Rosalía feminist ideas to a public foreign to the origin culture, thus influencing them through and ideological intervention. In this way, the translator contributes not only to the creation of a feminist topic corpus but also to the promotion of Galician culture in a foreign literary system.

Rosalía de Castro reivindicativa

Rosalía de Castro está considerada unha das escritoras máis relevantes no panorama das letras galegas e españolas. Sen embargo, dende hai pouco tempo véñse descubrindo unha faceta menos coñecida, e non por iso menos importante: a dunha Rosalía feminista, consciente da condición inferior da muller nunha época na que predominaba o modelo «anxo do fogar»¹, e valentemente denunciadora desta discriminación, especialmente no ámbito cultural, rexeitando a suposta superioridade intelectual masculina.

As súas experiencias persoais influíron decididamente na súa creación literaria: a condición de filla sacrílega (froito da relación dun cura e dunha fidalga), a morte de familiares próximos (nai e fillos), a subordinación feminina, a emigración ou o atraso económico e social de Galicia foron acontecementos que conformaron a súa temática e que a induciron a denunciar as penurias e o rexeitamento que sufrían os galegos e sobre todo as galegas de dous mundos que lle eran familiares: as mulleres do rural e as literatas. Influenciada por escritoras feministas como a francesa George Sand e coñecedora da literatura de mullers da súa época (Pardo Bazán, Fernán Caballero, Carolina Coronado...), esta muller de sólida formación e cunha dedicación constante á literatura fixo desta o medio para expresar os seus sentimentos, ledicias e angustias. E doíalle o desprezo e a indiferencia que sufría a muller literata por parte dos seus iguais masculinos. Esta tema recorrente nalgunhas das súas obras mostraban unha Rosalía reivindicativa e combativa, que non dubidaba en canalizar a súa rabia a través de recursos literarios tales como a ironía, a ambigüidade e mesmo os xogos de palabras. Velaquí un claro exemplo tirado da súa novela *Flavio*, de 1861:

Una mujer que se atreve a trasladar al papel sus sentimientos más ocultos, aquellos sentimientos que nadie puede penetrar..., aquellos de que ella misma debiera tal vez ruborizarse... ¡Locura!

¿Que é a traducción feminista?

A interacción da teoría da traducción con outras áreas alleas á lingüística tivo lugar a mediados do século pasado. A aparición dos chamados Estudios de Xénero (*Gender Studies*) a finais dos anos 60 en Norteamérica, como consecuencia da influencia dos movementos feministas de principios do século XX, deu lugar a novas interrelacións con áreas próximas, como a traducción, polas implicacións derivadas do proceso de transferencia lingüística e cultural:

¹Termo acuñado pola escritora Pilar Sinués, que deu pé á súa publicación *El ángel del hogar, obra moral y recreativa dedicada a la mujer* (1859) e máis adiante a unha revista do mesmo nome dirixida por ela. O modelo "anxo do fogar" aludía á situación das mulleres que levaban unha vida consagrada ó coidado da familia e do fogar. Polo tanto, as escritoras que se apartaban deste modelo eran consideradas inmoraes e masculinas

Given the political weight that both feminist thinkers and the “political correctness” reaction have assigned to language, it is clear that gender must become an issue in Translation” (von Flotow 1997:1).

A traducción, que secularmente fora concibida coma unha actividade para trasladar contidos dunha lingua a outra, revélase agora como un medio de expresión moi eficaz para a reivindicación das cuestións relacionadas co xénero. Esta nova concepción levou ós teóricos a revisar o concepto de “fidelidade” e “equivalencia” e a pensar na traducción como un proceso onde interveñen diversos factores, entre eles a interiorización das experiencias previas do traductor. Así, ningunha traducción é igual a outra, xa que depende da interpretación persoal, e en consecuencia, da ideoloxía do traductor.

Pola súa banda, a traducción feminista participa dunha interpretación e intencionalidade propias que se reflicten na recreación dun texto meta, a través do emprego dunhas estratexias concretas co gallo de crear un novo produto que responda á súa base ideolóxica en favor das mulleres. Consciente da súa influencia no texto que está a traducir, e por tanto no lector, a traductora feminista presta unha especial atención ás características internas e externas que rodean o texto, isto é ó contexto no que se inscribe. A súa función é darlle a comprender ó lector toda a significación e os condicionamentos do texto, sobre todo se este pertence a unha cultura e a unha época distantes. Así, a traductora feminista desempeña un papel moi particular que consiste en descubrir o trasfondo do texto (quen é a súa autora, cando o escribiu, por qué, impedimentos ós que se tivo que enfrontar, qué está a dicir...), dando a coñecer voces femininas moitas veces agochadas tras unha interpretación masculina ou simplemente ignoradas ou ocultadas durante séculos, de aí a súa enorme responsabilidade na traducción. Moitas destas voces pertencen a mulleres de culturas minoritarias ou pouco coñecidas, pero que contribúen á causa feminista, contando ou denunciando experiencias comúns a tódalas mulleres a través dun universo feminino. O labor das tradutoras feministas consiste, pois, en favorecer a expansión destas literaturas, que permiten acadar novas metas para o feminismo internacional e tamén recuperar “mulleres esquecidas” que abriron o camiño ás sucesoras, revalorizando a súa importancia dende unha nova perspectiva solidaria consciente dos problemas de xénero.

Estes condicionamentos ideolóxicos están estreitamente ligados ó proceso de traducción, desde a súa fase previa, de selección dos textos que se van traducir, ó proceso de traducción en si mesmo, pola intervención consciente da traductora no texto ata a fase final de creación e difusión dun produto provisto dunha ideoloxía de orientación feminista. Tal e como explica a profesora Sherry Simon (1996:8) poderíamos definir «translation as a process of mediation which does not stand above ideology but works through it».

O interese, pois, da traducción feminista reside en rescatar do esquecemento as obras de mulleres “esquecidas” polo sistema dominante patriarcal e revelar a voz da muller a través da subversión da linguaxe. A traducción, como instrumento de difusión de coñecementos, permite espallar estas contribucións para avanzar no campo dos estudos feministas, valorar os logros acadados, e ampliar o canon dun sistema literario onde teñan cabida as obras escritas por mulleres e para mulleres. Para logralo, as tradutoras feministas amosan unha vontade propia de intervencionismo na súa versión co gallo de transmitir unha ideoloxía desprovista de toda imposición patriarcal. Así, Valero Garcés considera esencial o papel da traducción neste senso:

La contribución de los estudios de traducción es necesaria para analizar la naturaleza, función y mecanismos que modelaron un discurso feminista en otras culturas y cómo se formó en la nuestra propia ayudado por textos traducidos de otras culturas, así como las dificultades de la traductora para lograrlo (1995:32)

Neste senso, a traductora é parte activa do proceso de translación. Posto que esta modalidade de traducción é concibida como un instrumento de poder para reflectir unha visión crítica particular e influír así decisivamente no receptor, a traductora xa non é unha mera intermediaria entre dúas linguas diferentes senón que está presente no texto reformulado a través das súas estratexias de intervención. Faise, polo tanto, unha revisión do concepto da “invisibilidade” na traducción, polo que durante moito tempo a máxima da traducción era reproducir a versión orixinal na lingua meta para que o lector crese que estaba ante un segundo texto orixinal. Porén, na traducción feminista ocorre todo o contrario: hai unha intención consciente por parte da traductora de deixar a súa pegada, de facerse visible no texto para reformulalo segundo as súas estratexias translativas, considerando así a traducción como unha reescritura:

When feminist translators intervene in a text for political reasons, they draw their attention to their action. In doing so, they demonstrate how easily misogynist aspects of patriarchal language can be dismantled once they have been identified. They also demonstrate their decision-making power (von Flotow 1997:25).

Desta concepción xorde a polémica sobre o concepto de “fidelidade” e “equivalencia” na traducción, pola que moitos partidarios das teorías máis tradicionais criticaron esta manipulación do texto no que a traductora se converte a miúdo na autora do mesmo. Esta perspectiva lémbra-nos á referencia das traduccions feitas no século XVIII en Francia (*Les belles infidèles*), onde

as traducións fieis ó orixinal xeralmente carecían de beleza, mentres que se eran belas probablemente traizoaban o orixinal. Como ben explican Nikoladiu e López Villalba (1997:93) a crenza estendida de que «lo *propio* de una buena traducción (como lo *propio* de una buena mujer) es que su presencia sea lo menos evidente y lo más discreta posible», tería a súa xustificación en todo un sistema de pensamento baseado en oposicións binarias: orixinal/traducción, masculino/feminino, polo que a traducción se identificaría coa muller e representaría unha actividade meramente reproductiva e secundaria fronte á orixinalidade e creatividade do autor masculino:

Because they are necessarily “defective”, all translations are “reputed females”. In this neat equation, John Florio summarizes a heritage of double inferiority. Translators and women have historically been the weaker figures in their respective hierarchies: translators are handmaidens, women inferior to men [...] “Women” and “translators” have been relegated to the same position of discursive inferiority (Simon 1996:1)

As tradutoras feministas botan por terra estas comparacións e defenden un novo concepto de “fidelidade”, segundo o explica Simon (1996:13): «Fidelity can only be understood if we take a new look at the identity of translating subjects and their enlarged area of responsibility as signatories of “doubly authored” documents». O que as tradutoras fan é adecuar os textos ás verdades que representan, tal e como expresa von Flotow (1997:24): «feminist translators *correct* texts that they translate in the name of feminist *truths*». E cómpre ter en conta que a máxima preocupación destas tradutoras non é tanto cingirse á forma e ó contido orixinal senón á interpretación e expresión das súas liñas de pensamento:

Feminist translators are less concerned with the final product and its equivalence or fidelity than with the processes of reading, rereading, rewriting, and writing again, or with the issues of cultural and ideological difference that affect these processes (von Flotow 1997:48).

Neste proceso de mediación, as tradutoras feministas empregan unha serie de estratexias para facerse ver e deixar ver a significación do texto que traducen:

- A inclusión de metatextos, constituídos por prefacios, notas a pé de páxina, comentarios, introduccións, etc, que representan os espazos textuais nos que aparece a voz da tradutora. Estes metatextos funcionan a modo de canle ideolóxica onde a tradutora

expón súa visión crítica e clarifica aqueles aspectos alleos ó receptor facilitándolle a comprensión do texto na súa totalidade.

- O “secuestro”, que consiste na apropiación dun texto que non ten unha intención feminista e subvertelo, por exemplo, por medio da linguaxe (rexeitamento do masculino xenérico, utilización de imaxes ou metáforas propiamente femininas, etc). Esta práctica cumpre cun dos obxectivos da traducción feminista que é sacar á luz o feminino a través da manipulación das estruturas patriarcais da linguaxe. Así, as tradutoras feministas convértense en lectoras de resistencia de textos tradicionalmente escritos por homes:

- A compensación ou suplementación, estratexia que radica na busca da compensación entre as linguas de orixe e de destino tendo en conta aspectos tales como a connotación, a rixidez ou flexibilidade das estruturas lingüísticas, a polisemia, etc.

Tendo en conta estas estratexias de intervención, pódese afirmar que a apropiación do texto en mans da tradutora feminista non é un acto de “traizón ó orixinal” senón, todo o contrario, trátase de liberar e proxectar a condición feminina agochada en moitos dos textos escritos ata o de agora.

Na traducción destas obras rosalianas, observamos cómo as conviccións feministas da tradutora se reflícten nunha serie de actitudes que van dende a elección intencionada da autora e textos para traducir, pasando polas diferentes técnicas de intervencionismo co fin de desvelar as claves internas e externas que caracterizan o conxunto da obra e, deste xeito, permitir que o lector a comprenda en toda a súa dimensión. Neste artigo, froito dun traballo de investigación máis amplo, analizo brevemente a traducción de tres obras en prosa de Rosalía (*La hija del mar*, *Lieders* e *Las Literatas. Carta a Eduarda*), nas que denuncia a opresión e a marxinación que sufrían as mulleres, en especial as literatas, nunha sociedade maioritariamente analfabeta e patriarcal.

A traducción como instrumento de proxección das obras rosalianas

A traducción convértese nun instrumento que permite a exportación da literatura cara a outros sistemas literarios escritos noutras linguas e pertencentes a outras culturas. Así, a continuidade e a actualidade da figura de Rosalía provocou que a partir da segunda metade do século XX, a súa obra traspasase as fronteiras nacionais e comezase a ser estudada a fondo en países de Europa e Hispanoamérica. Deste interese, que foi en aumento, xurdiron as primeiras traducións das súas obras máis relevantes a diversas linguas, cun fin maioritariamente académico.

No tocante ás traducións para o inglés, publicáronse varias dalgúns dos poemarios máis salientables, entre eles *Beside the river Sar. Selected poems*

from *En las orillas del Sar* by Rosalía de Castro, edición bilingüe que apareceu nos Estados Unidos (University of California Press) no ano 1937 por obra do profesor S. Griswold Morley, quen incluíu un prefacio a modo de presentación da autora e da súa obra; *The Penguin Book of Spanish Verse*, editado en 1956 por J.M. Cohen e *Poems of Rosalía de Castro*, de Charles David Ley (1964), que abrangue unha selección de *Cantares Gallegos*, *Follas Novas* e *En las orillas del Sar*; e *The defiant muse: Hispanic feminist poems from the Middle Ages to present. A bilingual anthology*, de Kate Flores (1986), que presenta unha escolma de poemas rosalianos de temática máis feminista.

En canto á prosa, contamos coas traducións ó inglés das novelas escritas orixinalmente en castelán *La hija del mar* e *Flavio* e dous ensaios, *Lieders* e *Las literatas. Carta a Eduarda* realizadas pola catedrática de Literatura española na estadounidense University of Maine, Kathleen March. Especialista en literatura galega, en concreto de literatura feita por mulleres ou provista de temática nacionalista, esta profesora levou a cabo estudos críticos sobre a obra de Rosalía de Castro e os seus vínculos co feminismo: “Novela e feminismo” (editado nun número especial da revista galega *A Nosa Terra* dedicado a Rosalía), *A muller na literatura galega, Lieders: ¿primeiro manifesto feminista na Galiza? ou de musa a literata: el feminismo en la obra de Rosalía de Castro*. Así mesmo, March, que foi fundadora e presidenta da Asociación Internacional de Estudios Galegos, ten un incondicional apego á cultura galega. E o seu labor de tradución vén avalado por unha ampla experiencia profesional e xustificado polo seu interese persoal e académico.

E gracias a todas estas traducións, publicadas a finais do século XX, estase a ampliar considerablemente o campo de investigación da literatura rosaliana e, de forma máis xeral, a investigación no marco dos Estudios de Xénero (*Women Studies*) ó longo da historia da literatura mundial.

Posición da traductora con respecto á obra de Rosalía

Como xa mencionei anteriormente, a figura de Rosalía de Castro empezou a interesar á crítica literaria feminina pola súa actitude aberta en favor dos sectores da sociedade menos favorecidos: os campesiños e as mulleres. Este interese estendeuse a críticos de todo o mundo desexosos de profundar nos aspectos menos estudados da autora galega, debido á manipulación ideolóxica que se fixo da súa vida e obra (Rodríguez, 1988). Así, esta loita pola recuperación dunha figura cun pensamento avanzado para a súa época levou a que por moitos a consideraren pioneira do movemento feminista, trasladándose a outros países a través da tradución. Esta preferencia responde tamén ós intereses da traductora destas tres obras de Rosalía, Kathleen March, que, fascinada pola vertente feminista da autora, e en xeral, por toda a literatura

feminina galega, actúa como axente das traducións ó inglés, como promotora da cultura galega nun sistema literario anglófono e como difusora do discurso renovador de Rosalía. Así mesmo, o labor de crítica literaria previa á tradución destas obras redundou favorablemente na calidade das versións ó inglés da prosa rosaliana.

As traducións de March responden a un proceso de translación lingüística e cultural pero tamén de contribucións dos contidos ideolóxicos que posúe a traductora con respecto ós textos orixinais. Así, ela posiciónase ante eles e desvela a súa valoración no contexto sociocultural no que se inscriben mediante unha intervención manifesta a través dos metatextos, espazos onde deixa a súa pegada como mediadora ideolóxica.

Esta estratexia de intervención como toma de conciencia da ideoloxía feminista reflíctese na actitude de March, que actúa como mediadora no transvase semántico, estilístico e cultural de tres textos literarios cunha intención reivindicativa dentro do panorama histórico, literario e social do século XIX. Pese a que esta visión crítica non é análoga no tempo (a tradución aparece máis de cen anos despois), March transmite na súa tradución mantendo o mesmo ton discursivo da autora, reflectindo a súa ironía, ambigüidade e xogos de palabras, e valéndose das introduccións que acompañan as obras, onde expón as causas que xustificaron o pensamento de Rosalía. Desta forma, os lectores poden comprender mellor a intención da novela a pesar do distanciamento temporal. De aí que a posición de March sexa esencial, pois intervéñ na obra orixinal de forma consciente e activa pero sen recrear o texto, é dicir, implicándose a través dos metatextos (limiares, notas do traductor, notas a pé de páxina), onde achega a súa visión crítica, comentarios e reflexións, comprometéndose ideoloxicamente co mesmo. Actúa, pois, como unha intérprete especialista da autora que guía ó lector na comprensión daqueles elementos propios dunha cultura orixe distanciada. Así, ela mesma o corrobora cunha emotiva declaración do seu compromiso con Rosalía, e en xeral con toda a literatura galega:

I was the person most committed to and passionate about doing the translation. [...] And I hope that some day part of my legacy will be that people see me as a person who was dedicated to it for many years. [...] I am, as they say, “faithful to the cause” and I will never stop working on simultaneous projects within the area of Galician literature. It is my lifelong commitment².

² Estas verbas proceden dunha entrevista mantida coa profesora March na que reflexiona sobre o proceso de tradución das tres obras de Rosalía, incluíndo a xustificación da escolla dos textos, a súa finalidade, modalidade de tradución, revisión e mesmo a acollida e función destas traducións no sistema literario meta.

Análise da traducción do discurso feminista de Rosalía

Segundo Cary (1986:85), a traducción literaria cuestiona problemas concretos debido á forma e o contido da mensaxe, así como ás diferencias culturais que poidan existir entre o lector da lingua orixe e o lector da lingua meta; ademais dos factores espaciais e temporais que poidan afectar ó texto. Esta afirmación salienta a función interlingüística e intercultural da traducción, especialmente no plano literario, pola que o traductor debería ser ademais de bilingüe, bi-cultural. Se a isto lle engadimos o feito de que ningún texto é neutro, senón que leva consigo a marca ideolóxica do autor, o traductor literario traslada esta lectura persoal e específica ó receptor, interiorizando o contexto no que foi producido e participando das súas experiencias previas, tal e como o describe Valero Garcés (1995:34):

La traducción [...] no es una simple operación de descodificar/re-codificar una lengua a otra, sino una compleja operación semiótica de naturaleza transcultural. En esa operación, el traductor es primero un lector y cuando el texto es ambigüo el acto de inferir significados determina sus elecciones. Y en ese acto se hallan involucrados su conocimiento previo y sus presuposiciones culturales y personales junto con el contenido adquirido en el estudio de los rasgos textuales, la comprensión del contenido y la situación del contexto, así como la información que posee del autor y los elementos intra y extra-textuales que le ayudan a la comprensión del texto a la hora de hacer una lectura intensiva. Si falta alguno de estos presupuestos, el resultado puede ser un nuevo texto o una adaptación del mismo.

Sen embargo, na traducción feminista a traductora xoga un papel máis activo, xa que se posiciona ante o texto de orixe e deixa patente a súa subxectividade, manifestada a través da súa intervención no texto meta. Así, en palabras de Barbara Godard (1990:91) «translation, in this theory of feminist discourse, is production, not reproduction».

Seguidamente paso a analizar as estratexias de traducción e intervención da traductora ó inglés das tres seguintes obras de Rosalía de Castro que seleccionei por revelaren o seu pensamento máis feminista e por seren practicamente descoñecidas ata ben pouco no ámbito da literatura galega e da crítica literaria feminista por motivos de censura e olvido voluntario.

Lieders

“Lieders” foi a primeira obra en prosa de Rosalía, publicada no 1858 en *El Album del Miño* en Vigo. Trátase dun breve texto de xénero lírico-romántico que posúe un contido denunciatorio e amosa unha actitude claramente

reivindicativa, pois nel reclama o dereito á liberdade e, polo tanto, censura a situación escravizante da muller nunha sociedade machista, amparada na tradición:

Sólo cantos de independencia han balbucido mis labios, aunque alrededor hubiese sentido, desde la cuna ya, el ruido de las cadenas que debían aprisionarme para siempre, porque el patrimonio de la mujer son los grillos de la esclavitud (1983:285)

A versión para o inglés, co mesmo nome, transmite a mesma forza feminina e universal que condena a marxinação exercida pola sociedade patriarcal e reclama a igualdade:

My lips have babbled only songs of independence and freedom, although while still in the cradle I could well have perceived the sound of the chains that were to forever imprison me, because the shackles of slavery are the patrimony of women. (March, 1996:1).

O ton emotivo e apaixonado, así como a elección dun léxico elexíaco reflíctense notablemente na tradución de March, mediante a inversión de certas estruturas para conseguir unha maior forza dramática e a través dun vocabulario que se axusta ó estrato sincrónico da lingua inglesa do século XIX:

Never have I dreamt that laurels would grace my brow
No he soñado nunca con laureles que oprimiesen mi frente

Chains that were to forever imprison me
Cadenas que debían aprisionarme para sempre.

Por outra banda, a estratexia de intervención da traductora maniféstase primeiramente na inclusión dun limiar que March antepón ó texto, onde introduce ó público receptor anglofalante a figura de Rosalía e achega datos bibliográficos e históricos para xustificar o seu labor feminista no panorama da literatura galega:

Still, while the nineteenth century in Spain was a complicated time for both women and speakers of languages other than Spanish to find success in literary ventures, it was the beginning of some (1996:1).

Así mesmo, March manifesta o propósito desta tradución: a súa intención de traducir este texto vén motivada polo interese académico de que sexa

incluída nos estudos comparados dos primeiros momentos do feminismo moderno en Europa. Como profesora da materia “Introduction to Women’s Studies” na University of Maine, March destina estas obras á lectura e comentario por parte dos seus estudantes, e por extensión, por parte dos estudiosos da literatura comparada, da literatura do século XIX e da crítica literaria feminista. Así mesmo, neste limiar anuncia a súa próxima publicación doutro texto traducido ó inglés de temática similar (*Las Literatas*) que completará a visión feminista de Rosalía, e censura o silencio que rodeou estes escritos polo súa condición de muller e nacionalista:

It took several generations, until nearly a century after her death, before Rosalía was recognized for her feminist and nationalist ideas (1996:1).

Por medio desta mediación cultural, March busca aproximarse ó lector que, consciente do problema de xénero, se sensibiliza e pode facer unha lectura máis condescendente a partir das claves que lle proporciona a traductora. Así, a súa perceptibilidade maniféstase en afirmacións coma esta:

Today, however, one can easily understand the personal frustration and solidarity that went into the young author’s creation of these short yet highly ironic, and highly significant, texts (1996:1).

Da mesma maneira, March detecta e traslada os recursos feministas que emprega Rosalía para difundir os seus ideais e evitar as críticas directas: a ironía, a voz anónima, a ambigüidade ou o xogo de contradicións, como por exemplo, cando tras afirmar a presenza ineludible das cadeas e grillóns da escravitude, declara rotundamente:

Yo, sin embargo, soy libre, libre como los pájaros, como las brisas.(1983:285).

Nevertheless, I am free, free as the birds, free as the breeze (March, 1996:1).

En resumo, o enfoque que caracteriza todo este texto é a voz anónima dunha muller que expresa abertamente unha asfixiante realidade universal a través das súas emocións máis íntimas. Esta primeira expresión de rebeldía representa o inicio da evolución feminista de Rosalía, produto das vicisitudes da súa vida. March (1990:21) incluso chega a considerar este escrito o primeiro manifesto feminista do país:

A sona e a orixinalidade de Rosalía poden contribuír a que “Lieders” se considere un verdadeiro manifesto feminista, se cadra o primeiro do país.

La hija del mar

Publicada no 1859, constitúe a primeira obra extensa en prosa da autora, que relata unha historia de tintura folletinesca e trágica. Presenta uns personaxes antagónicos: a muller encarna a pobreza e o sufrimento envolta nun halo de pureza e inocencia, mentres que o home representa a maldade, a ambición e a opresión. O contido máis combativo da novela áchase no prólogo, que funciona coma xénero literario propio, pois contén relevantes afirmacións para a análise, tanto do discurso feminista rosaliano como da traducción. Comeza este cunha voz de muller que se escusa polo atrevemento da escrita, deixando entrever o recurso da ironía:

Antes de escribir la primera página de mi libro, permítase a la mujer disculparse de lo que para muchos será un pecado inmenso e indigno de perdón, una falta de que es preciso que se sincere (1983:13).

Kathleen March, en su *Daughter of the Sea*, editado en 1995 por Peter Lang nos Estados Unidos, reflicte esta alegato feminista acentuando o carácter persoal da declaración:

Before **I write** the first page of **my** book, allow **this woman** to beg forgiveness for what in the opinion of many people is likely to be an immense, unpardonable sin, an error that she must discuss honestly and openly. (1995:3).

Como contraste a esta afirmación de modestia, o prólogo péchase cunha acesa declaración radical de Rosalía, reiterando a falta de liberdade de expresión da muller literata:

Porque todavía no le es permitido a las mujeres escribir lo que sienten y lo que saben (1983:14).
Because women are still not allowed to write what they feel and what they know (March, 1995:6).

Para apoiar a súa determinación, Rosalía menciona unha serie de personaxes históricos masculinos e femininos que sostiveron ou demostraron mediante as súas accións que a muller é válida para tódolos aspectos da vida, dende as artes ou a ciencia ata a política: Malebranche, Feixoo, Madame Roland, Madame de Staël, George Sand, Safo, Xoana de Arco...

Pois ben, na traducción March optou por salientar estas alusións solidarias e levou a cabo todo un traballo de documentación sobre o labor máis destacado de cada personaxe que imprimiu a modo de notas a pé de páxina. Esta estratexia evidencia, polo tanto, unha das modalidades de intervención ideolóxica, a inclusión de metatextos que reforzan o discurso feminista.

March tamén incluíu un extenso limiar con exhaustiva información acerca da vida e a obra de Rosalía de Castro, o marco histórico-social e a posición xeográfica de Galicia que lle serve ó lector como fonte documental, pero tamén para poder comprender as causas que motivaron a denuncia desta autora. Así, March presta especial atención en transmitir as penosas condicións que sufrían as mulleres galegas contemporáneas de Rosalía:

That also meant realizing the enormous burden-social, financial, family-borne by the women.[...] When husbands were gone for long periods of time, as frequently happened, wives became known as “widows of the living” (1995:viii).

Do mesmo xeito, aproveita a ocasión para reprobear a escasa atención que recibiron moitas das obras rosalianas (sobre todo as escritas en lingua galega) por parte da crítica literaria e especialmente, as obras en prosa que amosan un compromiso coa condición social da muller:

Admittedly, the novels might be considered heavy-handed in their philosophical intent, but they are highly committed to expressing criticism of diverse social conditions, and they demonstrate a skilled use of irony or even parody that managed to slip through censoring lenses for a long time (March, 1995:ix)

Esta despreocupación da crítica apoiábase na imaxe dunha Rosalía provincial, sen preparación cultural e sen dominio das técnicas literarias. Pola contra, as citas solidarias que aparecen tanto no prólogo coma no corpo da novela (encabezando cada capítulo, a modo de epígrafe), así como as múltiples referencias á mitoloxía e ás artes amosan todo o contrario; que Rosalía, a pesar das súa precaria situación, contaba cunha sólida base cultural. Por outra banda, estes epígrafes constitúen o motivo de inclusión dunha nota da traductora na que explica as razóns que a levaron a manter o bilingüismo na súa traducción, xa que Rosalía incluíu citas de obras da literatura alemana, inglesa e francesa a modo de encabezamento dalgúns capítulos, pero estas aparecen sempre en francés cando non existía unha versión ó castelán. Na traducción, March optou por respectar esta lingua, o francés, mesmo se a lingua orixinal das citas era outra, aínda que verteu ó inglés aqueles epígrafes escritos en castelán ou recollidos nesta lingua.

Finalmente, podemos observar as expectativas desta traducción, onde March manifesta o seu desexo de dar a coñecer a un público cada vez máis amplo o talento desta escritora para que poida apreciálo e achegar novas perspectivas ó seu contexto específico e universal, gracias ó inestimable labor da crítica recente que está a levar a cabo revisións das novelistas ou “mulleres esquecidas” do século XIX:

It is my hope that in this way we will come a few steps closer to providing both the specific and the universal context for an accurate appraisal of this Galician woman who was anything but a “provincial” writer (1995:xi)

Ademais desta intervención decisiva a través do limiar, March tamén actuou como mediadora cultural entre o texto orixinal e o lector na transcripción dos nomes citados por Rosalía ó longo da novela, ó ampliar, mediante notas a pé de páxina, a importancia destes personaxes en relación coa defensa da muller, xa que por pertencer a un contexto europeo e máis afastado no tempo, poden resultar un tanto descoñecidos para o público norteamericano en xeral. Desta forma, deixa patente o seu compromiso e a súa implicación no texto pero, á vez, sen intervir directamente no mesmo, sen recrealo. Porque tal e como afirma March no prólogo desta novela:

Today it is difficult to mistake the feminist intentions of the work and their connections to the economic conditions, or rather limitations, of women (1995:ix).

Las Literatas. Carta a Eduarda

O último traballo no que se manifesta máis abertamente a loita pola igualdade social e profesional das mulleres é este breve ensaio en forma epistolar publicado en Lugo en 1866 no *Almanaque de Galicia*. Aquí Rosalía describe as dificultades que debe afrontar toda muller que queira participar no mundo das letras, pois será obxectivo da crítica non só por parte dos seus homónimos masculinos, que consideran que a muller debería dedicarse exclusivamente ós labores domésticos e desconfían da súa capacidade intelectual, senón tamén dun público lector feminino pouco habituado á presenza de mulleres na literatura:

Las mujeres ponen de relieve hasta el más escondido de tus defectos y los hombres no dejan de decirte siempre que pueden que una mujer de talento es una verdadera calamidad [...] Sobre todo los que escriben y se tienen por graciosos, no dejan pasar nunca la

ocasión de decirte que las mujeres deben dejar la pluma y repasar los calcetines de sus maridos...(1983:291).

Por esta razón, a autora da carta, unha literata chamada Nicanora (que parece ser a propia Rosalía) disuade á súa amiga Eduarda (en memoria da súa amiga Eduarda Pondal) de adentrarse nesta profesión tan ingrata, pois ela mesma sofre as consecuencias da súa audacia e ó mesmo tempo trata de convencerla do carácter íntimo da escrita. Este rexeitamento á dimensión pública da escritura foi unha constante ó longo da historia da literatura feminina e no caso de Rosalía, esta actitude formaba parte do seu carácter retraído e hiper-crítico:

No, mil veces no, Eduarda; aleja de ti tan fatal tentación, no publiques nada y guarda para ti sola tus versos y tu prosa, tus novelas y tus dramas: que ese sea un secreto entre el cielo, tú y yo (1983:289).

Por outra banda, este sentimento de autocensura xorde ante a proliferación dunha literatura banal masculina que non cumpre coa función de transmisión de coñecementos, de serias reflexións ou dun estilo virtuoso. Isto leva ás protagonistas á rachar os seus escritos en resposta a unha visión hipercrítica e humilde da súa condición de literatas, derivada da acollida hostil que recibían as obras de autoría feminina:

Yo, que irritada contra los necios y las musas, abrí mi papelera y rompí cuanto allí tenía escrito, con lo cual, a decir verdad, nada se ha perdido (1983:290).

Cabe dicir que o recurso da carta, xénero intimista por excelencia, ademais de favorecer unha complicidade entre as correspondentes, permítelle a Rosalía desdobrar as súas ideas: por unha banda, ela é Eduarda, polas súas ansias e desexos de escribir; e pola outra é tamén Nicanora, a voz da censura, ó recordarse as trabas que a sociedade lle impón. Esta dualidade de personaxes convértese nun sutil modo de enmascarar a súa identidade para poder facer estas declaracións tan atrevidas para a súa época.

Rosalía é, en certo modo, precursora das ideas expostas posteriormente por Virgina Woolf (1882-1941) na súa obra *A Room of One's Own* (1929), peza clave na literatura feminista onde reivindica os dereitos das mulleres, en especial, os dereitos das escritoras. Esta obra sintetiza claramente as esixencias das literatas nunha soa frase: «unha muller debe ter cartos e un cuarto propio para poder escribir novelas» (Pociña e López, 2000:255). Xa a escritora e crítica literaria Iris Zavala comparaba este pequeno ensaio en

prosa de Rosalía coa obra da grande autora inglesa: «Este alegato feminista defiende la vocación intelectual femenina y tiene aires de familia con *A Room of One's Own* de Virginia Woolf». Sen embargo, resulta practicamente imposible que a escritora inglesa coñecese a Rosalía novelista, que nos albores dos movementos feministas no Reino Unido e nos Estados Unidos se atrevera a escribir cousas tan ousadas e valentes coma este texto.

Ser escritora no século XIX en Galicia era sinónimo de burla, desprezo ou ironía. Noutros contextos, coma o francés, a defensa da escritura de muller estaba máis avanzada. De feito, no texto faise alusión á escritora francesa George Sand como paradigma de calidade e de ousadía. Con todo, as verbas da autora amosan unha ambigüidade sobre a utilización dun pseudónimo por parte da escritora francesa para poder encubrir a súa identidade: «Tú no sabes lo que es ser escritora. Serlo como Jorge Sand vale algo; pero de otro modo, ¡qué continuo tormento!» (1983:291).

Así mesmo, destaca a conciencia propia dunha escritora local, que debía facer fronte a un público galego reticente a aceptar comportamentos que non se axustaban á norma social (que situaba á muller no fogar), así como o rexeitamento proveniente da capital que desprestixiaba a literatura ‘de provincias’: «¡Si siquiera hubiese nacido en Francia o Madrid! Pero ¿aquí mismo?...» (1983:292).

Outro motivo de identificación da autora do texto con Rosalía vén dado pola actitude prexuirosa e envexosa dos homes que critican e menosprezan á muller culta, ridiculizando o seu comportamento social e atribuíndolles as súas calidades ó seus maridos. Esta crenza machista da superioridade intelectual do home mantívose presente no caso de Rosalía mesmo trala morte da autora, pois foron moitos os críticos e escritores que consideraron que Murguía era o verdadeiro artífice das obras da súa dona: «Por lo que a mí respecta, se dice muy corrientemente que mi marido trabaja sin cesar para hacerme inmortal. Versos, prosa, bueno o malo, todo es suyo» (1983:292).

Por último, no derradeiro parágrafo hai unha “voz editorial” que relata o achado desta carta que publicou por semellanza de opinións en canto ó seu contido. Isto revela un distanciamento de Rosalía para co texto, que lle permite facer declaracións sen sufrir as consecuencias da censura. En definitiva, ela recorre ó enmascaramento da súa identidade como sutil método para canalizar as súas ideas por escrito.

A traducción ó inglés desta obra leva por título *Bluestockings. Letter to Eduarda* e compón a segunda entrega da colección “A lembrada” publicada na editorial Amaranta Press, nos Estados Unidos. En primeiro lugar, destaca a elección do título “*bluestockings*”, termo que significa en galego “intelectuais” pero que posúe connotacións pexorativas por referirse ás literatas inglesas do século XIX que vestían unha especie de calzas azuis, motivo polo que eran recoñecidas e ridiculizadas:

Si vas a la tertulia y hablas de algo de lo que sabes, si te expresas siquiera en un lenguaje correcto, te llaman **bachillera** [...] Si guardas una prudente reserva, ¡qué fatua!, ¡qué orgullosa! (De Castro, 1983:291).

If you go to the tertulia and talk of something you know about; if you use even just a somewhat proper language to express your ideas, they call you **bluestocking** [...] If you are prudently reserved, how fatuous! How haughty! (March, 1997:2).

March consegue transmitir fielmente na súa versión o ton discursivo do texto así como a ironía subxacente nas declaracións de Nicanora, que están tinxidas dunha grande forza expresiva. Así mesmo, a traducción reflicte o contraste entre o rexistro formal da lingua empregada pola protagonista e o estilo familiar e coloquial no que se expresa o sector social máis humilde, neste exemplo unha cociñeira que dialoga cun soberbio escritor:

«A los pies de usted, María: ¿qué tal de salud?» «Vamos andándole contestó muy risueña-, ¿y usted **Guanito**?» «Bien, gracias, para servir a usted» «¡Qué fino es usted, amigo mío!-añadió ella, creyéndose elevada al quinto cielo porque el **barberillo** le había dado la mano al saludarla y se había puesto a sus pies» (De Castro, 1983:290).

“At your service María; how goes your health? “Not so bad”, she answered with a big smile, “and you **Johnny**” “Fine thank you, **ma’am**”. “How polite are you, my friend!” added the woman, feeling as if she were in seventh heaven because the **simple barber** had offered her his hand when greeting her and had knelt at her feet (March, 1997:1).

Aínda que nesta obra, Kathleen March non inclúa unha introducción ou limiar sobre a significación de Rosalía, si atopamos estratexias que amosan a súa participación, como pode ser a subversión da lingua: destacar o xénero feminino nos substantivos en inglés, lingua que debido ás súas características propias pode non reflectir o xénero en determinadas categorías lingüísticas coma o substantivo, adxectivo ou artigo. Así, aparecen substantivos non marcados xenericamente precedidos doutros que si levan implícito o xénero:

Pero sobre todo, amiga mía, tú no sabes lo que es ser **escritora** (De Castro, 1983:291).

But most of all, my friend, you do not know what it means to be a **woman writer** (March, 1997:2).

Sin duda con el objeto de que digan que tiene una **esposa poetisa** (De Castro, 1983:292).

Undoubtedly so that they will say he has a **poetess wife** (March, 1997:2).

Cómpre lembrar que este termo tiña unhas connotacións pexorativas froito das acusacións despectivas e prexuízosas do sexo masculino. Así, a protagonista confesa que a pesar da súa ousadía por ter exercido de poetisa «esta palabra llegó a facerme daño» como tamén a novelista estaba considerada como «lo peor que puede ser hoy una mujer».

Por outra banda, March procurou adecuar o texto ó sistema literario meta sen deixar de percibir a marca do texto orixinal. Así, reproduce determinados termos que aparecen na versión castelá, como “tertulia”, explicando nunha nota ó final o seu significado: “regular informal gathering of friends, often taking place in a café”; mentres que noutros casos, traduce o termo nun sentido máis universal, como no seguinte exemplo:

A quien han oído hablar, y no **andaluz** (De Castro, 1983:292).

They’ve heard speak, and not in a **countrified manner** (March, 1997:3)

Por último, cabe salientar a inserción dun metatexto en forma de nota ó final do texto, onde a traductora actúa como mediadora lingüística e cultural, ampliando datos sobre obras e escritores que están en relación directa con Rosalía de Castro, polas influencias que exerceron na súa creación literaria (George Sand e Lord Byron).

En conclusión, o obxectivo de March como estudiosa da literatura galega e reivindicativa foi dar a coñecer, mediante a traducción, este ensaio de socioloxía literaria que contén sorprendentes e valiosas ideas vangardistas dentro do pensamento feminista, tal e como mantén Carmen Blanco (1991:68):

A certaíra análise da condición social da escritora que mostra Rosalía de Castro en “Las literatas” evidencia a lucidez da súa intelixencia, así coma o seu carácter de muller anticonvencional.

Recepción no sistema meta

Cabe imaxinar o contraste entre a recepción orixinal e a recepción que tivo lugar cen anos despois. Hai que pensar no polémico efecto que causaron estas tres obras de contido “combativo” na sociedade decimonónica galega, pouco afeita á participación da muller nunha actividade reservada ós homes e principalmente nunha sociedade maioritariamente analfabeta e patriarcal,

onde o labor do sexo feminino estaba relegado á esfera doméstica. Así, mentres que os lectores das obras orixinais rexeitaron e silenciaron este tipo de obras de denuncia social, as traducións ó inglés foron ben acollidas nunha sociedade máis avanzada e na que a corrente literaria feminista é xa unha realidade aceptada. Ademais, este público receptor anglófono caracterízase especialmente por estar ben especializado en determinadas áreas da literatura feminista, decimonónica ou galega, ou ben interesado en coñecer unha literatura “exótica”, proveniente dun sistema cultural e temporal alleo, concretamente feita por unha muller dun espacio marxinal no século pasado.

A través dunha entrevista realizada á propia Kathleen March sobre o proceso de tradución destas tres obras, puiden comprobar cómo, pese a que estas obras rosalianas traducidas ó inglés non causan o mesmo efecto nunha sociedade moderna tan afastada espacial e temporalmente, obteñen unha boa acollida por parte duns receptores específicos, que comparten a finalidade coa que foi realizada a tradución, é dicir, para a crítica literaria.

Conclusiones

Gracias á aparición dos estudos de xénero na década dos sesenta, e especificamente, máis en concreto, ó interese pola literatura da muller, a partir dos anos oitenta, viron a luz obras de autoras descoñecidas (en especial de literaturas minoritarias) e outras de autoras xa coñecidas que reclamaban un posto na literatura universal. A tradución convértese así nun instrumento para recuperar obras de mulleres, “esquecidas” nunha sociedade patriarcal e pór de manifesto os seus valores e ideais transgresores. En palabras de Miriam Díaz-Diocaretz (1985:153):

Translation of a feminist text demands consideration of the modes used by its author to challenge the already established and received ideological structures, and the preexistent norms and values; just as no texts is devoid of ideology, no translation is free from it either.

Gracias ós seus estudos literarios e ás súas traducións, March pon ó alcance dos lectores anglófonos a obra máis polémica de Rosalía de Castro e transmítelles o seu significado e intención, de modo que eles poidan tamén percibir o alcance das súas reivindicacións e achegar as súas propias consideracións.

Cómpre dicir que non podemos chegar a afirmar que Rosalía de Castro era unha escritora feminista, pois o movemento fraguouse trala morte da autora, pero si estaba ó tanto das iniciativas feministas da época, que apostaban pola denuncia da situación na que se atopaba a muller, vítima do conservadorismo da sociedade. Sen embargo, a súa actitude non era tan belixerante como a das súas contemporáneas españolas, inglesas ou francesas. Con todo,

as súas inquietudes intelectuais levárona a actuar sinceramente, manifestando as súas ideas liberadoras, pero só a través das súas obras literarias, onde se atrevía a censurar esta opresión machista a través do enmascaramento das súas ideas e do seu estilo sarcástico e corrosivo, sen propoñer solucións para acabar con esta situación de asoballamento. Como declara Poullain:

Aunque aparecen a veces, bajo la pluma de Rosalía, argumentos de tipo feminista, la verdad es que ello es más bien excepcional. Rosalía no es una mujer de combate, que enarbole la bandera de un movimiento de liberación femenina” (Pociña, 2000:402)

Mais o compromiso feminista de Rosalía é sincero e auténtico, pois ela mesma sentiu nas súas carnes o rexeitamento e o desprezo da sociedade, pola súa condición de filla sacrílega e pola súa audacia por terse dedicado profesionalmente a unha actividade reservada ós homes.

Por outra banda, podemos apuntar que o fin último de March consiste en dar a coñecer unha autora galega de evidentes conviccións feministas e proveniente dun sistema literario espacial e culturalmente distante a un público receptor anglófono por medio da traducción, que pode actuar como axente de intercambio e creación no canon do sistema literario meta:

La traducción se convierte así en un agente más dentro de la evolución de un sistema literario y en un elemento imprescindible de intercambio cultural que llega a influir en el proceso de creación de un canon literario (Valero Garcés, 1995:15).

Así mesmo, segundo Valero, a traductora feminista afronta un dobre reto: por unha banda «un texto feminista viola las expectativas de un lector tradicional al diseñar una red de componentes que, en ningún caso, es arbitraria pero que se aleja de los códigos a los que halla acostumbrado» (1995:32). Isto ocorre cando a traductora se enfronta a textos sobre os que non existe unha tradición na cultura receptora. E por outra banda, a traductora feminista ten un cometido especial: precisa ser lectora antes que traductora para interiorizar o contexto da obra estranxeira e evitar impoñer os valores da súa cultura, senón, todo o contrario, tratará de achegar as verdadeiras intencións do texto, se cadra coa axuda dos espazos de intervención para que o lector poida percibir o alcance da obra orixinal. A traducción feminista é, polo tanto, unha dobre tarefa, de reprodución e produción.

En conclusión, gracias ó labor de tradutoras como Kathleen March, puidéronse recuperar obras de mulleres esquecidas pola crítica e de grande relevancia para trazar un panorama histórico do pensamento feminista dentro da literatura. Esta iniciativa particular abre, polo tanto, novas vías de investi-

gación no campo da traducción literaria e feminista, tanto no sistema galego coma noutros sistemas culturais. Así mesmo, a traducción ó inglés destas obras serviu tamén para que acadaran un recoñecemento no noso canon literario galego, pois como dixemos anteriormente, estes ensaios non recibiron a atención suficiente ata ben pouco por mor do seu contido “combativo”, non aceptado polo sistema patriarcal dominante.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Rosalía e o feminismo

- ALBERT ROBATTO, M. 1981. *Rosalía de Castro y la condición femenina*. Madrid: Partenón.
- CARBALLO CALERO, R. 1979. *Estudos Rosalianos. Aspectos da vida e da obra de Rosalía de Castro*. Vigo: Galaxia.
- CONSELLO DA CULTURA GALEGA. 1986. *Actas do Congreso Internacional sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*. 3 volumes. Santiago: Consello da Cultura Galega en colaboración coa Universidade de Santiago de Compostela.
- BLANCO, C. 1991. *Literatura galega da muller*. Vigo: Xerais.
- DAVIES, C. 1987. *Rosalía de Castro no seu tempo*. Vigo: Galaxia.
- DE CASTRO, R (edición de 1983). *Obras completas*. Santiago de Compostela: Sálvora. 3 volumes.
- DÍAZ, N. 1976. *La protesta social en la obra de Rosalía de Castro*. Vigo: Galaxia.
- MARCH, K. 1990. “Lieders, ¿primeiro manifesto feminista na Galiza?”, *Cuadernos da Área de Arte/Comunicación*. A Coruña: Edicións gráficas do Castro.
- 1994. *De musa a literata: el feminismo en la obra de Rosalía de Castro*. A Coruña: Edicións do Castro.
- 1995. *Daughter of the Sea*. New York: Peter Lang.
- 1996. *Lieders*. Orono: Amaranta Press.
- 1997. *Bluestockings*. Orono: Amaranta Press.
- POCIÑA, A. e LÓPEZ, A. 1991. *Rosalía de Castro: Documentación biográfica e bibliografía crítica (1837-1990)*. 3 volumes. Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa. A Coruña: Galicia Editorial.
- POCIÑA, A e LÓPEZ, A. 2000. *Rosalía de Castro: Estudos sobre a vida e a obra*. Santiago: Laiovento.
- RODRÍGUEZ, F. 1988. *Análise sociolóxica da obra de Rosalía de Castro*. Vigo: AS-PG.

ZAVALA, I. 1998. *Breve historia feminista de la literatura española en lengua castellana. V volumen. La literatura escrita por mujer (del siglo XIX a la actualidad)*. Barcelona: Anthropos.

Traducción e género

CARY, E. 1985. *Comment faut-il traduire?* Paris: Presses Universitaires.

DIAZ-DIOCARETZ, M. 1985. *Translating Poetic Discourse: Questions on Feminism Strategies in Adrienne Rich*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

GODARD, B. 1990. "Theorizing Feminist Discourse/Translation", en BASSNETT, S. e LEFEVERE, A (eds). *Translation, History, Culture*. London: Pinter Publishers.

LOTBINIÈRE-HARWOOD, S. 1989. "About the *her* in other", Prefacio de *Letters from an Other* de Lisa Gauvin. Toronto: The Women's Press.

– 1991. *Re-belle et infidèle. La traduction comme pratique de réécriture au féminin. The body bilingual. Translation as a re-writing in the feminine*. Canada: Éditions du remue-ménage. The Women's Press.

NIKOLAIDOU, I e LÓPEZ VILLALBA, M. 1997. "Re-belle et infidèle o el papel de la traductora en la teoría y práctica de la traducción feminista". MORILLAS, E. e ARIAS, J.P (ed.). *El papel del traductor*. Salamanca: Ediciones Colegio de España. pp.75-102.

SIMON, S. 1996. *Gender in Translation. Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London and New York: Routledge.

VALERO GARCÉS, C. 1995. *Apuntes sobre traducción literaria y análisis contrastivo de textos literarios traducidos*. Madrid: Universidad de Alcalá de Henares.

VENUTI, L. 1992. *Rethinking translation*. London: Routledge.

– 1995. *The translator's invisibility. A history of Translation*. London and New York: Routledge.

VON FLOTOW, L. 1997. *Translation and Gender: Translating in the "Era of Feminism"*. London: St. Jerome Publishing.

NOTAS PARA O ESTUDIO DA HIPÓTESE DE EXPLICITACIÓN

Alberto Álvarez Luga

Universidade de Vigo

Resumo

A hipótese de explicitación afirma que os textos traducidos amosan, fronte ós seus orixinais, un aumento dos mecanismos de cohesión independentemente das diferencias debidas ós sistemas lingüísticos implicados (Blum-Kulka 1986; Baker, 1986). Non embargante, tanto a análise do corpus bilingüe inglés-galego TECTRA como os datos procedentes de disciplinas adxacentes como a Retórica Contrastiva ou a Lingüística Textual semellan indicar que a explicitación non é un factor constante de tódalas traducións e, ademais, que non é exclusiva desta clase de proceso. Cómpre, xa que logo, reformula-la definición da explicitación e presentala como unha simple tendencia de tódolos procesos comunicativos. A mesma Blum-Kulka recoñece que hai casos de explicitación que se deben ás diferentes preferencias estilísticas das linguas, o que significa que se precisan máis estudos empíricos a grande escala para validar ben a preferencia estilística, ben a explicitación.

Abstract

The explicitation hypothesis postulates an observed cohesive explicitness from SL to TL texts regardless of the increase traceable to differences between the two linguistic and textual systems involved (Blum-Kulka, 1986; Baker, 1986). Nevertheless, both the analysis of the bilingual English-Galician corpus TECTRA and the data from other adjacent disciplines such as Contrastive Rethorics or Textual Linguistics seem to indicate that explicitation is not a constant factor in all translations and, moreover, that it is not exclusive to this kind of process. It is necessary, therefore, to reformulate the definition of explicitation and regard it as a mere tendency of all communication process. Blum-Kulka herself acknowledges that there are instances of explicitation that are due to the different stylistic preferences of languages, which means that large-scale empirical studies are needed to validate either or both the stylistic preference and the explicitation.

1. Introducción

A hipótese de explicitación, que Shoshana Blum-Kulka (1986) e Mona Baker (1993) elevan á categoría de universal da traducción, é dicir, de característica inherente ó proceso de transferencia de textos dunha lingua a outra, afirma que, independentemente das diferencias entre os sistemas lingüísticos implicados nunha traducción, os textos traducidos revelan, con relación ós seus orixinais, un aumento dos índices de cohesión e de explicitación (Blum-Kulka, 1986:19), é dicir, de información proporcionada directamente polo texto sen necesidade de inferila.

Non embargante, os resultados das análises realizadas sobre o corpus bilingüe inglés-galego TECTRA (Textos para Estilística Comparada e TRAducción), así como os datos que nos achegan disciplinas adxacentes como a Retórica Contrastiva ou a Lingüística Textual semellan indicar que o fenómeno da explicitación non é unha constante de toda traducción e que, ademais, non é exclusivo dos procesos traductores. É aconsellable, xa que logo, matiza-las afirmación de Blum-Kulka e puntualizar que a explicitación parece ser máis ben *unha tendencia dos procesos comunicativos*. A mesma Blum-Kulka recoñece expresamente que existen casos nos que a explicitación ten a súa orixe nas peculiares preferencias estilísticas de cada lingua e pide que se leven a cabo estudos empíricos a grande escala que poidan confirmar unha das dúas hipóteses –a da *explicitación* ou a da *preferencia estilística* (ibid.)–, esixencia compartida por Toury (1995:51) e pauta metodolóxica que, por outra parte, guía toda análise feita no marco dos Estudos de traducción.

Varios son os motivos que aconsellan redefini-lo estatus da chamada hipótese de explicitación. En primeiro lugar, o feito de ser un dos candidatos a universal da traducción, como propón Baker (1993:243-245), é dicir, característica definitoria de toda traducción independentemente da parella de linguas involucrada ou da dirección do proceso. En segundo lugar, podemos considerar que a hipótese de explicitación é, polo menos nas súas primeiras formulacións (cf. Vinay & Darbelnet, 1958), un exemplo das moitas apreciacións impresionistas e acientíficas que se teñen feito sobre a traducción e que a disciplina dos Estudos de traducción tenta corrixir. Non é difícil atopar nos manuais afirmacións como que «Spanish tends to portray a more protracted syntax than English» (Mott, 1993: 53) ou que «there is a tendency for all good translations to be somewhat longer than the originals... it is almost inevitable» (Nida & Taber, 1969: 163). Cos datos reais das nosas investigacións tentaremos demostrar que isto non é así, senón que en moitas ocasións a situación é a contraria. Un terceiro motivo que nos aconsella revisa-la hipótese é que está estreitamente relacionada cos outros dos candidatos a universais da traducción: por unha banda a *tendencia á desambiguación e á simplificación* e por outra banda a preferencia das traduccións

pola *gramaticalidade convencional* (Baker, 1993:244). O cuarto e derradeiro motivo é que existen varios traballos feitos dende a óptica da Retórica contrastiva e da Lingüística textual que apuntan a que sería máis axeitado falar de *universais dos procesos comunicativos* e non de universais da traducción.

2. Definición e historia da hipótese de explicitación

Na literatura especializada é relativamente doado ver unha certa confusión de termos ó falar de explicitación. Algúns autores como Nida (1964) empregan o termo “adición” como xenérico e “explicitación” como específico; outros, pola contra, ven en *explicitación* o concepto máis amplo e en *adición* o máis concreto (Seguinot, 1988; Schjoldager, 1996). Englund Dimitrova (1993, 1997), pola súa banda, emprega ámbolos dous termos como sinónimos. Finalmente, Vázquez Ayora (1977:349) define a explicitación como un caso especial de amplificación ou expansión.

O concepto de explicitación foi introducido, segundo Kinga Klaudy (1998:80), polos canadenses Vinay & Darbelnet na súa *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, onde o definen como un procedemento de traducción que consiste en introducir no TT precisións que no TO estaban implícitas pero que se poden deducir do contexto ou da situación. Nida (1964), malia non empregar-lo termo explicitación, contribúe ó desenvolvemento do concepto na súa discusión das técnicas de axuste utilizadas na traducción da Biblia (adición, subtracción e alteración) e distingue nove casos de adición entre os que figura a *ampliación de información implícita* (*amplification from implicit to explicit status*) co obxectivo de conseguilo famoso equivalente dinámico.

Segundo Kinga Klaudy (1996a:100), as investigacións sobre traducción publicadas durante as décadas de 1970 e 1980 non adoitan facer referencia a penas ó fenómeno da explicitación, e dende logo non se estudia sistematicamente; en todo caso, dinos a autora, atopamos só referencias accidentais á explicitación cando se discute o tema máis xeral das adicións e omisións. Entre os estudos realizados nos países da antiga Europa do Leste, Klaudy destaca os de Barkhudarov (1975) e Vaseva (1980), que se centraron nas traducións inglés-ruso e búlgaro-ruso-búlgaro respectivamente. Barkhudarov (apud Klaudy 1996a:100) distingue varios tipos de transformacións que se poden dar na traducción do inglés ó ruso, entre os que figura a adición ou *dobavleniye*, motivada pola existencia de estruturas elípticas na lingua de partida que precisan ser ampliadas na LT. Estas estruturas, fundamentalmente nominais segundo Barkhudarov, lémbrranno-los casos de *house on the hill* estudados en Álvarez Lugrís (2001). Nunha liña moi semellante, Vaseva (apud Klaudy 1996a:100) afirma que as adicións son debidas á asimetría que existe entre as linguas involucradas na traducción, é dicir, a diferencias dos sistemas: a necesidade de expresar explicitamente na lingua de chegada con-

ceptos ou relacións que na lingua orixe están implícitos e sería redundante facer patentes.

Ata 1986 non atopamos un estudo sistemático da explicitación, o coñecido artigo de Shoshana Blum-Kulka “Shifts of Cohesion and Coherence in Translation”, que ademais introduce o termo **hipótese de explicitación**. Blum-Kulka emprega os conceptos da Análise do Discurso para estudialas explicitacións que se producen precisamente no nivel do discurso, é dicir, a explicitación relacionada cos desprazamentos nos niveis de cohesión e coherencia e nos marcadores textuais (*overt and covert textual markers*) dos textos traducidos. Segundo a autora, os desprazamentos dos marcadores de cohesión textual poden apoñérselles en parte ás diferencias gramaticais entre as linguas –xa que, por exemplo, o francés posúe marca de xénero e é a este respecto máis explícito que o inglés– e en parte ás diferentes preferencias estilísticas de cada lingua por un ou outro tipo de marcadores –o hebreo prefere a repetición á pronominalización, o que o converte nunha lingua moi explícita, polo menos dende o punto de vista do inglés (Blum-Kulka 1986:18-23). A autora suxire que estes cambios no plano discursivo da cohesión fan varia-lo nivel xeral de explicitación do texto traducido e que se trata, ademais, dunha característica inherente ó proceso de tradución:

The process of interpretation performed by the translator on the source text might lead to a TL [target language] text which is more redundant than the SL [source language] text. This redundancy can be expressed by a rise in the level of cohesive explicitness in the TL text. This argument may be stated as the “*explicitation hypothesis*”, which postulates an observed cohesive explicitness from SL to TL texts regardless of the increase traceable to differences between the two linguistic and textual systems involved. It follows that explicitation is viewed here as inherent in the process of translation (1986:19).

A autora deixa aberta a posibilidade de que estes desprazamentos dos marcadores discursivos se deban ós distintos gustos expresivos de cada lingua, e de feito amosa datos procedentes de estudos sobre traducións inglés-hebreo e inglés-portugués que semellan indicar «different norms governing the use of particular cohesive devices in the source and target languages» (ibid.). Pero rexeita sen explicacións esa liña de investigación e prefere pensar que os casos de explicitación son «imposed by the translation process itself». Un dos argumentos para mante-la súa teoría –utilizado tamén por Klaudy (1996a)– é que as traducións tenden a ser sempre máis longas que os orixinais, o que non sempre é certo e depende do tipo de textos analizados: practicamente tódalas traducións de TECTRA son máis curtas en número de

palabras que os seus orixinais; por outra parte, Blum-Kulka recoñece que estudiou os textos de tradutores non profesionais (“research assistants”) e que «the less experienced the translator, the more his or her process of interpretation of the SL might be reflected in the TL» (1986:20).

Precisamente o criterio do número de palabras do texto traducido é criticado por Séguinot (1988:108), que coida que esa disparidade na lonxitude dos textos, de existir, pode deberse tamén a diferencias estilísticas entre as linguas; lembremos que así se poden explicar algúns casos de ampliacións: substantivos que ó seren verbalizados precisaban a especificación de argumentos verbais ausentes no TO; preposicións desenvolvidas mediante oracións de relativo, que fan que o TT sexa necesariamente máis longo que o orixinal, etc. (cf. Álvarez Lugrís 2001). Séguinot afirma ademais que a explicitación non ten por qué implicar sempre redundancia, como mantén Blum-Kulka; de feito, nos casos estudados de desenvolvemento de preposicións mediante oracións de relativo non se observa información redundante. Así e todo, as conclusións da autora indican que os casos máis evidentes e numerosos de explicitación (tanto nas traducións do inglés ó francés como nas do francés ó inglés) non se deben nin ós distintos gustos estilísticos das linguas nin ó proceso de traducción en si, senón ó labor de edición e corrección dos revisores editoriais, o que, malia non declaralo abertamente Séguinot, remite en último termo a unha vontade de face-la traducción o máis próxima posible ó público receptor, é dicir, a unha vontade de respectar escrupulosamente o código da lingua de chegada.

Seguindo a liña cronolóxica dos estudos sobre a explicitación, que basicamente coincide coa liña argumental, chegamos ó estudio da finlandesa Inkeri Vehmas-Lehto (1989), que examina a traducción de textos periodísticos do ruso ó finés. Unha das conclusións do traballo é que os textos traducidos amosan un número moito maior de mecanismos de cohesión que os orixinais rusos, pero tamén maior que outros textos do mesmo xénero escritos orixinalmente en finés. Por este motivo, Vehmas-Lehto apunta unha nova idea fundamental na enunciación da hipótese de explicitación: «translated target language texts are more explicit than authentic target language texts of the same register, because of the use of explicitation strategies» (1989:204). Polo tanto, a explicitación non só diferencia o TT do TO senón tamén o TT doutros textos do mesmo xénero producidos dentro da mesma comunidade receptora. Isto quere dicir que para a autora a causa da explicitación non está nos sistemas lingüísticos senón no proceso de traducción. Sen embargo, Hewson & Martin (1991), que analizan a traducción de textos dramáticos, coidan que «the implicating/explicating technique consists in shifting certain elements from the linguistic to the situational level and viceversa» (1991:104). Estas dúas interpretacións tan diferentes débense sen dúbida a que Vehmas-Lehto e Hewson & Martin estudian dous tipos de textos moi

diferentes –xornalismo e teatro– que recorren a medios e técnicas expresivos moi dispares; nos textos teatrais, ademais, as referencias ó contexto situacional son, se cadra, máis importantes que noutro tipo de textos, xa que son precisas para unha correcta interpretación dos personaxes, para moverse polo escenario, etc., polo que se cadra o traductor se para máis a interpretar este tipo de alusións.

De tódolos traballos mencionados anteriormente que se ocupan do fenómeno da explicitación, o da húngara Kinga Klaudy é o único que fai expresamente unha clasificación tipolóxica das explicitacións: obrigatoria, opcional, pragmática e específica da traducción (*translation-proper explicitation*). As **explicitacións obrigatorias** están motivadas por diferencias sintácticas e semánticas entre os sistemas lingüísticos e sen elas «no correct target language sentences can be created» (1996:102). Klaudy distingue entre explicitación sintáctica e explicitación semántica. Na sintáctica engádense no TT elementos que non existen no TO, por ser a lingua orixe máis sintética. Nos casos de explicitación semántica, o TT utiliza termos máis específicos que o TO, novamente debido a diferencias estruturais entre as linguas, xa que non todas fan a mesma partición da realidade. Por exemplo, mentres en inglés existe unha única palabra para designa-los fillos do tío, “cousin”, o galego distingue entre home e muller: “curmán”, “curmá”. Do mesmo xeito, o inglés, que non adoita atribuírle xénero gramatical máis que ós substantivos que posúen a característica [+humano], non fai diferenza de xénero nos numerais –one, two, first, second–, cando o galego distingue obrigatoria-mente *un, unha, dous, dúas, primeiro, primeira, segundo, segunda*.

As **explicitacións opcionais** débense, segundo Klaudy, ás diferentes preferencias estilísticas ou de construción textual que existen entre as linguas. Segundo a autora «they are optional, as grammatically correct sentences can be constructed without their application in the target language, but the text as a whole will be clumsy and unnatural» (1996a:103). Pola nosa parte, coidamos que o simple feito de que a traducción sexa máis incómoda ou menos natural se non se producen estas explicitacións é abondo para consideralas tamén como obrigatorias; doutro xeito, o que obteríamos sería unha traducción escrita nun *terceiro código*, nunha *interlingua*, que non se identificaría plenamente nin coa lingua de partida nin coa de chegada. Klaudy fala de conectores oracionais, uso de oracións de relativo no canto de longas cadeas nominais, etc. Sen embargo, Fernández Polo (1997) demostra precisamente que a explicitación ou implicación de conectores oracionais non é algo opcional senón unha forma de aumentar ou diminuí-la aceptabilidade do texto traducido, e testemuña unha tendencia á eliminación dos mesmos na traducción do inglés ó castelán. Quizais tamén poderíamos incluír neste grupo os casos das distintas formas *-ing* inglesas traducidas ó galego como infinitivos conxugados, que explicitan a persoa e o número do suxeito:

[1a] LF 219 *Your only hope is keeping a signal fire going as long as there's light to see.*

[1b] SM 209 A vosa única esperanza é *manterdes* unha fogueira acesa, mentres sexa día para vela.

Aínda que o infinitivo conxugado lle dá ó texto un *sabor* certamente máis enxebre, o seu uso non é prescriptivo, polo que si o podemos considerar como algo verdadeiramente opcional. Sen embargo, non cremos que os textos traducidos amosen unha maior cantidade de infinitivos conxugados que os textos galegos de creación orixinal simplemente por seren traducións, polo menos a nosa análise de TECTRA non nolo indica; trátase en todo caso dunha cuestión idiosincrásica de estilo, dunha decisión persoal do autor ou tradutor do texto.

As “explicitacións pragmáticas” ou de información cultural implícita teñen a súa orixe en baldeiros culturais, en lagoas referenciais motivadas pola ausencia nunha das culturas –e polo tanto tamén no seu sistema lingüístico– de determinados conceptos ou referentes que son habituais na outra, ou cando menos doadamente identificables por medio do coñecemento xeral do mundo. Neses casos, dinos Klaudy:

Recognizing that the target language audience does not share the same historical, geographic and cultural knowledge as the source language audience, translators often have to give explanatory translations (1996a:103).

Os exemplos que nos ofrece a autora remiten a nomes xeográficos como *Maros*, que habería que traducir ó inglés como *the river Maros*, ou *Fertös*, traducido como *the lake Fertös*. Se cadra sería máis axeitada a denominación de explicitación cultural ou de referentes culturais, xa que a *pragmática* podería dar lugar a engano e entenderse máis ben como explicitación das intencións do texto.

Quizais *explicitación pragmática* podería ser unha boa denominación, en cambio, para o derradeiro grupo, denominado por Klaudy como **explicitacións específicas da traducción** (*translation-proper explicitation*), termo excesivamente xeral e ambiguo, sobre todo se temos en conta que para a autora tódolos tipos de explicitación son fenómenos característicos do proceso de traducción. Esta clase de explicitación é atribuída “to the nature of the translation process itself” (1996a:103) e non ás preferencias estilísticas dos sistemas lingüísticos; é dicir, non é obrigatoria senón opcional. Kinga Klaudy atribúelle a existencia destas explicitacións a outra

most general feature of translations, totally independent of specific language combinations or directions of translation: [...] the necessity to formulate ideas on the target language that were originally conceived in the source language (1993:72).

Estas palabras parécennos moi importantes porque, malia non compartilo concepto de explicitación de Klaudy, apuntan tres elementos fundamentais na reflexión sobre este fenómeno que ata o momento permanecían inéditos:

- a) a combinación concreta de linguas;
- b) a dirección da traducción; e
- c) a idea de que a traducción é unha reformulación de ideas.

Precisamente nestas tres ideas baseámo-la necesidade de reformula-la hipótese de explicitación que presentamos nos seguintes parágrafos.

Podemos resumir este breve percorrido pola historia da hipótese de explicitación cunha definición como a seguinte, baseada na exposición de Klaudy (1996a): a hipótese de explicitación afirma que, como resultado do proceso de traducción, todo TT tende a facer patente información semántica, sintáctica e/ou pragmática que no TO permanecía implícita; como consecuencia, o TT é sempre máis longo que o TO.

3. Achegas da Estilística Comparada ó estudio da hipótese de explicitación.

Diciamos máis arriba que autores como Blum-Kulka, Baker, Klaudy e Toury solicitaban dende os seus traballos que se realizasen investigacións para verificar ou refuta-la hipótese de explicitación; Toury (1991:51), en concreto, puntualiza e afirma que o que se precisa realmente é establecer en qué circunstancias e baixo qué condicións se produce o fenómeno da explicitación e insiste, como Baker (1993) e Blum-Kulka (1986) en que se deberían levar a cabo estudos empíricos a grande escala realizados sobre coleccións de textos. Dado que a explicitación se manifesta, entre outros, nos distintos niveis inferiores á oración, a Estilística Comparada é un ámbito axeitado para o estudio da hipótese; sobre todo se temos en conta o carácter eminentemente descritivo da disciplina (cf. Álvarez Lugerís, 1998, 1999, 2001) que nós presentamos, a súa metodoloxía empírica e o seu obxecto de estudio: coleccións homoxéneas bilingües de textos.

Despois de termos realizado sobre os textos de TECTRA diversas investigacións estilísticas –sobre a verbalización de substantivos, traducción das preposicións, tratamento das repeticións, índices de frecuencias de vocabulario, lonxitude das oracións e outros períodos, etc.–, puidemos comprobar

que os textos do noso corpus amosaban menos trazos de explicitación do esperado; dende logo, menos do que cabería esperar de se cumpriren estritamente as prediccións que ó respecto se atopan en distintos manuais de tradución ou estudos sobre a explicitación. É xa un tópicos en traducción comentar que toda traducción é máis longa que o orixinal (Nida & Taber, 1969:163) e que, en concreto, traducir do inglés a unha lingua romance supón un aumento da lonxitude do texto (Mott, 1993:53; Vázquez Ayora, 1977:184); hai incluso autores que chegan a especificar porcentaxes de “crecemento” ou “alongamento” dos textos, como van Hoof (1989:35), quen afirma que “le passage de l’anglais au français entraîne un allongement moyen de 16%”, ou Ballard (1987:83), que apunta a cifra do 10%. Así e todo, a primeira observación que puidemos facer no noso corpus foi que o número de palabras dos TTs galegos era case sempre menor que o dos TOs ingleses, como podemos ver na táboa adxunta.

TT galego (clave)	palabras	TO inglés (clave)	palabras
A perla (AP)	24.907	The Pearl (TP)	26.476
A revolta dos animais (AR)	26.215	Animal Farm (AF)	30.533
Cara ó faro (CF)	69.015	To the Lighthouse (TL)	70.836
A chamada da selva (AC)	29.053	The Call of the Wild (CW)	31.960
Retallos do diario de Adán (RD)	4.513	Extracts from Adam's Diary (EA)	4.596
Diario de Eva (DE)	6.771	Eve's Diary (ED)	7.036
Galicia vista por un Inglés (GV)	45.554	Spanish Galicia (SG)	40.543
O Golem (OG)	12.027	The Golem (TG)	12.834
Nove contos (NC)	55.579	Nine Stories (NS)	55.917
O vixía no centeo (OV)	74.757	The Catcher in the Rye (TC)	75.329
Retrato do artista cando novo (RA)	82.398	A Portrait of the Artist as a Young Man (AP)	83.641
O señor das moscas (OS)	62.732	Lord of the Flies (LF)	62.052
O terceiro home (OT)	30.833	The Third Man (TM)	31.793
Unha viaxe sentimental (UV)	42.524	A Sentimental Journey (AS)	42.620
Total:	551.878	Total:	575.166
Tamaño total de TECTRA: 1.127.044 palabras			

Só dúas traducións, *Galicia vista por un inglés* e *O señor das moscas*, superan os seus respectivos textos orixinais, e a segunda delas só en setecentas palabras. O cómputo xeral dá un resultado de 23.288 palabras máis na sección inglesa que na sección galega, o que quere dicir que *como media* os textos galegos de TECTRA son un 4,2% máis curtos que os TOs.

Dos datos obtidos de TECTRA queremos destaca-los seguintes:

a) traducción de estruturas preposicionais –en concreto do tipo *house on the hill*– mediante oracións de relativo é moito menos frecuente do que se podería desprender de afirmacións como as de Mott (1993:53-55) ou Stockwell et al. (1965:39). A oración de relativo si contribuíría a facer aumentar os índices de explicitación, xa que suporía a inclusión dun verbo en forma finita con informa-

ción modo-temporal así como unha referencia espacial ou situacional; pero este tipo de solución só se dá no 17% dos casos. As outras solucións que se lles dan ás estruturas preposicionais (a tradución mediante a preposición *de* ou a modulación transposición) non producen nunca un aumento do nivel de explicitación.

[2a] TP 30 *He was trapped as his people were always trapped, and would be until, as he had said, they could be sure that the things in the books were really in the books.*

[2b] AP 37 Era enganado como a súa xente sempre o fora e o sería, ata que, como el dixerá, puidesen estar seguros de que as cousas dos libros estaban realmente nos libros.

[3a] TP 20 *The men in the other canoes looked up, startled, and then they dug their paddles into the sea and raced toward Kino's canoe.*

[3b] AP 26 *Nas outras canoas os homes ergueron a vista abraia-dos. Logo, afondando os remos no mar, dirixíronse cara á canoa de Kino.*

b) Canto ó estudio da verbalización de substantivos (é dicir, a tradución mediante formas verbais de determinados substantivos do TO) comprobamos que en certos casos se produce un aumento dos índices de explicitación debido á introducción no TT de actantes ou argumentos verbais que non eran patentes no TO pero que o sistema receptor esixe para formular enunciados correctos; é dicir, son explicitacións debidas a esixencias do sistema ou a preferencias estilísticas

[4a] TM 3 *I had paid my last farewell to Harry a week ago, when his coffin was lowered into the frozen February ground, so that it was with incredulity that I saw him pass by, without a sign of recognition, among the host of strangers in the Strand.*

[4b] OT 7 No intre de depositar a caixa na terra xeadá de febreiro, eu dáballe o derradeiro adeus a Harry, pasara xa disto unha semana, de modo que non podía dar creto aos meus ollos cando o vin pasar polo Strand, sen *senal de recoñecerme*, entre unha moite-dume anónima.

Pola contra, na inmensa maioría dos casos de verbalización de substantivos, nos que non se produce ningún tipo de ampliación da información, parécenos imposible decidir se o TT é máis ou menos explícito que o TO, xa que estamos tratando con categorías gramaticais distintas. Non embargante,

debemos de ter en conta que na maior parte dos casos a verbalización implica unha forma non finita en galego; é dicir, prefírense as formas verbais infinitas (menos explícitas) ás finitas, que consideramos máis explícitas porque conteñen indicacións de persoa, número, tempo e modo:

Tipo de substantivo	Traducción			Total
	infinitivo	forma finita	xerundio	
incontable	42%	17,82%	1,98%	61,80%
contable	13,38%	9,90%	5,12%	29,70%
verbal (-ing)	67,94%	19,47%	6,19%	93,60%

Das anteriores observacións despréndese que, cando menos nos ámbitos citados, os TTs galegos non son máis explícitos que os TOs ingleses; ademais, os casos onde se observa un aumento da explicitación (como a introducción de actantes na verbalización) pódense explicar como esixencias do sistema de chegada e non como unha característica inherente ó proceso de tradución.

Canto ó tratamento das preposicións, quixemos estudar se a adición ou eliminación de elementos repetidos contribúe a defini-la coherencia estrutural de forma diferente en cada lingua. Comprobamos tamén se os distintos sistemas lingüísticos prefíren a simple repetición ou a substitución pronominal como medio de referencia anafórica ou catafórica. Sabemos *a priori* que en galego a repetición é un risco que demostra desleixo na redacción; ademais, a nosa lingua posúe flexión de xénero e número para todo tipo de pronomes, polo que a referencia pronominal dá máis xogo que en inglés e pode producirse a máis longa distancia. As nosas observacións provisionais de TECTRA a este respecto confirman que en galego se tende a substituí-las repeticións anafóricas por pronomes:

[5a] ED 289 *I followed the other Experiment around, yesterday afternoon, at a distance, to see what it might be for, if I could. But I was not able to make out. I think it is a man. I had never seen a man, but it looked like one...*

[5b] DE Para ve-lo que podía ser, onte pola tarde seguí de lonxe o outro experimento. Non dei reparado no que era. Penso que é un *home*. Eu nunca vira antes *un*, pero si, parece que o é.

Adóitanse eliminar tamén outros tipos de repetición que o sistema inglés permite pero non o galego:

[6a] AF 78 *Throughout that year the animals worked even harder than they had worked in the previous year.*

[6b] AR 67 Durante todo aquel ano, os animais *traballaron* mesmo máis có ano anterior.

Esta tendencia, claramente oposta á explicitación, podémola explicar tamén polas diferentes preferencias estilísticas do inglés e do galego, lingua esta última que non abusa das repeticións: non atopamos nos textos galegos repeticións que non existisen nos orixinais.

Habería tamén que investiga-las diferencias de contido informativo das clases de palabras galegas en comparación coas inglesas: como xa indicamos máis arriba, a lingua galega ten unha flexión e unha conxugación máis rica que a inglesa, polo que o contido informativo de substantivos, adxectivos e verbos é maior; pola contra, semella que preposicións e adverbios posúen unha maior carga semántica en inglés. Cómpre estudia-las posibles implicacións desta situación, que é causa de diferencias expresivas. Sería interesante, en concreto, estudia-lo comportamento e distribución dos infinitivos conxugados e dos infinitivos invariables; podemos afirmar que o uso dun ou doutro é unha alternativa inmotivada, xa que os dous son –salvo certos casos nas que se usa só a forma invariable– en xeral intercambiables. Na tradución, o uso dunha forma conxugada (por incluír esta unha desinencia de persoa e número e poder levar un suxeito expreso distinto do do verbo de que depende) implica sempre a explicitación dunha información que no TO estaba só no contexto. Dado que o infinitivo conxugado é unha forma verbal tipicamente galega, semella lóxico consideralo como un recurso de *naturalización* ou *galeguización* dos textos; un medio de busca-la aceptabilidade dos TTs entre a comunidade receptora que provoca un aumento no nivel de explicitación. As nosas primeiras observacións non parecen indicar, sen embargo, que predominen as formas conxugadas sobre as invariables; en todo caso, precísase un estudo máis detido de tódolos casos e unha comparación exhaustiva con textos escritos orixinalmente en galego para poder comprobar con qué frecuencia se utiliza en cada tipo de texto.

A repetición e o contido informativo das distintas clases de palabras son só dous exemplos, pero dado o obxecto de estudio da EC–o estudio pormenorizado de tódolos microdesprazamentos– e a súa metodoloxía –a comparación exhaustiva do TT co TO–, poderíamos tirar conclusións relevantes para o estudo da explicitación de calquera investigación estilística¹. Por

¹ Non nos gustaría deixar de subliñar a este respecto que non consideramos que o reconto do número de palabras sexa labor da EC, nin en realidade de ningunha outra disciplina, como parece defender Klaudy (1996:105). O número de palabras en por si non significa nada e nin sequera serve para evidenciar un aumento da explicitación, xa que, por exemplo, o uso dun infinitivo conxugado fronte a un invariable non supón sempre un aumento do número de palabras aínda que si produce un aumento no nivel de explicitación.

suposto, para que os datos que resulten desas investigacións adquiran completa relevancia, precisárase comparalos con datos sobre a Estilística interna do galego: só se os TTs galegos amosan un maior nivel de explicitación que os TOs ingleses e que outros textos galegos orixinais semellantes estaremos en condicións de afirmar que na traducción inglés-galego se observa unha tendencia á explicitación.

En principio, das observacións realizadas ata o momento podemos concluír provisionalmente que:

- a) non se desprende un aumento significativo do nivel de explicitación dos TTs galegos con respecto ós TOs ingleses; e
- b) tódolos casos de explicitación detectados débense a esixencias do sistema lingüístico de chegada, non ó propio proceso de traducción.

Estes resultados tan distintos ós que apuntan outros autores para as linguas romances en xeral fixéronnos pensar que, se cadra, a combinación concreta de linguas e a dirección da traducción si son elementos decisivos na aparición do fenómeno da explicitación, ó contrario do que propón Klaudy (1993); é dicir, que se cadra a explicitación non é unha característica inherente ó proceso tradutivo senón que depende das linguas e da dirección do proceso. Polo tanto, é posible que o galego se comporte de forma diferente ó castelán ou ó francés cando é lingua receptora dunha traducción do inglés e que por iso non responde ás mesmas predicións. Dado que non temos aínda estudos estilísticos abondos entre o inglés e o galego nin estudos detallados entre o inglés e outras linguas romances, polo momento só podemos dicir que este tipo de estudos sería a única forma de comprobar se, no nivel oracional, a presenza ou ausencia de explicitación está directamente relacionada coas linguas estudadas. En todo caso, os estudos realizados con outras parellas de linguas distintas dentro do ámbito doutras disciplinas como a Retórica contrastiva ou a Lingüística textual semellan indicar que, efectivamente, a explicitación depende —entre outros moitos factores— de cal sexa a lingua receptora.

3. Achegas dende a Retórica contrastiva e a Lingüística textual

En disciplinas como a Retórica contrastiva e a Lingüística textual podemos atopar datos e reflexións semellantes ás que vimos de facer e que confirman as nosas hipóteses.

Dende a Retórica contrastiva, autores como Kaplan (1966) ou Clyne (1981) amósannos que cada cultura ten unha forma propia de ver a realidade e de reflectila mediante a súa lingua, polo que é inevitable que ó comparalos textos que cada cultura produce atopemos notables diferencias que remiten,

en último termo, ás distintas pautas culturais de razoamento (*cultural thought patterns*). Dado que a organización textual e o desenvolvemento de ideas non son universais, o estudo dos niveis organizativos do discurso inmediatamente superiores á oración é esencial tanto para o ensino de linguas como para a tradución: cada cultura elixe as súas propias formas de expresión, distintas ás das demais culturas e, probablemente, ligadas ó carácter e á personalidade de cada comunidade de falantes (Mauranen 1993). Estas diferencias provocan que, dende o punto de vista dunha culturas, as formas discursivas doutra cultura se poidan considerar demasiado ampulosas e barrocas ou, pola contra, demasiado cortantes e secas (Clyne 1981). Todo o cal implica que os diferentes niveis de densidade informativa —é dicir, de explicitación— dos TO e dos TT débense, en moitos casos, ás distintas formas que cada cultura ten de organiza-lo discurso, polo que a Retórica contrastiva suxire que convén relativiza-lo valor da hipótese de explicitación (Fernández Polo 1997:407).

Por outra banda, e dado que concibímo-la tradución como unha forma de comunicación, as normas que rexen a comunicación en xeral son tamén aplicables a esta forma de comunicación mediatizada, a esta (re)formulación condicionada de ideas que é o transvase de textos dunha lingua a outra. Segundo nos ensina a Lingüística textual, unha das características definitorias dos procesos comunicativos, é dicir, das interaccións discursivas entre individuos, é a constante busca de significado no que lemos ou escoitamos; é dicir, que existe unha tendencia a buscar nos textos que recibimos un certo contido informativo, relevancia e coherencia e, en definitiva, unidade e organización. De Beaugrande & Dressler mesmo definen a comunicación como unha busca constante de estabilidade informativa (1981:36, 145). Cando lemos un texto, sobre todo para traducilo despois, construímos sempre unha interpretación do seu significado e da súa estrutura interna e, se atopamos elementos que distorsionan a comprensión, recorremos ás inferencias (á dedución de elementos non expresos pero que se *poden* atopar no *cotexto* ou no *contexto* situacional, ou que, polo menos, o lector cre poder identificar), construíndo así unha interpretación persoal que será posta a proba polo seguinte elemento que perturbe a comunicación (Grice 1975, Hatim & Mason 1990). Dende os “Estudios” sobre deseño de documentos (*Document Design*, cf. Campbell 1995) apúntase tamén que a continuidade é un aspecto do proceso comunicativo que os receptores buscan constantemente mediante o establecemento de interconexións (*bridges*) entre os diferentes fragmentos dun discurso.

Tirkkonen-Condit (1986), Robinson (1991) e Hernández Sacristán (1994) aplican estes conceptos á análise de traducións e conclúen que a tendencia a interpreta-lo TO como unha unidade textual coherente é *natural* e que cando un texto choca contra as máximas grisáceas da comunicación, o

traductor sente un impulso natural a corrixilo. É o que Hernández Sacristán (1994:149) denomina *función clarificadora da traducción* e Robinson (1991:181) *traducción hiperbólica*: unha traducción que resolve os posibles problemas referenciais do TO. Baker (1993) e Kohn (1996) prefiren a denominación *tendencia á desambiguación*.

4. Reconsideración da hipótese de explicitación

Dos datos procedentes dos nosos estudos, da Retórica contrastiva e da Lingüística textual despréndese que o fenómeno da explicitación non é exclusivo da traducción, senón que semella ser *unha característica de todo proceso comunicativo*: a busca de continuidade e as inferencias conlevan sempre unha recuperación e actualización da información que permanece *latente* no contexto e/ou cotexto orixinais.

Todo isto lévanos a propo-la necesidade de reconsidera-lo estatus epistémoloxico da hipótese de explicitación baseándonos nos seguintes argumentos que, ademais, resumen a nosa exposición:

- a) o fenómeno da explicitación non afecta a tódalas traduccións por igual;
- b) a explicitación non é privativa da traducción, senón que pode afectar a tódolos procesos comunicativos;
- c) a explicitación afecta á traducción non como traducción senón como comunicación;
- d) a parella de linguas estudiaada determinará a presenza ou ausencia de explicitación;
- e) tamén a dirección da traducción ten repercusións sobre o nivel de explicitación do TT.

Xa que logo, o fenómeno da explicitación parece non ser un universal dos procesos translaticios, senón da comunicación en xeral, que se pode manifestar como tendencia da traducción entre certas parellas de linguas.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ÁLVAREZ LUGRÍS, A. 1998. "Notas para a definición dunha Estilística comparada da traducción". *Viceversa. Revista galega de traducción*. Vol. 4, pp. 25-40.
- 1999. *A traducción do inglés ó galego. Proposta de Estilística Comparada*. Tese de doutoramento. Universidade de Vigo.
- 2001. *Estilística comparada da traducción. Proposta metodolóxica e aplicación práctica ó estudio do corpus TECTRA de traduccións do*

inglés ó galego. Vigo: Servicio de Publicacións da Universidade de Vigo.

- BAKER, M. 1993. "Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications". En BAKER, FRANCIS, TOGNINI-BONELLI, (eds.) *Text and Technology*. In honour John Sinclair. Filadelfia/Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1993, pp. 233-250.
- BALLARD, M. 1987. *La traduction de l'anglais au français*. 2º edición, 1996. París: Éditions Nathan.
- BEAUGRANDE, R. de & DRESSLER, W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. Longman Linguistics Library nº 26. Londres/Nova York: Longman.
- BLUM-KULKA, S. 1986. "Shifts of Cohesion and Coherence in Translation". En HOUSE, & BLUM-KULKA (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübinger Beiträge zur Linguistik. Tübinga: Gunter Narr Verlag, 1986, pp. 17-35.
- CAMPBELL, K. S. 1995. *Coherence, continuity, and cohesion. Theoretical Foundations for Document Design*. LEA's Communication Series. Hillsdale (Nova Jersey)/Hove (Inglaterra): Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- CLYNE, M. 1981. "Culture and Discourse Structure". En *Journal of Pragmatics*. Vol. 5, pp. 61-66.
- ENGLUND DIMITROVA, B. 1997 "Omissions in consecutive interpretation: evidence of a decision component". En *Professor Anders Sjöberg in memoriam*. Estocolmo: Institute for Slavonic and Baltic Languages, Stockholm University.
- FERNÁNDEZ POLO, F. J. 1997. *Aspectos discursivos en la traducción de textos científicos del inglés al español*. Tese de doutoramento, Universidade de Santiago de Compostela.
- GRICE, P. 1975. "Logic and conversation". En COLE & MORGAN (eds.) *Syntax and Semantics III: Speech Acts*. Nova York: Academic, 1975, pp. 41-58.
- HATIM, B. & MASON, I. 1990. *Discourse and the Translator*. Language in Social Life Series. Londres/Nova York: Longman.
- HERNÁNDEZ SACRISTÁN, C. 1994. *Aspects of Linguistic Contrast and Translation: the Natural Perspective*. European University Studies Series 21, Linguistik, vol. 149. Frankfurt do Main/Berlín/Berna/Nova York/París/ Viena: Peter Lang.
- HOOF, van H. 1989. *Traduire l'anglais. Théorie et pratique*. Segunda reimpressão, 1994. Gembloux: Duculot.

- KAPLAN, R. 1996. "Cultural thought patterns in intercultural education". En *Language Learning*. Vol 16, pp. 1-20.
- KLAUDY, K. 1993. "On Explicitation Hypothesis". In KLAUDY, KOHN, MOLNÁR & SZALAI (eds.) *Transfere Necesse Est... Current Issues of Translation Theory. In Honour of György Radó*. Szombathely: BDTF. Acta Germanistica Savariensia. Wissenschaftliche Beiträge des Lehrstuhls für Deutsche Sprache und Literatur der Pädagogischen Hochschule Berzsényi Dániel, 1993, pp. 69-77.
- 1996. "Back-Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation". En KLAUDY, LAMBERT & SOHÁR (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica Kiadó, 1996, pp. 99-114.
- 1998. "Explicitation". En BAKER (ed.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Londres/Nova York: Routledge, 1998, pp. 80-84.
- KOHN, J. 1996. "What Can (Corpus) Linguistics Do for Translation?" En KLAUDY, LAMBERT & SOHÁR (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica Kiadó, 1996, pp. 39-52.
- MAURANEN, A. 1993. "Contrastive ESP Rhetoric: Metatext in Finnish-English Economics Texts". En *English for Specific Purposes*. Vol. 12, pp. 3-32.
- MOTT, B. 1993. *A Course in Semantics and Translation for Spanish Learners of English*. Colección LCT (Letras, Ciencias, Técnicas), vol. 67. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias (PPU).
- NIDA, E. 1964. *Towards a Science of Translating, with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E.J. Brill.
- NIDA, E. & TABER, C. R. 1969. *The Theory and Practice of Translating*. Helps for Translators, vol. VIII. Segunda reimpresión fotomecánica, 1982. Leiden: E.J. Brill.
- ROBINSON, D. 1991. *The Translator's Turn*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- SCHJOLDAGER, A. 1996. "An Exploratory Study of Translational Norms in Simultaneous Interpreting: Methodological Reflections". *Selected Papers of the CERA Research Seminars in Translation Studies 1992-1993*. Leuven: Katholieke Universiteit, 1996, pp. 96-119.
- SÉGUINOT, C. 1991. "A Study of Student Translation Strategies". En TIRKKONEN-CONDIT (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies. Selected Papers of the TRANSIF Seminar, Savonlinna, 1988*. Language in Performance, nº 5. Tübinga: Gunter Narr Verlag, 1991, pp. 79-88.
- STOCKWELL, R. P., BROWN, J. D. & MARTIN, J. W. 1965. *The Grammatical Structures of English and Spanish. An Analysis of*

- Structural Differences between the two Languages*. Contrastive Studies Series. Séptima reimpresión, 1973. Chicago/Londres: The University of Chicago Press.
- TIRKKONEN-CONDIT, S. 1986. "Text-type Markers and Translation Equivalence". En HOUSE & BLUM-KULKA (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen Beiträge zur Linguistik. Tübinga: Gunter Narr Verlag, 1986, pp. 95-114.
- TOURY, G. 1991. "Experimentation in Translation Studies: Achievements, Prospects and Some Pitfalls". En TIRKKONEN-CONDIT, (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies. Selected Papers of the TRANSIF Seminar, Savonlinna, 1988*. Language in Performance, nº 5. Tübinga: Gunter Narr Verlag, 1991, pp. 45-66.
- 1995. *Descriptive Translation Studies –and Beyond*. Benjamins Translation Library, vol. 4. Amsterdam/Filadelfia: John Benjamins Publishing Company.
- VÁZQUEZ AYORA, G. 1977. *Introducción a la traductología*. Washington: Georgetown University Press.
- VINAY, J. P. & DARBELNET, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. Bibliothèque de Stylistique Comparée, nº 1. Nova edición revisada e corrixida, 1994. París: Les Éditions Didier.

TRADUCCIÓN, LINGUA E CIENCIA

TRADUCIR CIENCIA EN GALICIA APERTURA DO IV SIMPOSIO GALEGO DE TRADUCCIÓN

Xulián Maure Rivas

Presidente da Asociación de Tradutores Galegos

Resumo

Texto lido na apertura do IV Simposio Galego de Traducción (Vigo 2000). Intenta abrir un debate sobre a necesidade de promover a traducción de textos científicos ó galego. Unha comunidade lingüística non poder renunciar á creación e traducción de textos científicos sen menoscabo da súa estima e da súa presenza no ámbito internacional. Algunhas experiencias do uso do galego en comunicación e traballos científicos demostran que, a pesar das dificultades económicas e das rutinas mentais dos distintos axentes humanos, non é imposible facer ciencia en galego.

Abstract

Text read in the opening of the IV Galician Translation Symposium (Vigo 2000). A discussion is opened about the need for promoting the scientific texts translation into Galician language. A linguistic community cannot give up creating and translating scientific texts without damaging its own esteem and its position in the world. Some experiences of the use of the Galician language in communications as well as in scientific works demonstrate that it is not impossible to make science in Galician, in spite of the economic difficulties and of the mental routines of the different human agents involved.

Este *IV Simposio Galego de Traducción* intenta dar un paso adiante no proceso de normalización lingüística de Galicia. No pasado Simposio, titulado “unha fiestra á literatura universal”, entre outros resultados, puxéronse as bases para que a traducción literaria en galego botase a andar polas novas rutas das redes informáticas. Hoxe a Asociación de Tradutores Galegos dispón dunha páxina propia en internet onde ofrece gratuitamente a súa Biblioteca Virtual, <http://www.bivir.com>. Máis de setenta obras da literatura universal están a disposición dos lectores galegos e esperamos ter un ritmo de produción de cincuenta títulos por ano. Para fomentar entre os tradutores a súa participación nesta Biblioteca Virtual, ademais de satisfacer os honorarios das traducións segundo as tarifas da ATG, está creado, en colaboración coa Fundación Plácido Castro, un premio de traducción no que participarán tódalas obras que ano tras ano incrementen o fondo desta Biblioteca Virtual, www.bivir.com.

O Simposio que hoxe encetamos ten como lema: “A traducción da ciencia ó galego”. Nestes dous días imos reflexionar sobre as posibilidades —ou utopías— de que a nosa lingua poida ter, como toda lingua de cultura, rexistros técnicos e científicos. Houbo moitos éxitos alcanzados polos literatos galegos nos vinte últimos anos, sobre todo na literatura xuvenil, —onte mesmo se publicaba a concesión do Premio Lazarillo á escritora galega Gloria Sánchez, que sobresaie máis sabendo que o ano anterior tamén correspondeu a outra escritora galega, Marilar Aleixandre. Agora cómpre un esforzo máis dos axentes culturais galegos, públicos e privados, para que a nosa lingua teña unha presenza normal na elaboración e difusión da comunicación científica.

Os distintos relatores presentarán o froito da súa reflexión e da súa conciencia e compromiso social. Non será fácil no curto espazo de dous días presentar unha panorámica completa cos principais compoñentes que integran a comunicación social dunha colectividade como Galicia, que forma parte da Península Ibérica, pertence a Unión Europea e que, para ben ou para mal, navega no barco que chamamos Occidente ou Primeiro Mundo. Pero estou seguro de que despois destes dous días todos teremos unha mellor visión do problema e un maior compromiso coa nosa comunidade lingüística.

O sintagma “traducir ciencia en Galicia” é unha parte específica do xenérico “escribir ciencia en Galicia”. Estamos tratando de textos científicos e técnicos en galego. Estes textos poden ter a súa orixe na produción científica autóctona, pero o mesmo que acontece nun grande número de linguas, incluídos o castelán e o portugués, son as traducións a fonte máis importante deste tipo de obras. E non é aventurado afirmar que, canto máis se traduce ciencia a unha lingua, máis posibilidades hai de producir ciencia nesa mesma lingua. Os tradutores científicos son unha peza clave na promoción de novos investigadores e científicos propios da lingua que recibe a traducción. Por iso

neste Simposio trataremos de problemas comúns á produción científica e técnica e ás traducións deste tipo de textos desde outras linguas.

Pero antes de adiantar os distintos puntos de reflexión que centrarán os relatorios deste Simposio, interesa unha breve indicación sobre o mito da lingua perfecta. No discurso de Umberto Eco cando recibiu o doutoramento honoris causa na Universidade de Buenos Aires tratou sobre “Algunas consideraciones acerca de las lenguas perfectas”¹. Dous anos antes escribira *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*², historia dunha utopía, a persecución dun soño imposible que se mantén ó longo dos séculos. En tódalas culturas europeas cóntase cómo se confundiron as linguas e cómo se intentou despois redimir esta perda mediante o redescubrimento ou a invención dunha lingua que fose común a toda a Humanidade. «A busca dunha lingua perfecta –remata Eco o seu discurso–, sempre oscilou entre eses dous polos (o uso máxico do hebreo e unha lingua filosófica a priori). Por esa razón resultou ser unha utopía. Tódolos que intentaron quedar lonxe deses extremos non conseguiron máis ca volver a algo similar a unha lingua natural, bastante imperfecta, pero mediante a que aínda nos entendemos dalgunha maneira».

Volvamos ó sintagma “traducir ciencia en Galicia”. O traballo destes días consistirá en atoparlle a función xusta e posible. Pode ser complemento directo dos verbos “queremos”, “podemos”, “intentamos” ou suxeito da oración copulativa “é conveniente”, “é necesario”, “é utópico”, etc. Tamén poderíamos usar este título noutras frases como “Traducir ciencia en Galicia ten valor estratéxico”. É un título aberto e haberá moitas maneiras de pechalo.

Unha das opinións máis estendidas é que a ciencia, por razóns de eficacia e de difusión internacional, ten que transmitirse en textos cada vez máis unívocos e que o futuro científico está no monolingüismo anglo-americano. Quen así pensa, con frecuencia intenta mostrar o exemplo do seu propio caso: son capaces de ler textos científicos en inglés, mandan os seus artigos a axencias de estilo científico para que poidan ser publicados en revistas de recoñecido valor, pero non son capaces de entender un drama de Shakespeare.

Antonio Lafuente, investigador do CSIC e editor do traballo *Mundialización de la ciencia y la cultura nacional*³, remata o seu artigo “Conflicto de lealtades: los científicos entre la nación y la república de las letras”⁴ coas seguintes palabras.

¹ Eco, U. *Algunas consideraciones acerca de las lenguas perfectas*. Buenos Aires: Oficina de Publicaciones del C. B. C. Universidad de Buenos Aires, 1995.

² Esta obra forma parte da colección «A construción de Europa» dirixida por Jacques Le Goff e publicouse en 1994 simultaneamente en cinco editoriais europeas. A edición castelá apareceu na editorial Crítica de Barcelona.

³ Antonio Lafuente (edit.) *Mundialización de la ciencia y cultura nacional*. Congreso Internacional de Ciencia, Descubrimiento y Mundo Colonial. Aranjuez: Ediciones Doce Calles, 1993.

⁴ *Revista de Occidente*, oct. 1994, nº 161, páx. 122.

Cuando consideramos el proceso de *mundialización de la ciencia* en el triple sentido de expansión a todos los continentes, a todos los ámbitos del conocimiento y a todas las capas de la población, es preciso subrayar su dimensión profundamente cultural, así como su enraizamiento en un contexto local concreto. Tal conclusión vale tanto si consideramos la ciencia como una cultura, como si la vemos como una forma de acción. En términos históricos, lo que sabemos es que el desarrollo de la ciencia ha sido más fácil en una atmósfera nacionalista, capaz de presionar a los científicos en la dirección hacia la naturalización de los problemas, los planteamientos y los objetivos... En definitiva, contra lo que fue opinión generalizada entre los partidarios de la teoría de la modernización, nuestra conclusión es que la cultura local, lejos de ser un obstáculo para el desarrollo de la ciencia, es su condición de partida, la fuente de donde deben emanar los estímulos para su desarrollo y el único substrato en donde puede arraigar. La ciencia o es un componente de la cultura local o nunca parará de ser una institución social frágil de la que se puede prescindir en momentos de crisis.”

Escribir ciencia en galego non debe de ser difícil

Os países europeos con comunidades lingüísticas menores de seis millóns de falantes non todos teñen á súa disposición textos científicos na súa propia lingua. Sen ir máis lonxe, os cataláns, galegos e vascos teñen menos libros e revistas técnicos e científicos cós dinamarqueses, fineses, suecos ou islandeses nas súas respectivas linguas. A ciencia de vangarda nace no idioma que usa o equipo investigador, que hoxe en moitos casos é o anglo-americano, pero tamén o ruso, o xaponés e algún que outro máis. É fácil que algúns científicos de Pharma Mar do Grupo Zeltia do Porriño usasen máis dunha vez o galego no proceso que deu como resultado a elaboración de medicamentos antitumorais que poden ser un paso definitivo na loita contra o cancro.

A pregunta que nos temos que facer hoxe é se non será mellor para todos que se poida, na nosa lingua, non só falar nun laboratorio de alta tecnoloxía, senón difundir todo tipo de ciencia, alomenos nun primeiro nivel de divulgación. Neste ano que remata, as grandes editoras en lingua castelá dedicadas ós libros de texto traduciron ó galego máis de setenta títulos dos seus catálogos sobre matemáticas, ciencias naturais, física e química. Atenden á letra dun requisito académico tendente a que os alumnos que rematen o bacharelato teñan o mesmo dominio das dúas linguas oficiais de Galicia. Pero cumprir o espírito da Lei de normalización lingüística, que a lingua natural dos galegos teña un desenvolvemento normal, esixiría a existencia de varias coleccións de libros de divulgación técnica e científica, elaborados por cientí-

ficos galegos ou traducidos das mellores coleccións doutras linguas. A situación actual resulta unha frustración pedagóxica: todas as ciencias poden ser aprendidas na lingua propia, pero cando o alumno remata os estudos do instituto non ten un só libro en galego para seguir completando a súa formación científica.

Esperemos que os resultados deste IV Simposio Galego de Traducción e os novos responsables de política lingüística de Galicia supoñan e dean un paso adiante no compromiso con este sector estratéxico do crecemento cultural das novas xeracións galegas. O compromiso das multinacionais da edición está con outro tipo de beneficios.

Hai unha serie de preguntas que sen dúbida poderemos contestar mellor ó remate deste simposio. ¿A sociedade galega ten medios económicos suficientes para dispoñer de textos científicos na súa propia lingua? ¿Poderá pagar só os textos de divulgación ou tamén os de nivel universitario? ¿Haberá a posibilidade de que nun caso concreto a alta investigación poida facerse tamén en galego se os investigadores teñen esa lingua como materna?

No caso de que estas preguntas poidan ter unha resposta afirmativa ¿que vantaxes tería a sociedade galega se a súa lingua fose utilizada normalmente na comunicación científica? ¿Que axente público ou privado tería a maior responsabilidade neste proceso de capacitación técnica e científica da nosa lingua?

Quen presenta hoxe este simposio ve con optimismo reservado o futuro dos rexistros científicos do galego. O optimismo está baseado na historia da que presento tres fitos sintomáticos.

1.- O monolingüismo escolástico medieval estendeuse máis alá do Renacemento. O *Discurso do método* (1637) escribiuno Descartes, como el mesmo confesa, «en francés, a lingua dos meus pais e non en latín, a lingua dos meus preceptores» e tivo cinco edicións ó longo do século XVII; pero en 1644, sete anos máis tarde tivo que facer unha edición en latín, que alcanzou no mesmo século o dobre de edicións. Hoxe pouco queda do imperio do latín.

2.- *Carta do Conde de Floridablanca, Ministro de Estado, ó abade do mosteiro de Oseira (21/10/1785)*

...en ese monasterio de Osera... han resuelto establecer con inmediación al Monasterio un Colegio o Escuela caritativa en que se alimenten continuamente, de comida y vestido quarenta o cerca de quarenta niños pobres, recibiendo los en la edad de siete a nueve años, y enseñándoles en el tiempo de tres o menos si bastare, la Doctrina Cristiana, la Lengua Castellana, y a leer y escribir, y contar, pero no la Gramatica latina, ni alguna facultad científica⁵ (páx. 211).

⁵ Claudio González Pérez, "As escolas do Mosteiro de Oseira", *Boletín Auriense*, VIII, 1978, p. 211.

Hoxe a escolarización de tódolos nenos galegos, ademais de algo de latín e inglés van tendo información científica e non toda en castelán, algo xa en galego.

3.- En internet, no sitio <http://trasno.gpul.org> atópase un grupo de persoas que traducen ó galego programas informáticos. Nas páxinas informativas, á pregunta que eles mesmos se fan (¿Por que en galego, se xa temos o portugués, o castelán e o inglés?) responden: Habería que preguntar “¿por que non?”. Existe en Galicia un gran movemento social para a normalización da nosa lingua, e para o aumento do seu uso en tódolos ámbitos. Por suposto, a informática é un dos campos máis importantes, e levamos vendo estes últimos anos como as grandes empresas deste sector rexeitan a creación de produtos informáticos en galego.

É algo que se concreta en dous obxectivos complementarios: que os galegos dispoñan na súa lingua dunha das ferramentas máis importantes na actualidade; e que o galego se converta nun idioma común entre os informáticos, contribuíndo así a seguir desfecendo a idea de que o galego é unha lingua inferior, non acta para a cultura e a tecnoloxía.

Quen presenta hoxe este simposio ve con optimismo reservado o futuro dos rexistros científicos do galego. O optimismo está baseado nos tres fitos sintomáticos referidos: o latín, lingua universal das ciencias e das letras foi deixando sitio ós distintos idiomas naturais; o poder das minorías ilustradas vetaba ó acceso das masas ás ciencias, situación hoxe superada; actualmente a lingua galega está presente nos medios máis modernos de comunicación electrónica. As reservas están baseadas en que con frecuencia os axentes sociais –políticos ou universitarios– responsables do desenvolvemento dos rexistros científicos da nosa lingua cren, na súa cómoda instalación, que xa estamos no mellor dos mundos posibles, que para eles xa chegou o final da historia. Non cómpre moita imaxinación para pensar que en Galicia a historia aínda segue aberta e a nosa historia, polo de agora, non se pode separar da nosa lingua.

GLOBALIZACIÓN E LINGUA. A COLONIZACIÓN DA LINGUA CIENTÍFICA¹

Elvira Narvaja de Arnoux
Instituto de Lingüística
Universidade de Bos Aires

Resumo

O artigo ocúpase en primeiro lugar do proceso de desenvolvemento da denominada “economía-mundo occidental” (unha parte do planeta autónoma e autosuficiente dende o punto de vista económico), facendo especial fincapé nas repercusións que este concepto ten nos sistemas lingüísticos. Céntrase, deste xeito, a relación entre globalización e lingua no marco xeral da expansión do capitalismo. Tócanse a seguir algunhas cuestións referidas á lingua científica na súa triple dimensión de vehículo de coñecemento, de ferramenta semiótica precisa para a produción científica e de escenario das loitas políticas. Préstase especial atención á aparición do inglés como lingua científica en occidente e á súa rápida expansión sustentada en motivos políticos e económicos en detrimento doutras linguas nacionais.

Abstract

This paper deals, in the first place, with the process of development of the so-called “western world-economy” (a part of the planet which is economically autonomous and self-sufficient), paying special attention to the repercussions of this concept in the linguistic systems. The relationship between globalization and language is thus established within the general frame of the expansion of capitalism. Several questions related to the scientific language are then developed focusing in its three-fold dimension as a vehicle of knowledge, as a capital semiotic tool for scientific production and as a scene of political struggle. The role of the English language as the scientific language of the West is then analyzed, together with its quick expansion to the detriment of other national languages due to political and economic motives.

¹ Traducción ó galego de Iago Castro e Helena Fernández.

Le système-monde moderne trace sur sa fin. Cela va demander au moins une cinquantaine d'années de crise terminale, c'est-à-dire de 'chaos', avant que nous puissions espérer voir l'émergence d'un nouvel ordre social.

Notre tâche actuelle, et pendant les cinquante prochaines années, va être celle du développement d'une 'utopistique'. C'est-à-dire la tâche d'une conceptualisation au niveau de l'imaginaire de ce nouvel ordre social, en même temps que la participation active à la lutte pour le créer.

Immanuel Wallerstein, *L'après libéralisme. Essai sur un système-monde à réinventer*².

Desenvolverei o tema proposto desde un punto de vista glotopolítico, é dicir, aquel que atende ó papel das linguas na conformación, reprodución e transformación das relacións sociais e das estruturas de poder tanto no ámbito local e estatal coma no rexional ou, incluso agora, o planetario. É unha perspectiva sensible, por certo, ós cambios económicos e ós operados nas tecnoloxías da comunicación, e que busca articula-lo coñecemento histórico co lingüístico³, o que leva a considerar en temas, como o que tratamos, a longa duración. De aí a cita inicial de Wallerstein, un pensador que se interesou sempre polos amplos tramos.

Na primeira parte da exposición referireime ás etapas do desenvolvemento da economía-mundo occidental deténdome nas transformacións operadas no espacio lingüístico. Enfocaremos, así, a relación entre globalización e lingua no marco xeral da expansión capitalista. Despois centrareime nalgúns problemas referidos á lingua científica considerada non só na súa condición de vehículo do coñecemento senón tamén de ferramenta semiótica necesaria para a produción científica e de terreo das loitas políticas.

As linguas na conformación do sistema-mundo moderno

1- Fernand Braudel nunha das súas obras capitais, *Le temps du monde*, define a economía-mundo como «un fragmento do universo, unha parte do planeta economicamente autónomo, capaz polo esencial de se bastar a si mesmo e ó cal os seus vínculos e intercambios interiores confiren certa unidade»⁴. Immanuel Wallerstein, a quen Braudel segue e de quen toma a caracterización das zonas internas desta economía-mundo, xa sinalara que se podían recoñecer nela, en xeral, tres áreas: un centro, rexións secundarias bastante desenvolvidas e maila periferia⁵. Braudel despreza esta “xeografía discriminatória”:

² Traducido ó francés por Patrick Hutchinson, París, Éditions de l'Aube, 1999.

³ Cf. Elvira Arnoux, "La Glotopolítica: transformaciones de un campo disciplinario", *Lenguajes: teorías y prácticas*, Bos Aires, I.S.P. "Joaquín V. González", 2000.

⁴ Fernand Braudel, *Le temps du monde*, París, Armand Colin, 1979, tomo 3, p. 12.

⁵ Immanuel Wallerstein, *The modern World-system*, vol. I, Nova York, Academic Press, 1974.

O centro, o corazón, reúne todo aquilo que existe de máis avanzado e diversificado. O círculo seguinte ten só unha parte das vantaxes (...). A inmensa periferia coas súas poboacións máis densas é, polo contrario, o arcaísmo, o retraso, a explotación fácil para os outros⁶.

O centro, de considerármola perspectiva da longa duración, cambia, e isto implica restructuracións interiores da economía-mundo.

Esta reflexión dos historiadores, que en gran parte é debedora dos discursos das décadas entre 1960 e 1979, expón unha mirada abarcadora e crítica que, creo, é saudable adoptar sobre todo cando se pertence a rexións non centrais.

Sabemos que a economía-mundo que se podía recoñecer en relación co desenvolvemento do capitalismo alcanzou unha dimensión maior que nos permite supera-la estrañeza do termo composto e falar máis simplemente de “economía mundial”, onde tódalas sociedades son interdependentes e onde os cambios económicos e tecnolóxicos necesitaron volverse globais. Sen embargo, a pesar da magnitude do fenómeno, mantéñense moitos dos seus trazos. Ademais da interdependencia das rexións e do desenvolvemento desigual, interéstanos particularmente resalta-la existencia dunha xeocultura, é dicir, outra vez en termos de Wallerstein, da presenza no espacio desa economía mundo dun marco

de valores e de regras fundamentais, tanto conscientes coma inconscientes, que gobernan o efecto de recompensa dentro do sistema social, erixindo tamén un dispositivo de ilusións que tenden a persuadir ós seus membros do seu interese para aceptaren a lexitimidade dese sistema⁷.

É dicir, unha armazón ideolóxica compartida cuns nós que operan coma orientadores das avaliacións sobre o mundo social e lexitimadores das condutas. Nesa xeocultura artículanse e diferéncianse, segundo o mesmo autor, dous conceptos de modernidade: a vinculada coa modernización tecnolóxica, que asociaba claramente as transformacións neste campo co progreso, e a modernidade de liberación, que reivindicaba unha democracia substancial. De atendermos a estas dúas acepcións nun sentido amplo, tanto as valoracións referidas ás linguas coma as prácticas lingüísticas teñen relación con elas. Considera-la lingua nunha simple función vehicular é, por certo,

⁶ *Op. cit.*, p.28.

⁷ Wallerstein, *op. cit.* nota 1, p. 165, asocia ideoloxicamente esa xeocultura co liberalismo que, coa Revolución francesa, instala solidamente dous principios fundamentais: a normalidade do cambio político e a soberanía popular.

adscribirse á modernización no primeiro sentido. Defender, en cambio, a súa condición de ferramenta para a produción democrática do coñecemento remitiría á segunda das acepcións. Pero, sobre todo, permite recoñecermos na situación actual un predominio claro da primeira das acepcións de modernidade, que se acomoda na envergadura dos cambios tecnolóxicos e que se mostra na exaltación do inglés como lingua científica, lingua código na cal o saber debe ser comunicado. Así como a Ilustración articulou as dúas concepcións de modernidade e estas permaneceron con distintos avatares na xeocultura occidental, a postmodernidade xera unha fractura cuns alcances que non podemos aínda avaliar acabadamente.

2- As linguas actuaron de maneiras diversas desde o comezo do sistema-mundo moderno no século XVI. Se ben este principio é discutido polos historiadores cando atenden a formas anteriores do desenvolvemento capitalista, adecúase bastante ben ós procesos que afectan o espacio lingüístico e por iso inclinámonos por esta.

Nos tres séculos que transcorren ata a Revolución Francesa –tomada esta data polo seu carácter emblemático– conviven, con distinto grao de tensión, unha tendencia á universalidade e un movemento cara ó particular. Ámbolos dous expresan o contradictorio e, ó mesmo tempo, o complementario da relación entre a economía-mundo e os Estados dentro da cal se forman. Estes operan, por unha banda, con ritmos e características propias, un peche territorial, que vai ser fixado culturalmente. Este peche permite a conformación dun mercado interior e fai posible e estimula a competencia entre as distintas rexións; así mesmo, vai evita-la constitución dun centro político mundial que inhibiría o desenvolvemento⁸. Por outra banda, os requirimentos desa economía mundo vanse mostrar no empezo, se ben con variadas inestabilidades segundo o momento e o estado das loitas políticas, dun sistema interestatal.

A sociedade, chamada normalmente “burguesa”, que se consolida dentro dos Estados europeos, vai utilizar ideoloxicamente os dous condensados –o que acentúa o xeral e o que se inclina polo particular– o primeiro, para erosionar-lo Estado monárquico mostrando o ilexítimo do corte; o outro, para establecer un dispositivo identitario que permita suxeitar ós sectores que, se ben necesitaba para destruí-lo antigo sistema, podían volveuse perigosos.

A tendencia á universalidade maniféstase no eido das linguas coa presenza do latín –que, por certo, se vai debilitando ó longo deses tres séculos– como lingua culta universitaria e a importancia da gramática latina como base da descrición dos vernáculos europeos e das novas linguas que a expan-

⁸ Sobre a “nación histórica”, véxase: Etienne Balibar, “La forme nation: histoire et idéologie”, en E. Balibar e I. Wallerstein, *Race, nation, classe. Les identités ambiguës*, París, La Découverte, 1988; e Renée Balibar e Dominique Laporte, *Le français national*, París, Hachette, 1974.

sión colonial integraba, fixándoas, ó universo lingüístico. Algunhas das linguas amerindias, por exemplo, encontraron no discurso descritivo e prescritivo da gramática unha forma de fortalece-la posición que adquiriran xa por expansión propia, como o caso do quechua ou do nahuatl, ou senta-las bases dun amplo impacto rexional como o que tivo o guaraní. Describi-las linguas a partir da base latina permitiu, como sinalaba Daniel Baggioni, unificar un vasto espacio:

...desde o punto de vista comunicativo pola traductibilidade dunha lingua á outra, desde o punto de vista estrutural, pola impronta deixada en cada unha delas polo molde estandarizador latino, e desde o punto de vista cultural polo feito de que todas esas linguas son reaxustadas unha respecto da outra pola traducción incesante e o recurso permanente á mesma *lingua franca* culta⁹.

Por outra parte, as relacións interestatais dentro do espacio europeo daban lugar a formas peculiares de colingüismo, é dicir, de asociación polo ensino ou a política de linguas escritas¹⁰. No eido da reflexión lingüística, as gramáticas xerais, que buscaban constituír unha ciencia da facultade humana da linguaxe, expresaban ó seu xeito esta vocación ó universal: as distintas linguas, incluso o latín, eran mostras que servían para determinaren e exemplificar as regras xerais. Na pedagogía de linguas, o colingüismo manifestábase tamén no xogo entre exposición gramatical, que se facía na lingua materna do alumno, e os abundantes exemplos realizados na lingua meta¹¹.

Non debemos esquecer que fronte a este colingüismo existía o plurilingüismo do mundo labrego, ese *continuum* de falas que viven, como sinala Bourdieu, «en estado práctico»¹² e que foron sendo controladas a medida que se impuña a lingua nacional.

Esta imposición —en moitos casos, parcial— foi o resultado dun longo proceso onde a tendencia ó particular se expresou na busca dunha homoxeneización lingüística do territorio. Nesta tarefa participou, regulando as prácticas e construíndo o imaxinario de lingua, a reflexión gramatical¹³. Primeiramente, conformáronse as linguas de Estado, linguas administrativas e xurídicas instituídas polas monarquías, que cristalizaron nas gramáticas oficiais. Ó mesmo tempo que estas gramáticas de Estado consagraban unha variedade como lingua lexítima, outras gramáticas, as de usos, recorrían á

⁹ Daniel Baggioni, *Langues et nations en Europe*, París, Payot, 1997. A traducción é miña.

¹⁰ Renée Balibar, *Le colinguisme*, París, Puf, 1993.

¹¹ Ver, respecto disto último a "Introduction" de Michel Foucault á *Grammaire générale et raisonnée* de Arnauld e Lancelot, París, edición de Republications Paulet, 1969.

¹² Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire*, París, Fayard, 1982.

¹³ En relación coas gramáticas castelás, presentei unha síntese en: Elvira Arnoux, "Gramática nacional y pensamiento ilustrado: huellas de una travesía intelectual", *Litterature d'Amérique*, XV, 59, Roma, Bulzoni Editore, 1997.

diversidade aceptada naturalizando territorialmente unha lingua común non burocrática. Sen embargo, para construí-la comunidade de lingua foi necesario, por unha banda, que as outras linguas existentes dentro do territorio se subordinasen, foran dominadas ou aniquiladas nun proceso que, como sinalamos, fixaba culturalmente o espacio en que o mercado interior se desenvolvía. Pola outra, requeriase que a comunidade de lingua se impuxese á poboación e esta se recoñecese nela, o que só se comenzou a formular coas revolucións democráticas.

As políticas lingüísticas dos Estados nacionais

O ideal “Un Estado, unha nación, unha lingua” ía ser dominante só cando a sociedade requirise a integración ó mercado de traballo de novos sectores sociais e esixíase a ampliación da fronteira agrícola —particularmente, nos países periféricos— para o ingreso de novos territorios ó mercado de terras. O ritmo destes procesos determinou os alcances da expansión da lingua común. O sistema educativo tivo o peso máis grande na nacionalización da poboación durante el século XIX e gran parte do XX. Nesta tarefa foi acompañada polo establecemento do servizo militar obrigatorio e polo desenvolvemento dos medios gráficos, primeiro, e a radio e a televisión despois.

Constitúe un punto de inflexión importante, nos países receptores, a asimilación dos inmigrantes en que a “comunidade de lingua” se debeu impoñer rapidamente desde o Estado. Na Arxentina, por exemplo, a longa lexislación sobre radiodifusión que vai do 36 ó 80 expón a preocupación estatal de regula-las prácticas lingüísticas difundindo a variedade oficial de lingua e separando claramente os lugares onde admitían formas híbridas ou variedades rurais e suburbanas¹⁴.

A ideoloxía universalista tivo un retroceso significativo, desde os comezos do XIX, na reflexión lingüística xa que as gramáticas nacionais consagraban a autonomía de cada lingua, rexeitaban a consideración da gramática latina como base da descrición, desdeñaban a remisión a outras linguas como apoio explicativo e definían claramente a norma que debía circular polo aparato do Estado. Non obstante, a presenza da economía-mundo no espacio das linguas manifestouse, por un lado, no colingüismo entre linguas nacionais que afectou á nova elite dirixente que implementou, en determinados sectores, a aprendizaxe de linguas estranxeiras. Tamén, por outro lado, na ideoloxía de que “a lingua máis desenvolvida é a da sociedade máis avanzada”, polo que as distintas formas de apropiación da lingua dos países centrais, en forma de préstamos léxicos, traducción, adecuación discursiva e

¹⁴ Unha análise glotopolítica da lexislación aparecerá en: Elvira Arnoux, Graciana Vázquez Villanueva e Alejandra Vitale, “Política lingüística y medios: la normativa estatal sobre radiodifusión”, en Elvira Arnoux e Carlos Luis (comp.), *El pensamiento ilustrado*, Vol. 2 da *Historia de las Políticas e Ideas sobre el lenguaje en América Latina*, EUDEBA.

incluso sintáctica, emprego de dispositivos xenéricos, percibiuse como sinal de progreso. Na Arxentina, os intelectuais do 37 expresaron ó seu xeito esta posición valorizando a hibridación do castelán coas linguas de cultura. Juan Bautista Alberdi, por exemplo, sinalaba:

Menos inconvenientes ten que a lingua española se bastardee polo seu tacto con linguas sabias, coma o francés, o inglés, o alemán, o italiano que os que tiña pola súa mestura coas linguas bárbaras dos indíxenas. (...) Esas linguas compensan ó idioma castelán, que fala Sud-América, en nutrición e substancia, o que lle quitan en pureza¹⁵.

As “integracións” e as linguas

O rápido percorrido anterior que atravesa séculos e países serve, no seu esquematismo, simplemente para ver de qué xeito a economía-mundo está vinculado con aspectos culturais e ideoloxemas compartidos se ben o seu desenvolvemento, ritmo e dinámica dependen de cada situación e da ubicación relativa dentro desa ampla xeografía económica. A tendencia ó universal e a tendencia ó particular mostranse no espazo das linguas tanto nas valoracións das formas coma nas orientacións teóricas ou as prácticas sociais. As linguas participan, ademais, deses procesos pola súa dobre función, de instrumento de comunicación necesario para o desenvolvemento económico e cognitivo da sociedade como entramado identitario capaz non só de integrar ós suxeitos senón tamén de expor diferencias e resistencias.

1- Outro cambio importante comeza con posterioridade á Segunda Guerra Mundial. A lingua do centro consagrado, Estados Unidos, inscribese nunha política de difusión baixo a ferramenta primeira do “Inglés básico”, unha variedade minorizada que remite sinecdoticamente á cultura estadounidense. A importancia que se lle asigna a esta difusión deriva, nesta etapa, do enfrontamento das grandes potencias xa que a Unión Soviética, durante a Guerra Fría, busca impo-lo ruso na súa área de influencia e posicionalo como futura lingua mundial. A industria cinematográfica estadounidense apoia a política cultural expansiva con base no inglés. E a reflexión lingüística afonda novamente na facultade humana da linguaxe e busca delimitar universais nunha recreación máis elaborada da gramática xeral. Chomsky, sensible a esa tradición explicitou os aspectos que vinculan o seu proxecto cos da época clásica na súa *Lingüística cartesiana*. O carácter dominante que adquire a gramática xenerativa debe entenderse, máis alá das súas achegas teóricas vinculan ó desenvolvemento computacional, pola súa

¹⁵ Juan Bautista Alberdi, "De los destinos de la lengua castellana en América antes española", en *Escritos póstumos*, t.VI, Bos Aires, de. A. Monkes, 1898.

adecuación ás transformacións operadas na economía-mundo e coma un anuncio das orientacións glotopolíticas actuais en que unha lingua mundial tende a se impor tanto nos ámbitos das finanzas e das organizacións internacionais coma no científico e nos asociados con algunhas tecnoloxías de punta, sobre todo a informática; e aparece no escenario mundial como a lingua do progreso.

Sen embargo, os Estados seguen mantendo a súa política nacional no sistema educativo e nos medios, aínda que nestes últimos, particularmente a televisión, a presenza de series traducidas aumenta. O carácter masivo do fenómeno presenta noutros termos a relación lingua/cultura que o relativismo lingüístico coa súa preocupación identitaria, produto das súas raíces románticas, sostivera. Bosquexase desde os medios un aspecto insistente da cultura contemporánea: o falar do mesmo en distintas linguas. Coas transformacións producidas na década 1980-89 –sobre todo o desenvolvemento das comunicacións a escala planetaria– a tendencia á universalidade, á globalización, impónense e desestímanse cada vez máis os recortes lingüísticos nacionais.

2- Así como os Estados nacionais foran os espazos que aseguraban a competitividade e o desenvolvemento do capitalismo, as integracións rexionais semellan se-lo novo imperativo. Aínda que existen formas máis ou menos consolidadas de centralización informativa, militar e financeira séguense necesitando na dinámica económica espazos interiores amplos. As integracións rexionais non anulan anque erosionan a vixencia dos Estados nacionais, xa que estes seguen a ser aínda importantes na regulación dalgunhas actividades, no control da poboación e en moitas das formas da cualificación laboral e profesional.

No eido lingüístico acentúase a incidencia do inglés como lingua global. Bernard Poche fala ó respecto dun “código” que progresivamente se vai asociando cun

‘pseudo-Estado’ constituído polo conxunto das organizacións internacionais desde a ONU ata o ‘movemento olímpico’ pasando polo GATT e mailas ‘ONG humanitarias’; unha ‘pseudo-sociedade civil’ onde conviven artistas, negociadores, deportistas, membros das devanditas ONG, de ‘nivel internacional’, con dirixentes e axentes comerciais das empresas planetarias¹⁶.

Por outro lado, linguas internacionais¹⁷ como o español, o portugués ou o francés, que teñen unha condición debida en gran parte ó seu vencella-

¹⁶ Bernard Poche, "Éléments pour une phénoménologie des systèmes linguistiques", *Langage et société*, marzo, 1994. A traducción é miña.

¹⁷ Sobre as dificultades de atribuír ou non a condición de "internacional" a unha determinada lingua, ver: Mauro Fernández, "Algunas reflexiones sobre la internacionalidad de las lenguas (a propósito del español)", conferencia na University of Foreign Studies, de Kioto, 11/11/1999

mento cos imperios coloniais, conforman áreas político culturais defensivas e expansivas como a Organización de Estados Iberoamericanos, a Comunidade de países de Lingua Portuguesa e a Organización Internacional da Francophonía. Así mesmo, o proceso de globalización leva a que os espazos etnolingüísticos interiores que por razóns de diverso tipo non puideran ser dominados totalmente polo Estado nacional encontren unha renovada posibilidade de desenvolvemento.

Estes fenómenos levan a que convivan instancias de decisión cun alcance e ámbito de exercicio que varía. O peso relativo depende da colocación das Integracións rexionais dentro do sistema mundial, dos respectivos Estados dentro daquelas e incluso das rexións interiores dentro destes. A xeografía discriminatória segue e o crecemento desigual exprésase no interior das Integracións, como antes o fixera tamén dentro dos Estados. As linguas participan nestes procesos e as novas formas de multilingüismo expoñen, na súa diversidade, os distintos ritmos das transformacións que se operan, ó mesmo tempo que mostran as contradicións dentro do espazo planetario, rexional, estatal local e as resistencias e angustias identitarias pois o tempo dos suxeitos é máis lento có do desenvolvemento das tecnoloxías da palabra.

A pesar das peculiaridades de cada integración rexional debidas tanto á historia de cada unha como á súa posición relativa –central, secundaria ou periférica– no mundo, hai xestos glotopolíticos que comparten.

As Integracións rexionais necesitan, se queren lograr certa estabilidade, implementar políticas lingüísticas que aseguren distintas formas de coñecemento das linguas dos países membros, para o cal deben explotar coma ferramentas fundamentais a educación e mailos medios. Isto vese facilitado porque os contactos lingüísticos se ampliaron, non só polos avances nas tecnoloxías da comunicación senón tamén polas migracións que conviven con outras voces no espazo urbano. Pero isto último esixiu, ademais, implementar programas de ensino da lingua nacional coma lingua segunda.

Por outro lado, a erosión das fronteiras dos Estados impón a valoración transitoria das linguas minoritarias que en xeral son comúns a distintos países. (O Nafta, a Unión Europea e o Mercosur viven procesos similares, máis acentuados canto maior é a debilidade dos vellos Estados). Isto levou a que a relación local/global ocupe o lugar preferente da escena e que se desesitime o espazo estatal e incluso, nalgúns casos, o das novas Integracións.

A necesidade de formas de difusión do inglés e, ó mesmo tempo, o desequilibrio que isto impón nas Integracións rexionais están na orixe das vacilacións das políticas lingüísticas en relación con esta lingua.

Os procesos económicos, por outra parte, xeran movementos de resistencia –que teñen que ver fundamentalmente cos problemas sociais que desencadean– que se expresan tamén en relación coas linguas. Presenciamos, deste xeito, unha defensa renovada da lingua nacional, unha preocupación

pola súa estabilidade e pureza, que se manifesta tanto en medidas lexislativas que tenden ó recoñecemento explícito da oficialidade coma no temor a toda alteración ortográfica ou léxica, aínda que estas se impoñan polos requirimentos da política expansiva á que nos referimos antes.

Se ben os Estados seguen asegurando o dominio da lingua oficial, ás veces atópanse con decisións que xorden dos mercados. Como estes necesitan amplia-lo número de consumidores, diríxense nas súas linguas a minorías etnolingüísticas de importancia, reforzándoas, tal como sucede cos hispanos en Estados Unidos. Tamén os produtos culturais globalizados tenden, nalgúns casos, a se adecuar ó consumidor local. Así, a tradución acompaña-se da presenza de personaxes ou alusións culturais particularizadas, coma nas enciclopedias en soporte electrónico.

As distintas posicións políticas exprésanse no terreo lingüístico, impulsando a aprendizaxe dunhas linguas en detrimento das outras, esixindo o desenvolvemento das linguas minoritarias ou, polo contrario, das linguas nacionais como reforzo identitario, pechando as linguas a unha mítica pureza, como sinalamos antes, ou propoñendo distintas formas de apertura e de apropiación das outras.

Por outra parte, sobre as políticas lingüísticas inciden fenómenos sociais e económicos que limitan as accións públicas respecto da educación e os medios. De observármolo planeta no seu conxunto, vemos que se acentuaron determinados procesos de marxinação e exclusión. Nese sentido son significativos os datos do Informe de 1999 do Programa de Nacións Unidas para o Desenvolvemento. Este indica, entre outros datos, que o quinto da poboación mundial que habita nos países con ingresos máis elevados teñen o 86% do Produto Interior Bruto Mundial, 82% dos mercados de exportación, o 62% das inversións estranxeiras directas e o 74% das liñas telefónicas do mundo, mentres que o quinto que habita nos países máis pobres posúe, aproximadamente o 1% de cada sector. Sinala, ademais, que a distancia entre ricos e pobres se afonda dentro de cada rexión. No caso de América Latina, por exemplo, desde 1980, o 10% da poboación con fortes ingresos aumentounos en máis do 10% en detrimento dos outros sectores; e o 15% máis pobre sufriu unha caída de máis do 15%. Estas exclusións afectan ó sistema educativo e acentúan a apropiación diferenciada dos bens culturais, entre outros, das linguas. Así como determinadas escolas desenvolven un bilingüismo temperán e o dominio posterior dunha terceira lingua, as institucións educativas destinadas ós sectores populares, carentes de medios e de persoal docente con avanzada formación específica, implementan dificultosamente o ensino de linguas estranxeiras e os logros, en xeral, redúcense a amplia-lo número de consumidores. Ademais, e en relación tamén con América Latina, só a terceira parte dos produtos televisivos que consume se producen na rexión e a maioría dos restantes en Estados Unidos, onde a importancia da industria

televisiva e filmica é superior á da aviación e a informática¹⁸. Isto trae aparelado, por exemplo, o desenvolvemento dun castelán neutro para unha difusión ampla e non conflictiva deses produtos.

A lingua científica

Xa vimos no noso percorrido histórico, desde o Renacemento, que a relación entre o universal e o particular se manifestaba de diversas maneiras no espazo das linguas segundo as épocas e as rexións. No que se refire ó coñecemento científico, a tendencia ó universal manifestouse na presenza de “linguas científicas” como o latín primeiro, logo o francés, nalgúns casos o alemán¹⁹, e finalmente o inglés que reforza a súa posición ó longo do século XX. Pero estas linguas científicas conviven con outras, as linguas nacionais, na produción do coñecemento. Incluso os mesmos científicos realizan opcións que teñen que ver co que consideran o posible espazo de circulación dos textos, ou coas áreas temáticas ou disciplinarias. Como ben sinala Henriette Walter²⁰, no século XVII Galileo escribe os seus *Diálogos de física* en italiano e o seu *Sidereus nuntius* (O mensaxeiro do ceo) en latín; Descartes escribe en francés o *Discurso do método* e publica catro anos máis tarde as súas *Meditacións* en latín. Así tamén, ó mesmo tempo que a Ilustración francesa produce as súas obras capitais en francés e alcanza a difusión que coñecemos, en Francia Antoine-Laurent Jussieu publicará en 1789 o seu *Genera plantarum* en latín.

Durante o século XIX, o avance e valoración das linguas nacionais, vencellada ó desenvolvemento e consolidación estatal, vai formula-lo universal noutros termos. Por un lado, vaise afirma-la necesidade de coñeceren as linguas das rexións centrais, como as linguas do progreso, pero escríbese na lingua nacional, desde unha ideoloxía que busca articula-los coñecementos científicos cos espazos sociais de produción e de circulación do coñecemento, xesto en que o peso da Ilustración é evidente. Por suposto que hai vacilacións. Por exemplo, o historiador arxentino Vicente Fidel López que escribe tódolos seus textos en castelán, publica en francés a súa obra *Les races aryennes du Pérou. Leur langue, leur religion, leur histoire* (1871) onde estudia as raíces da lingua quechua segundo os procedementos da gramática comparada. Se ben desta maneira busca chegar á comunidade erudita da súa época, no prólogo séntese obrigado a sinalar, en francés, que se dirixe sobre todo ó público americano ó que hai que iniciar pouco a pouco

¹⁸ Informe sobre Desarrollo Humano, 1999, Nova York, Mundi Prensa libros, 1999.

¹⁹ Miquel Siguan, en *La Europa de las lenguas* (Madrid, Alianza Universidad, 1996, pp. 126-127) sinala que no século XIX se produce un ascenso do alemán no campo do saber, non só polo prestixio dos seus filósofos senón sobre todo polo desenvolvemento científico que se produce nas universidades xermanas.

²⁰ Henriette Walter, Conferencia inaugural "L'évolution des langues de la communauté scientifique", Université de Haute-Bretagne, Internet, 20/5/00.

nos principios da linguaxe e dos métodos filolóxicos²¹. Sen embargo, o vínculo defendido entre o espazo social e o coñecemento científico adopta como forma privilexiada a traducción e as múltiples modalidades da reformulación que van da apropiación e adaptación de conceptos e termos ata a adopción de dispositivos xenéricos e estilos.

Esta tendencia mantense ata a primeira metade do século XX pero despois da Segunda Guerra vai dar lugar á progresiva constitución dun espazo científico, variable nos seus ritmos segundo as disciplinas, separado do seu contexto social e cunha universalidade que se vai afirmando cada vez máis, particularmente nas “ciencias exactas”, nas asociadas ás chamadas tecnoloxías de punta –informática, comunicacións, biotecnoloxía– e na economía. Se ben o ruso se vai impoñer na súa área de influencia como lingua da comunicación transnacional e como representante do progreso científico e tecnolóxico²², despois da caída da Unión Soviética é o inglés o que se vai identificar coa lingua científica expresando e reforzando o que Samir Amín chamaba os cinco monopolios na etapa da globalización: o monopolio tecnolóxico, o control dos mercados financeiros mundiais, o acceso monopolista ós recursos naturais do planeta, o monopolio dos medios de comunicación e o das armas de destrución masiva²³. Aumenta, ademais, a privatización da produción de coñecementos que antes aparecía asociado ó ámbito público e a controis non meramente comerciais e isto implicou transformacións nos dereitos de propiedade intelectual e na lexislación de patentes.

As rexións secundarias e periféricas adaptáronse ós criterios de cientificidade emanados do centro, ós formatos da produción científica, ó desvenclamento cos procesos sociais nos que, ó seu pesar, os mesmos científicos están involucrados. Os espazos colectivos públicos cos seus mecanismos de control e reprodución van desaparecendo a favor de comunidades científicas virtuais ou de espazos privados coas súas regulacións propias. Isto impulsa a aceptación dunha lingua científica prestixiosa, o inglés, claramente dominante na rede, nas publicacións²⁴ e nos eventos científicos. Ser recoñecido cientificamente implica ser capaz de inserirse neses ámbitos na lingua lexislítica. En moitos dos casos esta inserción consiste en subministrar materiais obtidos a partir de formatos de investigación xa establecidos que permitan

²¹ Cf. Lía Varela, Informe final de bolsa: "Las discusiones sobre la lengua nacional en la construcción del Estado argentino (1837-1880)", Bos Aires, CONICET, 1999.

²² Cf. Patrick Sériot, "L'un et le multiple: l'objet-langue dans la politique linguistique soviétique", *États de langue*, París, Fayard-Fondation Diderot, 1986.

²³ Samir Amín, *El capitalismo en la era de la globalización*, Barcelona, Paidós, 1999.

²⁴ Björn H. Jernudd, por exemplo, en "Theoretical and practical dimensions of language planning work" (*Actes del Congrés Europeu de Planificació Lingüística*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1997) sinala, a partir de datos de mediados da década de 1980, que o 45% dos artigos escritos en inglés se producen en países non anglófonos.

mellora-las teorías que se elaboran noutro lugar²⁵. Producir coñecementos en inglés significa simplemente, a cambio dunha modesta ganancia simbólica, facilita-la utilización dos datos.

Sería temerario discutirmos esta posición xerárquica do inglés no ámbito científico, que reproduce a posición dominante de Estados Unidos na toma de decisións que afectan o sistema mundial actual, só queremos expor algúns problemas ou facer algunhas afirmacións destinadas á discusión.

a- Cando se fala do inglés como lingua indiscutible da ciencia, dáse por suposto que o é necesariamente de toda ciencia, e pódese chegar a aceptar, por unha operación de desprazamento, que o que lle asigna o atributo de científico a un coñecemento é a súa circulación en inglés. Así como hai un terrorismo da globalización que admite só a administración do que se considera o camiño "natural" e que anula toda posibilidade humana creativa de orientar os procesos, tamén o hai sobre a lingua vehicular da ciencia. Isto débese a que a valoración do inglés forma parte dun dispositivo ideolóxico que reforza a posición hexemónica do centro e a necesaria separación entre o contexto de produción do coñecemento e os seus contidos. Por outra parte, cristaliza a separación propia da xeocultura actual entre a ciencia, que debe dicirse en inglés, e a filosofía e as humanidades, que poden desprezarse noutro entramado lingüístico²⁶.

En realidade, no vasto campo das ciencias en sentido amplo a produción da humanidade dáse en diversas linguas e iso non afecta na maioría dos casos á súa circulación, que pode ser tanto local coma rexional ou global. Cando en disciplinas altamente codificadas se require, para facilitar os intercambios, unha lingua científica, recórrese ó inglés. Cando é conveniente ou necesario, porque os enunciados científicos deben cumprir outras funcións sociais que ingresar no ámbito especializado, os textos producidos noutras linguas tradúcense, o que enriquece o discurso científico xa que se integran a unha lingua tradicións culturais de outra e amplíase o número de variedades, estilos, formas de conceptualizar dispoñibles no repertorio colectivo dunha determinada disciplina. Así mesmo,

²⁵ Nun Coloquio recente sobre "Ciencia, intelectuales y globalización: una perspectiva latino-americana" (Nova York University in Bos Aires, 8-9/12/2000), Néstor García Canclini observou que nalgúns campos científicos Latinoamérica subministra descrições que nutren as teorías elaboradas en Estados Unidos.

²⁶ Immanuel Wallerstein ("El eurocentrismo y sus avatares", *New left review* en castelán, 0, 2000) sinala que se describe esta separación como a existente entre a procura da verdade e a procura do bo e do belo. E engade: En realidade, no foi tan sinxelo incluír este divorcio na xeocultura do moderno sistema chamado mundo. Necesitáronse tres séculos antes de que a escisión se institucionalizara. Nos nosos días, sen embargo, constitúe un risco fundamental da xeocultura actual e forma a base dos nosos sistemas universitarios":

a busca de relacións e equivalencias estimula, gracias ó permanente contraste ó que obriga, un distanciamento necesario para o desenvolvemento do coñecemento, sobre todo en determinados campos das Ciencias Sociais²⁷.

b- De considerármolas linguas coma ferramentas semióticas fundamentais na produción do coñecemento, o seu dominio por parte do científico é esencial. A forma minoritaria do inglés non se adecúa en tódolos casos á comunicación científica ou opera unha especie de xibarrización do pensamento. Ó respecto é significativo o que sinala Louis-Jean Calvet:

...unha forma lingüística ‘básica’ é utilizable sen perda de información só cando o contido da comunicación pode case deixar de lado a lingua, cando se dispón dunha simbolización (cifras, símbolos químicos, ecuacións) que aseguran unha parte da información. No caso contrario requírese unha gran precisión e polo tanto un dominio perfecto da lingua utilizada²⁸.

O poder expresarse na súa lingua, máis alá do respecto á propia dignidade, permite avanzar no coñecemento á humanidade no seu conxunto nun número importante de campos. Por suposto que isto non nega a posibilidade de tradución senón ó contrario, como sinala antes, a valoriza como un traballo necesario de apropiación e recreación do coñecemento. Neste sentido é interesante recorda-lo que Miguel de Unamuno sostiña ó se referir á “europeización de España”. El propuña facer seu o europeo pero dixeríndoo da mesma maneira como se integran os alimentos á vida humana e, ó mesmo tempo, “facer traga-lo español” ós outros. Estas operacións sosteñen aspectos non desdeñables do avance do coñecemento e teñen aínda a súa vixencia, se ben se presentan agora a escala global.

c- De considerármolas Integracións rexionais non só coma mercados cativos, lugares para o desenvolvemento económico –nesa tensión que sinalamos entre o universal e o particular– senón tamén coma espazos defensivos que deben elaborar propostas que limiten enerxicamente as operacións de exclusión que sinalamos, ¿non é necesario que elaboren tamén políticas científicas nas que as linguas constitúan un entramado que permita o paso dunha á outra? ¿a produción de coñecementos científicos desde esa

²⁷ Ó respecto son interesantes os casos que expón Françoise Barret-Ducrocq en "Les sciences humaines au carrefour des langues", *Traduire l'Europe*, París, Payot, 1992.

²⁸ Louis-Jean Calvet, *L'Europe et ses langues*, París, Plon, 1993, p. 158, a tradución é miña.

heteroxeneidade lingüística constitutiva, variable segundo os campos disciplinarios e os espacios integrados, non debe ser vista como a posibilidade de articular creativamente puntos de vista distintos e interdependentes? Nesta tarefa tanto a traducción coma a actividade terminolóxica²⁹ son esenciais xa que subministran para cada disciplina e lingua as unidades léxicas necesarias e amplían o repertorio dispoñible do discurso científico.

d- O desenvolvemento das tecnoloxías da palabra e a multiplicación dos contactos lingüísticos facilitan notablemente o coñecemento, polo menos pasivo, doutras linguas. Isto permite e esixe en moitos casos implementa-los diálogos nos que os suxeitos involucrados se expresan na súa lingua materna e comprenden a dos outros. No campo dos intercambios científicos sería desexable considerar e estimular, na medida do posible, estas estratexias.

e- Desde unha ollada que é en gran medida dependente da situación do Mercosur creo que debemos considera-las inestimables posibilidades das linguas románicas. Sabemos que a intercomprensión se facilita cando os suxeitos dominan dous de aquelas. De alí a importancia de políticas lingüísticas que impulsen na área o coñecemento temperán doutra lingua románica. Isto levará a que os falantes destas linguas poidan estar en contacto cun amplísimo espacio cultural. Se se estende a distribución editorial de producións científicas da área e de traducións de obras escritas en linguas non románicas a circulación do coñecemento vai adquirir unha dimensión notable. Isto debe ir acompañado dunha política de inclusión de artigos en distintas linguas románicas nas revistas científicas e da aceptación progresiva nos congresos, como linguas dos mesmos, das diferentes linguas románicas. Así mesmo, débese impulsa-la presenza nas redes de textos nas nosas linguas. Pensemos que na actualidade e segundo os datos do Informe 1999, xa citado, do Programa de Nacións Unidas para o Desenvolvemento “úsase o inglés en case o 80% dos lugares na Web e nas interfaces comúns de usuarios, os gráficos e as instrucións. Pero menos de un de cada dez habitantes do mundo fala ese idioma”³⁰. Aníbal Ford, pola súa parte, ó investiga-la presenza de informacións sobre o Mercosur en Internet sinalaba, respecto

²⁹ Ó respecto é ilustrativa a reflexión de Étienne Balibar ("Les chercheurs français face à la lois Toubon", *La Recherche*, 270, 1994.): "Je souhaite continuer à pratiquer ma science dans ma langue maternelle, dans laquelle je me sens moi-même; or j'ai besoin pour cela de développer en permanence la terminologie nécessaire, de faire vivre mon français scientifique et de vérifier, en m'en servant par écrit qu'il est accepté par mon entourage".

³⁰ *Informe sobre Desarrollo Humano*, 1999, p. 62.

doutros problemas que se debían considerar para non ser “procesados por outros”³¹, que

a hexemonía clasificatoria de Estados Unidos ou dos grupos que as asumen noutros países está presente en toda busca (...) Isto produce —como sucede nas enciclopedias en cd-rom— un proceso de desinformación global importante con respecto ós países pobres ou unha intermediación na información sobre eles errónea e empobrecedora³².

Para evitalo sería importante a discusión de formas de implementalo ingreso masivo da produción do coñecemento dos nosos países e nas nosas linguas e con criterios clasificatorios adecuados.

A modo de conclusión

Estamos afeitos a pensa-las políticas lingüísticas noutro marco e desde unha ideoloxía do progreso e do melloramento das condicións sociais, que os datos antes sinalados parecen desmentir. Ademais, aínda que recoñezamos variadas virtualidades, seguimos vencellados á representación territorial das linguas, que leva cara a posibles políticas estatais de control³³. Por outra parte, a ideoloxía que se impón —e que como toda ideoloxía oculta e revela problemas— enfatiza coa sacralización do mercado, a imaxe do descentramento do poder, da horizontalidade do fluxo informativo, do predominio dun imaxinario no que só teñen lugar o local e o global sen instancias intermedias, dunha posición xerárquica do inglés como mero produto da ecoloxía de linguas, e de unha dinámica productiva desterritorializada. A discusión sobre a lingua científica obriga a considerar e, en moitos casos, a desmontar esas representacións, de desigual peso na xeocultura contemporánea, analizando a negada articulación entre espacio social e produción de coñecemento e entre “contidos” e lingua.

Sintetizando, a tensión entre o universal e o particular resolveuse, como vimos, de diferentes maneiras no longo proceso histórico que abordamos. Na actualidade, no campo lingüístico, parece formularse o dominio dunha lingua global asociada cos espazos de poder económico, financeiro, tecnolóxico e científico e coas súas distintas instancias de control e decisión. Pero o que en realidade se impón, cando non é lingua materna ou non se adquiriu de forma

³¹ Aníbal Ford, “‘Procesados por otros’. Diferencias infocomunicacionales y sociocultura contemporánea”, conferencia no Seminario Internacional en Comunicación-Educación, Bogotá, Colombia, 27-29 de outubro de 1999.

³² Aníbal Ford, “Una navegación incierta: Mercosur en Internet”, *Documentos de debate*, nº 28, UNESCO, 1998.

³³ Sobre algunhas das transformacións operadas, ver: Toni Mollà (ed.), *La política lingüística a la societat de la informació*, Alzira, Edicions Bromera, 1998.

temperá, é unha variedade minorizada ou híbrida que ten un valor, máis que comunicativo, simbólico xa que minoriza os seus falantes situándoos nunha posición subordinada nos intercambios verbais. ¿Esa variedade pode se-la desexable para o avance da humanidade nos distintos campos do saber ou ten vixencia só para ámbitos particulares anque sexan estes “de punta”? Finalmente, se consideramos que toda lingua, máis alá do seu valor instrumental, é unha ferramenta semiótica fundamental para o desenvolvemento cognitivo individual e social, ¿que pode gaña-la especie con esa uniformación precaria e desvencellada da experiencia social dos pobos?

XORNALISMO E CIENCIA CÓMO ASEGURAR A PERCEPCIÓN CIENTÍFICA DO VIAXEIRO

Luis Álvarez Pousa

Facultade de Xornalismo

Universidade de Santiago de Compostela

Resumo

A ciencia moderna caracterízase por unha crecente especialización en múltiples e complexos saberes que, se ben por unha parte afectan as nosas vidas diarias de forma cada vez máis tanxible e directa, pola outra non atopan unha vía de comunicación doada cos cidadáns. Os distintos colectivos sociais demandan por iso información verídica que lles traduza o alcance e as consecuencias dos feitos e dos descubrimentos científicos. Este labor de mediación entre ciencia e cidadanía recae, en boa medida, sobre os medios de comunicación, que deben renunciar á ilusión de presenta-la realidade como nun espello, para tomar partido pola interpretación veraz e fundada dos feitos. O xornalismo científico será o encargado de socializa-los avances da ciencia, actuando ó mesmo tempo como antídoto contra os efectos malsáns da super-especialización de aquela. O xornalismo científico será non só unha ponte entre ciencia e cidadán, senón sobre todo un instrumento da sociedade para controla-la ciencia e os usos que os gobernos lle dan.

Abstract

Modern science shows a growing trend towards specialization in different and complex branches that, while affecting our daily lives in a direct and palpable mode, nevertheless they can't find a suitable way to establish fluid communication with citizens. Different social groups demand true information throwing light on the significance and consequences of facts and scientific developments. This task of mediation between science and citizenship falls, to a great extent, on the media, that must abandon the illusion of reflecting reality like a mirror in order to side with a true and well-founded interpretation of facts. Scientific journalism has as its aim the socialization of the developments of science and at the same time being an antidote against the evil effects of its over-specialization. Scientific journalism will not only be a bridge between science and the citizen, but mostly a social instrument for the control of science and of the use governments make of it.

1 A verdade científica e os feitos

Nunca como agora tivo a opinión pública tanta necesidade de información sobre cantos acontecementos científicos e tecnolóxicos están marcando os grandes cambios sociais de hoxe en día, e a través deles, as nosas propias vidas. Coñecemos e interpretalos xa forma parte das estratexias autodefensivas que todo individuo, colectivo, comunidade ou sociedade planifica e pon en acción para sobrevivir, e tamén para aproveitar os *rápidos* científicos nos que poder bañarse, ter esperanza ou curar. Pertencemos de feito a un modelo de sociedade que ten na especialización un dos seus principais paradigmas que, alén doutros fenómenos igualmente influentes, ten na ciencia e na eclosión científica dos últimos anos unha das súas causas fundamentais. Especialízase o saber e multiplícanse os especialistas ou persoas con saber.

Pasamos, como afirma Peter F. Druker, dun saber tradicional, que era xeral e escasamente proxectivo, a unha pluralidade de saberes especializados (1995:54-55). Velaí unha das causas que explican a complexidade do mundo e da realidade fenomenolóxica que lle dá corpo. A ciencia, ou o saber acerca da realidade e do seu sentido, veuse especializando en múltiples e complexos saberes. Os cambios e transformacións que se operan na sociedade postindustrial, do coñecemento ou da información, a partir precisamente da evolución da ciencia e das tecnoloxías, son os que fan posible a multiplicación de coñecementos e a especialización nos diferentes saberes.

Sen embargo, temos a sensación de que o acceso a cada un deses saberes segue a ser aínda hoxe exclusivo duns poucos especialistas. Unha constatación que xera desasosego social, por canto que, en paralelo coa revolución tecnolóxica, nunca como agora ofrecera a ciencia tal cantidade de descubrimentos que afectan de moitas maneiras, directa ou indirectamente, os modos de vida da xente de a pé —desde todo o que ten que ver coa enerxía nuclear, poñamos por caso, ata os procedementos de manipulación xenética ou o que se relaciona cos alimentos transxénicos, a SIDA, os adiantos no tratamento do cancro ou o mal das vacas tolas.

Por outra parte, os cidadáns toman cada vez máis conciencia de que están nas mans dos investigadores, e de que mesmo desde dentro das ciencias sociais emerxen saberes e técnicas que inflúen ou alteran os procesos democráticos condicionando o seu voto, ou impoñéndolles a axenda coa que outros actores interesados tentan chegar ó *desideratum* do pensamento único. A crecente capacidade educativa e cultural das sociedades en contextos democráticos e economicamente desenvolvidos aumenta ese nivel de concienciación, do que ás veces dan conta os movementos cívicos que se fan notar fronte ós poderes que de feito gobernan o planeta e controlan a mundialización ó seu antollo: a OMC, o BM, o FMI e a OCDE. Eses grandes ministerios do goberno mundial teñen múltiples configuracións e aplicacións locais, que tamén empezan a estar criticadas. Precisamente porque inciden no

estado de benestar, no medio natural, na calidade de vida e na saúde de todos e cada un de nós, por exemplo.

Eses colectivos multiplican entón cuantitativa e cualitativamente as súas demandas de información, que moi dificilmente poderán satisfacer se non hai mediadores entre eles e os detentadores deses saberes, quérese dicir, entre eles e os especialistas ou científicos. En ocasións, porque forman parte de proxectos estratéxicos sobre os que pesa o segredo de Estado, a vixilancia política ou o control dos poderes económicos que os financian, e en absoluto están dispostos a perder esa posición de privilexio, malia seren conscientes de que na maior parte das veces ignoran o destino último dos seus experimentos e das súas investigacións. Unha actitude receosa a dos científicos que tampouco desaparece nas relacións con outros investigadores e científicos, pertencen ou non á súa mesma área de saber, impedindo así un control máis efectivo sobre o seu propio traballo e sobre as consecuencias que se poden derivar da súa aplicación en ámbitos sociais moi diversos, pois que se negan desa maneira a confrontar resultados desde ópticas complementarias ou interdisciplinares.

O descoñecemento das vías de comunicación máis habituais obriga asímesmo ós científicos a se refuxiaren nos circuítos institucionais e académicos, dando por sentado que é á comunidade científica e non á comunidade de comunidades ou de grupos sociais, en xeral, a quen se deben e a quen por iso van destinados os resultados das súas pesquisas, sen importarlles polo tanto en demasía todo o que teña que ver coa súa aplicación á realidade. Outros desconfían da capacidade que esas vías de comunicación habituais –os medios tradicionais, e os novos *media*– poidan ter para trasladar sen merma ningunha os froitos do seu saber a públicos amplos, especializados ou non, e prescinden deles sen máis. Sucede incluso que, aínda tendo vontade de comunicar os seus descubrimentos e ideas á sociedade en xeral, sen exclusións, os científicos non atinan coas técnicas de divulgación máis axeitadas.

Esa incapacidade dos especialistas para conectar coa sociedade á que se deben exaspera moitas veces –sobre todo en situacións conflictivas como a provocada recentemente arredor das chamadas *vacas tolas*– ós cidadáns, que xa non se contentan cos saberes técnicos e queren saber máis na procura daquelas causas que mellor traduzan o alcance e as consecuencias dos feitos. Queren saber e coñecer de maneira cualificada non só o que un científico poder xerar concretamente nun ámbito concreto das nosas vidas, senón tamén as derivacións a que puidera dar lugar nos demais ámbitos. Xa non confiamos tan facilmente nos preceptos que se dictan desde calquera tribuna científica, e precisamos de avais que garantan cando menos unha interpretación honrada de todo o que, pola converxencia dunha serie de factores ós que aludimos anteriormente, xera cambios nos fundamentos da sociedade que nos tocou en

sorte. Buscamos respostas na interrelación de saberes e de coñecementos, máis alá xa que logo dunha interpretación simplista da realidade, por canto que sobre ela actúan, para ben ou para mal, especialistas e científicos desde os máis variados e complexos saberes. Por mor desa interdisciplinaridade, *a verdade* científica sempre acaba sendo máis ampla e complexa que o feito a partir do cal se inicia unha investigación.

2 O que media entre coñecer e comprender o sucedido

Sobre os medios de comunicación recae, en boa medida, a responsabilidade de achegar ata os cidadáns as verdades científicas e non só os feitos, por moi espectaculares que eles sexan. A complexidade coa que se manifestan os sucesos científicos requirelles ir moito máis alá dunha función meramente reproductora ou simplemente descritiva, desafiando a linguaxe pretendidamente obxectiva do xornalismo tradicional. Non só, como xa aventurara Walter Lippman en 1956, «por ser o mundo tan complicado e difícil de entender», senón tamén porque o propio sentido da información esixe, para que sexa intelixible, a interpretación do xornalista sobre o contexto e o significado do feito que el coñece de cerca. En definitiva, tanto os medios como os xornalistas afrontarán o seu labor informativo tendo moi clara a diferenza entre os feitos e o seu significado profundo, entre *coñecer* ou saber qué sucedeu —algo que se circunscribe ós feitos— e *comprender* qué sucedeu —algo que se corresponde coa verdade.

Parto de que os medios de comunicación, hoxe e sempre, teñen fundamentalmente que responder da súa función social. Son, han ser, instrumentos básicos da sociedade democrática para facilitarlles ós cidadáns a súa participación activa nas decisións de poder. Xa que logo, esa súa función social estará ligada principalmente á capacidade e á vontade que eles teñan para adaptarse ó modelo de sociedade á que pertencen e na que actúan. Aquí e agora, esa función estará ligada en consecuencia á vontade que amosen para adaptarse a esa nova e complexa realidade da que vimos falando, en boa medida por mor da evolución da ciencia e da conseguinte multiplicación de saberes, que se manifestan superespecializados e fragmentados, quérese dicir, cientificamente dispersos, socialmente inabarcables máis alá da súa superficie fenomenolóxica, e moi dificilmente comprensibles e explicables para unha inmensa maioría. Se temos en conta que estamos nun período histórico de especialización e non de síntese, e que son os avances tecnolóxicos os que afianzan os procesos de descentralización informativa e de progresiva segmentación social, todo iso podería acabar conducíndonos á *barbarie* da que xa nos alertara hai anos Ortega y Gasset.

Os medios —a práctica do xornalismo dentro das súas organizacións redaccionais, independentemente dos soportes en que aparezan finalmente os relatos—, poden converterse nun antídoto contra os efectos malsáns da super-

especialización, sempre e cando entendan, por paradoxal que pareza, que só o poderán conseguir especializando os seus respectivos procesos de produción informativa. Máis en concreto: por mor da multiplicación de saberes, e para que non queden exclusivamente dispoñibles para o goce dos especialistas, os medios de comunicación actuarán como *instrumentos integradores do coñecemento* que sobre unha mesma realidade aflora desde ámbitos sociais e disciplinares moi diversos. Serán os xornalistas os encargados da súa socialización, para o que se servirán dos procedementos e das técnicas máis axeitadas en orde á súa posterior divulgación a públicos amplos, independentemente de que estean ou non especializados no ámbito temático ó que pertencen os feitos.

Ó que en definitiva se obrigan é a converter os saberes en *saber*. Nun saber que eles trasladan, convenientemente codificado, a audiencias moi heteroxéneas. Esta maneira de cumprir coa vocación social que, mal que ben, veu caracterizando a actuación dos medios en contextos democráticos, materialízana de forma óptima na práctica do periodismo especializado, o modelo que, por mor das características que lle atribuímos á sociedade do postindustrialismo, mellor satisfai as expectativas de coñecemento e as necesidades de información que ela mesma produce. Por dúas razóns: porque se trata dun modelo periodístico que é capaz de reflectir con fidelidade todos e cada un dos factores que configuran a complexidade social (quérese dicir, política, económica, cultural, científica ou propiamente social) na que se manifesta o mundo actual; e porque é, ademais, o que mellor pode interpretala dándolle sentido ou significación global –multicausal–, facilitando desta maneira a súa comprensión a cantos, especializados ou non, así o demanden.

Tratándose da ciencia e dos seus avances, con maior razón aínda. Porque teñen efectos radiais –poden incidir á vez sobre ámbitos sociais moi diferentes– e precisan por iso dunha interpretación interdisciplinar, que se dará na medida en que os xornalistas comprometan a súa profesionalidade máis alá dos requirimentos rutineiros cos que, sen maiores esixencias, acaban por rendibilizar os seus agobios informativos as organizacións para as que traballan. Ese compromiso comporta asumir unha nova cultura xornalística que lexitime e reforce a súa creatividade e autoría, abeirando concepcións profesionistas que fixeron da *obxectividade* un dogma inamovible, e da obsesión por acadala unha relixión que fanatiza a quen a segue a cegas, ata o extremo de caer a cotío na máis estéril das autocensuras.

Pronunciámonos en troques a prol do *ideal de veracidade* –que o xornalista sexa veraz á hora de informar dun feito, e todo o imparcial que poida á hora de interpretalo– Rompemos así lanzas contra a teoría adecuacionista que forzou que os medios acreditasen durante moito tempo no *espellismo* informativo –ou a ilusa ambición de mostrar a realidade coma nun espello–, dando garantías de seguridade ó que non era senón unha maneira

segura de enganar coma no deserto a percepción do viaxeiro. E relativizamos ó tempo, por mor das dificultades teóricas coas que hai que contar, a ambiente moral e profesional de acadar *toda* a verdade sobre un feito.

Se para calquera tipo de temáticas máis ou menos complexas e/ou conflictivas ese *ideal de veracidade* require dos medios e dos informadores unha actitude de honradez intelectual (a autopercepción de que un non está deformando tendenciosamente os feitos) e de compromiso profesional (metodoloxía e técnicas para indagar, contextualizar, negociar coas fontes e codificar de maneira comprensible e útil o relato que acaben difundindo), en definitiva, de renovada cultura xornalística tal e como a vimos caracterizando, con maior razón tratándose de acontecementos, sucesos ou *feitos científicos*, porque pola súa propia natureza amplifican e universalizan esa complexidade, xerando estados de opinión ós que os medios deben dar respostas xornalísticas amplas, profundas e claras.

A multiplicación dos focos informativos —os feitos ofrecen polo xeral ramificacións dificilmente detectables na práctica do xornalismo tradicional—, por unha banda, e unha maior capacidade cultural e intelectual das audiencias para coñecer e captar todo o que se encerra en cada unha das parcelas do saber, pola outra, esixen do xornalismo actual e dos xornalistas unha mellor preparación para infiltrarse na realidade, para negociaren coas fontes e para controlaren de maneira eficaz a entrada e a selección de canto acaba configurando no día a día a axenda temática dos medios. Serviranse para iso daquelas modalidades instrumentais que lles garanten unha gran eficacia á estratexia coa que os xornalistas máis cualificados conseguen darlle sentido global ó que sucede. Refírome á metodoloxía do chamado *xornalismo de investigación*, e tamén á precisión socioinformática da que se poden auxiliar os informadores sen a penas custos adicionais e en cuestión de minutos, no proceso de elaboración de mensaxes e contidos especializados.

3 O periodismo científico: un instrumento para o control social

Na complexidade, na segmentación e na especialización progresivas que caracterizan o modelo de sociedade postindustrial, así como na necesidade e no deber que teñen os medios de abordala dándolles sentido global ós feitos e acontecementos que ela produce, quérese dicir, interpretándoos en profundidade, ou o que é o mesmo, analizando e valorando as causas e mailas posibles consecuencias con visión interdisciplinar, xustifica o *periodismo científico* a súa pertenza ó tronco común desa nova cultura xornalística á que me acabo de referir. Na revolución tecnolóxica, na eclosión da ciencia e na consiguiente multiplicación de saberes, é no que xustifica a súa autonomía dentro desa outra maneira de entender e practicar o xornalismo interpretativo e de *servicio*. Entrecruzando os dous campos de análise, temos que o *periodismo científico* é o resultante de aplicarlle a metodoloxía xornalística especializada ó ámbito temático que está configurado pola ciencia e a tecnoloxía.

Queda de manifesto a súa natureza interpretativa. Tentarei agora situar o *periodismo científico* na súa condición de instrumento integrador de coñecementos e saberes científicos ó servizo dunha sociedade de colectivos, que se manifesta con intereses contrapostos e con necesidades informativas moi diversificadas. Isto é: a) Como un instrumento *válido* para reducir as distancias que median entre a comunidade de científicos e a sociedade no seu conxunto, mesmo entre colectivos ou ramas de científicos, pois que tenden a agrandarse na medida en que uns e outros especializan cada vez máis as súas funcións e concentran os seus respectivos intereses. b) Como un instrumento *útil* para prever os efectos e as consecuencias que se poden derivar da aplicación dos avances científicos e técnicos sobre a natureza.

Se no primeiro suposto entendémolo como estrutura informativa e de opinión –as mensaxes e os seus contidos temáticos ou propiamente científicos, a linguaxe e a súa expresión literaria e de xénero, ás que me referirei na última parte deste traballo–, no segundo dos supostos, o da súa utilidade como servizo, entenderémolo como estratexia operativa que leva a descubrir nas fases de cada investigación xornalística as relacións de poder que a ciencia e os coñecementos científicos comportan, cumprindo entón os medios na súa calidade de mediadores e intérpretes unha función inescusable de control social.

A necesidade dese control ponse de manifesto a pouco que observemos e analicemos o valor de uso que están a ter e a recibir a ciencia e os coñecementos científicos. As lóxicas da política e da economía invadiron tamén ese campo, forzando que os avances científicos sexan cotizados en bolsa da mesma maneira que o son os produtos enerxéticos e mailos servizos que teñen a súa orixe na converxencia entre as telecomunicacións, a informática e os fluxos económicos. Ou cando se constata que tanto os investigadores como as institucións nas que traballan precisan máis ca nunca do recoñecemento público, para obter o apoio social e económico que lles permita singularizarse e facerse valer no mercado globalizado.

Tanto a actividade científica coma a actividade xornalística defínense desde Galileo a Walter Lippman, desde Newton e Einstein a Dovifat e o Bel Bradlee que dirixía ós informadores do Watergate, polo seu propósito de investigar a verdade, diferenciándose fundamentalmente nos métodos, que son abstractos para a ciencia e concretos para o xornalismo. Ámbalas dúas actividades coinciden, asemade, en darlle ó resultado das súas respectivas investigacións unha orientación práctica, predicindo os sucesos. Deduciremos entón que o *periodismo científico* é basicamente o que se entende por *xornalismo de prevención ou de anticipación* –ou sexa, un *xornalismo de servizo*. Na medida en que científicos e xornalistas non se deixen levar por intereses alleos ós fins para os que están orientados e nos que son expertos –quérese dicir, os da busca da verdade e a súa posterior proxección social–, acoplarán sen ningún tipo de restriccións os seus respectivos obxectivos.

Pero sería inxenuo supoñer que iso sempre é así. De entrada, porque como acopio e proxección de coñecementos útiles para o futuro, a ciencia non é neutra. Non descubrimos nada novo se afirmamos que esa non neutralidade vénlle da súa relación co poder. As relacións de poder, como o formulou no seu día Michel de Foucault, implican e producen saber como modo e condición do seu propio exercicio de dominio; o saber é poder, e impón e modula a conducta dos individuos, constituíndo ó mesmo tempo outras relacións de poder. Foi un dos grandes artífices da moderna revolución científica, Bacon, quen estableceu xa no seu momento esa conexión. Segundo o pai da imaxe positiva da ciencia que permaneceu vixente ata agora, a investigación científica persegue coñecer as causas que lle permiten ó home dominar non só a natureza exterior para ter poder sobre as cousas e, como consecuencia, sobre a sociedade, senón tamén a posibilidade de controlar a súa propia natureza —velaí todo o que se anuncia sobre cambios xenéticos, ADN e demais. Témolos constatado a oito, cando mergullemos con certa detención nos orzamentos dos gobernos e nos decatamos daqueles que van destinados a todo o que ten que ver coa investigación nacional sobre obxectivos claramente identificados coa estratexia defensiva dos Estados, o que vén demostrar dúas cousas: a progresiva militarización da investigación, por unha parte, e a submisión do home de ciencia ó arbitrio político e económico dos Estados e das grandes empresas multinacionais.

Foi en Hiroshima cando a suposta neutralidade saltou polo aire, e alertou nos medios a necesidade de previr e controlar os abusos que se cometen no nome da ciencia. O físico Oppenheimer corroborouno daquela ó reflexionar sobre o alcance daquel acto brutal: a ciencia, dixo, acaba de coñecer o sabor do pecado. Era o froito dunha relación perversa entre os inventores da bomba atómica e o poder político-militar. Hai moita coincidencia en sinalar que é precisamente nese ano de 1945 cando arranca o periodismo científico. Se os medios non son capaces de poñer en estado de prevención e de aviso á sociedade sobre o potencial destructor que puidera estar xestándose nun laboratorio, co obxectivo de poñer en marcha os mecanismos de control pertinentes antes de experimentar os seus tráxicos efectos, ¿para que serven?

Os avances científicos non garanten por si mesmos o desenvolvemento equilibrado do planeta, nin por conseguinte a bondade da ciencia, como o demostran as cifras coas que valoramos proporcionalmente a creación de riqueza no mundo. Cando o ingreso medio do país máis rico era en 1910 como moito o triple que o dos países máis pobres, na década dos 90 esa diferenza resultou ser de vinte e ata corenta veces maior, pese a ser precisamente neses últimos anos cando se produciu o máis intenso intercambio tecnolóxico e comercial. Non cabe a menor dúbida: faise necesario un maior e máis eficaz control social sobre os cultivadores de saberes e sobre o poder (ou os poderes) que os administra. Para que se cumpra ese obxectivo, o

periodismo científico é un dos instrumentos indiscutibles, pois que á parte de divulgar o contido da ciencia e de estimular a curiosidade por ela, exerce unha función de control no nome da sociedade, precisamente para que as decisións políticas que se adopten respecto dos avances ou dos novos coñecementos científicos se poñan ó servicio do home e da súa calidade de vida. Os xornalistas expertos ou especializados en información científica e técnica terán que actuar por iso como catalizadores, facendo posible desa maneira que a sociedade detecte máis facilmente a bondade ou a perversión das relacións entre a ciencia ou os científicos e o poder.

Só o poderán facer aqueles que, gracias ós seus coñecementos e ó dominio das técnicas e metodoloxía de investigación máis depuradas, saiban buscar e presentar nos seus respectivos medios de comunicación non só os feitos ou os acontecementos científicos, senón tamén e fundamentalmente o sentido e a transcendencia que lles hai que dar, e moito mellor se incluso se anticipa a eles para poñer en aviso e en prevención ós cidadáns sobre as posibles consecuencias. Cousa nada fácil, por canto que a ciencia está, como tantos outros focos polos que se mide a contemporaneidade, trivializada a partir precisamente de cómo a veñen divulgando, agás excepcións, a maior parte dos medios de comunicación. Estes utilízana —e con ela os sentimentos da xente— case exclusivamente para gañar mercado, marcando cos feitos, sucesos e acontecementos científicos unha oferta informativa de ton amarelista, dirixida a provocar sensacións fortes antes que ideas, preocupados pola capacidade de impacto emocional das súas mensaxes antes que pola capacidade de razonamento que as súas audiencias deberían chegar a ter sobre a realidade científica da que se informa. Diríxense máis ás vísceras que á intelixencia, non atribuíndolles ós públicos receptores outro papel que non sexa o de vulgares consumidores de información, recreándose nas técnicas da que Umberto Eco bautizou como neotelevisión, ou a televisión na que todos poden entrar, ofrecéndose entón como un gran supermercado no que, sen carné de calidade, se pode mercar ficción, información, entretemento, espectáculo e publicidade, un *totum revolutum*, un cóctel explosivo de moi difícil dixestión. Malamente poderán cumprir cantos así actúan co deber que teñen os medios e os xornalistas de crear conciencia pública sobre todo o que se move no campo científico e tecnolóxico, para que os cidadáns adquiran máis coñecementos e poidan dar respostas sociais —de prevención, de mobilización, de control...— a fenómenos desa natureza.

Pero reafirmámonos pese a todo en que é o xornalista especializado en comunicación científica quen mellor pode satisfacer as máis esixentes demandas informativas con eficacia e seguridade. Porque só un profesional especializado nos saberes científicos pode asumir ese traballo en profundidade, valéndose dos procedementos metodolóxicos que garanten esa eficacia, e que segundo Furio Colombo se concretarían principalmente en tres: *colocar*

a noticia nun contexto, baseándoa nun mínimo de investigación histórica (por ex.: non dar sen máis as cifras espectaculares do baixo índice de natalidade sen ter en conta ó mesmo tempo se quen o denuncia é unha persoa ou colectivo animado por sentimentos relixiosos ou por anguria económica, etc.); *comprobala ou verificala nun contexto* (quérese dicir: reconducir cada noticia científica que chega á redacción a un contexto máis amplo que a vincule coas noticias anteriores, permitíndolles ós receptores ver as eventuais conexións entre a noticia científica e os feitos sociais); *confrontándoa así mesmo co contexto político do momento* (é importante, por canto que moitas noticias científicas aparecen e desaparecen única e exclusivamente por mor da oportunidade/non oportunidade política, como soe suceder, por exemplo, con todo o que ten que ver co aborto) (1997:111).

A necesidade deses procedementos metodolóxicos no proceso de produción de información e de opinión científica faise máis evidente, se cabe, ó valorarmos as noticias sobre eses temas como un material informativo moi comprometedor. Os contidos científicos multiplican escenarios e protagonismo nas axendas de cada día, non en van están en relación directa co máis recóndito da condición humana, co medo e á vez coa esperanza de vivir, ou de sobrevivir. O periodismo científico interpreta, valora e anticipa os riscos que implica a utilización da enerxía nuclear, o tratamento de residuos, as manipulacións xenéticas...,etc., asumindo un papel de contrapoder e de servizo público. Desenvolve ademais esa mesma función cando constrúe os seus relatos xornalísticos con idénticas esixencias éticas e profesionais á hora de encarar feitos científicos, realidades investigadas con ollos científicos, que comportan novas expectativas para a curación de grandes enfermidades contemporáneas, poñamos por caso as do cancro ou a SIDA.

4 Da lingua e das linguaxes: facer comprensible e interesante a ciencia

Pero os medios e mailos xornalistas han desenvolver tamén a función de intérpretes ante calquera tipo de avances científicos e tecnolóxicos, sobre todo se están relacionados con feitos e coñecementos que teñen que ver coa vida cotiá da xente. Esa función interpretativa ten a súa razón de ser na lingua científica coa que chegan ata nós as noticias sobre ese tipo de fenómenos. Unha lingua é unha linguaxe supertecnificada que moitas veces oculta, intencionadamente ou non, o verdadeiro alcance dos novos descubrimentos. A mediación do xornalista faise pois necesaria para, valéndose da súa cualificación como experto en temas científicos, da súa capacidade interpretativa e de negociación coas fontes, do dominio persoal que ten da lingua de instalación social e cultural e mais das técnicas de redacción e de estilo que garanten a eficacia da linguaxe xornalística, poder trasladarlle ó público de forma comprensible e interesante todo o que esconde na perspectiva do social calquera feito, suceso, acontecemento ou avance científico-técnico. Farao

mediante a divulgación dos coñecementos que calquera nova realidade científica proxecte non só nun contexto de inmediata actualidade, senón tamén en clave de futuro. Comunicar saberes científicos é seguramente o test máis esixente que podemos utilizar para valorar tanto a calidade dun medio de comunicación, e a súa conseguinte capacidade de influencia, coma a cualificación da súa redacción e a dos xornalistas que a integran.

Esa cualificación non lles virá dada exclusivamente polo dominio das técnicas xornalísticas ó uso, nin tampouco polo manexo das ferramentas informáticas ou electrónicas ó seu alcance. Se antes aludín ás condicións de máxima eficacia comunicativa, non o fixen en balde. No exposto ata agora quedan minimamente xustificadas algunhas delas. Son aquelas que ninguén discute, porque representan unha volta ós vellos principios nos que veu asentando a ideoloxía da comunicación –os da liberdade de información, os do pluralismo e o sentido ético na búsqueda da verdade...– que, ben mirado, representa no tempo da globalización tecnotrónica que nos tocou en sorte e no da neotelevisión á que estamos abocados unha volta ó verdadeiro xornalismo. Pero á parte de demostraren que teñen capacidade para infiltrarse nos feitos ou na realidade a investigar, os xornalistas han conseguir que os achados desa investigación cheguen con claridade, con transparencia e con vontade comunicativa ás audiencias.

Non ocorrerá de maneira óptima a menos que se dean entre eles e os seus receptores naturais unhas relacións de *empatía*, o suficientemente estables como para enmarcar calquera proceso de negociación informativa sobre bases de confianza mútua. En espazos xeopolíticos institucional e socialmente identificados, o xornalismo ten de identidade máis obxectivables a súa propia maneira de singularizarse, quérese dicir, de universalizar desde ámbitos non sempre coincidentes co espazo tradicional do Estado/nación a súa maneira específica de construír a actualidade ou o acontecer de cada día, e desde esta perspectiva, a súa maneira específica de reforzar a existencia dun xornalismo de raíz cultural moi definida e identificada. É así como podemos entender, sen menoscabo das funcións e da práctica profesional que fan do xornalismo un instrumento universalmente válido para reforzar camiños de comunicación e entendimento humanos, a existencia dun xornalismo galego. Da mesma maneira que entendemos a dunha literatura ou a dunha arquitectura tamén galegas.

Un deses sinais obxectivables é o que representa o territorio. O territorio delimita o espazo do *acontecer*, no que o xornalismo vai encontrar todo o que precisa para garantirlles ós seus habitantes unha relación diaria co que máis pode realimentar a súa vontade identitaria, por unha parte, e as relacións que se establecen por mor das necesidades internas e do sentimento de pertenza á tribo, pola outra. Algo que se produce non só dándolles información do que lles é próximo –a cidade, o barrio...– senón tamén do que

constitúe a actualidade do mundo. No fondo, a empatía entre xornalistas e audiencias que comparten un mesmo territorio social refórzase na necesaria confrontación diaria entre as dúas dimensións do acontecer: a do acontecer local e a do acontecer mundial, pero iso si, a condición de que un e outro sexan interpretados desde nós, quérese dicir, utilizando os referentes de noticiabilidade polos que se move en Galicia a opinión pública, seleccionando os temas segundo os intereses, as necesidades e as expectativas da audiencia galega, e tendo en conta especialmente a súa capacidade intelectual, o que irá sen dúbida unido á utilización da lingua común de comunicación e á linguaxe xornalística elixida. Polo dito, explicarase mellor que outro dos sinais ou factores obxectivables de identidade ós que me referín antes sexa precisamente o da lingua. En tanto que lingua de uso e instalación e en tanto que lingua de ciencia e cultura.

En definitiva: o xornalista que se move e actúa dentro do territorio social e cultural polo que se singulariza Galicia ha ter un coñecemento amplo do receptor —e de canto configura a súa personalidade como cidadán galego e como membro dunha comunidade específica, a galega— para así utilizar unha mesma linguaxe e entrelazar intereses, de tal maneira que se estableza unha mutua intelixencia semántica, facilitando así a comunicación entre eles. Isto, sempre. Pero con maior razón cando esa eficacia comunicativa, e polo mesmo esa intelixencia semántica, se ten que producir sobre unha parcela do saber como é aquela na que se xeran feitos e coñecementos científicos, que lle chegan ó xornalista envoltos case sempre en tecnicismos e argumentacións de moi difícil comprensión. Velaí polo que se lle esixe que os someta previamente a procesos de descodificación e verificación. Só despois de sometelos a ese proceso de control global, limpos de tecnicismos e de todo nesgo ou interese corporativo, poderá darlle sentido á realidade científica sobre a que constrúe o seu relato xornalístico.

Non esquezamos que a lingüística e a semiótica proporcionan instrumentos para o estudo das relacións de sentido, e que é precisamente a dotación de sentido a función crucial que o xornalista especializado debe cumprir se quere cubrir de maneira óptima, coa máxima amplitude e profundidade posibles, as expectativas creadas por un suceso, feito ou acontecemento na audiencia coa que se identifica o seu habitual e tamén o seu potencial receptor. Porque unha lingua é algo máis ca un sistema de expresión, moito máis ca unha forma de comunicarse. Sabemos que a lingua é tamén argumento, discurso, unha malla na que asenta o saber, unha rede conceptual obxectiva e poderosa na que se van entretecendo, con engadidos das linguaxes formais e técnicas —unha delas, a que é propia do xornalismo—, os conceptos que nos ensinaron todo o que sabemos sobre a realidade, e que son algo absolutamente novo e diferente respecto do que sabe calquera que só sabe falar.

A lingua, na súa forma máis natural, é o noso modo principal de pensar. Xa que logo, ademais de instrumento de expresión e comunicación, a lingua é instrumento do saber máis espontáneo e común, aquel que dá conciencia do que se é e do que, sen perder esa ligazón óptica, calquera debiera aspirar a ser no tempo das grandes transformacións e dos grandes cambios. Así pois, madurar social, política e culturalmente comportará incrementar e cualificar, por unha banda, o nivel de uso e instalación da lingua de cultura, e pola outra, a comunicación de coñecementos que fagan evolucionar o saber espontáneo e común ata o nivel que unha determinada comunidade lingüística precisa ter sobre o mundo contemporáneo, e sobre os conflitos e avances técnico-científicos que o tensan e que o protagonizan, para así satisfacer –colectiva e individualmente cada cidadán– a necesidade que ten de experimentarse previda e viva. Ese é o seu dereito («toda persoa ten dereito a tomar parte libremente na vida cultural da comunidade, a gozar das artes e a participar no progreso científico e nos beneficios que resulten do mesmo», parágrafo 1 do artigo 27 da Declaración de Dereitos do Home), e esa é a obriga dos medios e dos xornalistas que se encargan de ser seleccionadores, intérpretes e comentaristas no proceso de transmisión dos saberes.

5 Unha práctica negada

Queda moito camiño por andar nesa outra maneira de entendermos a práctica dun xornalismo responsable, cientificamente válido e socialmente útil que, como tamén sucede noutros ámbitos científicos e profesionais, non é senón a resposta a un tempo de grandes cambios e transformacións que requiren das ciencias sociais métodos e ideas anovados. Adiantouse moito, pero o xornalismo segue indo a rastro, e cústalle por iso arriscar en organización e procedementos que cuestionan radicalmente aqueles cos que lles está sendo relativamente fácil ós medios conseguir beneficios, mesmo á conta de perderen credibilidade e poder de influencia. O periodismo científico non ten, xa que logo, boa prensa. Non porque os medios e as súas organizacións redaccionais non crean nel, senón porque estorba os obxectivos de consumo rápido ós que se aplican de maneira obsesiva para non perder mercado, ou para gañalo. Como sucede con calquera outro modelo de xornalismo de investigación e especializado, é caro e tamén arriscado. Por iso é *rara avis* entre nós. Nos medios privados e tamén nos públicos, pese a teren estes últimos a súa xustificación na causa da identificación, da vertebración e da cualificación social.

Hai, por outra parte, algo así como un complexo de inferioridade á hora de abordar os sucesos científicos nos medios de información xeral. Optaron entón por liberar deses lanzos ós xornalistas para que sexan os científicos e expertos os que se encarguen de interpretalos. Que os expertos, en tanto que fontes especializadas, interveñan nos procesos de produción xornalística, é positivo. Non só porque enriquecen os contidos, senón tamén porque os lexi-

man diante dunha opinión pública que reclama confirmacións e orientacións autorizadas ante situacións máis ou menos alarmantes. Pero como non hai fontes neutras, esa mesma opinión pública demanda que sexa o xornalista o que, como mediador e á vez como experto, garanta que os contidos e as súas correspondentes mensaxes concordan non só cos feitos dos que se parte, senón tamén co seu significado, isto é, coas contexturas políticas, ideolóxicas, sociais..., a partir das cales o receptor do relato xornalístico estea en condicións de enfrontarse coa verdade científica que se oculta baixo a pel de todo acontecemento. A substitución do xornalista polas fontes, mesmo tratándose de especialistas ou de expertos nas parcelas do saber ás que se ligan determinados sucesos, feitos ou acontecementos científicos, aumentaría os niveis de inseguridade que se detectan na opinión pública. As fontes dan datos, pero tamén achegan ideoloxía, coproducindo sentido e argumentación, sen que ó cedelas prescindan do seu nesgo corporativo, inducendo a que o discurso xornalístico acabe reproducindo o sistema de valores e de intereses ó que elas pertencen.

O tratamento que os medios de comunicación galegos lle deron ó conflito orixinado por mor da aparición de diversos casos de vacas tolas, cando menos ata que empezan a manifestarse algúns movementos de rebeldía popular fronte ós despropósitos cos que viñeran actuando as administracións central e autonómica, serve para demostrar que o periodismo científico é practicamente inexistente entre nós. Déronlles formato xeneralista ás noticias, con retórica cuántica á hora de valorar as consecuencias, e fixeron patria con carniceiros, produtores de leite, tratantes e demais, pero seguiron atados ás interpretacións que chegaban de fóra, case sempre envoltas en propaganda gubernamental ou en chamamentos interesados cos que tentaron enmascarar a situación. Así foi cómo os principais afectados en primeiro lugar, e a sociedade en xeral, se viron sorprendidos por decretos, protocolos e decisións gobernativas verdadeiramente traumáticas sen a penas poderen calibrar da xusteza ou da arbitrariedade das mesmas, por canto que descoñecen o alcance do que as motiva.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- AGUILERA, O. 1990. *Las ideologías en el periodismo*. Madrid: Paraninfo.
- BIENVENIDO, L. 1999. *El documental de divulgación científica*. Barcelona: Paidós.
- CALVO HERNANDO, M. 1990. *Ciencia y periodismo*. Barcelona: CEFI.
- COLOMBO, F. 1997. *Últimas noticias sobre el prperiodismo*. Barcelona: Anagrama.
- DRUCKER, P. F. 1995. *La sociedad postcapitalista*. Barcelona: Apóstrofe.
- HOHENBERG, J. 1970. *Los medios informativos*. México D.F.: Editorial Letras.
- ÖLEN, J. 1988. *Ethics in Journalism*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

TRADUCCIÓN CIENTÍFICA E NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA

Benigno Fernández Salgado
Universidade de Vigo

Resumo

Nesta conferencia lida no *IV Congreso da Asociación de Tradutores Galegos* (ATG) celebrado na Universidade de Vigo reflexiónase sobre as ideoloxías que conducen os estudos, prácticas académicas e dinámicas sociais da traducción en Galicia. Con este fin realízase un exercicio de deconstrución crítica a partir dos cinco primeiros números de *Viceversa*, a revista da ATG, intentando desenmarañar os presupostos teóricos que se manexan en torno ó proceso lingüístico e cultural que supón traducir ó galego e, en particular, os efectos que se poden derivar da mímese de modelos nacionais pouco adecuados para o galego. A este respecto, propónse que o debate sobre a traducción científica no contexto galego se insira no máis xeral da traducción como contribución á normalización lingüística, defendéndose como programa alternativo (1) a diversificación das linguas que serven de fonte ó galego, (2) a necesidade de coidar e someter a crítica as traduccións fronte ás estratexias que promoven a “traducción masiva”, e (3) a posibilidade de reestructurar o espacio diglósico tradicional de maneira que a traducción científica ó galego se concentre en textos prácticos de ensino e divulgación científica e se deixe para o inglés o ámbito internacional da ciencia de elite.

Abstract

This paper read at the *IV ATG Conference* held at the University of Vigo explores the linguistic ideologies which guide the practice, academic teaching and social dynamics of Translation in Galicia. To this aim, the first five issues of *Viceversa*, the ATG journal published by, are subjected to deconstruction and criticism. The purpose is to analyze the theoretical tenets which underpin the linguistic and cultural process of translation into Galician, particularly the effects derived from mimesis of inadequate national models. The author proposes that the debate on scientific translation and language normalization in Galicia is reinstated into the more general discussion about translation and cultures, defending that (1) translation from more diverse languages should be promoted; (2) that good translations and critical reviewing should be given priority against “massive translation”; and (3) that diglossia should be restructured in order that scientific translation into Galician focuses on popular and practical scientific texts rather than on high or elitist science, a field of activity for which scientific English is already very well-equipped.

Este IV Simposio pretende reflexionar sobre unha estraña relación: a da ciencia coa traducción. Tomando como base os dous termos e os conceptos que vehiculan teríamos a posibilidade de explorar polo menos dúas relacións interesantes: a traducción da ciencia (e os seus efectos, é dicir, a ciencia traducida) e a ciencia da traducción (e a súa lóxica implicación, a traducción científica). ¿Cal é a miña actitude con respecto á traducción da ciencia —a primeira das combinacións? Tentarei non dar lugar a confusións acerca da miña postura sobre o galego. En primeiro lugar, estou evidentemente a favor de que se traduza ó galego, sexa o que sexa, canto cada un de nós estea disposto a traducir. En segundo lugar, celebraríase que se promovese desde as instancias gobernativas un ambicioso plan de traducións que incluíse os grandes fitos científicos e filosóficos da humanidade. E, por último, defendería —e esa sería unha das miñas propostas para os servicios lingüísticos da Universidade de Vigo— un programa de traducións dos manuais e bibliografía fundamental de cada unha das disciplinas científicas que se estudian nas tres universidades galegas. Nesta política de traducción eu creo que todos cantos amamos as linguas ou traballamos con elas poderíamos estar máis ou menos de acordo. Podería haber problemas de prioridades ou de selección pero non sería dende logo unha política de difícil implementación con tal de que se inclúsen nos orzamentos da Xunta, das universidades, ou doutras institucións partidas específicas destinadas á cultura e o desenvolvemento lingüísticos da ciencia. A pregunta, sen embargo, é: ¿estamos preparados para afrontar eses plans?, ¿está a sociedade galega disposta a facer fronte a ese reto?

Aclarado o meu libertarismo de base e a miña disposición a propiciar un certo dirixismo planificado suxeito a control social debería agora referirme ó outro pólo do título da miña intervención: o da normalización lingüística. ¿Cal é o papel que a traducción podería desempeñar no proceso cultural e político que, dende os oitenta, se vén coñecendo co nome de ‘normalización’? Sen reparar en que a “normalización” nace como un proceso de restauración democrática oposta á etapa anterior de falta de todo tipo de liberdades (incluída a lingüística, é dicir, a de expresión), o propio concepto aparece baleirado de sentido e isto debería ser recordado para as xeracións máis novas que naceron trala morte de Franco. Neste sentido, a normalización podería entenderse, por tanto, como unha reivindicación democrática que pretende a efectivización dos dereitos lingüísticos. En termos prácticos isto quere dicir que a normalización equivalería a pedir para o galego (e para os seus falantes, incluídos os que o queiran facer a súa lingua) máis facilidades de uso e de aprendizaxe, máis presenza na vida académica, e menos trabas técnicas, psicolóxicas e sociais. En suma, a creación dun ambiente intelectual e dun contexto pragmático moito máis favorable có que hoxe ten. A dispoñibilidade de textos científicos e académicos en galego

–hoxe só marxinal pero potencialmente realizable a través de traducións promovidas e apoiadas institucionalmente– contribuiría de maneira decisiva a mudar as actitudes, aptitudes e contextos lingüísticos existentes.

Voltando agora ó suxeito da pregunta que nos fixemos, a “sociedade galega”, tal e como eu a entendo, non é algo exclusivamente abstracto nin independente das persoas que a conforman, por moito que queiramos evadir a nosa responsabilidade individual. Nese sentido, a sociedade somos cada un de nós cada vez que nos comunicamos con outros membros da comunidade. Somos, como universitarios, polo menos unha parte dela, e eu ousaría dicir que non pouco importante. Por iso a pregunta que deixei formulada require da nosa parte (en particular da dos tradutores que participamos no proceso) unha maior capacidade crítica e autocrítica co noso propio traballo, comezando pola propia actividade do que significa a operación e práctica de traducir e, seguindo, pola consideración da necesidade, ficticia ou real, de traducións de material científico ó galego.

No que segue pretendín facer dúas cousas: (1) examinar os presupostos dos que parte a ATG en relación coa normalización lingüística á luz dos textos publicados na súa revista –é sinceramente un exercicio de lectura interesante reler os números de *Viceversa* e o anexo coas *Actas do I Simposio Galego de Tradución*– e (2) expoñer as miñas ideas sobre os efectos da tradución nos procesos de normalización. O método empregado parte do deconstructivismo, entendido como práctica aberta de transfondo social e intencións radicais. A deconstrución –Derrida dixo– «consiste só nunha transferencia, e no pensamento vehiculado a través dela, en tódolos sentidos que esta palabra adquire en máis dunha lingua, e sobre todo na transferencia entre linguas»¹. A miña deconstrución intenta, por tanto, estimular no lector a súa faceta crítica e facelo partícipe da análise do marco teórico e das súas posibilidades. O marco teórico, como é fácil de adiviñar, é o da “normalización lingüística”. Para explorar os seus límites –os deconstructivistas recomendan– nada mellor que atender ás oposicións binarias con que os propios conceptos operan. Ese será o noso primeiro exercicio: deconstruír a construción denominada “normalización”. A intención é cuestionar o propio significado do termo, xeralmente libre de escrutinio crítico. A normalización está aí pero ninguén sabe para ónde vai, nin quen a trouxo nin por qué non avanza, nin por qué non se transforma ou non desaparece.

O termo, sen embargo, si tivo os seus definidores. Comezou sendo unha construción dos sociolingüistas cataláns (nalgún sitio lin que incluso tería un creador con nome e apelido: Lluís Aracil), pero demostrou ser facilmente

¹ O pensamento de Derrida concéntrase sen dúbida no problema da tradución (i.e. a deconstrución como transferencia, translación, transformación, transporte). A cita inserida continúa. «Se tivese que arriscar unha simple definición de deconstrución, unha que fose tan breve, elíptica e económica como un contrasinal, diría simplemente e sen excederme: ‘plus d’une langue’ –máis dunha única lingua e non máis dunha mesma lingua». (pp. 14-15).

exportable como marco ideolóxico e político a outras partes do estado (Galicia e País Vasco) con características sociolingüísticas semellantes aínda que non idénticas. A evolución do termo e das realidades que referiu en cada un dos contextos nos que se importou foi, non obstante, netamente distinta. Se en Cataluña e no País Vasco a comezos dos 80 a situación era dun 60 % e dun 30 % de falantes da lingua autóctona, respectivamente, a de Galicia era porcentualmente moito máis positiva, dun 75 %, coa diferenza de que aquí a poboación era local e nas outras dúas comunidades tiña un moi alto continxente de inmigrantes. En calquera caso, deixando a un lado as diferentes realidades sociohistóricas e económicas, o interesante é anotar que o propio concepto de *normalización* asumía, e isto é importante, as connotacións absolutamente modernas das sociedades industriais e de consumo occidentais. Só o adxectivo “normal” era de uso corrente na fala cotiá. O verbo “normalizar”, del derivado, constituía, polo contra, unha rechamante novidade e por iso aínda hoxe se segue usando como termo especializado en situacións sociais de carácter irregular. Outro tanto sucedeu co substantivo base, “norma”, que acabou rezumando a mesma novidade do neoloxismo estranxeirizante ó se habilitar para referencias comerciais, industriais e mesmo legais relativas á estandarización dos produtos modernos. Por último, o adxectivo “normal”, sobre o que descansa a actividade de “normalizar”, “facer algo normal”, acabou aínda sumando a connotación máis efectista, a psico-biolóxica, a de opoñerse a “anormal” (< abnormal “non normal”) e “subnormal” (“por baixo do normal”).

Con este historial semántico, a palabra “normalización” arraigou sen maiores contratempos nas culturas das tres comunidades históricas onde é hoxe unha palabra de uso case “normal”, ó acadar xunto cun termo case complementario —o de “normativización”— o rango legal. A estrañeza da palabra e do concepto xorde cando se tenta traducir (isto é, transferir) a outros idiomas diferentes do español. Tanto en francés como en inglés “normalization” é un neoloxismo que debe ser glosado pois resulta opaco na lingua corrente e cando se usa formalmente tende a ser entendido no sentido do inglés “standardization” (é dicir, o que aquí máis ou menos entendemos por “normativización”). Isto, sen embargo, non é problema, pois na tradición sociolingüística en que fomos educados a verdadeira dicotomía técnica establécese entre “normalización” e “normativización” e un nunca se esquece de aclaralo. O primeiro recolle os aspectos sociais do uso da lingua. O segundo os aspectos propiamente lingüísticos. Ambos, sen embargo, aparecen nos libros de texto e nos manuais de sociolingüística vis à vis (pode constatare, por exemplo, nos comentarios de Portas (1991: 200-205) sobre a LNL (1983) e o DNL 173/1982). Pero agora vexamos cá é o lugar da traducción no proceso de “facer normal o uso do galego”. Podemos acudir á presentación que aparece no primeiro número da revista *Viceversa*, onde se escribe (nº 1, p. 7):

No proceso de normalización lingüística de Galicia hai un novo paso que dar: traducir masivamente ó galego as mellores obras literarias e técnicas das máis importantes linguas de cultura. Esta normalización require a formación dun corpo de tradutores profesionais que poidan afrontar este inxente labor tan necesario para a comunidade lingüística galega.

Aquí temos varios tópicos dos que vimos falando que cómpre discutir, ou na xerga empregada antes, deconstruír, co obxecto de ver a maneira en que se foi construíndo o discurso sobre a traducción en Galicia e a posibilidade de novos desenvolvementos. Son estes: (i) a vinculación da traducción coa *normalización*; (ii) a produción/traducción *masiva* da cultura moderna; (iii) a mímese cultural mediante a traducción das *linguas de cultura* (por exemplo trasladando ó galego as mellores obras literarias e científicas); e (iv) o requisito necesario de *profesionalizar*, ou nos termos de Foucault, “disciplinar” esta función social e normalizadora. Os dous últimos ítems son redundantes: (v) a necesidade e inmensidade do labor; (vi) a identificación de Galicia como comunidade lingüística.

¿Cómo se vencellan os dous elementos chave –traducir e normalizar– no discurso que corre a través das páxinas de *Viceversa*? Como non podía ser doutra forma, de maneira selectiva e ordenada. O proceso de normalizar a traducción forma parte do proceso social envolvente da normalización do uso do galego, pero o máis destacable de todo é a especificación cultural que se detecta –isto é, a selección do tipo de traduccions que se deberían realizar. Segundo Xulián Maure, que é o autor da presentación, a traducción debe ser á vez masiva e elitista. ¿Como se pode entender esta aparente contradicción? Vexamos. Traducir masivamente, no sentido industrial e despersonalizado, é de momento tarefa imposible aínda que se avanzara considerablemente nos programas de traducción automática. Publicar masivamente, con edicións de gran tiraxe, é unha empresa economicamente pouco viable para unha comunidade lectora relativamente pequena coma a nosa. ¿Refírese entón a un “corpo de tradutores” que traduzan “moito” e “moi boas cousas” para as novas redes dos grandes medios de comunicación, segundo parece aclararse un pouco máis adiante? Se é así, o sintagma “*corpo de tradutores*” (a cursiva é miña) ten para min resonancias burocráticas e, a pesar de que admito que a traducción administrativa e legal é perfectamente lexítima, non me parece esa a forma máis plástica de representar un traductor. Se, pola contra, ó que se refire Maure é a traducción masiva para os medios, o proxecto para min peca de falta de realismo con relación ó oficio dos futuros licenciados en traducción². Daquela, a imaxe retórica que se requiriría debería ser a dun “exército”

² Fágome cargo, en todo caso, da retórica inherente ás connotacións socialmente positivas do “corpo de funcionarios”, sobre o que parece estar modelado o sintagma “corpo de tradutores”.

de tradutores que está disposto a dar unha difícil batalla na que ou conseguen conquistar os lectores e a sociedade ou non haberá tales traducións masivas. En algo si é preciso concordar: se o que hai que traducir debe ser regrado e regulado entón nada mellor que un atractivo reclamo de bos mestres da traducción. Claro que neste extracto do texto a quen se menciona non é ós novos profesores —os primeiros claros beneficiarios e interesados— senón ós futuros profesionais da traducción que eles formarán e adestrarán nos intrincados pasos da traducción.

A pincelada elitista tamén merece comentario crítico, non tanto pola aparente incompatibilidade como pola ideoloxía subxacente que se reitera na presentación das *Actas do I Simposio Galego de Traducción* (Noia, 1995: 9-11). O *target*, o branco das traducións que se fagan ó galego, e aquí englobase tanto a traducción literaria coma a técnica, debe ser, en palabras de Maure, «as máis importantes linguas de cultura». A oposición neste caso sería entre dous clubes: o clube das linguas de cultura e o clube das linguas sen (alta) cultura. Maure quédase coas primeiras, quere introducir ó galego no primeiro dos clubes, e mesmo chega a definir a traducción como «actividade que resulta imprescindible en calquera lingua de cultura». Eis a razón para a traducción. Se eu tivese que escoller hoxe, eu recomendaría que se traducise literatura de linguas estrañas, distantes e exóticas, canto máis mellor. ¿Por que? Porque o *Outro* que Xulián Maure quería traducido está cada vez máis dentro de nós. Claro que traducir de linguas coma o galés ou o bretón, o albanés ou o macedonio, o maia ou o quechua, o berber ou o hausa, o xaponés ou o tibetano, o xavanés ou o tahitiano, hai pouca xente que o poida facer porque hai pouca xente que está disposta a aprendelas —curiosamente o mesmo problema que nós temos. Isto si que tería valor para o galego, e para os galegos e para os non galegos, que se cadra acababan traducindo esa lingua a través da nosa. Pero isto lévanos ó que non estamos dispostos a aceptar. Que non queremos o *Outro* —o estraño, o diferente— tanto como se predica nos estudos de traducción, e que a fin de contas o prexuízo contra o galego (mesmo dentro da nosa comunidade) non é moi diferente ó que manifestamos (por omisión) respecto doutras linguas. En resumo, unha mágoa que non haxa quen as ensine en Vigo. E un erro que non se previse en 1992. Aquí debería facer constar dúas cousas: que non estou dicindo que non se estudie inglés ou traducción do inglés, e que sinto que, despois de termos unha experta en ruso entre nós, non se poida hoxe aprender ruso desde o galego. Veleidades de novos ricos. Pero da tendencia a mimetizar que temos os humanos e o risco que corremos se todos mimetizamos do inglés ou do español falarei máis tarde.

Isto lévame ó estraño paradoxo acerca dos efectos da traducción no que levo pensando desde hai anos. Creo que hai dúas posibilidades extremas de ver os efectos que a traducción exerce sobre a sociedade e a cultura. A

primeira implicaría vela como un proceso de renovación, de anovamento enriquecedor da lingua e da cultura para a que se traduce, e indirectamente de prestixio para a lingua da que se traduce. Neste caso o proceso de asimilación do *Outro* estaría baixo control. Sería a alteridade a que nos axuda a recrear a nosa propia identidade. Hai, sen embargo, unha outra posibilidade de ver a traducción moi raramente tida en conta. Fálase tópicamente da traducción como “traizón” pero case sempre no sentido de manipulación e traizón ó orixinal: “traduttori, traditori”. O proverbio italiano presenta, sen embargo, dúas outras dimensións cando se aplica a comunidades que atravesan tempos difíciles: o da traizón de quen facilita a transferencia ou trasvase dunha tradición para outros novos propietarios (Steiner, 1975: 233)³, e á inversa, o de facilitar a entrada do estranxeiro poderoso para dentro da comunidade: a traducción como traizón á tradición. A traducción pode ser, en efecto, desencadeante da desintegración da tradición e de ruptura co pasado. Un exemplo de efecto catastrófico, segundo Mühlhäusler (1990: 189-205), foi a introducción da alfabetización nas linguas do Pacífico a partir da traducción case exclusiva da Biblia e de instrucción relixiosa. O declinio do maorí e a debacle do hawaiano estarían en relación directa con ese cambio fundamental nas vidas de sociedades tradicionais. Mühlhäusler conclúe que non coñece un só caso de alfabetización que axudase a preservar valores tradicionais e que as metas do SIL (Summer Institute of Linguistics) respecto ás linguas, alfabetización e traducción deberían ser reconsideradas se o que se pretende é favorecer a expresión dos puntos de vista indíxenas. Desde este punto de vista, a aceptación incondicional das imposicións do Outro aniquilaría toda posibilidade de pervivencia da propia personalidade. A traducción, neste caso, actuaría de medio ou filtro a través do que é posible transferir novas ideoloxías, as veces, en total contradición cos valores do pasado.

Non é necesario dicir que nos estudos de traducción universitarios, onde se supón que se forman tradutores profesionais e especializados, a única visión considerada é a enunciada en primeiro lugar. A traducción é entendida como unha práctica necesaria na actualización da cultura e positiva nos seus efectos. En todo caso, nun mundo cada vez máis fluído no plano económico pero, caracteristicamente, mediatizado a través dunhas poucas linguas e culturas dominantes, non deberían desprezarse os riscos que pode comportar a medio e longo prazo a adopción dunha actitude falsamente desprexuízada. Os efectos colaterais da traducción neste contexto global e homoxeneizador serían fundamentalmente asimiladores, erosionadores das diferencias, e maiormente unidireccionais (na dirección dominante – dominado) e restrictivos, pois o único que se estaría promovendo sería o modela-

³ Tal e como sinalou George Steiner (1975: 233) «hai en cada acto de traducción –e especialmente alí onde ten éxito– un algo de traición. Soños atesourados, patentes de vida, son levados para o outro lado da fronteira».

mento ou versionamento da cultura a través do filtro das “grandes” linguas e culturas.

As dúas alternativas descritas poderían poñerse en relación con dúas concepcións distintas da relación entre as linguas e a(s) realidade(s) que representan: a cartográfica e a relativista. Segundo a teoría cartográfica das linguas o mundo estaría composto de elementos múltiples e as linguas aplicarían distintas etiquetas ós mesmos elementos, isto é, a unha realidade basicamente traducible para calquera outra lingua sen grandes perdas de significado. As modernas ideoloxías da estandarización lingüística están baseadas nesta concepción. Segundo a outra teoría, a relativista, as linguas ofrecerían-nos a base esencial da nosa visión do mundo e dos elementos que a compoñen. Cada lingua filtraría e analizaría a realidade dunha maneira diferente, de xeito que non existirían dúas linguas ou dialectos que representasen unha mesma realidade. A traducción, nesta concepción, sería posible pero estaría condenada a ser sempre aproximativa posto que mesmo entre dialectos parecidos as relacións internas que se establecen dentro de cada un dos sistema entre elementos semellantes son xeralmente distintas. O exercicio formal da traducción ensinado xeralmente na Universidade estéase na isotopía das iguais da primeira teoría e na existencia de equivalencias aceptables entre dúas linguas, calquera que sexa a distancia entre elas. O paradoxo, sen embargo, é que a importancia da traducción como xeradora de novos significados fundaméntase no relativismo da segunda, na que se supón que cada sistema formal (cada lingua) é repositorio dunha cultura orixinal, dunha maneira determinada de ordenar a realidade, e por tanto de interese para as culturas con experiencias diferentes. Hai lingüistas que sosteñen que o gran problema cultural do século XXI será a redución ecolóxica da diversidade lingüística paralela á redución da diversidade biolóxica que axexa o planeta. As comunidades lingüísticas menos poderosas ou ben abandonan as súas linguas polas de veciños máis fortes ou ben, como mal menor, axústanas en relación coas linguas superordinadas nas que se modelan. Dito doutro modo, as linguas de hoxe relaciónanse moi pouco entre elas (tradúcense moi pouco, e moitas veces por intermedio dunhas poucas linguas) e tenden a normalizar os seus léxicos e estandarizar as súas gramáticas seguindo os modelos das linguas de occidente.

Non se me escapa que o tema da imitación mimética que acabo de esbozar está emparentado co da novidade (e o da orixinalidade) tan querido dos románticos. Non hai nación nin individuo que poida ser puramente orixinal. Iso sabémolo todos e os mesmos defensores da orixinalidade se fixeron eco da necesidade imperativa do cambio. Humboldt, por exemplo, comentaba que «dado que todos recibimos material transmitido de xeracións anteriores, a actividade creativa nunca será puramente innovativa senón que precisará de modificar o herdado» (1836: 28). O mesmo Goethe falando da

tradición preguntábase: «xa que si, temos todo este barullo acerca da orixinalidade, pero ¿ata onde chega a orixinalidade? Desde o intre en que nace-mos o mundo comeza a influenciarnos e isto continúa así ata que morremos» (1825: 138-139). A cuestión, como queira que sexa, é puramente especulativa e continuará aberta no futuro pois somos cada un de nós quen a debemos responder deixándonos influir por quen queiramos ou rexeitando as influencias que non nos parezan apropiadas. Tamén nas traducións literarias e científicas.

O epígrafe que escollín para o capítulo da conclusión da miña tese foi unha cita tirada dos *Versos Satánicos* de Salman Rushdie. Non é un enunciado afirmativo senón unha pregunta acerca da novidade. A cuestión é «¿De onde vén a novidade ó mundo? ¿Como nace? ¿Que fusións, traducións ou conxuncións a orixinan? ¿Como sobrevive, tan extrema e perigosa como resulta todo o que é novo?» A cita de Rushdie faláanos da tradución como dunha das fontes de novidade pero tamén alude á extremidade e perigosidade que comporta. A novidade, sempre foi arriscada e sempre estivo en perigo ata que deixou de ser precisamente novidade. É lei de vida: o novo sempre terá que abrirse camiño entre o vello. E aquí é onde debemos introducir a ciencia, a linguaxe científica con que supostamente se expresa, e a tradución científica que suplanta a orixinalidade para transportala a outro contexto ¿De onde proceden as innovacións científicas e tecnolóxicas? ¿Como se producen? Se apelamos a Kuhn (1962) e ós seus paradigmas deberíamos responder que a ciencia progresa cando cambian as proposicións aceptadas por unha determinada comunidade científica. Trátase, en definitiva, de aceptarmos a analoxía, dun cambio de cultura e da lingua que a vehicula dentro dunha comunidade delimitada. O mesmo Kuhn fixo notar que os propoñentes de paradigmas rivais acababan por vivir en épocas de crise “en mundos diferentes”. Contra o que parece inferirse da expresión “linguaxe científica”, a miña opinión é que non existe realmente un verdadeiro divorcio entre a lingua “común” e a variedade estilística apelada “científica” como non a existe entre a “linguaxe dos mariñeiros” ou a “linguaxe publicitaria” e a “lingua común”. O rexistro científico nunha determinada lingua nace precisamente a partir das necesidades concretas duns determinados usuarios da lingua común pero non é independente dela. Evidentemente o manexo desa variedade só se pode conseguir co necesario adestramento académico e técnico e coa práctica desa actividade. A base gramatical, non obstante, é a mesma.

Dito isto cumpriría preguntarnos qué é o que se sabe do rexistro científico do galego. ¿Que se pode dicir acerca del? ¿Fíxose algún estudo sobre os textos científico-técnicos redactados orixinariamente en galego? ¿Publicouse algún título de importancia sobre algún aspecto concreto da tradución de textos científicos? A produción científica e académica en galego, aínda que cativa como pode verse con só consultar os catálogos das varias editoriais

galegas e dos servizos de publicacións das tres universidades, non chegou a suscitar ata agora o interese e atención dos lingüistas. Isto obviamente obra en contra dos proxectos expostos ó comezo. Os lingüistas e filólogos galegos (incluídos os especialistas en tradución), por moito que digamos, temos máis ben pouco que dicir ó respecto. É un erro que deberíamos emendar pois a ciencia e a técnica formécense fundamentalmente de lingua. As investigacións sobre a linguaxe científico-técnica a partir da documentación e análise de textos reais serían sen dúbida de interese para futuros aprendices, pero tamén para os científicos que a empregaron, pois é a través da tecnoloxía da lingua —a escrita fundamentalmente— que é posible controlar, diagnosticar, avaliar, modificar e comunicar a ciencia e a tecnoloxía a outros colegas ou á sociedade. Sabemos que son aínda poucos os profesores das áreas tecnolóxicas que se atreven a enfrontarse co galego pero é facilmente imaxinable unha situación mellorada. Tanto as enquisas feitas sobre o galego nas universidades de Vigo e Santiago como a miña propia experiencia persoal no Servizo de Publicacións corroboran a ausencia de rexeitamento e actitudes negativas belixerantes contra o uso do galego como lingua académica. A colección de manuais académicos en galego lanzada hai dous anos polo Servizo de Publicacións desta Universidade tivo unha acollida excelente. Tanto na primeira como na segunda convocatoria tivemos máis solicitudes de publicación das previstas e, o que é quizais máis importante, a pesar de que se especificaba que a única lingua de publicación sería o galego, a estratexia de promover o galego como lingua académica non provocou reticencias contrarias ó galego entre o profesorado.

¿Cómo vexo eu a situación actual da tradución científica ó galego? Se o xulgamos a partir da experiencia das traducións feitas do español para o galego para esa colección de Manuais Universitarios, o que podemos afirmar é que de momento o Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo non recibiu queixas con relación á corrección e adecuación lingüística dos textos publicados. O problema, a pesar da polémica suscitada na rede a partir da publicación dun manual de galego científico, non creo que sexa ese e o que eu teño que dicir vai por outros roteiros⁴. Todos os que dalgunha maneira nos interesamos pola normalización temos as nosas ideas propias acerca do presente e do que podemos esperar como “normalidade” do futuro. As miñas ideas son sen dúbida peculiares pero dado que teño a oportunidade de expoñelas fareino sen cortapisas. Polo que dixen antes creo que previamente a calquera plan de normalización habería que concordar nunha cousa. Coa normalización o que pretendemos é o ben-estar social e lingüístico dos galegos, isto é, a recuperación da autoestima como comunidade —o sentimento

⁴ A influencia dese ou doutros manuais da tendencia que sexa será pouco estimable en tanto que os científicos galegos non mostren máis interese por facer ciencia en galego. Non nego, claro, a posibilidade de que se faga ficción lingüística se iso é o que se pretende.

persoal que tradicionalmente denominabamos amor propio: amar as nosas cousas, entre elas a nosa forma de falar. Para lograr isto imponse un requisito previo: desdramatizar a historia de perdedores, asoballamento, atraso e dominación que se vén contando desde hai tempo. Este discurso acerca de Galicia, tanto por parte dos sectores proclives ó centralismo (e á osmose co resto do estado porque esa é a mellor maneira de acabar co atraso) como dos nacionalistas que só reparan nas cifras discriminatorias en relación con outras partes do estado, é nefasto para o cultivo e adopción do galego. Ninguén quere asumir como propio algo que só se identifica con xente asoballada, triste e pobre de corazón. Se na recuperación do galego hai un inimigo, ese inimigo está sobre todo dentro de nós.

A partir de aquí, podemos comezar a traballar, con cifras grandes e pequenas, pero iso pouco importa cando un se acepta tal e como é, e ten confianza en si mesmo e nas súas limitacións. A cuestión dos límites e do espacio é fundamental no mundo moderno e en calquera aproximación que se pretenda ecolóxica. O problema co galego hoxe en día non é que teña poucas traducións nin pouca literatura orixinal ou traducida. O problema co galego é que está perdendo o ámbito familiar e coloquial e sen eses dous espazos o galego está condenado a desaparecer e a ter cada vez menos traducións e menos creación literaria e científica. Diredes “iso é moi fácil de dicir” pero entón ¿que facemos? Facer xa se están facendo cousas pero todas insuficientes porque non se vai á raíz do problema nin se propoñen metas atinguibles, e, como era de esperar, aparece o desánimo e o sentimento de derrota. Todo isto ocorre porque nos movemos e funcionamos con teorías e modos de endender a realidade social pouco apropiados.

Volvamos á presentación do primeiro número de *Viceversa*. Alí infórmasenos dos tres obxectivos principais da revista: (i) servir de soporte para traballos sobre tradución e interpretación; (ii) permitir o acceso a traballos doutras linguas; (iii) informar sobre a práctica e actualidade relacionada co mundo da tradución. Todos eses obxectivos se cumpren sobradamente e a un nivel realmente notable nos cinco números que se levan publicados a un por ano. É realmente un logro digno de mérito e os que a fan posible deberían sentirse orgullosos. As expectativas, se asumimos a retórica da presentación, non eran sen embargo só esas. A última parte explícitanos, tralo anuncio das distintas seccións, a axenda política na que se insire o novo proxecto editorial. *Viceversa* actuará de coadxuvante nun proceso que debe conducir á sociedade galega a «unha normalidade lingüística» da que carece no presente. A pregunta que un se debe facer para entender a frase é: ¿pero que é a normalidade? ¿houbo algunha vez normalidade? ¿é posible conseguir a normalidade no futuro? Vexamos cómo se interpreta esta urxente necesidade de «normalidade» no texto (digo urxente porque no mesmo parágrafo aparecen «urxente», «urxentemente» e «en breve»). A normalidade conseguiríase se

toda “comunicación mundialmente importante” chegase a Galicia «na lingua dos galegos» (sic). Para iso o plan sería o seguinte: (1) creación de infraestruturas que permitisen o ingreso do galego nos grandes medios de comunicación; (2) formación dun gran número de tradutores que farían de intermediarios; (3) traducción masiva da produción dos medios de comunicación. O punto de partida lingüístico é a todas luces falso. Gústenos ou non hoxe é preciso falar das linguas dos galegos ou non entenderemos nada. Nin sequera a normalización. Isto é básico porque dunha diagnose errónea non se poden esperar bos remedios. O modelo que se nos propón é un modelo nacionalista e consumista substancialmente idéntico ó que promove o estado español a través do seu aparello de poder (e aquí o poder sería económico, político e académico). ¿Pero necesitamos realmente unha réplica do modelo español estatista ou temos que pensar e promover outro tipo de vías?

Tal e como eu o vexo, Xulián Maure quérenos meter de cabeza a través da traducción no mundo competitivo da modernidade, da mundialización imposta polos grandes poderes económicos, e da fabricación e consumo de produtos normalizados e de masas. Eu, sen embargo, polo ben de todos, espero que no futuro poida haber modernidades diferentes e alternativas a esa, porque a min esa modernidade non me acaba de convencer. Non me gusta facer as cousas con présas, necesito tempo para adaptarme ós cambios, gústanme os produtos exclusivos (aínda que tamén consuma os de masas), e non estou a favor da globalización indiscriminada que lle permite ó banqueiro de turno andar de Nova York para Londres e de aquí para Tokyo e ó proletario de Guinea morrer de noxo ás portas de Ceuta. Ten que haber unha saída á traducción que vaia por outros vieiros e ten que haber alternativas viables (incluída á traducción da ciencia ó galego) que non nos fagan sentirnos ós falantes galegos anormais (non normais para certos estándares) por non producir ou dispoñer de suficientes traducións ó galego, ou fracasados por non saber sobrepoñernos á incorrrible diglosia que Guillermo Rojo, seguindo a Ferguson, adaptou con tanto éxito ó galego. Pero sobre a diglosia diremos algo máis aínda máis tarde.

Agora podemos revisar os comentarios da directora de *Viceversa*, Camiño Noia, no segundo número da revista. Se a só un ano da publicación do primeiro se fai patente un estado de dificultades tan inmensas coma a propia inmensidade das tarefas que alí voluntariamente se asumiran, entón quizais sería bo reconsiderar as previsións a que as nosas ideoloxías nos conducen, e revisar os plans e o paradigma teórico, por utilizar a terminoloxía de Kuhn, en que se inscriben. Esta é a queixa que Noia deixa oír na presentación do número 2:

Cando hai anos concibímo-lo proxecto da revista tiñámo-la esperanza de que os estudos de traducción ó galego gozaran dun

grande florecemento (...). Hoxe constatamos que son moitas as dificultades que atrancan a normalización da traducción en Galicia, e non é a menor a case xeral falla de conciencia e sensibilidade lingüística de que adoecen tanto o equipo de goberno da Universidade viguesa como as actuais responsables (sic) dos estudos de traducción, (...), responsables consciente ou inconscientemente, de que perdure entre nós unha situación diglósica.

Polo que se infire da última frase, hai algo que parece que non funciona segundo os plans concibidos pois a diglosia, como indicio perdurable de división lingüística, segue habitando entre nós. ¿Pero é a diglosia o único síntoma de que o galego e a traducción non van ben? Segundo se nos informa, non. O goberno suprimiu o Premio Ramón Cabanillas de traducción e o número de traducións publicadas non acaba de medrar. As traducións producidas son obxecto de documentación e reflexión nos cinco números publicados (Viceversa, 1994; 1996; Constenla, 1997; 1998; 1999) e isto permítenos reconstruír a evolución do proceso. É o que se mostra na táboa seguinte. Os datos de 1993 da segunda fila corresponden a un traballo de Vilaboi (1997). Os de 1985, para confrontar, son de Maure (1986). As porcentaxes de cada un dos grupos de textos refiren a proporción respecto da produción total de traducións. As porcentaxes da última fila representan a proporción das traducións con relación ó número total de libros publicados que aparecen entre corchetes cadrados.

Ano PUBL.	NARRATIVA	POESÍA	TEATRO	INFANTIL XUVENIL	/ ENSAIO/NON- LITERARIAS	TRADUCCIONS TOTAL PUBL.
1985 (1996)						59 20.00% [295]
1993 (1997)	15 9.25%	3 1.85%	5 3.08%	68 41.97%	8/63 43.82%	162
1993 (1994)	21 16.66%	2 1.58%	3 2.38%	43 34.12%	57 45.23%	126
1994 (1994)						*Incompleto* 55 [933]
1995 (1996)	14 14.58%	6 6.25%	8 8.33%	49 51.04%	17 17.70%	96 8.36% [1.148]
1996 (1997)	14 16.27%	6 6.97%	4 4.65%	48 55.81%	4 / 10 16.27%	86 7.61% [1.130]
1997 (1998)	23 18.85%	5 4.09%	8 6.55%	61 50.00%	4 / 21 20.49%	122 9.89% [1.233]
1998 (1999)	10 9.70	8 7.76%	9 8.73%	54 52.42%	7 / 15 21.35%	103

Non nego que posiblemente a todos nos gustaría que fosen moitos máis pero é de recoñecer que uns cen títulos ó ano ó longo de toda a década son unha cantidade importante para unha comunidade de aínda non tres millóns de persoas. O problema de fondo quizais non sexa só a falta de libros en

galego senón o pouco aprezo que os galegos demostramos pola lectura (incluída a lectura en castelán). Claro que unha e outra causa adoitan ir unidas. Na presentación da revista, Camino Noia, ansiosa polo futuro que espera ás futuras promocións de licenciados, tamén incita a traducir máis libros ó galego:

As traducións publicadas en España durante o ano pasado supoñen un 24% dun total de case 52.000 libros; mentres que dos 1.148 títulos publicados en galego o número de traducións non chegou ó 8%.”

Hai o dito de que tódalas comparacións son odiosas. Eu non o comparto (é obvio que as hai moi reveladoras) pero neste caso a comparanza non me parece das máis afortunadas que se poden facer pois responde a un dos tópicos que deberíamos desbotar na construción do discurso alternativo que antes mencionei. A culpa do contraste entre o 8% vs. 20% tena o compararse con España. ¿É xusto facelo?, ¿por que nos obsesionamos con seguir o modelo español?, ¿por que queremos ser españois na lingua, na cultura e agora tamén na ideoloxía da tradución?, ¿non hai outros modelos que imitar ou con quen compararse? Eu vou propoñer unha solución, problemática quizais, pero alternativa ó único modelo que parece defenderse entre os membros da Asociación de Tradutores Galegos –o mimético do español. Que os índices de tradución ó español sexan moi altos só quere dicir que a cultura española se resiste a adoptar sen máis a cultura anglosaxona dominante pero é dubidoso que a cultura resultante do proceso, unha cultura maiormente traducida –aínda que sexa ciencia traducida cientificamente– poida facer fronte á continua innovación e orixinalidade que se cotiza nos mercados internacionais en que os españois terán de competir. Mentres os españois traducen ó español, outros crean nos seus idiomas. O que habería que preguntarse sería: ¿Que se traduce do español?

O problema dos galegos, de momento, aínda non é ese⁵. Nós estamos enredados con outros problemas de lingua. Por exemplo estamos tan afeitos a demoñizar a diglosia que acaba dando a impresión de que se un non fai algo por loitar contra ela está sucumbindo ó maior mal do galego. Lembremos, por un momento, os termos nos que se estableceu e aplicou o concepto á realidade galega: Lingua A = Castelán; Lingua B = Galego. A principal estratexia do movemento galeguizador (incluída a Xunta) foi a de subverter a situación do galego. Fagamos do galego unha lingua A e deixemos ó castelán

⁵Nos cinco números que se publicaron da revista só aparecen seis contribucións que tratan de traducións do galego a outras linguas. Os textos de que se fala son todos literarios: a tradución de Ferrín ó español e ó inglés, a tradución de Manuel Rivas e Otero Pedraio ó inglés, a tradución de Cunqueiro ó español e a tradución de poesía medieval ó ruso.

ó seu aire. O resultado, querido ou non, é que o galego ocupa hoxe espazos propios de linguas A mentres que o espazo que ocupaba de lingua B, deixado á súa sorte pois era pouco prestixioso, estivo sendo ocupado subrepticiamente polo castelán. ¿Era isto o procurado? Se o único obxectivo da “normalización” era este, o futuro do galego será catastrófico. Urxen políticas lingüísticas alternativas. Unha delas pode ser a de reestructurar a diglosia. ¿Para que queremos o galego? Eu quéroo para falalo coa familia, cos amigos, no traballo ou cando me divirto. Non nego a importancia do resto das funcións desde o punto de vista do prestixio social pero ningunha delas salvagardou historicamente as linguas por moito que se diga o contrario. A énfase hai que poñela na reconquista dos espazos próximos perdidos. ¿Que ten que ver isto coa traducción científica? Moito. Poderíamos pensar, por exemplo, en reestructurar os dominios lingüísticos dos galegos. Desde un punto de vista pragmático, o inglés e algunha outra lingua internacional (incluído o español) son ferramentas moi ben adaptadas, e polo tanto moi aptas, para o desenvolvemento de actividades científicas altamente especializadas. Agora ben, se pretendemos que o inglés ocupe unha parcela importante do ámbito científico, habería que conseguir dúas cousas: a primeira, que todo investigador científico fose un traductor do inglés en potencia (igual que o somos case todos hoxe do castelán); a segunda, un certo consenso en torno á discriminación entre varios niveis de ciencia: o da divulgación e do ensino, por exemplo, fronte o da alta ciencia ou ciencia de elite. As dúas primeiras parcelas habería que loitar por adxudicarlhas ó galego sabendo que sempre habería a concorrencia do español pero ¿precisamos realmente alta investigación en galego cando a comunidade científica internacional se expresa en inglés? Eu creo que non e que os esforzos “normalizadores” no sentido de “galeguizadores” deben ir noutra dirección se queremos preservar a lingua.

A tradición non deba ser inimiga da innovación pero todos sabemos por experiencia que a tradición e o pasado, coa súa inercia, poden chegar a ser un pesado lastre para o progreso. Sen desmerecer para nada as virtudes da tradición, é lei de vida que as ideas vellas lles cedan o seu sitio ás novas para que estas, a súa vez, se volvan co tempo caducas e outras as poidan substituír. As novas ideas que aquí estamos a discutir son as da linguaxe científica en galego (na que aínda non somos máis que tatexos) e as da traducción da ciencia (como medio de aprendizaxe, de comunicación e de apropiación de novas ideas). O galego, que é en Galicia moito máis vello có castelán, necesita hoxe máis ca nunca renovarse e aprender doutras linguas e culturas, incluídas as científicas, se o obxectivo é converter unha lingua común en estado de estandarización avanzada en lingua verdadeiramente apta para a ciencia. Coma tódalas cousas que están empezando, require tempo (e a traducción sabemos que de verdade consome moito e necesita perseverancia), espazo (podería empezarse polos textos de carácter máis popular ou divulgativo), e

un pouquiño de coidado. Isto último é esencial, e os lingüistas, filólogos e tradutores galegos –os científicos e os técnicos da lingua– deberan facer oír as súas voces pois poderían ofrecerlle a este proceso de cambio e transformacións as doses de racionalidade e estabilidade necesarias para que o movemento vaia a máis e na dirección que nós queremos. O coidado implicaría non a produción masiva de produtos culturais senón a produción mimada e coidada de boa cultura, da xeral, e ¿por que non? da científica se aí o queren os galegos.

Certamente ningunha institución, corporación, asociación ou Universidade pode funcionar ben sen vínculos co contorno social e económico no que se asenta nin cun pasado máis ou menos identificable, pero máis certo é que, a menos que sexamos quen de modificar o legado herdado –incluído o herdo lingüístico do pasado máis recente, acabaremos sentindo o peso e a parálise da historia e o futuro, que non será máis que pasado, acabaranos engulindo. Debemos cambiar porque as cousas non van tan ben como nos din moitos políticos doutras culturas nacionalistas e consumistas. Non temos por qué producir masivamente pero temos que producir ben e mellor do que o facemos. Esa é a miña mensaxe. Así haberá máis sitio e máis traballo para todos. Así non nos desanimaremos pola enormidade do labor e incluso se cadra somos capaces de recuperar o tempo preciso para celebrar os pequenos triunfos. En todo caso, queirámolo ou non, todo esta cambiando xa como nunca antes cambiou –e eu creo que no futuro máis próximo os cambios tomarán formas moito máis drásticas cás do presente, e en tódalas ordes. Para estarmos preparados, eu creo que debemos ser nós os que primeiro debemos examinar e cambiar as nosas maneiras de pensar e de facer. De pensar acerca das linguas, de facer tradución ó galego e de facer ciencia. A forza para facer fronte a ese reto –esa é a miña opinión– deberíanos vir da lingua que aínda está viva entre nós pois só ela nos pode brindar a continuidade necesaria co pasado e co lugar no que vivimos. Ninguén pode deixar de innovar sobre o pasado. O tempo que erosiona as orografíaas volve igualmente obsoletos tódolos significados e somos nós os que en cada xeración estamos chamados a buscar novas formas e novos sentidos: copiando, imitando, traducindo, mesturando, recreando...

Todo logro nas ciencias e nas artes dicíao Valéry desta maneira: repite ou refuta o que alguén xa fixo; refina, amplifica ou simplifica o que se dixo, ou ben dálle resposta, contradíio, destrúeo ou rexéitao, pero por tanto asúmeo e úsao aínda que sexa de maneira non visible.

Eu servínme do discurso de *Viceversa* para construír o meu propio discurso. Falei das ideoloxías que subxacen á ciencia da tradución. Critiquei

algunhas das súas asuncións e intentei contradicilas no que teñen de mimetismo prexudicial para o seu futuro crecemento; intentei transferir e traducir o que aprendín na miña outra lingua de varios anos, pero celebro sinceramente cos promotores da revista os seus logros —que son case milagrosos— e a liberdade que me concederon para reflexionar sobre algo no que, dunha maneira ou doutra, a todos nos incumbe: o progreso da ciencia e do saber.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ANÓNIMO 1995. “Traduccions 1993-94”. En *Viceversa*, nº. 1, pp. 209-220.
— 1996. “Traduccions 1995”. En *Viceversa*, nº. 2, pp. 259-264.
- CONSTENLA BERGUEIRO, Gonzalo 1997. “Traduccions, 1996”. En *Viceversa*, nº. 3, pp. 167-172.
— 1998. “Traduccions ó galego 1997: un medre de cifras esguivias”. En *Viceversa*, nº. 4, pp. 219-227.
— 1999. “Traduccions para o galego 1998”. En *Viceversa*, nº. 5, pp. 181-188.
- DERRIDA, Jacques 1989. *Memoires for Paul de Man*. New York: Columbia University Press. [Trad. por C. Lindsay, J. Culler, E. Cadava e P. Kamuff].
- FERNÁNDEZ SALGADO, Benigno 2000. *Os rudimentos da Lingüística Galega. 1913-1936*. Santiago: Universidade - Anexo 47 de *Verba*. [Traducción de Ana Iglesia].
- GOETHE, Johann Wolfgang von 1966. *Goethe: Conversational Encounters*. London: Oswald Wolf. [Ed. por David Lake e Robert Pick].
- LOWENTHAL, David 1993. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUMBOLDT, Wilhelm von 1971. *Linguistic Variability and Intellectual Development*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. [Trad. por George C. Buck e Frithjof A. Raven].
- KUHN, Thomas S. 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- MAURE, Xulián 1986. *Galicia sen libros*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
— 1995. “Presentación”. En *Viceversa*, vol. 1, pp. 7-9.
- MÜHLHÄUSLER, Peter 1996. *Linguistic Ecology. Language Change and Linguistic Imperialism in the Pacific Region*. New York: Routledge.
- NOIA, Camino 1996. “Presentación”. En *Viceversa*, vol 2: pp. 7-8.
— 1995. “Presentación”. En *Viceversa, Actas do I Simposio Galego de Traducción*, pp. 9-11.
- PORTAS, Manuel 1991. *Língua e Sociedade na Galiza*. A Coruña: Bahía Edicións.

- STEINER, George 1975. *After Babel*. London: Oxford University Press.
- VALÉRY, Paul 1971-5. *The Collected Works*. London: Routledge and Kegan Paul.
- VILABOI FREIRE, Pilar 1997. "As diversas tendencias nas traducións en Galicia no ano 1993" in Fernández Salgado (ed.) *Actas do IV Congreso Internacional de Estudos Galegos*. Oxford: Centre for Galician Studies. Vol. II, pp. 397-410.

Instrumenta

Aplicación do etiquetario morfosintáctico do SLI ó corpus de traduccións TECTRA.

José Luis Aguirre Moreno, Alberto Álvarez Lugrís e Xavier Gómez Guinovart

Reflexións comparativas sobre os proverbios bretóns e galegos do ámbito mariñeiro.

Nicolas le Cam

APLICACIÓN DO ETIQUETARIO MORFOSINTÁCTICO DO SLI Ó CORPUS DE TRADUCCIÓNS TECTRA

José Luis Aguirre Moreno

Alberto Álvarez Lugrís

Xavier Gómez Guinovart

Seminario de Lingüística Informática

Universidade de Vigo

Resumo

Neste artigo preséntase un etiquetario morfosintáctico completo e normalizado para etiquetar corpus lingüísticos de lingua galega. A elaboración deste etiquetario, deseñado polo Seminario de Lingüística Informática (*sli*) da Universidade de Vigo seguindo estritamente as recomendacións de *eagles* (Leech e Wilson 1996), adaptadas por vez primeira ó galego, inclúe a creación dun etiquetario intermedio que nos permite establecer unha correspondencia entre a información gramatical para o galego codificada no *cluvi* (Corpus Lingüístico da Universidade de Vigo) e a que se atopa codificada no formato estándar de *eagles* en corpus doutras linguas.

Abstract

In this article we present a complete and normalized morphosyntactic tagset for the annotation of linguistic corpora in Galician. The elaboration of this tagset, designed by the Computational Linguistics Group (*sli*) of the University of Vigo, following strictly the *eagles* recommendations (Leech and Wilson, 1996), includes the creation of an intermediate tagset that allows us to establish a correspondence between the grammatical information encoded for Galician in the *cluvi* (Linguistic Corpus of the University of Vigo) and the information encoded in the *eagles* standard format in corpora of other languages.

¹ Este traballo foi financiado pola Xunta de Galicia, dentro dos proxectos "Desenvolvemento e aplicación de técnicas de análise lingüístico-computacional de corpus orais e escritos para o procesamento do *cluvi* (Corpus Lingüístico da Universidade de Vigo)" (PGIDT01PXI30203PR) e "Estudio e adquisición de recursos básicos de lingüística computacional do galego para a elaboración e mellora de aplicacións informáticas de tecnoloxía lingüística" (ref. PGIDT01TICC06E); e mais polo Ministerio de Ciencia y Tecnología (*mcyt*) e o Fondo Europeo de Desenvolvemento Rexional (*feder*), dentro do proxecto "Procesamiento lingüístico-computacional del Corpus Lingüístico de la Universidad de Vigo (*cluvi*)" (ref. BFF2002-01385). Máis información en <http://webs.uvigo.es/sli>.

1. Introducción¹

O *cluvi* (“Corpus Lingüístico da Universidade de Vigo”) é un corpus textual de rexistros especializados de lingua galega contemporánea oral e escrita. No seu estado actual de desenvolvemento, os textos da sección escrita do *cluvi* pertencen a catro rexistros especializados (dos ámbitos xurídico-administrativo, periodístico, informático e literario) e a tres “combinacións” lingüísticas co galego (monolingüe galego, traducción galego-castelán e traducción inglés-galego), e posúen unha extensión total aproximada de 4 millóns de palabras. Os textos do *cluvi* repártense en catro subcorpus de ó redor de 1 millón de palabras cada un: o corpus paralelo TECTRA (*cluvi*-1) de textos literarios inglés-galego, o corpus paralelo LEGA (*cluvi*-2) de textos xurídico-administrativos galego-castelán, o corpus monolingüe XIGA (*cluvi*-3) de textos sobre informática en galego e o corpus monolingüe MEGA (*cluvi*-4) de linguaxe dos medios de comunicación. Os obxectivos de procesamento do *cluvi* inclúen a súa etiquetaxe morfosintáctica completa e o aliñamento das equivalencias oracionais dos dous corpus paralelos, a extracción de información léxica, terminolóxica e fraseolóxica dos corpus etiquetados e a transferencia de resultados para aplicacións de traducción automática, extracción de información e resumo de documentos, recuperación de información en Internet e correctores gramaticais para procesamento de textos. Está en fase de elaboración a ampliación do *cluvi* con textos paralelos portugués-galego.

Nesta exposición, presentáremo-lo etiquetario morfosintáctico empregado no *sli* (Seminario de Lingüística Informática da Universidade de Vigo) para a anotación lingüística do *cluvi*, amosando en concreto as solucións adoptadas para a explotación do corpus paralelo TECTRA. Na exposición inclúese unha descrición do etiquetario morfosintáctico para a lingua galega elaborado polo *sli* consonte as directrices estándares europeas elaboradas por EAGLES (*Expert Advisory Group on Language Engineering Standards*) (Leech e Wilson, 1996; Monachini e Calzolari, 1996, 1999), adaptadas por vez primeira ó galego. Preséntanse así mesmo as correspondencias entre o etiquetario *sli* do galego e o etiquetario intermedio proposto por EAGLES (Leech e Wilson, 1996) como representación lingüisticamente neutral do conxunto de pares atributo-valor que describen a información lingüística codificada nas etiquetas.

2. O corpus TECTRA

O corpus TECTRA (Álvarez Luga, 2001) contén catorce novelas en lingua inglesa coas súas correspondentes traducións ó galego, cun total de 1.127.044 palabras, das cales 551.878 corresponden ás catorce traducións galegas e 575.166 ós catorce orixinais ingleses. Nos apéndices deste traballo

pódese ve-la relación completa de orixinais e traducións recompiladas neste corpus. Nunha fase inicial, os textos de TECTRA adquiríronse mediante dixitalización das obras impresas, posteriormente revisáronse (para corrixi-los inevitables erros do recoñecemento óptico de caracteres) e finalmente etiquetáronse estruturalmente en *xml*, con información sobre a obra, autor ou autora, traductor ou traductora, capítulo, sección, páxina, parágrafo e oración.

O procesamento lingüístico computacional de TECTRA, dentro do proxecto *cluvi* do *sli*, presenta tres vertentes diferenciadas: etiquetaxe, aliñamento e explotación. Na etiquetaxe dos textos da sección galega do TECTRA empregámo-lo estándar *xml* e o etiquetario morfosintáctico elaborado polo *sli* consonte as directrices de EAGLES e descrito no seguinte apartado do traballo. O sistema probabilístico de etiquetaxe e desambiguación empregado no *cluvi*, desenvolvido conxuntamente polo *sli* e Imaxin Software, utiliza un léxico computacional do galego que contén as especificacións morfosintácticas definidas no etiquetario do *sli*. Os textos en inglés son etiquetados cun etiquetario morfosintáctico da lingua inglesa compatible co de EAGLES e ferramentas doutros grupos de investigación, como o programa informático de etiquetaxe e desambiguación Trigram's Tags (TnT), desenvolvido no Departamento de Lingüística Computacional da Universidade de Saarland (en Saarbrücken, Alemaña) para o que o *sli* dispón dunha licencia de investigación.

Co fin de permitir desenvolvementos e aplicacións baseadas nas correspondencias gramaticais entre os textos galegos e ingleses etiquetados, estableceuse a correspondencia entre o etiquetario *sli* para o galego e o etiquetario EAGLES para o inglés mediante o etiquetario intermedio estándar proposto tamén por EAGLES. Tanto o aliñamento como a explotación do TECTRA para a extracción de información léxica beneficianse da anotación morfosintáctica e da súa correspondencia bilingüe.

O aliñamento dos bitextos almacénase en formato *tmx*, por ser o estándar para a codificación en *xml* de memorias de tradución e de corpus paralelos con independencia da aplicación utilizada (Melby, 2000). A consulta pública dos corpus paralelos do CLUVI², a través da web do *sli*, permite consultar e explotar as equivalencias bilingües do TECTRA con finalidades académicas de investigación e docencia, e tamén como ferramenta para a tradución³. Cómpre salientar o feito de que o galego non conta aínda cun dicionario bilingüe inglés-galego-inglés apto para o labor de tradución profesional, o que fai do *cluvi* unha ferramenta de consulta imprescindible neste contexto. A continuación, centrarémo-la exposición deste traballo na descrición do etiquetario *sli* para o galego e do etiquetario intermedio.

² Os corpus paralelos do CLUVI están dispoñibles en <http://sli.uvigo.es/CLUVI/>.

³ Para os diversos problemas relativos á divulgación de corpus a través da web, véxase Santos (1999).

3. Etiquetario morfosintáctico do *sli*

3.1. Deseño do etiquetario

Para a creación do etiquetario do *sli*, no que respecta á identificación dos fenómenos gramaticais relevantes en lingua galega, baseámonos principalmente na descrición gramatical de Álvarez, Regueira e Monteagudo (1986) e Álvarez e Xove (2002). Ó mesmo tempo, adoptámo-las propostas de EAGLES tocante ás categorías gramaticais e ós trazos morfosintácticos que convén distinguir. Para isto, non nos limitamos a segui-las directrices xerais de EAGLES, senón que aplicamos estrictamente o esquema de atributos e valores recomendado por Leech e Wilson (1996), axeitándoo para o galego de modo análogo ó que se ten feito para outras linguas, como o italiano e o alemán (Teufel 1996).

Partindo da división en categorías principais, obrigatorias segundo Leech e Wilson (1996), determinámo-los trazos morfosintácticos aplicables ó galego, prescindindo dos que non o son e engadindo atributos ou valores cando foi preciso. Deste xeito, non incluímos no etiquetario o valor “neutro” do atributo “xénero” para os nomes comúns, xa que non é aplicable ó galego; mentres que debemos engadirlle o valor “antepretérito” ó atributo “tempo” dos verbos en modo indicativo para recolle-la forma verbal non composta do galego que expresa o que se adoita denominar pluscuamperfecto: “eu cantara”.

Outro aspecto fundamental do deseño do etiquetario do galego é o establecemento das correspondencias co etiquetario intermedio de EAGLES. O etiquetario intermedio é unha representación lingüisticamente neutral que describe os trazos lingüísticos (descritos en forma de pares atributo-valor) recollidos nun etiquetario, de xeito que se poidan facer corresponder doadamente coas marcas doutro conxunto de etiquetas (Leech e Wilson, 1996). O etiquetario intermedio permítenos traballar con etiquetas definidas segundo a terminoloxía gramatical propia da lingua galega e convertelas automaticamente ós trazos definidos no estándar de EAGLES. Aplicado ó corpus paralelo TECTRA, o etiquetario intermedio permítenos establecer de xeito automático a inequívoca correspondencia entre a información gramatical dos textos en galego e a dos textos en inglés, o que posibilita a explotación destas correspondencias en procesos lingüístico-computacionais posteriores á etiquetaxe, como o aliñamento dos bixectos ou a extracción automática de información léxica bilingüe contextual e fraseolóxica. De forma máis xeral, a correspondencia do etiquetario galego co etiquetario intermedio permítenos reutiliza-los textos etiquetados en aplicacións adaptadas ó estándar EAGLES.

3.2. Presentación do etiquetario

Para cada categoría amósanse tres táboas:

- 1. Táboa de relacións xerárquicas entre subcategorías, na que tamén se especifican as restriccións na aplicación de atributos e valores. Esta descrición está baseada nas recomendacións de EAGLES recollidas por Monachini e Calzolari (1999), aínda que tratamos de amosa-la xerarquía entre as subcategorías e as restriccións de aparición duns valores con outros de forma unificada, nunha soa táboa para toda a categoría, no canto de empregarmos unha táboa por cada atributo. En cada columna representamos un atributo. En cada ringleira representámo-las combinacións dos distintos valores admitidos. A xerarquía entre subcategorías amósase mediante a agrupación gráfica dos valores na táboa. Cando un valor non é aplicable, déixase a cela correspondente en branco. Os atributos ou valores específicos da lingua galega, engadidos ó etiquetario, aparecen destacados en negra.
- 2. Relación de atributos e valores seguindo a numeración de Leech e Wilson (1996), tal e como queda para a súa aplicación ó galego. Inclúense os trazos que son opcionais no estándar se os adoptamos para a nosa lingua. Amósanse entre parénteses os atributos e valores que non se consideran aplicables para o galego e en negra os específicos desta lingua, engadidos ó etiquetario.
- 3. Inventario completo de etiquetas para cada categoría. Inclúese unha palabra como exemplo, a etiqueta empregada na nosa codificación, a descrición gramatical correspondente á etiqueta e, por último, a codificación da etiqueta intermedia correspondente segundo a numeración de atributos e valores expresada na relación anterior. Unha vez máis, os díxitos dos valores engadidos para o galego amósanse en negra.

A continuación amosámo-la relación completa de etiquetas do etiquetario *sli* para corpus de lingua galega, agrupadas por categorías seguindo a orde e o formato da descrición estándar das recomendacións de EAGLES.

3.2.1. Categoría nome

Cat = nome				
	Atributos			
	Tipo	Xénero	Número	Forma
Valores	común	masc, fem, (neu)	sg, pl	plena, dimin.
	propio	masc, fem	sg	plena, dimin.
		masc, fem	pl	plena

Táboa 1: Xerarquía de subcategorías nominais

(i) Tipo: 1. Común. 2. Propio.
(ii) Xénero: 1. Masculino. 2. Feminino. (3. Neutro.)
(iii) Número: 1. Singular. 2. Plural.
(iv) (Caso: 1. Nominativo...)
(v) Forma: 1. Plena. 2. Diminutivo.

Figura 1: Atributos e valores nominais

Exemplo	Etiqueta	Descrición	Etiqueta intermedia
<i>can</i>	NCMS	nome común masculino singular	N11101
<i>folla</i>	NCFS	nome común feminino singular	N12101
<i>homes</i>	NCMP	nome común masculino plural	N11201
<i>mulleres</i>	NCFP	nome común feminino plural	N12201
<i>canción</i>	NCDMS	nome común diminutivo masculino singular	N11102
<i>folliña</i>	NCDFS	nome común diminutivo feminino singular	N12102
<i>homiños</i>	NCDMP	nome común diminutivo masculino plural	N11202
<i>mulleriñas</i>	NCDFP	nome común diminutivo feminino plural	N12202
<i>Aldán</i>	NPMS	nome propio masculino singular	N21101
<i>Antía</i>	NPFS	nome propio feminino singular	N22101
<i>Ancares</i>	NPMP	nome propio masculino plural	N21201
<i>Burgas</i>	NPFP	nome propio feminino plural	N22201
<i>Pedriño</i>	NPDMS	nome propio diminutivo masculino singular	N21102
<i>Carminha</i>	NPDFS	nome propio diminutivo feminino singular	N22102

Táboa 2: Inventario de etiquetas nominais

3.2.2. Categoría verbo

Cat = verbo						
Atributos						
	Fin	Modo/ forma	Tempo	Pers	Nm	Xn
Valores	finito	indicativo	pres, imperf, fut, pret, antepret	1,2, 2c,3	sg, pl	
		subx	pres, imperf, fut	1,2, 2c,3	sg, pl	
		imper		2, 2c	sg, pl	
		cond		1,2, 2c,3	sg, pl	
	non finito	infinitivo				
		inf conx		1,2, 2c,3	sg, pl	
		participio			sg, pl	m, f
		xerundio				
		xer conx		1,2	pl	
		(supino)				

Táboa 3: Xerarquía de subcategorías verbais

- (i) Persoa: 1. Primeira, 2. Segunda, 3. Terceira. **4. Cortesía.**
(ii) Xénero: 1. Masculino, 2. Feminino. (3. Neutro.)
(iii) Número: 1. Singular, 2. Plural.
(iv) Finitude: 1. Finito, 2. Non finito.
(v) Forma verbal / Modo: 1. Indicativo, 2. Subxuntivo, 3. Imperativo, 4. Condicional, 5. Infinitivo, 6. Participio, 7. Xerundio, (8. Supino). **9. Infinitivo conxugado. A. Xerundio conxugado⁴.**
(vi) Tempo: 1. Presente, 2. Imperfecto, 3. Futuro, 4. Pretérito. **5. Antepretérito.**
(vii) Voz: 1. Activa, 2. Pasiva.
(viii) (Status): 1. Principal, 2. Auxiliar.)

Figura 2: Atributos e valores verbais

Para facilita-la consulta da Táboa 4, dividímo-lo inventario de etiquetas verbais en grupos, segundo o tempo e modo verbais:

Indicativo presente			
<i>collo</i>	VIPRS1	indicativo presente primeira singular	V10111110
<i>colles</i>	VIPRS2	indicativo presente segunda singular	V20111110
<i>colle</i>	VIPRS2C	indicativo presente segunda singular de cortesía	V40111110
<i>colle</i>	VIPRS3	indicativo presente terceira singular	V30111110
<i>collemos</i>	VIPRP1	indicativo presente primeira plural	V10211110
<i>colledes</i>	VIPRP2	indicativo presente segunda plural	V20211110
<i>collen</i>	VIPRP2C	indicativo presente segunda plural de cortesía	V40211110
<i>collen</i>	VIPRP3	indicativo presente terceira plural	V30211110

Indicativo copretérito			
<i>collia</i>	VICPS1	indicativo copretérito primeira singular	V10111210
<i>collias</i>	VICPS2	indicativo copretérito segunda singular	V20111210
<i>collia</i>	VICPS2C	indicativo copretérito segunda singular de cortesía	V40111210
<i>collia</i>	VICPS3	indicativo copretérito terceira singular	V30111210
<i>colliamos</i>	VICPP1	indicativo copretérito primeira plural	V10211210
<i>colliaades</i>	VICPP2	indicativo copretérito segunda plural	V20211210
<i>collían</i>	VICPP2C	indicativo copretérito segunda plural de cortesía	V40211210
<i>collían</i>	VICPP3	indicativo copretérito terceira plural	V30211210

Indicativo pretérito			
<i>collín</i>	VIPES1	indicativo pretérito primeira singular	V10111410
<i>colliches</i>	VIPES2	indicativo pretérito segunda singular	V20111410
<i>colleu</i>	VIPES2C	indicativo pretérito segunda singular de cortesía	V40111410
<i>colleu</i>	VIPES3	indicativo pretérito terceira singular	V30111410
<i>collemos</i>	VIPEP1	indicativo pretérito primeira plural	V10211410
<i>collestes</i>	VIPEP2	indicativo pretérito segunda plural	V20211410
<i>colleron</i>	VIPEP2C	indicativo pretérito segunda plural de cortesía	V40211410
<i>colleron</i>	VIPEP3	indicativo pretérito terceira plural	V30211410

Indicativo antepretérito			
<i>collera</i>	VIAPS1	indicativo antepretérito primeira singular	V10111510
<i>colleras</i>	VIAPS2	indicativo antepretérito segunda singular	V20111510
<i>collera</i>	VIAPS2C	indicativo antepretérito segunda singular de cortesía	V40111510
<i>collera</i>	VIAPS3	indicativo antepretérito terceira singular	V30111510
<i>colleramós</i>	VIAPP1	indicativo antepretérito primeira plural	V10211510
<i>colleraades</i>	VIAPP2	indicativo antepretérito segunda plural	V20211510
<i>colleran</i>	VIAPP2C	indicativo antepretérito segunda plural de cortesía	V40211510
<i>colleran</i>	VIAPP3	indicativo antepretérito terceira plural	V30211510

⁴Forma verbal pouco frecuente en galego, mais viva nalgunhas zonas para a primeira e segunda persoa do plural (Álvarez e Xove 2002: 319).

Indicativo futuro			
<i>collerei</i>	VIFUS1	indicativo futuro primeira singular	V10111310
<i>collerás</i>	VIFUS2	indicativo futuro segunda singular	V20111310
<i>collerá</i>	VIFUS2C	indicativo futuro segunda singular de cortesia	V40111310
<i>collerá</i>	VIFUS3	indicativo futuro terceira singular	V30111310
<i>colleremos</i>	VIFUP1	indicativo futuro primeira plural	V10211310
<i>colleredes</i>	VIFUP2	indicativo futuro segunda plural	V20211310
<i>collerán</i>	VIFUP2C	indicativo futuro segunda plural de cortesia	V40211310
<i>collerán</i>	VIFUP3	indicativo futuro terceira plural	V30211310

Indicativo pospretérito			
<i>colleria</i>	VIPPS1	indicativo pospretérito primeira singular	V10114010
<i>collerias</i>	VIPPS2	indicativo pospretérito segunda singular	V20114010
<i>colleria</i>	VIPPS2C	indicativo pospretérito segunda singular de cortesia	V40114010
<i>colleria</i>	VIPPS3	indicativo pospretérito terceira singular	V30114010
<i>colleríamos</i>	VIPPP1	indicativo pospretérito primeira plural	V10214010
<i>colleríades</i>	VIPPP2	indicativo pospretérito segunda plural	V20214010
<i>collerían</i>	VIPPP2C	indicativo pospretérito segunda plural de cortesia	V40214010
<i>collerían</i>	VIPPP3	indicativo pospretérito terceira plural	V30214010

Subxuntivo presente			
<i>colla</i>	VSPRS1	subxuntivo presente primeira singular	V10112110
<i>collas</i>	VSPRS2	subxuntivo presente segunda singular	V20112110
<i>colla</i>	VSPRS2C	subxuntivo presente segunda singular de cortesia	V40112110
<i>colla</i>	VSPRS3	subxuntivo presente terceira singular	V30112110
<i>collamos</i>	VSPRP1	subxuntivo presente primeira plural	V10212110
<i>collades</i>	VSPRP2	subxuntivo presente segunda plural	V20212110
<i>collan</i>	VSPRP2C	subxuntivo presente segunda plural de cortesia	V40212110
<i>collan</i>	VSPRP3	subxuntivo presente terceira plural	V30212110

Subxuntivo pretérito			
<i>collese</i>	VSPEs1	subxuntivo pretérito primeira singular	V10112210
<i>collees</i>	VSPEs2	subxuntivo pretérito segunda singular	V20112210
<i>collese</i>	VSPEs2C	subxuntivo pretérito segunda singular de cortesia	V40112210
<i>collese</i>	VSPEs3	subxuntivo pretérito terceira singular	V30112210
<i>collesemos</i>	VSPEP1	subxuntivo pretérito primeira plural	V10212210
<i>colleedes</i>	VSPEP2	subxuntivo pretérito segunda plural	V20212210
<i>collesen</i>	VSPEP2C	subxuntivo pretérito segunda plural de cortesia	V40212210
<i>collesen</i>	VSPEP3	subxuntivo pretérito terceira plural	V30212210

Subxuntivo futuro			
<i>coller</i>	VSFUS1	subxuntivo futuro primeira singular	V10112310
<i>colleres</i>	VSFUS2	subxuntivo futuro segunda singular	V20112310
<i>coller</i>	VSFUS2C	subxuntivo futuro segunda singular de cortesia	V40112310
<i>coller</i>	VSFUS3	subxuntivo futuro terceira singular	V30112310
<i>collermos</i>	VSFUP1	subxuntivo futuro primeira plural	V10212310
<i>collerdes</i>	VSFUP2	subxuntivo futuro segunda plural	V20212310
<i>colleren</i>	VSFUP2C	subxuntivo futuro segunda plural de cortesia	V40212310
<i>colleren</i>	VSFUP3	subxuntivo futuro terceira plural	V30212310

Imperativo			
<i>colle</i>	VIMPS2	imperativo segunda singular	V20113010
<i>colla</i>	VIMPS2C	imperativo segunda singular de cortesia	V40113010
<i>collede</i>	VIMPP2	imperativo segunda plural	V20213010
<i>collan</i>	VIMPP2C	imperativo segunda plural de cortesia	V40213010

Formas non finitas			
<i>coller</i>	VINFCS1	infinitivo conxugado primeira singular	V10129010
<i>colleres</i>	VINFCS2	infinitivo conxugado segunda singular	V20129010
<i>coller</i>	VINFCS2C	infinitivo conxugado segunda singular de cortesía	V40129010
<i>coller</i>	VINFCS3	infinitivo conxugado terceira singular	V30129010
<i>collermos</i>	VINFCP1	infinitivo conxugado primeira plural	V10229010
<i>collerdes</i>	VINFCP2	infinitivo conxugado segunda plural	V20229010
<i>colleren</i>	VINFCP2C	infinitivo conxugado segunda plural de cortesía	V40229010
<i>colleren</i>	VINFCP3	infinitivo conxugado terceira plural	V30229010
<i>coller</i>	VINF	infinitivo	V00025010
<i>collendo</i>	VXER	xerundio	V00027010
<i>colléndomos</i>	VXERCP1	xerundio conxugado primeira plural	V1022A010
<i>colléndodes</i>	VXERCP2	xerundio conxugado segunda plural	V2022A010
<i>collido</i>	VPARMS	participio masculino singular	V01126010
<i>collida</i>	VPARFS	participio feminino singular	V02126010
<i>collidos</i>	VPARMF	participio masculino plural	V01226010
<i>collidas</i>	VPARFP	participio feminino plural	V02226010

Táboa 4: Inventario de etiquetas verbais

3.2.3. Categoría adxectivo

Cat = adxectivo				
	Atributos			
	Grao	Xén	Núm	Forma
	positivo	m, f	sg, pl	plena, diminutivo
	positivo	m, f	sg	apocopado
Valores	superlativo, comparativo	m, f	sg, pl	plena

Táboa 5: Xerarquía de subcategorías do adxectivo

(i) Grao: 1. Positivo. 2. Comparativo. 3. Superlativo.

(ii) Xénero: 1. Masculino. 2. Feminino. (3. Neutro.)

(iii) Número: 1. Singular. 2. Plural.

(iv) (Caso: 1. Nominativo ...)

(v) **Forma: 1. Plena. 2. Diminutivo. 3. Apocopado.**

Figura 3: Atributos e valores do adxectivo

<i>novo</i>	AXMS	adxectivo masculino singular	AJ11101
<i>nova</i>	AXFS	adxectivo feminino singular	AJ12101
<i>novos</i>	AXMP	adxectivo masculino plural	AJ11201
<i>novas</i>	AXFP	adxectivo feminino plural	AJ12201
<i>noviño</i>	AXDMS	adxectivo diminutivo masculino singular	AJ11102
<i>noviña</i>	AXDFS	adxectivo diminutivo feminino singular	AJ12102
<i>noviños</i>	AXDMP	adxectivo diminutivo masculino plural	AJ11202
<i>noviñas</i>	AXDFP	adxectivo diminutivo feminino plural	AJ12202
<i>novísimo</i>	AXSMS	adxectivo superlativo masculino singular	AJ31101
<i>novísima</i>	AXSFS	adxectivo superlativo feminino singular	AJ32101

<i>novísimos</i>	AXSMP	adxectivo superlativo masculino plural	AJ31201
<i>novísimas</i>	AXSFP	adxectivo superlativo feminino plural	AJ32201
<i>mellor</i>	AXCMS	adxectivo comparativo masculino singular	AJ21101
<i>mellor</i>	AXCFS	adxectivo comparativo feminino singular	AJ22101
<i>mellores</i>	AXCMP	adxectivo comparativo masculino plural	AJ21201
<i>mellores</i>	AXCFP	adxectivo comparativo feminino plural	AJ22201
<i>gran</i>	AXAPMS	adxectivo apocopado masculino singular	AJ11103
<i>gran</i>	AXAPFS	adxectivo apocopado feminino singular	AJ12103

Táboa 6: Inventario de etiquetas do adxectivo⁵

3.2.4. Categoría pronome

A Táboa 7 que se inclúe a continuación, coa xerarquía de atributos e valores pronominais, non inclúe a información relativa ós pronomes persoais que, pola súa complexidade, se amosa por separado na Táboa 8. Para facilita-la consulta da Táboa 8 que se amosa máis adiante, coas restriccións de aplicación entre atributos e valores dos pronomes persoais, inclúese unha columna adicional coas formas que se describen.

Cat = pronome									
Atributos									
	Tipo-pron	Caso	Persoa	Xénero	Número	Posesivo ⁶	Cortesía	Grao	Forma
Valores	dem		1,2,3	m, f, n	sg, pl				
	indef			m, f	sg, pl			positivo	plena, diminutivo
								superlativo	plena
	poses		1,2,3	m, f	sg, pl	sg, pl	cortés		
	interr			m,f	sg, pl				
	rel ⁷			m, f	sg, pl				

Táboa 7: Xerarquía de subcategorías pronominais

(i) Persoa: 1. Primeira. 2. Segunda. 3. Terceira.
(ii) Xénero: 1. Masculino. 2. Feminino. 3. Neutro.
(iii) Número: 1. Singular. 2. Plural.
(iv) Posesivo: 1. Singular. 2. Plural.
(v) Caso: 1. Nominativo. (2. Xenitivo.) 3. Dativo. 4. Acusativo. (5. Non xenitivo.) 6. Oblicuo.
(vi) Categoría: 1. Pronome. (2. Determinante ⁸ .) (3. Ámbolos dous.)
(vii) Tipo-pron.: 1. Demostrativo 2. Indefinido 3. Posesivo. 4. Interr./Relat. 5. Persoal / reflexivo.
(viii) (Tipo-det: 1. Demostrativo ...)
(ix) Tipo especial de pron: 1. Persoal. 2. Reflexivo. (3. Recíproco.) 4. Exclusivo.
(x) Tipo qu-: 1. Interrogativo. 2. Relativo. 3. Exclamativo.
(xi) Cortesía: 1. Cortés 2. Familiar.
(xii) Tonicidade: 1. Tónico. 2. Átono.
(xiii) Grao: 1. Positivo. 2. Superlativo.
(xiv) Forma: 1. Plena. 2. Diminutivo.

Figura 4: Atributos e valores pronominais

Cat = pronome, tipo-pron = persoal / reflexivo							
Atributos							
Valores	Tonicidade	Caso	Tipo-pron especial	Pers.	Xén.	Núm.	Cortesía
		Nom	pers	1		sg	
Tónico	Nom	pers		2		sg	fam. <i>ti</i>
				1			<i>nós</i>
				2		pl	<i>vós</i>
				2		sg	cor-tés <i>vostede</i>
		Obl				pl	<i>vostedes</i>
				3	m	sg	<i>el</i>
					f	pl	<i>ela</i>
				2	m	pl	<i>vosoutros</i>
		Obl	pers				<i>vosoutras</i>
				1	m	sg	<i>min</i>
	Átono	Dat	refl ¹⁰	3		sg	<i>si</i>
						pl	
		Ac	pers	1		sg	<i>me</i>
						pl	<i>nos</i>
		Dat	pers	2		pl	<i>vos</i>
				2		sg	fam <i>che</i>
				2		sg	cor-tés <i>lle</i>
						pl	<i>lles</i>
		Ac	pers	3		sg	<i>lle</i>
						pl	<i>lles</i>
				2		sg	fam <i>te</i>
						pl	
			refl	3	m	sg	<i>o, a</i>
					f	pl	<i>os, as</i>
				2		sg	<i>o, a</i>
						pl	<i>os, as</i>
				3		sg	cor-tés <i>se</i>
						pl	
				3		sg	<i>se</i>
						pl	

Táboa 8: Xerarquía de subcategorías do pronome persoal

⁵No grao comparativo e nas formas apocopadas dos adxectivos, optamos por distingui-los valores de xénero aínda que a distinción non se reflicta morfoloxicamente.

⁶Atributo que se refire á persoa posuidora: "miña" (sg)/ "nosa" (pl).

⁷Optamos por distinguir no etiquetario entre interrogativo e relativo malia as coincidencias morfolóxicas.

⁸Optamos por non empregar a distinción entre pronome e determinante, seguindo as descrições gramaticais do galego nas que nos baseamos para a elaboración do etiquetario.

⁹Forma antiga e en desuso, pero que recolleemos no etiquetario por aparecer en galego contemporáneo nalgúñas frases feitas ("estar a elo") (Álvarez, Regueira e Monteagudo 1986:160-161; *rag/ilg* 1995: 91).

¹⁰No etiquetario só incluímo-lo valor "reflexivo" para as formas pronominais "si" e "se".

Para simplificar a consulta da Tábua 9, dividímo-lo inventário de etiquetas pronominais em grupos, segundo o tipo de pronome e as suas características:

Pronomes demonstrativos			
<i>este</i>	PDMS1	pronome demonstrativo masculino singular primeira	PD11100110000000
<i>ese</i>	PDMS2	pronome demonstrativo masculino singular segunda	PD21100110000000
<i>aquel</i>	PDMS3	pronome demonstrativo masculino singular terceira	PD31100110000000
<i>estes</i>	PDMP1	pronome demonstrativo masculino plural primeira	PD11200110000000
<i>eses</i>	PDMP2	pronome demonstrativo masculino plural segunda	PD21200110000000
<i>aqueles</i>	PDMP3	pronome demonstrativo masculino plural terceira	PD31200110000000
<i>esta</i>	PDFS1	pronome demonstrativo feminino singular primeira	PD12100110000000
<i>esa</i>	PDFS2	pronome demonstrativo feminino singular segunda	PD22100110000000
<i>aquela</i>	PDFS3	pronome demonstrativo feminino singular terceira	PD32100110000000
<i>estas</i>	PDFP1	pronome demonstrativo feminino plural primeira	PD12200110000000
<i>esas</i>	PDFP2	pronome demonstrativo feminino plural segunda	PD22200110000000
<i>aquelas</i>	PDFP3	pronome demonstrativo feminino plural terceira	PD32200110000000
<i>isto</i>	PDNS1	pronome demonstrativo neutro singular primeira	PD13100110000000
<i>iso</i>	PDNS2	pronome demonstrativo neutro singular segunda	PD23100110000000
<i>aquilo</i>	PDNS3	pronome demonstrativo neutro singular terceira	PD33100110000000

Pronomes posesivos			
<i>meu</i>	PVS1MS	pronome posesivo. Posuidor(a): singular primeira. Posuído(a): masculino singular	PD11110130000000
<i>miña</i>	PVS1FS	pronome posesivo. Posuidor(a): singular primeira. Posuído(a): feminino singular	PD12110130000000
<i>meus</i>	PVS1MP	pronome posesivo. Posuidor(a): singular primeira. Posuído(a): masculino plural	PD11210130000000
<i>miñas</i>	PVS1FP	pronome posesivo. Posuidor(a): singular primeira. Posuído(a): feminino plural	PD12210130000000
<i>teu</i>	PVS2MS	pronome posesivo. Posuidor(a): singular segunda. Posuído(a): masculino singular	PD21110130000000
<i>túa</i>	PVS2FS	pronome posesivo. Posuidor(a): singular segunda. Posuído(a): feminino singular	PD22110130000000
<i>teus</i>	PVS2MP	pronome posesivo. Posuidor(a): singular segunda. Posuído(a): masculino plural	PD21210130000000
<i>túas</i>	PVS2FP	pronome posesivo. Posuidor(a): singular segunda. Posuído(a): feminino plural	PD22210130000000
<i>seu</i>	PVS3MS	pronome posesivo. Posuidor(a): singular terceira. Posuído(a): masculino singular	PD31110130000000
<i>seu</i>	PVP3MS	pronome posesivo. Posuidor(a): plural terceira. Posuído(a): masculino plural	PD31120130000000
<i>seu</i>	PVS2CMS	pronome posesivo. Posuidor(a): singular segunda de cortesia. Posuído(a): masculino singular	PD21110130001000
<i>seu</i>	PVP2CMS	pronome posesivo. Posuidor(a): plural segunda de cortesia. Posuído(a): masculino singular	PD11120130001000
<i>súa</i>	PVS3FS	pronome posesivo. Posuidor(a): singular terceira. Posuído(a): feminino singular	PD32110130000000
<i>súa</i>	PVP3FS	pronome posesivo. Posuidor(a): plural terceira. Posuído(a): feminino singular	PD32120130000000
<i>súa</i>	PVS2CFS	pronome posesivo. Posuidor(a): singular segunda de cortesia. Posuído(a): feminino singular	PD22110130001000
<i>súa</i>	PVP2CFS	pronome posesivo. Posuidor(a): plural segunda de cortesia. Posuído(a): feminino singular	PD22120130001000
<i>seus</i>	PVS3MP	pronome posesivo. Posuidor(a): singular terceira. Posuído(a): masculino plural	PD31210130000000
<i>seus</i>	PVP3MP	pronome posesivo. Posuidor(a): plural terceira. Posuído(a): masculino plural	PD31220130000000
<i>seus</i>	PVS2CMP	pronome posesivo. Posuidor(a): singular segunda de cortesia. Posuído(a): masculino plural	PD21210130001000
<i>seus</i>	PVP2CFP	pronome posesivo. Posuidor(a): plural segunda de cortesia. Posuído(a): masculino plural	PD21220130001000

<i>súas</i>	PVS3FP	pronome posesivo. Posuidor(a): singular terceira. Posuído(a): feminino plural	PD32210130000000
<i>súas</i>	PVP3FP	pronome posesivo. Posuidor(a): plural terceira. Posuído(a): feminino plural	PD32220130000000
<i>súas</i>	PVS2CFP	pronome posesivo. Posuidor(a): singular segunda de cortesia. Posuído(a): feminino plural	PD22210130001000
<i>súas</i>	PVP2CFP	pronome posesivo. Posuidor(a): plural segunda de cortesia. Posuído(a): feminino plural	PD22220130001000
<i>noso</i>	PVP1MS	pronome posesivo. Posuidor(a): plural primeira. Posuído(a): masculino singular	PD11120130000000
<i>nosa</i>	PVP1FS	pronome posesivo. Posuidor(a): plural primeira. Posuído(a): feminino singular	PD12120130000000
<i>nosos</i>	PVP1MP	pronome posesivo. Posuidor(a): plural primeira. Posuído(a): masculino plural	PD11220130000000
<i>nosas</i>	PVP1FP	pronome posesivo. Posuidor(a): plural primeira. Posuído(a): feminino plural	PD12220130000000
<i>voso</i>	PVP2MS	pronome posesivo. Posuidor(a): plural segunda. Posuído(a): masculino singular	PD21120130000000
<i>vosa</i>	PVP2FS	pronome posesivo. Posuidor(a): plural segunda. Posuído(a): feminino singular	PD22120130000000
<i>vosos</i>	PVP2MP	pronome posesivo. Posuidor(a): plural segunda. Posuído(a): masculino plural	PD21220130000000
<i>vosas</i>	PVP2FP	pronome posesivo. Posuidor(a): plural segunda. Posuído(a): feminino plural	PD22220130000000

Pronomes indefinidos

<i>algo</i>	PI	pronome indefinido (invariable)	PD00000322000011
<i>algún</i>	PIMS	pronome indefinido masculino singular	PD01100120000011
<i>algunha</i>	PIFS	pronome indefinido feminino singular	PD02100120000011
<i>algúns</i>	PIMP	pronome indefinido masculino plural	PD01200120000011
<i>algunhas</i>	PIFP	pronome indefinido feminino plural	PD02200120000011
<i>pouquiño</i>	PIDMS	pronome indefinido diminutivo masculino singular	PD01100120000012
<i>pouquiña</i>	PIDFS	pronome indefinido diminutivo feminino singular	PD02100120000012
<i>pouquiños</i>	PIDMP	pronome indefinido diminutivo masculino plural	PD01200120000012
<i>pouquiñas</i>	PIDFP	pronome indefinido diminutivo feminino plural	PD02200120000012
<i>pouquisimo</i>	PISMS	pronome indefinido superlativo masculino singular	PD01100120000021
<i>pouquisima</i>	PISFS	pronome indefinido superlativo feminino singular	PD02100120000021
<i>pouquisimos</i>	PISMP	pronome indefinido superlativo masculino plural	PD01200120000021
<i>pouquisimas</i>	PISFP	pronome indefinido superlativo feminino plural	PD02200120000021

Pronomes relativos

<i>quen</i>	PR	pronome relativo (invariable)	PD00000140020000
<i>cal (o)</i>	PRMS	pronome relativo masculino singular	PD01100140020000
<i>cal (a)</i>	PRFS	pronome relativo feminino singular	PD02100140020000
<i>cales (os)</i>	PRMP	pronome relativo masculino singular	PD01200140020000
<i>cales (as)</i>	PRFP	pronome relativo feminino singular	PD02200140020000

Pronomes interrogativos

<i>quen</i>	PIN	pronome interrogativo (invariable)	PD00000140010000
<i>cal (o)</i>	PINMS	pronome interrogativo masculino singular	PD01100140010000
<i>cal (a)</i>	PINFS	pronome interrogativo feminino singular	PD02100140010000
<i>cales (os)</i>	PINMP	pronome interrogativo masculino singular	PD01200140010000
<i>cales (as)</i>	PINFP	pronome interrogativo feminino singular	PD02200140010000

Pronomes pessoais tónicos: formas rectas			
<i>eu</i>	PPS1	pronome pessoal tónico recto singular primeira	PD10101150100 100
<i>ti</i>	PPS2	pronome pessoal tónico recto singular segunda	PD20101150100 100
<i>vostede</i>	PPS2C	pronome pessoal tónico recto singular segunda de cortesia	PD20101150101 100
<i>el</i>	PPMS3	pronome pessoal tónico recto masculino singular terceira	PD31101150100 100
<i>ela</i>	PPFS3	pronome pessoal tónico recto feminino singular terceira	PD32101150100 100
<i>nós</i>	PPP1	pronome pessoal tónico recto plural primeira	PD10201150100 100
<i>nosoutros</i>	PPMP1E	pronome pessoal tónico recto masculino plural primeira exclusivo	PD11201150400 100
<i>nosoutras</i>	PPFP1E	pronome pessoal tónico recto feminino plural primeira exclusivo	PD12201150400 100
<i>vós</i>	PPP2	pronome pessoal tónico recto plural segunda	PD20201150100 100
<i>vosoutros</i>	PPMP2E	pronome pessoal tónico recto masculino plural segunda exclusivo	PD21201150400 100
<i>vosoutras</i>	PPFP2E	pronome pessoal tónico recto feminino plural segunda exclusivo	PD22201150400 100
<i>vostedes</i>	PPP2C	pronome pessoal tónico recto plural segunda de cortesia	PD20201150101 100
<i>eles</i>	PPMP3	pronome pessoal tónico recto masculino plural terceira	PD31201150100 100
<i>elas</i>	PPFP3	pronome pessoal tónico recto feminino plural terceira	PD32201150100 100

Pronomes pessoais tónicos: formas obliquas			
<i>min</i>	PPS1O	pronome pessoal tónico oblicuo singular primeira	PD10106150100 100
<i>ti</i>	PPS2O	pronome pessoal tónico oblicuo singular segunda	PD20106150100 100
<i>vostede</i>	PPS2CO	pronome pessoal tónico oblicuo singular segunda de cortesia	PD20106150101 100
<i>el</i>	PPMS3O	pronome pessoal tónico oblicuo masculino singular terceira	PD31106150100 100
<i>ela</i>	PPFS3O	pronome pessoal tónico oblicuo feminino singular terceira	PD32106150100 100
<i>elo</i>	PPNS3O	pronome pessoal tónico oblicuo neutro singular terceira	PD33106150100 100
<i>nós</i>	PPP1O	pronome pessoal tónico oblicuo plural primeira	PD10206150100 100
<i>nosoutros</i>	PPMP1EO	pronome pessoal tónico oblicuo masculino plural primeira exclusivo	PD11206150400 100
<i>nosoutras</i>	PPFP1EO	pronome pessoal tónico oblicuo feminino plural primeira exclusivo	PD12206150400 100
<i>vós</i>	PPP2O	pronome pessoal tónico oblicuo plural segunda	PD20206150100 100
<i>vosoutros</i>	PPMP2EO	pronome pessoal tónico oblicuo masculino plural segunda exclusivo	PD21206150400 100
<i>vosoutras</i>	PPFP2EO	pronome pessoal tónico oblicuo feminino plural segunda exclusivo	PD22206150400 100
<i>vostedes</i>	PPP2CO	pronome pessoal tónico oblicuo plural segunda de cortesia	PD20206150101 100
<i>eles</i>	PPMP3O	pronome pessoal tónico oblicuo masculino plural terceira	PD31206150100 100
<i>elas</i>	PPFP3O	pronome pessoal tónico oblicuo feminino plural terceira	PD32206150100 100
<i>si</i>	PPOR	pronome pessoal tónico oblicuo reflexivo	PD30006150200 100

Pronomes persoais átonos			
<i>me</i>	PPS1A	pronome persoal átono singular primeira	PD1010[3 4]150100200
<i>che</i>	PPS2AD	pronome persoal átono singular segunda dativo	PD20103150102200
<i>te</i>	PPS2AA	pronome persoal átono singular segunda acusativo	PD20104150102200
<i>lle</i>	PPS2CAD	pronome persoal átono singular segunda de cortesía dativo	PD20103150101200
<i>lle</i>	PPS3AD	pronome persoal átono singular terceira dativo	PD30103150100200
<i>o</i>	PPMS3AA	pronome persoal átono masculino singular terceira acusativo	PD31104150100200
<i>o</i>	PPMS2CAA	pronome persoal átono masculino singular segunda de cortesía acusativo	PD21104150101200
<i>a</i>	PPFS3AA	pronome persoal átono feminino singular terceira acusativo	PD32104150100200
<i>a</i>	PPFS2CAA	pronome persoal átono feminino singular segunda de cortesía acusativo	PD22104150101200
<i>se</i>	PPS3AR	pronome persoal átono singular terceira reflexivo	PD30100150200200
<i>se</i>	PPS2CAR	pronome persoal átono singular segunda de cortesía reflexivo	PD20000150201200
<i>nos</i>	PPP1A	pronome persoal átono plural primeira	PD1020[3 4]150100200
<i>vos</i>	PPP2A	pronome persoal átono plural segunda	PD2020[3 4]150100200
<i>lles</i>	PPP2CAD	pronome persoal átono plural segunda de cortesía dativo	PD20203150101200
<i>lles</i>	PPP3AD	pronome persoal átono plural terceira dativo	PD30203150100200
<i>os</i>	PPMP3AA	pronome persoal átono masculino plural terceira acusativo	PD31204150100200
<i>os</i>	PPMP2CAA	pronome persoal átono masculino plural segunda de cortesía acusativo	PD21204150101200
<i>as</i>	PPFP3AA	pronome persoal átono feminino plural terceira acusativo	PD32204150100200
<i>as</i>	PPFP2CAA	pronome persoal átono feminino plural segunda de cortesía acusativo	PD22204150101200
<i>se</i>	PPP3AR	pronome persoal átono plural terceira reflexivo	PD30200150200200
<i>se</i>	PPP2CAR	pronome persoal átono plural segunda de cortesía reflexivo	PD20200150201200

Táboa 9: Inventario de etiquetas pronominais

3.2.5. Categoría numeral

No etiquetario galego tratámo-los numerais como un tipo de pronome. Con todo, ó facérmo-la correspondencia co etiquetario intermedio considerámo-lo como unha categoría independente, seguindo as recomendacións de EAGLES.

Cat = numeral				
Atributos				
Valores	Función	Tipo	Xénero	Número
	Pronome	Cardinal	m, f	sg, pl
		Ordinal	m, f	sg, pl

Táboa 10: Xerarquía de subcategorías do numeral

(i) Tipo: 1. Cardinal. 2. Ordinal.
(ii) Xénero: 1. Masculino. 2. Feminino.
(iii) Número: 1. Singular. 2. Plural.
(iv) (Caso: 1. Nominativo,...)
(v) Función: 1. Pronome. (2. Determinante.) (3. Adxectivo.)

Figura 5: Atributos e valores do numeral

<i>un</i>	PNCMS	pronome numeral cardinal masculino singular	NU11101
<i>unha</i>	PNCFS	pronome numeral cardinal feminino singular	NU12101
<i>dous</i>	PNCMP	pronome numeral cardinal masculino plural	NU11201
<i>dúas</i>	PNCFP	pronome numeral cardinal feminino plural	NU12201
<i>tres</i>	PNC	pronome numeral cardinal (invariable)	NU10001
<i>primeiro</i>	PNOMS	pronome numeral ordinal masculino singular	NU21101
<i>primeira</i>	PNOFS	pronome numeral ordinal feminino singular	NU22101
<i>primeiros</i>	PNOMP	pronome numeral ordinal masculino plural	NU21201
<i>primeiras</i>	PNOPF	pronome numeral ordinal feminino plural	NU22201

Táboa 11: Inventario de etiquetas do numeral

3.2.6. Categoría artigo

Cat = artigo			
Valores	Atributos		
	Tipo	Xénero	Número
	Definido	m, f, (n)	sg, pl
	Indefinido	m, f, (n)	sg, pl

Táboa 12: Xerarquía de subcategorías do artigo

- (i) Tipo de artigo: 1. Definido. 2. Indefinido.
(ii) Xénero: 1. Masculino. 2. Feminino.
(iii) Número: 1. Singular. 2. Plural.
(iv) (Caso: 1. Nominativo...)

Figura 6: Atributos e valores do artigo

<i>o</i>	ARDMS	artigo determinado masculino singular	AT1110
<i>a</i>	ARDFS	artigo determinado feminino singular	AT1210
<i>os</i>	ARDMP	artigo determinado masculino plural	AT1120
<i>as</i>	ARDFP	artigo determinado feminino plural	AT1220
<i>un</i>	ARIMS	artigo indeterminado masculino singular	AT2110
<i>unha</i>	ARIFS	artigo indeterminado feminino singular	AT2210
<i>uns</i>	ARIMS	artigo indeterminado masculino plural	AT2120
<i>unhas</i>	ARIMP	artigo indeterminado feminino plural	AT2220

Táboa 13: Inventario de etiquetas do artigo

3.2.7. Categoría adverbio

Cat = adverbio		
Valores	Atributos	
	Grao	Forma
	Positivo	plena, diminutivo
	Comparativo	plena
	Superlativo	plena

Táboa 14: Xerarquía de subcategorías do adverbio

- (i) Grao: 1. Positivo. 2. Comparativo. 3. Superlativo.
(ii) Forma: 1. Plena. 2. Diminutivo.

Figura 7: Atributos e valores do adverbio

<i>aquí</i>	ADV	adverbio	AV11
<i>cerquiña</i>	ADVD	adverbio diminutivo	AV12
<i>mellor</i>	ADVC	adverbio comparativo	AV21
<i>cerquisima</i>	ADVS	adverbio superlativo	AV31

Táboa 15: Inventario de etiquetas do adverbio

3.2.8. Outras categorías gramaticais

<i>con</i>	PREP	preposición	AP1
<i>e</i>	CONX	conxunción	C0
<i>ah</i>	INTERX	interxección	I
<i>non</i>	NEG	partícula negativa	U2

Táboa 16: Inventario de etiquetas doutras categorías

3.2.9. Categorías residuais

Incluímos a seguir, na Táboa 15, unha lista de etiquetas de fenómenos lingüísticos denominados por EAGLES “residuais”, que non se refiren propiamente a categorías morfosintácticas, pero que resultan de grande utilidade na anotación de corpus textuais de lingua real.

<i>pizza</i>	RES	palabra estranxeira	R100
$x = 2h.p$	RFO	fórmula	R200
@	RSI	símbolo	R300
ONU	RAC	acrónimo	R400
D.	RAB	abreviatura	R500
???	RSC	sen clasificar	R600

Táboa 17: Inventario de etiquetas das categorías residuais

3.2.10. Etiquetas para puntuación

Incluímos aquí tamén, a modo de apéndice deste capítulo, as etiquetas empregadas no *cluvi* para a puntuación, coa intención de proporcionar un etiquetario completo útil para a lingüística de corpus do galego.

.	PUNTO	punto e seguido
.	PUNTOAP	punto e aparte
,	COMA	coma
;	PCOMA	punto e coma
(	PARINI	abrir parénteses
)	PARFIN	pechar parénteses
¿	INTERRINI	abrir interrogación
?	INTERRFIN	pechar interrogación
:	DOUSPUN	dous puntos
:	DOUSPUNAP	dous puntos e aparte
"	COMIDOB	comiñas dobres
'	COMISIM	comiñas simples
-	GUION	guión
-	GUIONLONGO	guión longo (raia)
¡	EXCLAINI	abrir exclamación
!	EXCLAFIN	pechar exclamación
[	CORCHINI	abrir corchete
]	CORCHFIN	pechar corchete

Táboa 18: Inventario de etiquetas de puntuación

3.3. Etiquetas compostas

Hai algunhas características do galego que requiren un tratamento específico na anotación morfosintáctica de corpus nesta lingua. Por unha banda, a “fusión” de dúas palabras nunha mesma palabra ortográfica, propia das contraccións, dos enclíticos e da segunda forma do artigo. No esquema de codificación do *sli*, este conxunto de fenómenos reciben unha etiqueta “composta”, formada pola etiqueta da primeira palabra seguida das etiquetas correspondente(s) á(s) palabra(s) ligada(s), todas elas separadas polo signo “_”. Deste xeito, a contracción da preposición “en” e o pronome persoal masculino singular de 3ª persoa “el” (isto é, “nel”) recibe a etiqueta “PREP_PPMS3”; o verbo con enclítico “díxome” leva a etiqueta composta “VIPES3_PPS1A”, formada coas anotación para “verbo indicativo pretérito terceira singular” e “pronome persoal átono singular primeira”; a “acercóuselle”, con dous enclíticos, correspóndelle a etiqueta “VIPES3_PPS3AR_PPS3AD”, composta coas anotacións para “verbo indicativo pretérito terceira singular”, “pronome persoal singular átono terceira reflexivo” e “pronome persoal átono singular terceira dativo”, mentres que a “díxomo”, con dous enclíticos (“me” e “o”) en amálgama, se lle asigna a etiqueta composta “VIPES3_PPS1A_PPMS3AA”, coas etiquetas correspondentes a “verbo indicativo pretérito terceira singular”, “pronome persoal átono singular primeira” e mais “pronome persoal átono masculino singular terceira acusativo”.

No tocante ás segundas formas do artigo, emprégase o mesmo sistema para a composición das etiquetas compostas, diferenciando a segunda forma do artigo mediante a adición da anotación “-2” na súa etiqueta. Así, “bebelo” (“beber”+“o” artigo) codifícase coa etiqueta composta VINF_ARDMS-2, formada coas etiquetas de “verbo infinitivo” e de “artigo determinado masculino singular segunda forma”. As segundas formas do artigo tamén poden unirse con guión a un pronome enclítico, como en “gústalle-lo” (“gusta”+“lles”+“o”), que recibiría a marca “VIPRS3_PPP3AD_ARDMS-2”, composta polas etiquetas de “verbo indicativo presente terceira singular”, “pronome persoal átono plural terceira dativo” e “artigo determinado masculino singular segunda forma”. Utilízase o mesmo sistema de anotación coas segundas e terceiras formas dos pronomes persoais átonos acusativos de terceira persoa, de xeito que “bebelo” (“beber”+“o” pronome) codifícase como VINF_PPMS3AA-2 (“verbo infinitivo”+“pronome persoal átono masculino singular terceira acusativo na forma segunda”), e “colleuna” (“colleu”+“a”) como VIPES3_PPFS3AA-3 (“verbo indicativo pretérito terceira singular”+“pronome persoal átono feminino singular terceira acusativo na forma terceira”).

Por outra banda, outro trazo do galego que esixe un tratamento específico na anotación morfosintáctica son as locucións, particularmente as locucións

prepositivas, conxuntivas e adverbais. Na súa codificación óptase por unha solución na liña do proposto por Sampson (1995), isto é, cando unha palabra forma parte dunha locución, asígnaselle a etiqueta correspondente á súa categoría, seguida do signo “_”, da etiqueta correspondente á categoría da locución, e dun número de dúas cifras onde o primeiro é o número de palabras que integran a locución e o segundo, o número correspondente ó lugar que ocupa a palabra dentro da locución. Por exemplo, na locución prepositiva “cara a”, a “cara” asígnaselle a etiqueta composta NCFS_PREP21, mentres que a “a” lle corresponde a etiqueta “PREP_PREP22”.

3.4. Etiquetaxe e aliñamento

Os textos etiquetados no *cluvi* respectan o estándar *xml* e inclúen, no caso dos corpus paralelos, información morfosintáctica e información sobre equivalencias de tradución. A especificación *cluvi-tmx* para os documentos da sección paralela do *cluvi* é unha versión modificada do tipo de documento definido mediante o estándar *tmx*¹¹. A definición do tipo de documento (*dtd*) válido no formato *cluvi-tmx*, que se pode consultar na Figura 7, inclúe a información morfosintáctica nun elemento “<ling>”, ausente do *tmx* e empregado aquí para etiquetar tódalas palabras e signos de puntuación dos elementos “<seg>” da estrutura *tmx* orixinal.

```

<!-- DTD do formato CLUVI-TMX>
<!ELEMENT cluvi-tmx (header, body) >
<!ATTLIST cluvi-tmx
  version CDATA #REQUIRED >
<!ELEMENT header (#PCDATA)>
<!ATTLIST header
  creationtool CDATA #REQUIRED
  creationtoolversion CDATA #REQUIRED
  segtype (block|paragraph|sentence|phrase) #REQUIRED
  o-tmf CDATA #REQUIRED
  adminlang CDATA #REQUIRED
  srclang CDATA #REQUIRED
  datatype CDATA #REQUIRED >
<!ELEMENT body (tu*) >
<!ELEMENT tu (tuv+) >
<!ELEMENT tuv (seg) >
<!ATTLIST tuv
  lang CDATA #REQUIRED>
<!ELEMENT seg (ling+)>
<!ELEMENT ling (mor, ort)>
<!ELEMENT mor EMPTY>
<!ATTLIST mor
  cat (ARDFP|ARDFS|ARDMP|ARDMS...) #REQUIRED
  lema CDATA #REQUIRED
  lema2 CDATA #IMPLIED>
<!ELEMENT ort (#PCDATA)>

```

Figura 8: *dtd* do *cluvi-tmx*

¹¹ Pódese consultar a especificación *tmx* en <http://www.lisa.org/tmx/>.

Finalmente, pódese comprobar a aplicación do formato *cluvi*-TMX no corpus *cluvi* na Figura 8, onde se reproduce un fragmento do TECTRA que contén unha unidade de tradución etiquetada morfosintacticamente e aliñada. No exemplo, elimínase a información morfosintáctica relativa á variante en lingua inglesa da unidade de tradución para facilitar a súa comprensión.

```
<tu> <tuv lang="en"> <seg>In the town they tell the story of
the great pearl.</seg> </tuv> <tuv lang="gl"> <seg><ling>
<mor lema="en" lema2="o" cat="PREP_ARDFS"/> <ort>Na</ort>
</ling> <ling> <mor lema="cidade" cat="NCFS"/>
<ort>cidade</ort> </ling> <ling> <mor lema="contar"
lema2="se" cat="VIPRS3_PPS3AR"/> <ort>cóntase</ort> </ling>
<ling> <mor lema="o" cat="ARDFS"/> <ort>a</ort> </ling>
<ling> <mor lema="historia" cat="NCFS"/> <ort>historia</ort>
</ling> <ling> <mor lema="de" lema2="o" cat="PREP_ARDFS"/>
<ort>da</ort> </ling> <ling> <mor lema="grande"
cat="AXAPFS"/> <ort>gran</ort> </ling> <ling> <mor
lema="perla" cat="NCFS"/> <ort>perla</ort> </ling> <ling>
<mor lema="." cat="PUNTO"/> <ort>.</ort> </ling> </seg>
</tuv> </tu>
```

Figura 9: Exemplo do TECTRA

4. Conclusións

Neste artigo presentamos un etiquetario morfosintáctico completo e normalizado (consonte ós estándares europeos definidos por EAGLES) para etiquetar corpus lingüísticos de lingua galega. Coa presentación do etiquetario *sli* para o galego, e das correspondencias entre o etiquetario *sli* do galego e o etiquetario intermedio proposto por EAGLES, pretendemos contribuír ó avance da investigación e desenvolvemento nas áreas da lingüística de corpus e das tecnoloxías lingüísticas da lingua galega.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- AGUIRRE MORENO, J.L., A. ÁLVAREZ LUGRÍS, I. BRAGADO, L. CASTRO, X. GÓMEZ GUINOVART, S. GONZÁLEZ LOPO, A. LÓPEZ LÓPEZ, J.R. PICHEL, E. SACAU e L. SANTOS. 2003. "Alinhamento e etiquetagem de corpora paralelos no *CLUVI* (Corpus Lingüístico da Universidade de Vigo)". En Almeida, J.J. (ed.), *Actas do Workshop CP3A, Corpora Paralelos: Aplicações e Algoritmos Associados*. Braga: Universidade de Braga.
- AGUIRRE MORENO, J.L., A. ÁLVAREZ LUGRÍS e X. GÓMEZ GUINOVART. 2002. "Etiquetario morfosintáctico del *SLI* para corpus de lengua gallega: aplicación al corpus paralelo TECTRA". En *Procesamiento del Lenguaje Natural*, 28, pp. 23-34.
- AGUIRRE MORENO, J.L., N. ANDIÓN e X. GÓMEZ GUINOVART. 2001. "Aspectos ortográficos, léxicos y morfosintácticos del etiquetado lingüístico de un corpus de informática en lengua gallega". En *Procesamiento del Lenguaje Natural*, 27, pp. 13-19.
- ÁLVAREZ, R., X.L. REGUEIRA e H. MONTEAGUDO. 1986. *Gramática galega*. Vigo: Galaxia.
- ÁLVAREZ, R. e X. XOVE. 2002. *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- ÁLVAREZ LUGRÍS, A. 2001. *Estilística comparada da traducción: Proposta metodolóxica e aplicación práctica ó estudio do corpus tectura de traduccions do inglés ó galego*. Vigo: Universidade de Vigo.
- LEECH, G. e A. WILSON. 1996. *Recommendations for the Morphosyntactic Annotation of Corpora. eagles Guidelines*. Disponible en: <http://www.ilc.pi.cnr.it/eagles96/annotate/annotate.html>.
- MELBY, A.K. 2000. "Sharing of translation memory databases derived from aligned parallel text". En J. VÉRONIS (ed.), *Parallel Text Processing. Alignement an Use of Translation Corpora*, pp. 347-368. Dordrecht: Kluwer.
- MONACHINI, M. e N. CALZOLARI (coords.) 1996. *Synopsis and Comparison of Morphosyntactic Phenomena Encoded in Lexicons and Corpora. eagles Guidelines*. Disponible en: <http://www.ilc.pi.cnr.it/eagles96/morphsyn/morphsyn.html>.
- MONACHINI, M. e N. CALZOLARI. 1999. "Standardization in the Lexicon". En H. VAN HALTEREN (ed.), *Syntactic Wordclass Tagging*, pp. 149-174. Dordrecht: Kluwer.
- RAG/ILG. 1982. *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. RAG/ILG: Vigo (13ª edición revisada: 1995).
- SAMPSON, G. 1995. *English for the Computer*. Oxford: Oxford University Press.

SANTOS, D. 1999. “Disponibilização de corpora de texto através da WWW”. *Linguística computacional: investigação fundamental e aplicações*, pp. 323-335. Lisboa: Edições Colibri/Associação Portuguesa de Linguística.

TEUFEL, S. 1996. *ELM-DE: eagles Specifications for German Morphosyntax. eagles Guidelines*. Disponível en: http://www.ilc.pi.cnr.it/eagles96/elm_de/elm_de.html.

ANEXO 1: TECTRA (SECCIÓN INGLÉS)

A continuación preséntase unha lista cos títulos dos textos orixinais ingleses que forman parte do corpus TECTRA, co nome da persoa autora, ano de publicación e tamaño en número de palabras.

Orixinal inglés, autor/a (ano de publicación)	Tamaño
<i>The Pearl</i> , John Steinbeck (1945)	26.476
<i>Animal Farm</i> , George Orwell (1945)	30.533
<i>To the Lighthouse</i> , Virginia Woolf (1927)	70.836
<i>The Call of the Wild</i> , Jack London (1903)	31.960
<i>Extracts from Adam's Diary</i> , Mark Twain (1893)	4.596
<i>Eve's Diary</i> , Mark Twain (1906)	7.036
<i>Spanish Galicia</i> , Aubrey F.G. Bell (1922)	40.543
<i>The Golem</i> , Isaac B. Singer (1982)	12.834
<i>Nine Stories</i> , J.D. Salinger (1948)	55.917
<i>The Catcher in the Rye</i> , J.D. Salinger (1945)	75.329
<i>A Portrait of the Artist as a Young Man</i> , James Joyce (1916)	83.641
<i>Lord of the Flies</i> , William Golding (1954)	62.052
<i>The Third Man</i> , Graham Greene (1950)	31.793
<i>A Sentimental Journey</i> , Laurence Sterne (1768)	42.620
Total TECTRA - sección inglés	575.166

Táboa 17: TECTRA (sección inglés)

ANEXO 2: TECTRA (SECCIÓN GALEGO)

Neste segundo anexo recollémo-la lista dos títulos das traducións ó galego que forman parte do corpus TECTRA, co nome da persoa tradutora, ano de publicación e tamaño en número de palabras.

Traducción galega, traductor/a (ano de publicación)	Tamaño
<i>A perla</i> , Benigno F. Salgado (1990)	24.907
<i>A revolta dos animais</i> , X. Antón L. Dobao (1992)	26.215
<i>Cara ó faro</i> , Manuela Palacios & Xavier Castro (1993)	69.015
<i>A chamada da selva</i> , Gonzalo Navaza (1982)	29.053
<i>Retallos do diario de Adán</i> , Benigno F. Salgado (1992)	4.513
<i>Diario de Eva</i> , B. F. Salgado (1991)	6.771
<i>Galicia vista por un inglés</i> , X. M. Gómez Clemente (1994)	45.554
<i>O Golem</i> , Anxo Romero Louro (1989)	12.027
<i>Nove contos</i> , X. Antón L. Dobao (1994)	55.579
<i>O vixia no centeo</i> , X. Ramón F. Rodríguez (1990)	74.757
<i>Retrato do artista cando novo</i> , Vicente Araguas (1994)	82.398
<i>O señor das moscas</i> , X. M. Gómez Clemente (1993)	62.732
<i>O terceiro home</i> , M ^a Dolores M. Torres (1994)	30.833
<i>Unha viaxe sentimental</i> , Manuel Outeiriño (1992)	42.524
Total TECTRA - sección galego	551.878

Táboa 18: TECTRA (sección galego)

ANEXO 3: REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS DO CORPUS TECTRA

Por último, incluímo-las referencias bibliográficas correspondentes ás novelas (orixinais en inglés e traducións ó galego) incluídas no corpus paralelo TECTRA:

- BELL, A.F.G. 1922. *Spanish Galicia*. John Lane The Bodley Head, Londres.
1994. *Galicia vista por un inglés*. Galaxia, Vigo.
- GOLDING, W. 1954 (1962). *Lord of the Flies*. Faber & Faber, Londres.
1993. *O Señor das moscas*. Sotelo Blanco, Santiago de Compostela.
- GREENE, G. 1950 (1974, 3ª ed.). *The Third Man*. Heinemann, Londres.
1994. *O terceiro home*. Galaxia, Vigo.
- JOYCE, J. 1916 (1986, 11ª ed.). *A Portrait of the Artist as a Young Man*. Grafton Books, Londres.
1994. *Retrato do artista cando novo*. Laiovento, Santiago de Compostela.
- LONDON, J. 1903 (1975, 16ª ed.). *The Call of the Wild*. Heinemann, Londres.
1982 (1983, 2ª ed.). *A chamada da selva*. Xerais, Vigo.
- ORWELL, G. 1945 (1987, 58ª ed.). *Animal Farm*. Penguin, Londres.
1992. *A revolta dos animais*. Positivas, Santiago de Compostela.
- SALINGER, J.D. 1948 (1986). *For Esmé, with Love and Squalor*. Penguin, Nova York.
1994. *Nove contos*. Sotelo Blanco, Santiago de Compostela.
- SALINGER, J.D. 1951. *The Catcher in the Rye*. Penguin, Londres.
1990 (1992, 4ª ed.). *O vixia no centeo*. Xerais, Vigo.
- SINGER, I. B. 1982. *The Golem*. Penguin, Londres.
1989. *O Golem*. Xerais, Vigo.
- STEINBECK, J. 1945 (1986, 21ª ed.). *The Pearl*. Penguin, Nueva York.
1990 (1993, 5ª ed.). *A perla*. Galaxia, Vigo.
- STERNE, L. 1768 (1995). *A Sentimental Journey Through France and Italy*. Wordsworth, Hertfordshire.
1992. *Unha viaxe sentimental por Francia e Italia*. Sotelo Blanco, Santiago de Compostela.
- TWAIN, M. 1893 (1993). *Extracts from Adam's Diary*. Courage Books, Filadelfia.
1992. *Retallos do diario de Adán*. Positivas, Santiago de Compostela.
- TWAIN, M. 1906 (1993). *Eve's Diary*. Courage Books, Filadelfia.
1991. *Diario de Eva*. Positivas, Santiago de Compostela.
- WOLF, V. 1927 (1977, 18ª ed.). *To the Lighthouse*. Grafton Books, Londres.
1993. *Cara ó faro*. Sotelo Blanco, Santiago de Compostela.

REFLEXIÓNS COMPARATIVAS SOBRE OS PROVERBIOS BRETÓNS E GALEGOS DO ÁMBITO MARIÑEIRO¹

Nicolas LE CAM

UBO Brest

DEA Littératures, Langues et Images dans les Civilisations Européennes

1. Introducción

1.1. Consideracións previas

Irmandar Bretaña con Galicia é algo natural: xeógrafos, etnólogos et sociólogos fixérono e saberían explica-los motivos, as raíces de tal achegamento. Máis aló das paisaxes que emparentan as enseadas ou as rías de Brest e de Pontevedra, existen os mesmos tipos de vida, os mesmos oficios, as mesmas condicións de existencia, as mesmas angustias e alegrías (Ouest-France, 1987).

Os organizadores de manifestacións culturais bretóns e galegos teñen un fondo coñecemento das expectativas dos investigadores e do público que acode a elas. Por iso puxeron moito interese en iniciar un movemento de achegamento das dúas rexións. Bretaña, en lugares predestinados como Brest, Douarnenez, Concarneau ou Lorient, participou nun amplo movemento de reivindicación das culturas chamadas “minoritarias”, e iso a través dun enalzamento do seu propio folclore en festivais de baile intercéltico nos que estaban representados os “irmáns de cultura” galeses, escoceses, irlandeses, galegos e asturianos.

Esas iniciativas tiveron unha influencia crecente canto ó irmanamento das distintas culturas representadas: permiten unha análise contrastiva dos costumes e dan lugar a intercambios lingüísticos, culturais, ou de calquera orde. Tamén é o momento idóneo para manifestar xuntos a pertenza e o apego por unha cultura e unha lingua diferente da “lingua normalizada” do Estado en cuestión.

Dende esta perspectiva, este artigo ten como obxectivo establecer un paralelismo entre as dúas linguas que, aínda que ben distintas, poden gabarse de compartir trazos culturais e sociolóxicos comúns. Falemos do bretón e do galego. A base desta achega será o estudio dos seus proverbios do mar, xa que ámbalas dúas rexións están claramente orientadas cara ó mar. De feito, o falante válese de todo o panel metafórico do que dispón para expresarse segundo o seu entorno directo: o mariñeiro, o mineiro ou o campesiño non teñen os mesmos puntos de referencia, e iso transparéntase na súa lingua.

¹ Traducción galega de Ana Buján Fra.

Así se fomentou a creación dun caudal de ditos e expresións fixas que revelan unha serie de trazos distintivos dunha ou doutra cultura. Dentro do curto panorama que a seguir ofrecemos dos campos paremiolóxicos galego e bretón, é preciso escolmar algunhas liñas directrices, algo coma uns eixes ideolóxicos comúns, que permitan albiscar en qué atopan a miúdo ámbalas dúas culturas puntos de converxencia.

1.2. Bretaña e Galicia: dúas rexións indisociables do mar (Appriou, 1997)

Ces gens là (les marins Bretons) font tous les jours des choses plus hardies que Christophe Colomb (Michelet)

[Aquela xente (os mariñeiros bretóns) fan tódolos días cousas máis ousadas ca Cristóbal Colón].

Cos seus 1.100 quilómetros de costa, Bretaña é a provincia francesa máis ligada ó mar. A omnipresencia do mar deixou fondas pegadas nunha poboación costeira que vive dende hai séculos ó ritmo das mareas. O mar, que lles deu de comer, tamén lles permitiu marchar do país para comerciar con outros pobos e descubrir novas terras. A miúdo os bretóns legáronlle-lo seu apelido a eses territorios.

An heol dre ma ra tro ar béd

Penn eur Breizad 'neus kavet

(Cando o sol lle dá a volta á terra, atopa un bretón en calquera parte).

O mar tamén é fonte de numerosas desgracias: o *Ankou*¹ non se contenta con actuar no campo, os seus brazos son tan longos que a súa gadaña chega máis aló das costas.

Galicia, igual ca Bretaña, sempre dependeu do mar e permaneceu totalmente aberta a este medio de subsistencia e espacio de fuxida cara ó outro mundo, xa que como se sabe Galicia coñeceu tremendas épocas de fame. Por iso existe un espírito fondamente ligado ó mar, unha especie de cosmogonía entre o elemento mariño e a terra galega. Non é logo de estrañar o impresionante número de refráns mariñeiros que de cotío usan día a día os galegos costeiros, e mesmo outros que viven no interior. Esta riqueza foi recuperada polos paremiólogos casteláns do século XVI e XVII (Hernán Núñez³, Gonzalo Correas⁴, etc.).

² Personaxe mitolóxico da cultura bretona popular que representa a morte. Trátase dun esqueleto que viste manto negro e que emprega unha gadaña para leva-los que están por morrer.

³ *Os Refranes o Proverbios en Romance*, do "Comendador" Hernán Núñez, 1555.

⁴ *O Vocabulario de Refranes*, do "Mestre" Gonzalo Correas, 1627.

Cando o vento e a marusía acougan, xurdía ás veces do horizonte un perigo tan terrible coma un mar embravecido, e mentres os navegantes bretóns se aventuraban en territorios moi afastados coa esperanza de tesouros que lles habían dar gloria e riqueza, outros mariñeiros procedentes do Norte chegaban tamén ós portos da Bretaña. Como se sabe, nada podía detelos e só marchaban despois de baleirar de toda riqueza o territorio visitado. Enfrontados a perigos tan diversos coma terribles, os bretóns tiveron que adaptarse. Sufriron destertos masivos, tanto de xente costeira coma campesiña, e por iso xurdiron os exploradores, os piratas, os labradores de terras exóticas e moitos, moitos mortos.

Pero ámbalas dúas comunidades, con ou sen fortuna, nunca perderon o seu apego pola terra natal, o seu orgullo de ser bretón ou galego. Por iso gardaron a súa lingua, e foron os primeiros embaixadores dun patrimonio folclórico e cultural: contos, proverbios e ditos típicos destas culturas foron, deste xeito, levadas por tódalas partes do mundo.

2. Deus

2.1. Devoción

As crenzas e prácticas relixiosas aínda perduran en Galicia coma elementos determinantes da mentalidade do home galego, alí onde a tradición e o costumismo sobreviven, malia o avance das comunicacións, da radio, da televisión e do teléfono. Trátase de anacos do noso folclore, ligado ás crenzas relixiosas e á vida dos que viven nos medios rurais e que alcanza ós habitantes dos núcleos urbanos (Sa Bravo, 1991: 6-10).

Esta reflexión prevalece tamén para os bretóns: as transformacións experimentadas nas aldeas e os portos mediante unha modernización ás veces inharmónica, fixeron que a tecnoloxía entrase nos fogares e as tarefas da xente. Sen embargo, no medio deste progreso material, perduran as romarías e as tradicionais festas parroquiais que se organizan en cada lugar para celebrar unha festa que une o folclórico co relixioso.

Este particularismo ten tamén a súa influencia no ámbito dos refráns e pódese observa-lo mesmo fenómeno tanto no interior como na beira do mar, con díxamos tan representativos como:

Neb a ra vad e-lec'h droug

D'ar baradoz en em zoug.

(Quen devolve o ben polo mal, o paraíso gaña)

Nemet Doue ne oar pet kant troatad donder en deus ar mor e-kreiz e laouer vras.

(Só Deus sabe cantos cen pes de fondura hai no medio da gran cazola).

En galego, atopamos outros como: *Á lancha sen esperanza Deus depáralle bo porto*. Ou tamén: *Cando Deus vai diante, cheo anda o mar*.

Os santos protectores dos mariñeiros son numerosos, pero de entre todos cabe salientar este santo patrón común ás dúas linguas:

Gant Gouel-Yann

Ec'h ar mor en er rann.

(Pola San Xoán, o mar leva o seu caudal).

En galego, conta máis o resultado deste benfeitor có personaxe en si mesma:

Na san Xoán, a sardiña molla o pan.

Pero é evidente que no mundo marítimo a devoción do pescador non se dirixe directamente cara a Deus ou a Xesús, entidades apercibidas como masculinas, senón máis ben cara á Santa Nai, a Virxe dos mariñeiros:

Petra a servij nac'h ouz Doue ar pezh a oar ar Werc'hez!

(¡De que vale negarlle a Deus o que sabe a Virxe!)

Biz ar Werc'hez a dremen dre yod ar bugel.

(O dedo da Virxe pasa polas papas do neno).

2.2. Escepticismo

Observamos sen embargo que o campo paremiolóxico se inscribe como alternativa á devoción absoluta e ó rigor no culto relixioso. Non se lle pode negar ó mundo mariñeiro, comunidade composta por grandes traballadores, homes de vida tumultuosa que ás veces non desprezan un pouco de distracción ilícita cando volven á terra firme, esa extrema distinción, ese gusto polo refinamento ou pola moral máis respectable. O refrán, neste ámbito acostumado ós naufraxios e ós dramas non pode por suposto subliñar só a grandeza de Deus ou dos seus representantes terrestres:

Pop manac'h a gomz evid e sac'h.

(Cada monxe fala para a súa bolsa, ou sexa no seu beneficio).

O galego tampouco é un ser totalmente convencido, de aí que prefira arranxarse só, contando co que pode darlle cada parte:

Deus é bo e o demo non é malo. Ou Hai que ter amigos astra no inferno.

3. O humor

Como tódolos pobos que experimentan fondos sufrimentos, os bretóns e os galegos aliviaron dende sempre esta dor, estes sacrificios impostos pola natureza ou o réxime político vixente, gracias á risa e á autocrítica. Deste xeito, aínda que a primeira vista non se trate de comunidades que se inclinan especialmente polo humor, non é de estrañar que Galicia e Bretaña sempre contaran coa arma do humor para supera-las dificultades e os obstáculos que o contexto lles impuña.

Ademais, estas terras vellas sempre orientadas cara ó exterior (sexa no seu favor ou na súa contra), desenvolveron un senso crítico, mesmo satírico, dos seus opresores ó tempo que ós seus propios membros; e isto –dende unha perspectiva paremiolóxica– levou irremediabilmente a unha produción de refráns case sempre dotados dunha dimensión irónica, cómica ou dramático-burlesca. Deste xeito, aqueles que miraban o mundo dende abaixo, produciron innumerables xoias humorísticas.

Tamén é preciso sinala-lo rol importante do humor na vida cotiá que constitúe un alivio, un paliativo á dureza da condición mariñeira. Para unha tripulación illada a miúdo durante varios meses, as burlas son o único divertimento e medio para pasar agradablemente as horas do día. De aí naceron cantidades de refráns humorísticos no medio do océano:

Come sardiña e arrota pescada.

Na terra galo, e no mar galiño.

Gwella newer, kenta beuzet.

(Primeiro nadador, primeiro morto; é dicir que quen presume de algo en realidade non sabe nada)

3.1. O humor filosófico

Sen máis é preciso achegar explicacións sobre o termo “filosófico” empregado: entendemos por iso todo o que contén de moralizador e sentencioso, dentro dun marco universalista que permite que unha paremia adquira unha veracidade irrefutable en tódolos contextos e épocas. Estamos a falar de refráns tales como:

Brut vad a jom e toull an nor,

Brut fall a red beteg ar mor.

(A boa fama queda na casa, a mala vaise para o mar).

Mat eo bevañ pell

Bevañ mat a zo gwell.

(Vivir moito está ben, pero máis vale vivir ben).

Na c'hortoz den, gra da-unan da labouriou, bras pe vihan.

(Non agardes por ninguén, fai ti mesmo as túas tarefas sexan grandes ou pequenas).

Al labour hag ar bedenn, wan an hent mad a zalc 'h péb den.
(O traballo e a oración manteñen ó home no bo camiño).
Skei war an houarn keit ha ma vez tomm.
(Hai que bater o ferro mentres está quente).
Ar wirioneza a zo kazuz da gleved.
(A verdade desgusta).

Como subliña acertadamente Cecilia Böhl de Faber (1912: 373), unha boa parte dos proverbios propios dunha cultura posúen un valor de verdade universal, unha xeneralidade na que a expresión se pode atopar en calquera aldea, baixo unha forma case idéntica:

Es curioso observar a semejanza del espíritu en los refranes de más distintos países; y cómo en la alta esfera moral, por diferentes que sean sus caracteres y su cultura, se nota en los hombres la mezcla de lo bueno y de lo malo que constituye su ser, del que decía el psicólogo suízo Lavater: “Parece que la naturaleza humana tiene dos partes, la una que ha recibido del cielo y la otra del infierno”.

Estes temas universais da Verdade, do Amor ou do Honor, representan tamén na lingua galega unha boa proporción do corpus paremiolóxico xeral, con unidades do tipo:

A Vergoña é gran bocado.
De neno, rei; de mozo capitán; de casado, ninguén; e de vello can.
Gota a gota o mar se esgota.
O peixe grande come ó pequeno.

3.2. O humor misóxino

Máis adiante veremos ata qué punto permanece este tema fondamente arraigado nas culturas que tentaremos describir a través dos seus proverbios máis identificadores; pero pode resultar de certo interese sinalar con qué sentido de burla ou da ironía se vale o bretón ou o galego para desprestixia-lo sexo feminino:

Peb kouillourenn a gav mad he heusteurenn.
(A cada puta lle gusta a súa cocíña).
Gwelloch eo madelez evid braventez.
(Máis vale a bondade cá beleza).

O Galego, na súa máis fonda honra, non dubida en afirmar que *A muller, o vento e o mar son tres males*. Ou que:

*Da muller, do vento e do mar, non hai que fiar.
A muller e o muíño queren uso continuo.
A primeira muller é a escoba; a segunda é a señora.
Á burra e á muller a paus hainas que tanguer.
Vacas da Ulla e muller de Bendoiro, non as metas na casa que che é
un agoiro.*

3.3. O humor comellón

O humor pódese atopar en varios temas de conversa, e máis aló do clásico campo da misoxinia, en refráns que enxalzan o bo comer ou beber, como:

Gwelloh eo kov da freuzañ evid boued da venel.
(Máis vale ve-lo bandullo estalar cá comida na mesa deixar).

Cando en Galicia se adoita dicir que:

*Do polbo, da vieira e da sardiña nunca un se farta.
Ar pesk er c'hof pe en aod
A rank bezañ atav war flod.*
(O peixe na barriga ou na beira, sempre ten que estar na auga; ou sexa que hai que beber moito cando se come peixe).

Esta absoluta necesidade de alimentarse con esaxeración, de acadar a “fartura”, pode atopalo seu motivo máis fondo nos longos períodos de fame que coñeceron ámbolos dous pobos. Con esta conciencia intrínseca a ámbalas dúas culturas da eventualidade da carestía de comida (mesmo chega a ser un temor nos habitantes das rexións rurais), os bretóns e os galegos posúen un caudal de refráns ligados a este tema do bo comer e do bo beber, pero máis orientados cara á cantidade cá calidade:

*Hasta San Martiño, pan e viño, despois fame e frío.
Caldo sen pan no inferno o dan.
Carto ganado, carto papado.
En chegando á san Xoán, tolle o viño e tolle o pan.
Descanso dos meus ósos, e folga do meu dente.*

3.4. O humor animal

Non é o noso propósito encetar un tratado filosófico sobre a animalidade do home na sociedade, senón que recorremos a este termo debido á profusión de refráns que forman parte de ámbalas nosas culturas fondamente marcadas pola agricultura. Deste xeito, atopamos unha morea de paremias que poñen en escena animais diversos, que moitas veces aparecen coma

símbolos ó servicio da mentalidade popular de cada cultura, e que chegan a cobrar unha especie de humanidade ó servicio da demostración que o dito trata de realizar.

Entre os animais, cabe salienta-los máis comúns, e os máis achegados ó home, coma o can:

Da beb sort oad e red ar hi war-lerh ar had.

(A tódalas idades o can corre detrás da lebre; dise dos vellos libertinos).

Diwar gi, ki; diwar gaz, kaz; diwar logodenn ne vez ket a raz.

(Da cadela nace o can; da gata, o gato; e da rata non nace o rato).

Dre forz heslinad ar hi e teu da vezañ droug.

(De fastidia-lo can, vólvese malo).

O cabalo:

N'eo ket ar marh pa vez red e varhegez aliez.

(O cabalo non engorda cando se monta a miúdo; aquí trátase indirectamente da muller).

Meur a varh mad a zo marvet o vond adarre.

(Máis dun cabalo morreu por volver ó traballo; aquí quérese dicir que o que non quere traballar sempre atopa motivos para descansar).

O raposo:

Daou louarn kamm a zo treh da unan eeun.

(Máis valen dous raposos coxos ca un san)

A vaca:

Petra zervij d'ar vouh bezañ mad ma skuill ar mare gand he zroad?

(¿Para que ter unha boa vaca se coa pata tira o leite?; ou sexa se un só erro estraga tódalas outras cualidades).

Gwelloh eo da eun den lipad e leue evid sevel eur goz vuoh euz an toufle

(Máis vale mima-lo becerro que saca-la vaca vella do pantano).

Na pa va ve triweh vuoh en eur vandenn, ar bouh eo ar habiten.

(Aínda que haxa dezaioito vacas nun prado, o capitán é o touro).

Ou, por último, o galo como metáfora do home en:

Onde hai galo non canta galiña.

4. A muller do mariñeiro

4.1. Misoxinia

A representación feminina que se destaca dos refráns do mar é a da muller mergullada de cheo no núcleo familiar e que só vive experiencias a través das súas relacións co resto dos membros deste grupo. Nun principio,

deixan claramente establecidas as pautas de comportamento da muller co seu marido e coa maternidade, que por suposto consiste en ficar no fogar e desempeña-lo seu rol de ama da casa.

Entre outros, salientamos:

O home na praza e a muller na casa.

A muller e a sardiña, na cociña.

Gwreg hag a labour en he zi

Ne glever tamall anezhi.

(Muller que traballa na súa casa non dá nunca que falar).

Evit ar mor bout tratour, traitouroc 'h ar merch'ed.

(Aínda que o mar sexa traidor, máis traidoras son aínda as mulleres).

Este último ten a súa parella galega:

Da muller e do mar non se pode fiar.

Por outra banda, o mundo mariñeiro non ten un bo concepto dos outros, os que fican en terra, os cales (segundo a súa concepción) non traballan tanto coma eles. Como é de supoñer, as mulleres forman parte desta clase, quedan na casa co soldo do mariñeiro e poden dispor do diñeiro que o marido non bebeu na taberna:

A muller do mariñeiro, cando hai peixe ten diñeiro.

Das mulleres e do vento, sempre a barlovento.

Así, para mante-la “orde”, o mariñeiro ten que se impor á muller:

An tok a-raok ar c'hoef.

(A cofía detrás do sombreiro, é dicir, o home por diante da muller).

A muller e a sardiña, canto máis cocida, máis sabrosiña.

Ao marido temelo, querelo e obedecelo.

Se ten manía Rosiña, quítalla axiña; e se non abonda coa mau, quítalla co pau.

4.2. Respecto

Convén sen embargo matizar este aspecto, porque ó fin e ó cabo o rol da muller é, malia o menosprezo do home, máis ca familiar: desempeña paralelamente os roles de administradora da casa, de educadora dos fillos, de vínculo entre o resto da sociedade e o mariñeiro, é dicir, entre a terra e o mar. Por iso o home galego sabe este principio fundamental:

Ama á túa muller se ques na casa paz ter.

Ademais, sexa traballando na terra, sexa pescando á beira do mar, a muller representa tamén un ingreso económico no fogar, cando non o principal, nos anos de escaseza do peixe. Por iso atopamos díxamos bretóns que devolven a súa parte ó sexo feminino:

Da wreg vat gwellañ gouiziegezh

Eo gouarn mat he ziegezh.

(Para a boa muller, a mellor ciencia é administrar ben o fogar).

'N hini 'vez e gras ar merc'hed

N'en deus na naon na sec'hed.

(O que vive entre as obras das mulleres non ten nin fame nin sede).

Deste xeito, se se quere ser feliz, convén seguir algúns consellos de bo trato da parella:

O que a túa muller non poida saber, non o debes facer.

O que quer a muller, eso se ha facer.

A dona ten que ser rogada e non obrigada nin forzada.

5. A Morte

Esta corporación moi exposta a perigos mortais desenvolveu un caudal de expresións fixas directamente vinculadas con estes feitos trágicos e sen embargo tan cotiáns para os mariñeiros.

Non se pode apreciar unha diferenza na conciencia da morte entre este mundo e o resto da sociedade, pero resulta salientable observar con qué resignación os mariñeiros aceptan a fatalidade da súa condición:

Nadar, nadar, e na orilla afogar.

Ar paotr-mañ a zo-dour-mor en-dro d'e galon.

(Este rapaz ten auga salgada arredor do corazón, ou sexa que naceu mariñeiro).

Por outra banda estes homes aceptaron o tratado firmado co mar, relacionándose cos seus achegados terrestres nesta fe absoluta no traballo:

Botar pelos ó mar e nel acabar.

Obrar e calar, pola terra e polo mar.

Na c'hortoz den, gra da-unan

Da labouriou bras pe vihan.

(Non agardes por ninguén, fai ti mesmo os traballos sexan grandes ou pequenos).

Resulta preciso falar de fe, porque xunto coa relixión o traballo é todo o que leva un mariñeiro a bo porto:

Red vez neuñ pe veuziñ.

(Hai que nadar ou afogar).

Al labour hag ar beden

Wan an hent mad a zalc'h péb den.

(O traballo e a oración manteñen o home no bo camiño).

E en galego: *Quen anda polo mar aprende a rezar.*

Neste mundo cheo de incertezas, non é nada superfluo contar coa bendición do Ser Supremo. E sen embargo, nada parece poder dete-la furia do elemento mariño:

O mar dá o mar leva.

Acedo é o mar polas moitas despedidas.

Ar mor a lavar d'ar martolod :

poagn ganin, me az pevo ;

diwall razon, me az peuzo!

(O mar díxolle ó mariñeiro: traballa duro e dareiche de comer; ¡pero ten coidado ou heite matar!)

É unha forza inhóspita, indomable, que pode con todo, aínda que iso precise tempo:

Vel ar mor war ar garreg.

(Coma o mar sobre as rochas, é dicir tenaz e incesantemente).

Ar mor a zo traitour.

(O mar é traidor).

O mar ó máis amigo logo pon en perigo.

As viaxes de mar non son de contar.

Os exemplos son múltiples, nunha sociedade que convive tan a miúdo coa morte non podían faltar paremias para reflectir este feito probado. Os riscos son efectivamente inevitables, pero para tratar de limitalos, os homes dedicáronse ó longo das súas vidas en anticipárense á meteoroloxía, domesticándoa a partir dunha fina observación das manifestacións naturais.

6. Os ditos meteorolóxicos

Durante séculos e por todo o mundo, a xente atopou nos refráns a forma adecuada para resumi-las súas observacións e experiencias meteorolóxicas.

Unha fórmula breve, soante, que rima ou non, que cada un pode lembrar facilmente. Hainos vinculados ó arco da vella:

Kanevedenn dioc'h an noz
Glav pe avel antronoz.
(Arco da vella pola tarde, chuvia e vento á mañá seguinte).
Arco á cea, boa noite espera.

Á lúa:

Louar gwelet, mor manet.
(Lúa visible, mar quedo).
A lúa a saír con cerco, mariñeiro desperto.

Ó vento:

Avel viz, avel piz.
(Vento do Norte, vento malo).
Avel ar c'hreisteiz, a zegas glav e-leizh.
(Vento do Sur, sen tardar chuvia forte).
Calma a barlovento e vento a sotavento: calma para un momento.

Ou á chuvia:

Glav dar sul : glav dar sun.
(Chuvia do domingo: chuvia para toda a semana).
Glav war an trêz, glao e-pad an deiz.
(Chuvia cando a mar baixa, chuvia para todo o día).
Chuvia de morriña, nin peixes nin fariña.

Por último pode ser un elemento da paisaxe:

Bezin glaz ha teil du, a lak kouer war e du ;
Bezin du ha teil loued, a gas kouer da glask e voued.
(Con argazo verde e esterco negro medra o labrego; con argazo negro e esterco verde o labrego pasa fame).

Ou unha manifestación animal:

Se ves mascatos voar, busca a sardiña no mar.
A sardiña en marzo, argazo.

7. O exilio

Os galegos e os bretóns, por razóns xeográficas e históricas, coñeceron o mesmo sino de desterro en épocas de fame ou de seca ou máis xeralmente porque a terra non podía dar de comer a tódolos fillos. E así tiveron que emigrar a terras menos inhóspitas, ou iso crían: deste xeito milleiros e milleiros

de campesiños embarcaron durante os séculos XIX e XX cara a América, cando antes tiñan que buscar outra vida no mar.

De tódolos xeitos, foi o mar o que permitiu o exilio, o que deu lugar a unha creación lingüística: a literatura oral do exilio.

Cando o galego reunía tódalas súas pertenzas para comprar o billete cara a nova vida, quería deste xeito ir “facer unha Habana”, o bretón tamén se decataba de que no seu país non podía sobrevivir:

Leve peizanted a ya da netra (O subsidio do campesiño acaba en nada)

E así convencíase de que tiña que marchar polo seu propio ben:

An hini n'eus ket c'hoant kaout naon

Na chom ket re bell war e skaoñ.

(O que non quere pasar fame non fica moito tempo na súa cadeira de brazos).

E tentaba darse ánimo tirando o positivo da viaxe:

An hini ar red kalz a vro

A zesk traoú nevez ato.

(O que percorre moitos países aprende moitas cousas).

Ou tamén:

A bep liv marc'h mat.

A bep bro tud vat.

(De calquera cor bo cabalo, en calquera país boa xente).

A emigración era a única posibilidade de fuxir da miseria, unha redención económica que desafortunadamente non se producía sempre, nin moito menos. Por iso volvían os que fracasaran, como subliña Rosalía de Castro naquel poema *¡Para a Habana!*. Ningún emigrante, despois do dramático sacrificio de marchar e de penar en terra estraña, quere volver sen aparentar éxito.

José L. Lorca Martínez cita esas palabras dun emigrante internado nun sanatorio da Habana:

Las penas de los que emigramos han de quedar entre nosotros. Nunca mandes a España malas noticias. Aquí triunfamos todos. Hasta los que estamos muertos (Lorca Martínez, 1990: 73-94).

Deste xeito algúns volvían finxindo ganancias ilusorias, que o proverbio *Ter moita terra na Habana* subliña ironicamente, como *Ter un tío na Habana*, que ten o mesmo valor pexorativo para alguén que presume de riquezas que non ten ou que ten delirios de grandeza.

O bretón, pola súa banda, era máis humilde, e a meirande parte dos que marcharan non volvían xamais. Uns fixeron fortuna, pero outros seguían a sentir morriña pola súa querida terra:

*Al louenan a gar ato
E doenn ha kornig e vro.*

(O pardal segue querendo o seu fogar e o curruncho do seu país).

E por outra banda porque, como se pode supor, a separación do fogar familiar é desgarradora e moitos proverbios traducen a “morriña” do bretón emigrado:

*O sent ma bro, ma diwallet,
Sent ar vro-mañ n'an'vezan ket!*

(Santos do meu país, protexédeme; porque os santos deste país non os coñezo).

8. Conclusión

Como xa vimos, Bretaña e Galicia comparten semellanzas canto ós seus proverbios mariñeiros, pero iso non é máis ca unha mostra concreta do evidente: dúas rexións que sementan un orgullo pola súa singularidade, paisaxes e xente de forte personalidade. O campo paremiolóxico, que permite afondar na cultura, no folclore e nos modais dunha sociedade, contén un verdadeiro tesouro lingüístico dunha comunidade, por iso é absolutamente vital conservalo.

Esta oralidade varias veces posta en perigo por razóns políticas ou sociais (o prezo da mundialización cultural), está hoxe aquí para comunicárno-la mensaxe de que a supervivencia dos díxamos é a manifestación dunha lexitimidade: a de reivindicar, conservar e enxalza-la nosa propia cultura.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- APPRIOU, D. 1997. *Figures de Proue : Marins de Bretagne*. Guingamp: Ed. de la Plomée.
- BÖLH de FABER, C. 1912. *El refranero de la gente del pueblo recogido en los pueblos de Andalucía*. Madrid: Colección Editores Castellanos.
- CASTELAO, A. 1974. *Sempre en Galiza*. Bos Aires: Ediciós Galiza.
- CASTRO, R. de 1880. “Viúvas de vivos”. En *Follas Novas*. Vigo: Galaxia.
- COMBET, L. 1991. *Recherches sur le refranero castillan*. Lyon: Biblioteca da Facultade de Letras.
- CONDE TARRIO, G. 1998. “La verdad en el refranero: los refranes meteorológicos gallegos”, *Paremia*, nº 7.
- ERNAULT, E. 1998. *Dictionnaire des dictons et proverbes Bretons*. Ed. Skol.
- ESMORÍS RECAMÁN, F. 1959. “Refraneiro Fisterrán”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, XIV. Santiago de Compostela, CSIC, Instituto Padre Sarmiento, pp. 107-129.
- FERRO RUIBAL, X. 1987. *Refraneiro galego básico*. Vigo: Galaxia.
- GROS, J. 1984. “2. Dictionnaire Breton-Français des expressions figurées” e “3. Le Style Populaire”, *Le Trésor du Breton Parlé (Éléments de stylistique trégorroise)*, vols. II e III. Quintin: Ed. Emgleo Breizh – Brud Nevez.
- GUICHARD CLAUDIC, Y. 1997. *Identités de femmes de marins : le poids du statut de l'épouse*. Tese de doutoramento de Socioloxía, UBO Brest: Facultade Victor Segalen.
- LE CAM, N. 2001. *Fraseología y paremiología gallega*. Tese de licenciatura LCE Espagnol, UBO Brest: Facultade Victor Segalen.
- LORCA MARTINEZ, J. L. 1990. “Emigración y literatura hispánicas”, *Galicia y América: el papel de la emigración*. X Xornadas de Historia de Galicia. Edición de Jesús de Juana e Xavier Castro. Deputación de Ourense.
- MICHELET, J. 1874. *Sur les Chemins de L'Europe*. París: Marpon et Flammarion.
- MOREIRAS SANTISO, X. 1977. *Os mil e un refráns da muller*. Lugo: Ed. Alvarellos, 2ª edición.
- OUEST-FRANCE 1987. *Carrefour des Régions d'Europe: ex-voto marins en Bretagne et Galice*. Brest: Département édition livres.
- QUEFFELEC, H. 1993. *Marins de Bretagne*. París: Ed. Seuil.
- SA BRAVO, H. de 1991. *Creencias del costumbrismo religioso en Galicia*. Servicio de Publicacións da Excm. Deputación de Pontevedra.

Traduccións Xustificadas

***Siddhartha* en galego.**

Franck Meyer

A traducción de *Xeo e Lume*.

Cristina Veiga

**Os ingredientes da apócema máxica: lealdade ó noso
e ó alleo en *Harry Potter e a cámara dos segredos*.**

Eva M. Almazán García

**Traducir poesía irlandesa contemporánea: viaxe
a Ítaca.**

Antonio Raúl de Toro

SIDDHARTHA EN GALEGO

Franck Meyer

Herman Hesse (1999) *Siddhartha*. Trad. Franck Meyer. Colección Costa Oeste nº 21. Vigo: Galaxia.

Cando desde a revista *Viceversa* se me pediu que escribise un texto sobre a miña tradución ao galego de *Siddhartha* de Hermann Hesse, quedei algo incómodo. En primeiro lugar porque xa pasaron varios anos desde que acometin ese labor e realmente non me lembro moito dos detalles. ¿Por que non querían algo sobre unha tradución máis recente? Logo, en segundo lugar, tampouco me parece moi fácil escribir sobre min mesmo como traductor no contexto dun traballo concreto. O libro está aí, *Siddhartha* quero dicir, calquera o pode ler. A miña presenza está dentro del como de maneira intertextual, claro. Non son unha máquina aséptica e nalgures tinxiría a tradución. Sen embargo, non me gusta a coquetería esa do *traduttore, traditore*, xa que demasiadas veces se abusa dela para defender que todo vale e que a tradución perfecta, disque, non é posible. Será así, pero antes cómpre intentala. ¿Pero afirmar eu mesmo que a conseguín ou non? Creo que non procede.

A preferencia de *Viceversa* por *Siddhartha* supoño que ten algo que ver con que as persoas responsables consideran esta obra como canónica e, de aí, tamén digna de comentarios. Esta hipótese daramé pé a ofrecer algunhas reflexións sobre o tema do canon. Logo, como na miña propia percepción sempre relaciono a tradución de *Siddhartha* coa que fixen de *Baixo as rodas*, aproveito esta posibilidade de comparación para chegar a outro tema interesante para a literatura en xeral e a súa tradución en particular: os rexistros lingüísticos. Tocarei, entón, tanto o exemplo concreto de *Siddhartha* e Hermann Hesse como algún que outro aspecto do sistema literario galego.

Sendo *Siddhartha*, sen dúbida, unha das obras máis emblemáticas de Hesse, pode sorprender que a súa tradución, grosso modo, me resultase máis doada que a dun libro menos maduro e logrado do mesmo autor, *Baixo as rodas*. Á parte de tratarse, neste último caso, dun dos meus primeiros traballos, sobre todo ten que ver con que o mundo que se describe nel é o da lingua en que se narra, mentres que *Siddhartha* fala dun universo igualmente exótico para as linguas fonte e termo. É como se a distancia entre o referente extraverbal e o signo neste último caso fose o mesmo tanto en alemán como en galego, ofrecendo as mesmas dificultades de comprensión cultural, mentres que en *Baixo as rodas* xorde o problema adicional de achegar un mundo que só lle resulta estraño a un dos lados, sendo para o outro, pola contra, a súa propia base histórico-cultural. Para ilustralo cun exemplo evidente: o

budismo de *Siddhartha* é unha relixión exótica para galegos como para alemáns; sen embargo, aínda que o protestantismo de *Baixo as rodas* é o natural para máis da metade dos alemáns, tendo todos eles moi interiorizada a existencia de dúas confesións cristiás, aos galegos tal vez non lles resulte moito menos estraño que calquera relixión que non fose o catolicismo.

Outra diferenza entre os dous textos constituía a cuestión dos rexistros. *Baixo as rodas* ofrece unha variedade moito maior que *Siddhartha*, pois á parte da voz do narrador non implicado e omnisciente están os diálogos, fronte ás descrições e a reflexión está o rexistro coloquial, pero tamén aparecen textos escritos ou unha variedade alta falada nun alemán de hai cen anos. Logo, todo isto hai que imaxinalo expresado a través do estilo particular de Hesse. En canto a este, pódese constatar, practicamente para todas as súas obras, unha tendencia preciosista, esteticista con certo toque de sentimentalismo idealista que tamén se plasma na escrita. Nisto, o autor revélase como herdeiro do neorromantismo alemán de finais do século XIX, se ben non cómpre esquecer a súa procedencia dunha casa de misioneiros pietistas, unha corrente dentro do protestantismo na que a palabra interiorizada, austera e sincera ten un papel destacado (en contraste coa liturxia cerimonial católica que vive dos xestos e das formas visibles).

Que houbera, durante o traballo editorial de *Baixo as rodas*, un intento de corrixir a palabra “nubiñas” por “nubes pequenas”, por dar un exemplo, paréceme froito dun total descoñecemento destas particularidades de Hesse e da lingua alemana. Pois este tipo de diminutivo é moito máis raro en alemán que en galego ou portugués e pódese percibir facilmente como rozando o kitsch. Ao querer poñer “nubes pequenas”, o corrector fixouse exclusivamente no semántico, desatendendo por completo o estilístico-afectivo e empobrecendo a versión galega. Afortunadamente, no texto definitivo o que se ve no ceo son “nubiñas”...

Persoalmente, a actitude do corrector paréceme moi típica da situación galega. A desviación do estándar percíbese demasiadas veces como unha eiva, mentres que xa os formalistas rusos o consideraban unha das características que definen un estilo. Sempre co argumento do estado anormal da lingua galega e da necesidade de afianzar unha norma e unha praxe social do idioma, a árbore lingüística, ás veces, pódase tanto que non lle quedan pólas. As cursivas no caso de formas que non corresponden á norma (a unha das normas, habería que dicir) son unha das manifestacións desta actitude, pero tamén o intento de poñer “nubes pequenas”, cando debía ser “nubiñas”. Neste último caso aínda penso que era un tipo de hipercorrección, que vía en “nubiñas” algo demasiado galego nun sentido pexorativo e quería substituílo por algo menos popular e coloquial, “dignificando” así a lingua. Pero este intento paréceme demasiado profesoral. O afán por falar e escribir “ben” e por demostrar que unha ou un sabe facelo leva á aniquilación dos rexistros, é

dicir, a falar e escribir de maneira adecuada e en consonancia co contexto lingüístico, á parte que así en demasiadas ocasión a propia lingua se alza en tema en vez de ser un simple vehículo para transportar contidos. Nada mellor para condenar o galego a unha existencia de ghetto.

O resultado son logo libros nos que os drogadictos falan con infinitivo conxugado, en que nunha novela negra aparece a frase “non erades quen de ousardes facelo” (moi elegante, por certo) ou en que os diálogos dunha historia infantil son de tal artificialidade que, a quen le, lle debe lembrar as estrañas lecturas nas clases de latín. Vaites... E case todos inciden no mesmo. Están aí certos críticos que amoestan, no caso dun relato, a utilización do nome Josefa para unha señora maior, en vez da forma máis enxebre de Xosefa, cando tanto na vida real como pola propia necesidade do texto en cuestión o típico é que esa señora se chame Josefa. O resultado, outra vez máis, sería unha falsa adaptación a un mundo ideal pero artificial e completamente arredado da realidade experimentable, á parte do triste empobrecemento das posibilidades da lingua, sobre todo ao nivel dos rexistros. En ocasións, as consecuencias chegan a ser verdadeiramente cómicas.

Pódese preguntar se este afán misioneiro e dabondo intransixente vén de determinado fervor de converso, pois case todo o mundo sabe que grande parte das persoas que traballan coa lingua, como poden ser xornalistas ou escritores, mesmo cando non proceden de ámbitos castelánparlantes, si foron escolarizadas en español. Nalgún momento da súa socialización en lingua castelá volven ao galego, idioma dos seus avós seguramente máis que dos seus pais, ou simplemente o estudian e utilizan en certos contextos. Fágase unha proba, por exemplo, nas editoriais galegas. Como normalmente non son as clases populares máis humildes do rural as que logo se dedican a facer libros ou ensinar historia da literatura, chegan a ser, en moitos casos, os neofalantes os que marcan a pauta visible publicamente. Prodúcese unha segunda diglosia que agora fai que a xente que vive o galego desde cativa diga que non fala o galego correcto. É realmente unha mágoa, porque os outros sempre se expresan dunha maneira que deixa claro que elas e eles controlan perfectamente o estándar oficial (ou semi- ou anti-oficial ou como se queira), que controlan un montón de vocabulario medieval ou rebuscado da última aldea abandonada hai cincuenta anos en tras os montes do máis alá, pero que moitas veces provocan a sensación de que, en vez de falaren ou escribiren, están permanentemente citando.

Para os libros significa —e por isto vén a conto— unha presenza demasiado aburrida dunha artificialidade mal entendida. O purismo e academicismo, sen dubidar que nace do compromiso coa lingua e coa cultura galegas, limita o campo de visión cando converte a norma en formigón. O formigón non deixa vivir e afoga. Unha lingua tamén necesita respirar. Nunha situación normalizada, á parte das instancias oficiais da lingua (acade-

mias, universidades, etc.) son a vida cotiá e as súas manifestacións as que actúan como modificadoras da lingua, adaptándoa ás necesidades reais. En Galicia, entre profesores ortodoxos por un lado e profesionais da palabra aplicada incapaces de colocar ben un pronome persoal (en televisión, radio, xornal, lite-ratura, etc.), nada se adapta, senón que a xente pasa: ao castelán. Evidentemente, o que digo é unha caricatura, que tampouco é así. Pero a tendencia é visible mesmo se, a xeito de tabú, non se fala dela.

Na traducción, por conseguinte, podemos atoparnos coa vontade de producir textos neutros, lisos, plenamente normativos e encaixados. Quen teña traballado no eido da traducción literaria, sabe que se valoran moito os textos nos que nada chame a atención. A min, persoalmente, pareceume en máis dunha ocasión de que non querían traducións senón algo como paráfrases, eliminando as características estilísticas do orixinal, concretamente. Pénsese nun relato que trate algo como a alienación, expresándoa tamén a través do estilo. Producindo unha traducción aséptica, eliminaríase un dos logros dese texto: o reflexo da alienación, en canto contido, tamén na forma, é dicir, a lingua. Outro exemplo sería unha poesía contemporánea pero estrañamente barroca na linguaxe. Pois ben, elaborando unha versión neutra cunha linguaxe normal e estándar, máis ben debedora da prosa, pérdese un dos trazos esenciais desta poesía. Estes dous casos vivinos realmente. O que quero dicir: ¡o galego pode tamén iso! Hai que deixar facer e non limitar. Hai que ter máis confianza no propio idioma, mesmo se parece ofrecer unha gama de rexistros quizais inferior á do castelán ou do alemán.

Con respecto á traducción de *Siddhartha*, tiven moita sorte, pois todo o relato se move dentro dun rexistro altamente elaborado e literario, é dicir, case representa algo como o ideal defendido polos profesionais da palabra dos que falei antes. Perfecto. Hesse adoptou un estilo conscientemente arcaico, con moitos paralelismos, repeticións, anáforas, epíforas, fórmulas. O propio comezo da historia é un bo exemplo destas estratexias. É unha maneira moi antimoderna de escribir, antixornalística tamén, unha maneira que, por momentos, nos pode parecer, hoxe en día, algo pesada, aínda que é posible que xa lles resultase así aos lectores do seu momento. Ten o seu aquel de texto sagrado, nisto a forma reforza o contido. Todo é estilización, distancia, palabra absoluta. Non existe o menor intento de aparencia realista.

Hai, no marco da literatura alemana, outro texto que reinventa un mito antigo: o *Zarathustra* de Nietzsche, escrito só poucas décadas antes. E logo está aí unha das lecturas primeiras e básicas de Hesse: a Biblia, en particular o Antigo Testamento. Se algo tiven en conta para a traducción de *Siddhartha*, foi a versión galega dos libros da Biblia. Tratándose dun rexistro sempre moi refinado e conscientemente anti-coloquial, foi posible adoptar un galego cheo de construcións con infinitivos conxugados, por exemplo, ou de palabras selectas. Non houbo necesidade de finxir un realismo nos diálogos, xa que

tamén eles están sumamente estilizados. Noutros termos, esta traducción puido botar man do que noutros casos se peca, como vimos máis arriba.

Verbo do canon, alégame poder comentar as miñas reflexións sobre o traballo con *Siddhartha*. ¿Pero por que esa fixación nas obras consagradas de autores mortos? De acordo, Hesse é unha excepción por seguir sendo un best-seller a nivel mundial, pero, sinceramente, ¿alguén aquí cre que hai moita xente en Alemaña que, fóra do ensino e da universidade, lea obras de Goethe? Entendo o afán (novamente produto da consciencia dunha situación anormal) por completar o fondo de traduccions ao galego de obras senlleiras da literatura universal. Pero un sistema literario que funciona de verdade move textos actuais. É unha falacia pensar que, por publicarse Otero Pedrayo en lingua alemana, en Alemaña se vaian demandar libros de autores galegos actuais. Tampouco por existir o *Fausto* en galego a xente aquí vai querer ler a Selim Özdoğan. ¿Alguén sabe quen é Özdoğan? A fin de contas, os posiblemente interesados seguro que xa coñecen a versión española do *Fausto* e non van querer lelo —jou compralo!— outra vez.

Non é certo que as traduccions teñan máis peso nas periferias, como ten comentado algún teórico do asunto, a non ser que consideremos periferia todo menos o mundo anglosaxón, idea que tal vez non sexa tan inadecuada. Sendo o mercado alemán o segundo máis importante do mundo en canto á facturación e títulos publicados, cómpre salientar que nas listas dos libros máis vendidos as traduccions case sempre están á cabeza, deixando pouco espacio, atención e volume de negocios para textos escritos en alemán. Mais isto non significa que a literatura alemana estea perdida, como tampouco a galega no momento en que se incorporen aos catálogos das editoriais traduccions de autores contemporáneos de xeito normal e non simbólico.

A literatura como acto creativo e actividade humana de construción de mundos de todos os tempos vive gracias ao cuestionamento do canon. Unha cousa é falar do canon *a posteriori*, en canto patrimonio inmaterial e, sobre todo, desde un punto de vista de investigación universitaria. Outra cousa é non percibir que se cadra o enxalzamento do concepto de canon é enganoso e pernicioso xustamente para as periferias, xa que pon en xogo unha idea que se manexa facilmente desde o poder do centro pero que, cómpre non pasalo por alto, torna máis visibles as deficiencias e as feblezas de todo canto non se sitúa no centro, por estar fóra dun canon determinado tamén, a estas alturas debería ser lugar común, a través de intereses de poder. Falar do canon, neste sentido, tamén significa a aceptación do discurso da non-periferia e, de aí, tamén a aceptación da xerarquía implícita. Emanciparse sería outra estratexia imaxinable. Os integrantes da revista *Nós*, curiosamente, cando decidiron publicar fragmentos de *Ulises*, optaron por outra vía, non a da consagración, senón a de conectarse ao miolo daquilo que nese mesmo intre se cocía polo mundo adiante. Velaí unha función ben diferente da traducción, menos obsesionada co pasado que ávida do presente.

Consciente de quizais non responder exactamente ás expectativas de quen me solicitara este artigo, coido, emporiso, que as reflexións inducidas pola tradución de *Siddhartha* si poden servir de estímulo para as lectoras e lectores da revista *Viceversa*. Sen dúbida, abordan temas que tarde ou cedo ocupan a quen se dedica ao estudio ou á elaboración de traducións. Aproveitei a ocasión para falar desde a miña perspectiva elíptica, que chamo así porque unhas veces estou na órbita galega e outras veces ólloa desde fóra. Lonxe de ser un impedimento, considéroo típico da nosa condición de tradutoras e tradutores. Transgredindo fronteiras, somos quen une mundos. Xuntando as nosas experiencias, con todo o que isto move en nós, sexan reflexións ou vivencias, dificultades ou satisfaccións, tamén acadaremos unha consciencia colectiva para dignificarmos a nosa profesión e/ou vocación. Que as miñas consideracións, que non pretenden expoñer a temática de modo exhaustivo senón buscar, tal vez, a provocación construtiva, se vexan como un paso máis nesta dirección.

A TRADUCCIÓN DE *XEO E LUME*, DE ANDREA DWORKIN (1986)

Cristina Veiga Novoa

Dworkin, Andrea (2001). *Xeo e lume*. Traducción de Cristina Veiga. Vigo: Edicións Xerais. 211 páxinas, 6,90 €.

Comenta-la traducción de *Xeo e lume* non é unha tarefa doada, como tampouco o foi o proceso mesmo da traducción por moitos motivos que a seguir explicarei.

Para comezar, esta novela non materializa, dende logo, a idea que todo traductor novel alberga do que habería de ser unha *típica traducción literaria*, convicción á que se chega despois da primeira lectura de rigor, na que se analiza a grandes trazos o contido, estrutura, xénero e estilo da obra. Desá primeira lectura tirei, entre outras conclusións, que aquela era unha obra extremadamente orixinal e que encerraba moito máis do que a primeira vista podía parecer. Se houbese de falar de sensacións e impresións empregaría adxectivos como: tumultuosa, crúa, inqueda, sórdida, impactante e, lamentablemente, realista. E digo lamentablemente porque o que alí se representa, de formas ás veces cruel, non só se asemella abraiantemente á realidade, senón que é a realidade mesma.

O efecto antes descrito se intensifica unha vez realizada a documentación pertinente sobre a vida de Andrea Dworkin, xa que a cada paso se atopan grandes e numerosas coincidencias entre a alegada ficción deste relato e as súas propias vivencias. Así, igual que a desafortunada protagonista de *Xeo e lume*, Dworkin proviña dunha familia xudía, tiña un irmán máis novo, a quen adoraba, e sentía o mesmo polo seu pai, mentres que a súa nai só lle inspiraba tristura e preocupación debido á súa doenza e morte prematura. A infancia de Dworkin tamén se viu truncada e marcada polo seu primeiro cambio de residencia, feito que a arrincou do que ela consideraba o seu lar. O período neoiorquino é, así mesmo e ata certo punto autobiográfico, incluíndo tanto a prostitución e a drogadicción como as agresións sexuais que se suceden como consecuencia desta situación de represión sexual extrema na que estaba inconscientemente envolta. O periplo polo norte de Europa e o desafortunado matrimonio seguramente reflictan a súa estancia en Amsterdam, onde se cre que casou cun home que a fixo sufrir terribles malos tratos psicolóxicos e físicos. Finalmente, Dworkin tamén comezou a escribir despois de retornar a Nova York e tivo grandes dificultades para publica-los seus libros nos Estados Unidos.

Estas coincidencias obvias, e moitas máis que posiblemente só a autora coñeza, explican o grao de exactitude e realismo acadado en cada personaxe, ambiente e acción que na obra se describen. A pesar de ela ter recoñecido que “a autobiografía era a materia prima invisible da súa literatura non novelesca”, *Xeo e lume* tamén é un produto parcial das súas experiencias persoais.

O material autobiográfico aproveitado por Dworkin nesta novela e nos seus moitos ensaios e obras de non ficción responden a un compromiso coas mulleres da sociedade moderna, unha sociedade patriarcal na que a dominación de sexo provoca o sometemento sexual da muller, o cal, levado ó extremo, desemboca na pornografía e a prostitución. Estes son precisamente os fenómenos sociais que Dworkin pretende denunciar e combater a través da súa escrita e de movementos feministas radicais como *Women against pornography*, que teñen sido motivo de grande debate en Norteamérica nas últimas décadas

Á vista de todo isto, e falando en termos traductolóxicos, dedúcese que neste acto comunicativo concreto o fundamental é a transmisión da mensaxe antes sinalada, a “denuncia pura e dura” da represión sexual, e o efecto que esta poida causar no receptor, feito que queda evidenciado no estilo indirecto e enérxico da autora. A tempestuosidade da vida da protagonista (o vaivén constante do xeo e do lume ós que se alude no título) faise patente na propia expresión verbal, ás veces reducida a simples imaxes, sensacións ou pensamentos expresados en períodos sumamente curtos; ás veces prolongada en descrições sen termo, cagadas de metáforas e alegorías erotizantes, ou en narracións caóticas e histéricas, froito de conmocións e traumas diversos; ás veces aparentemente encorada na repetición de frases descontextualizadas e carentes de sentido, como o discurso autista do delirio, a alucinación e, se cadra, dunha tolemia que agroma de vagar.

Noutras palabras: o carácter puramente funcional desta traducción resulta nun estilo servil, dado que a autora deixa de lado o efecto estético característico de toda creación literaria, limitándose a decidir en cada momento qué recursos lingüísticos e literarios redundan nunha mensaxe máis directa, expresiva e impactante, case cruel.

Ante isto, o traductor non pode máis que respectar na medida do posible non só o contido, senón tamén a forma, xa que ambos adquiren unha importancia case equivalente. Este cometido dificultou en grande medida o proceso traductolóxico, sumado ó feito de que existen moitas referencias culturais propias da infancia e xuventude de Dworkin e xogos de palabras descoñecidos para o lector da cultura termo, a galega. Aquí convén incluír, xa no nivel dos rexistros lingüísticos, o labor de investigación que supón a traducción das xergas urbanas que aparecen nesta novela e que a autora coñece de primeira man, como é a das prostitutas e a dos drogadictos, sobre todo tendo en conta que o galego nestes casos tende a apoiarse nos castellanismos, por carecer

dunha linguaxe urbana propia en moitos ámbitos. Isto preséntalle ó traductor o dilema de decidirse por un “galego realista” ou por colaborar dalgún xeito (e sempre con moita cautela) no proceso de creación e normalización lingüística, feito que engade á traducción ó galego unha carga de responsabilidade non presente na traducción de linguas non minorizadas.

Outro escollo no meu camiño foi, sen dúbida, a subxectividade manifesta na obra nas moitas valoracións e xuízos expresados sobre cousas e feitos segundo parece insignificantes. Esta subxetividade é unha das causas da polémica que causou no seu momento *Xeo e lume* con respecto a moitos fenómenos sexuais alí mencionados, pois a ideoloxía de Dworkin é moitas veces confundida coa dos personaxes ou coa doutros autores citados na obra. Por exemplo, aínda hoxe se discute se Dworkin é antisexo e antiaborto, se é lesbiana ou heterosexual, ou se é esencialista, isto é, se pensa que os sexos e a relación entre eles están determinados pola natureza. A intertextualidade e a mestura de ficción e non ficción producen expresións aparentemente absurdas ou mesmo contradicións, consecuencia, na miña opinión, da propia situación prolongada de represión que vive a protagonista e que fai que a vítima se transforme ás veces en victimaria, non só dos demais, senón de si mesma.

Por todo o indicado anteriormente, se tivese que caracterizar esta traducción en dúas palabras, diría que é unha traducción de decisións: decisións sobre o que Dworkin di en cada caso (o qué), decisións sobre o que pretende ó dicir iso (o para qué) e, por último, decisións sobre a forma máis adecuada de transmitirle iso ós lectores e lectoras galegas (o cómo). Espero e desexo ter tomado as decisións máis axeitadas, para que o meu papel de mediadora non escureza nin confunda de xeito ningún a premisa fundamental de toda a literatura de Dworkin, incluída *Xeo e lume*: “a agresión sexual, o maltrato, a prostitución e a pornografía son violacións dos dereitos humanos das mulleres”.

OS INGREDIENTES DA APÓCEMA MÁXICA: LEALDADE Ó NOSO E Ó ALLEO EN *HARRY POTTER E A CÁMARA DOS SEGREDOS*

Eva M. Almazán García
Universidade de Vigo

Rowling, Joanne K. (2002). *Harry Potter e a cámara dos segredos*.
Traducción de Eva M. Almazán García. Vigo: Galaxia 2002. 11.50 €.

*La qual manera de trasladar aprueba aquel
singular trasladador, santo Gerónimo.*

¿Haberá unha maneira máis natural de comenazar unha traducción xustificada que ofrecendo unha xustificación? A que hoxe abre este traballo foi escrita por Afonso de Cartaxena, a propósito da traducción da *Retórica* de Cicerón, hai máis de cinco séculos. O propio Afonso de Cartaxena recuaba dez séculos e citaba a San Xerome para defender unha *manera de trasladar*. O caso é que San Xerome xa retrocedera outros cinco séculos: para xustificar o seu modo de traducir, citara a Cicerón. E Cicerón, o cabo do fío do que imos tirando, non fixera máis ca xustificar o seu propio facer traductor. En total, máis de dous mil anos de reflexión sobre a traducción, a cargo dos seus executantes e en forma de xustificación.

O fascinante é comprobar unha vez máis que, como é ben sabido, tal reflexión milenaria sempre tendeu a xirar en torno á oposición por excelencia: traducción literal contra traducción libre. Tanto ten que se enfrente o número contra o peso das palabras, á maneira dos clásicos; que se escolla entre poñer o lector a viaxar cara ó autor ou o autor cara ó lector, segundo a metáfora dos románticos; que se fale de respectar a intertextualidade do texto orixe fronte a respectar a do texto meta, como fan os lingüistas do texto. Ó cabo e ó remate, son todas formulacións da mesma idea orixinaria. Bifurcacións, viaxes contrarias, intertextualidades: o certo é que non hai traductor en exercicio que non se faga unha idea propia da presunta oposición, que non sinta a necesidade de tomar partido e que non se vexa empuxado a se xustificar (ante el propio ou ante os outros) nalgún momento da súa carreira.

Estes tres aspectos –concepción do debate, escolla, xustificación– son precisamente os que se queren tratar nesta ocasión, co gallo da presentación de *Harry Potter e a cámara dos segredos* (*Harry Potter II*, de aquí en diante). *Harry Potter II* constitúe a segunda entrega das aventuras do xa arquicoñecido neno meigo saído do maxín da británica Joanne K. Rowling na década de 1990.

Pona na rúa a editorial Galaxia como continuación da serie aberta en 2001 con *Harry Potter e a pedra filosofal*, en traducción de Marilar Aleixandre.

No proceso de traducción de *Harry Potter II* o debate por excelencia tomou a forma dunha sinxela pregunta liberada de calquera artificio teórico: ¿canta lealdade se lle debe ó noso e canta ó alleo? Ou, por falar nunha linguaxe acorde co universo que retrata a obra, ¿en que proporción cómpre combinar estes dous ingredientes para ben cocer a apócema buscada? ¿Canto do un e canto do outro? A resposta chegou de contado: *Harry Potter II* constitúe un convencido exercicio de lealdade cara ó noso. Tanto na idea global coa que se emprende o traballo traductor coma nas innúmeras decisións particulares que finalmente deron orixe ó texto galego, tendeu a primar, *ceteris paribus*, o noso sobre o alleo.

¿Como se xustifica este declarado esforzo anosador? ¿A que responde? Hai quen, baseándose exclusivamente na lectura non cotexada da versión galega, quere ver nel afán hiperenxebrista, compulsión fraseolóxica e visión ruralizante da lingua. Tamén se podería pensar que obedece a unha idea programática sobre “a boa maneira de traducir”, herdeira da tradición antes mencionada. Mais as razóns por que *Harry Potter II* aposta decididamente polo noso non se deben buscar en supostas concepcións sobre o que é (ou debería ser) a lingua meta, nin sobre o que é (ou debería ser) a traducción, senón nun reflexivo traballo de interpretación do texto orixinal. Dito doutro xeito, os criterios de traducción seguidos, e o discurso galego que deles xorde, son produto de analizar con atención a obra de Rowling. A seguir preséntase unha explicación xustificativa do proceso —da análise ó criterio traductor e de aí á xeración do texto galego— centrada nuns cantos exemplos escollidos, que servirán de ilustración do criterio anosador do que se fala.

Na súa serie de libros artellados en torno ó personaxe de Harry Potter, Joanne Rowling crea e elabora nada menos ca un universo novo, un mundo con habitantes e normas (sociais e naturais) de seu. Mais tal universo non nace do baleiro: máis ca unha creación, o mundo en que vive Harry Potter é unha *recreación*. Nel están presentes elementos de mundos xa existentes: o mundo real en que viven os nosos coetáneos británicos (os seus lectores orixinais) e o mundo mítico das lendas que lles transmitiron, pola palabra escrita ou falada, os seus pais.

Esta é precisamente unha das virtudes, non sempre recoñecidas, dos libros de Harry Potter: o efecto paródico, humorístico e un tanto desacougante de ver combinados elementos xa coñecidos (quer cotiáns, quer míticos) con novos elementos máxicos. Por exemplo, resulta gracioso que ós alumnos de Hogwarts lles poñan deberes escolares... tales como usar a varíña máxica para transfigurar botóns en escaravellos, ou cocer apócemas tumefactantes (no canto de problemas de matemáticas ou exercicios de xeografía). E resulta atractivo descubrir que existir, existen os gnomos... e que son cativos,

correúdos e de cabeza pelada (no canto de gordechos, barbudos e de picudo gorro vermello). A consecuencia é inevitable: á hora de traducir, o único xeito de non tirar por terra con ese piar do éxito de Harry Potter é facer que o familiar siga sendo familiar, para que o novo destaque en comparanza e que así exista, cando menos, algunha posibilidade de se producir un efecto similar ó orixinal.

Pois ben, un dos elementos coñecidos e recoñecibles máis destacables do universo Potter é a nutrida rede de discursos e voces representados. Rowling reflicte con mestría (e inmediatamente *potteriza*, valla o neoloxismo) moitas das voces que os seus lectores orixinais están afeitos a escoitar no seu mundo: os mestres da Escola Hogwarts falan coma os mestres de toda a vida (e mais imparten Apócemas no canto de Matemáticas), os pícaros falan entre si coma os pícaros de todas as escolas (e mais falan de *quidditch* e non de fútbol), as comunicacións oficiais son igual de formais e arrevesadas ca sempre (aínda que veñen do Ministerio de Maxia e non do Ministerio de Economía), por exemplo.

Segundo o razoamento descrito, a clave está en que os discursos familiares para os lectores orixinais sexan igualmente familiares para os lectores galegos. Así, invístese un esforzo especial en anosar as voces: que as nais falen coma as nosas nais; os pícaros, coma os nosos pícaros; os publicistas, coma os nosos publicistas; os malos, coma os nosos malos. Un caso ilustrativo atópase no tratamento dado ó discurso de Molly Weasley, nai do mellor amigo de Harry Potter. Molly Weasley aparece retratada de acordo co estereotipo de mai de bo corazón, pero moi gobernadora ela, que berra arreo cos fillos e co home, e que os pon firmes así que se lle empezan a arrepoñer. Con ocasión dunha falcatruada, e trala berrada de rigor, Molly queda algo amuada:

Every now and then she muttered things like ‘don’t know *what* you were thinking of’ and ‘*never* would have believed it’.

Por poder, ben se puido traducir o fragmento como:

Cada candiño rosmaba cousas como “non sei en qué estabades pensando” e “nunca o crería”.

Mais por lealdade ó noso, polo esforzo anosador que require a particular estratexia de facer que o familiar siga sendo familiar, propúxose outra tradución, unha versión que a todos os cativos galegos seguramente lles soará moitísimo máis:

Cada candiño rosmaba cousas como “vós non as pensades” e “a quen se lle diga”.

Seguen, en forma esquemática, outros exemplos que ilustran o mesmo razoamento traductor:

Discurso / contexto	Fragmento orixinal	Traducción proposta
[Harry e os amigos compiten por ver quen lanza os gnomos máis lonxe]	<i>'Pitiful,' said Fred. 'I bet I can get mine beyond that stump.'</i>	—¡Que paquete! —falou Fred—. Seguro que a min me pasa daquel toco.
[Publicidade de Maxik-Plus, curso a distancia de iniciación á maxia]	<i>Kwikspell is an all-new, fail-safe, quick-result, easy-learn course. Hundreds of witches and wizards have benefited from the Kwikspell method!</i>	Maxik-Plus é un curso totalmente novo que lle garante rapidísimos progresos case sen estudar. ¡Centos de meigos e meigas xa se beneficiaron do método Maxik-Plus!
[Un anano, rústico a máis non dar e de moi malas pulgas, persegue a Harry, que lle anda a escapar pola escola adiante]	<i>'Oy, you! 'Arry Potter! [...] 'Stay still!'</i>	—¡Ei, carballeira! ¡Oeu, Arry Potter! [...] ¡Quieto parado!
[Gilderoy Lockhart, un mestre pedante e ridículo, dáse un estilo inanroniadamente]	<i>You may find yourselves facing your worst fears in this room. Know only that</i>	Pode que nesta mesma aula se vexan vostedes fronte a fronte cos seus medos máis
explicar un simple exercicio da clase]	<i>whilst I am here.</i>	en tanto que eu estea presente, sobrevivir lles ha mal ningún.
[O tío Vernon, que é máis malo cá quina, xura contra o moucho de Harry]	<i>'THAT RUDDY OWL!'</i>	—¡Malía o moucho e mai que o fixo!
[Hagrid, o gardamontes de Hogwarts, é dos que lle chaman ó gancho cousa torta]	<i>'We've never been allowed in,' said Ron enviously. 'I should ruddy well think not,' growled Hagrid.</i>	—A nós nunca nos deixan ir —dixo Ron con algo de envexa. —¡Érache boa, vállame tal! —gruñiu Hagrid.
[Harry recibe unha comunicación oficial do Ministerio de Maxia]	<i>We would also ask you to remember that any magical activity which risks notice by members of the non-magical community (Muggles) is a serious Offence, under section 13 of the International Confederation of Warlocks' Statute of Secrecy.</i>	Así mesmo recordámoslle que calquera actividade máxica susceptible de ser percibida por membros da comunidade amáxica (léase muggles) constitúe delicto punible consonte ó artigo 13 do Regulamento de Segredo Profesional da Federación Internacional de Magos.
[Os cativos da escola felicitan a Harry e Ron pola súa espectacular chegada nun coche voador]	<i>'Unbelievable! [...] 'Cool' [...] 'Amazing' [...]</i>	—¡Incríble! [...] —¡Que chulada! [...] —¡Alucinante [...]

O tratamento que se lles deu ós discursos na traducción constitúe unha boa ilustración do razoamento que leva a lle prestar máis lealdade ó noso ca ó alleo. Non obstante, non deixa de ser un só exemplo das moitas decisións que se tomaron no cadro desta estratexia global de traducción. Na mesma liña, quixose que os nenos da escola comesen empanada (*shepherd's pie*), que as familias visen o telexornal (*News at Ten*), que ó visitar os doentes se lles leven caixiñas de bombóns (*bunch[es] of grapes*), que en Hogwarts se estudie Muggloloxía (*Muggle Studies*), que se imparta a EMO ou Educación Meigueira Obrigatoria (*OWLs: Ordinary Wizarding Levels*), que nas pozas habiten xacios (*kelpies*), que na escola de meiguería se estudie a xente cativa (*pixies*) ou que se manexe bibliografía sobre a antaruxada (*banshees*). Paga a pena perder exactitude semántica en prol da “gracia do asunto”: que os lectores galegos poidan distinguir, igual cós ingleses, entre o que é verdadeiramente creación de Joanne K. Rowling e o que vén de vello, para poder rir igual ca eles coa súa combinación.

Xa para rematar, cómpre facer referencia ás situacións en que o criterio anosador quedou suspendido. Por unha banda, non se aplicou naqueles lugares en que substituír un elemento familiar para os lectores orixinais por un elemento familiar para os lectores galegos significaba forzar a orde do universo que se constrúe na historia, por moi máxico que sexa. Así, por exemplo, o modesto Ford Anglia da familia Weasley segue sendo un Ford Anglia, e non se converte nun Seat 127, que sería un posible equivalente canto a antigüidade, prestacións, valor e prestixio social. O Seat 127 quedaría tan fóra de lugar nunha historia situada nas Illas Británicas coma o emblemático reloxo de pulso daquel romano do cinema.

Pola outra banda, o sistema onomástico da obra quedou, salvo contadas excepcións, fóra do raio de acción do criterio de lealdade ó noso, por imposición de instancias superiores. Así, *Ottery St Catchpole* non se puido converter en Lontreira-Santo Poste, nin o Fawkes, a ave fénix do director Dumbledore, puido pasar a ser Lourenzo, Fallas ou Sanxoaniño, por exemplo.

Chegados a este punto, exposta e xustificada a proporción noso/alleo que se seguiu na confección desta apócema traductora, cómpre engadir unha advertencia final. Ó contrario das apócemas, a traducción non se consome sen deixar pinga, senón que permanece, e por iso é sempre un traballo aberto e revisable. ¿A quen non lle gustaría ter a variña de Harry Potter para substituír un termo, no libro xa impreso, por arte de maxia? ¿Quen non se dá de couces por caer en tal meigallo da lingua? ¿E quen non acaba maldicindo o sumicio que non ten máis afán ca meter grallas nos textos? Con iso e con todo, chegado o momento da catadura, preséntase a apócema confiando en que os seus efectos máxicos sexan os esperados. Quedan todos invitados a compartir o resultado deste exercicio de pura maxia que, ó cabo e ó remate, é a traducción.

TRADUCIR POESÍA IRLANDESA CONTEMPORÁNEA: VIAXE A ÍTACA¹

Antonio Raúl de Toro Santos
Universidade da Coruña

Poesía irlandesa contemporánea. Edición bilingüe inglés-galego. Edición de Antonio Raúl de Toro Santos. Traducción de Antonio Raúl de Toro Santos, David Clark e Emilio Ínsua González. A Coruña: Espiral Maior, 1999.

Nun primeiro momento podería semellar un contrasentido establecer unha relación entre o periplo do Ulises homérico e a tarefa de traducir poesía irlandesa contemporánea. Tamén poderíamos cita-la alegórica peregrinación en *The Pilgrim's Progress* de John Bunyan ou, se se prefire, o descenso de Dante ó Inferno. Pero hai máis dunha razón que avala o título elixido: o que podemos afirmar despois da experiencia da traducción citada enriba é que se asemella ós perigos, ameazas, cantos de serea e outras aventuras que atopamos na *Odisea*. Existen outras causas que se poderían tamén aducir, tal é o caso das lendas recollidas no *Leabhar Gabhala* segundo as que Irlanda foi fundada por pobos do Mediterráneo ou, o que é máis significativo, a viaxe confesa que dous escritores fundamentais irlandeses que escriben en inglés, James Joyce e Seamus Heaney, fixeron con Homero para volver a Ítaca, é dicir, a Irlanda.

Sen embargo, a imaxe homérica elixida reflicte mellor a experiencia do traductor de poesía en xeral, pero dun xeito especial cando se trata de poesía irlandesa polos motivos que máis adiante veremos. No presente caso os comentarios refírense á miña edición de *Poesía irlandesa contemporánea*. Non é a miña intención determe agora no motivo da necesidade de traducir os poetas irlandeses contemporáneos seleccionados xa que no limiar se explican as razóns, pero si cómpre subliñar-lo feito de que é a única antoloxía publicada ata a data de hoxe, e tamén que a receptividade deses poemas probablemente sexa maior en Galicia ca no resto de España porque, se ben a temática non é común polo xeral, o ton e cuestións concretas son bastante similares á experiencia cultural galega.

Dito o anterior, semella evidente anticipar que as liñas que seguen pretenden ilustrar, desde un punto de vista práctico, algunhas das moitas dificultades que tivemos que afrontar nesa travesía, e falo en plural porque, aínda

¹ Traducción ó galego de Mª Belén Souto García.

que o responsable da edición é o que isto subscribe, a traducción fíxose en equipo contrastando posibilidades, sopesando o léxico elixido, tentando ser coherente coas tradicións irlandesa e galega, transvasando experiencias dun pobo a outro sen sacrificala súa intensidade poética –asunto excesivamente difícil–, pero o obxectivo fundamental consistía en que o resultado fose unha voz poética única e que superase con éxito a proba definitiva: a lectura en voz alta. Á marxe dos acertos ou posibles fracasos nalgunha solución, mais non podía ser doutro xeito, sinceramente cremos que a nosa traducción resiste ben a proba final antes citada. Debo confesar que, cando xa termináramo-lo traballo é aínda mantiña algunhas dúbidas que non me atrevía a comentar cos meus compañeiros, afortunadamente quedei reconfortado unha vez que lle solicitei a un compañeiro que recitase o poema e o resultado foi unha tensión, un calafrío, que percorreu o meu corpo, experiencia que creo que foi compartida por todos. Foi só daquela cando me convencín de que a nosa traducción *tamén* era poesía. Para resumir, esa experiencia de traducción en equipo para min resultou impagable.

Sen embargo, antes quizais cómpre recordar brevemente o labor e función do tradutor. Non é este o lugar para contribuír ós antigos e longos debates sobre os problemas respecto á traducción literaria, simplemente desexo recorda-la obviedade de que a traducción é necesaria, asumindo tódalas dificultades. Asunto diferente é se a traducción é boa ou mala, e sobre os criterios para xulgal a *tamén* se debateu moito. O que ocorre, sobre todo hoxe, é que a traducción como tarefa é unha segunda actividade máis ca un oficio propiamente dito, cousa nada nova, por outra parte. De feito, é moi significativo que a principios do século XX as queixas sexan as mesmas cás actuais, é dicir, basicamente un problema económico.

En 1901 E. Gómez Baquero asina un solto en *El Imparcial* de Madrid co título “Traducciones”; nel infórmasenos de que as librerías se ven inundadas de traducións de libros estranxeiros e comenta que cada día van en aumento a pesar da pobre calidade das mesmas. Así mesmo engade:

No todo es culpa de los traductores. Examinando con algún cuidado los libros de esta clase que diariamente se publican, si en algunos se advierte absoluta impericia y falta de los conocimientos filológicos necesarios, en otros se descubren más bien señales de precipitación, huellas de un trabajo mal pagado y hecho a la carrera. [...] Dicen que en el fondo de toda cuestión social hay una cuestión económica. En el fondo de la mayor parte de los fenómenos literarios hay también un sedimento económico (Gómez de Baquero, 1901).

Difícilmente alguén pode gañalo seu sustento dedicándose exclusivamente á traducción literaria, por iso temos xa dous tipos de tradutores: ou

ben o traductor realiza o seu traballo como unha traducción calquera para obter un beneficio, e os resultados pódense predicir, ou ben faise por pracer ou outro motivo non exclusivamente económico, o que implica un maior coidado, aínda que non por iso redunde no éxito necesariamente. Exemplos deste segundo tipo represéntano escritores e académicos que dedicaron parte do seu tempo á traducción, como Dámaso Alonso, José Luis Borges e Seamus Heaney, por citar tres casos coñecidos entre outros moitos escritores.

Tampouco queredría incidir aquí noutra cuestión tan debatida como a traducción literal e filolóxica ou a creativa. Pero é obvio que toda traducción, por moi fiel que sexa ó texto orixinal, resulta sempre unha creación, e como tal pode ser boa ou mala. Cando Edward Fitzgerald publicou en inglés a súa versión das *Rubáiyát* de Omar Khayyám converteuse nun éxito sen precedentes, orixinando traduccions en tódolos idiomas, e sen embargo as traduccions filolóxicas dos manuscritos das *Rubáiyát* distan moito da famosa traducción de Fitzgerald, tanto en calidade coma na fidelidade textual que seguen.

Máis próximo no tempo, exactamente en 1999, Seamus Heaney publica a súa aclamada e galaroada traducción de *Beowulf*, do anglosaxón ó inglés, e relata coa súa característica finísima ironía as súas discrepancias en torno a esta cuestión. No capítulo de “Agradecementos” Heaney conta os inicios da súa traducción e como a editorial, despois de catro anos de traballo, «appointed Professor Alfred David to keep a learned eye on what I was making of the original», dando grazas ás súas anotacións e suxestións e continúa nos seguintes termos moi clarificadores sobre o que estamos falando:

Al’s responses were informed by scholarship and by a lifetime’s experience of teaching the poem, so they were invaluable. Nevertheless, I was often reluctant to follow his advice and persisted many times in what we both knew were erroneous ways, so he is not responsible for any failures here in the construing of the original or for the different directions in which it is occasionally skewed (Heaney, 1999: 105).

En resumo, unha vez máis vemos reflectida a pugna entre traducción poética e traducción académica, e naturalmente o que o público e lector desexa é unha traducción que recoñeza unha tradición cultural allea pero dentro da propia e que reteña o maior grao poético posible. Despois de todo, toda traducción implica un transvasamento dunha cosmovisión a outra diferente, en fin, trátase dun proceso de transculturización. Iso é así de forma acentuada entre a cultura oriental e occidental, e aínda dentro da tradición xudeucristiá esta transculturización segue existindo.

Toda traducción literaria é difícil case por definición, a pesar de diferentes graos de complexidade que están na mente de todos. Pensemos no *Ulysses* de Joyce, *The Wasteland* de T.S. Eliot ou a aparentemente inocente

Heart of Darkness de Joseph Conrad, *Treasure Island* de Stevenson, ou *Robinson Crusoe* de Defoe, por citar algún caso da literatura inglesa. Pero a poesía contén un dos trazos que máis a distinguen doutros xéneros: a ambigüidade. Iso non quere dicir que esa característica estea ausente neles, abonda lembra-lo mellor exemplo das obras de Shakespeare e, de xeito especial, a partir do Modernismo, pero si é certo que a ambigüidade é consubstancial á poesía que perdura, e aí radica xa unha das primeiras dificultades de toda tradución poética.

No caso que nos ocupa, a tradución da poesía irlandesa contemporánea, a dificultade incrementábase porque, á parte de representa-la experiencia humana nas súas múltiples facetas como en toda tradición cultural, engade unha maior complexidade porque obriga ó traductor a estar alerta ante a utilización de diversos elementos: desde tradicións poéticas que se remontan ós bardos irlandeses, o recurso ós chamados *dinnshenchas* (poemas de glorificación de lugares), ata o fenómeno da intertextualidade, descoñecida para aqueles non familiarizados coa conflictiva cultura irlandesa. Todo iso e moito máis son escollos que o traductor debe sortear ó efectua-la tradución e que nós experimentamos.

Por se iso non fose suficiente, habería que engadir outra característica bastante común entre os poemas traducidos na nosa antoloxía. Trátase da representación dun mundo fragmentado desde o punto de vista histórico, físico e psicolóxico, con repetidas alusións ás súas mitoloxías, católica e protestante, a personaxes do folclore nacionalista, a rebelións, heroes e viláns, acontecementos, á iconografía coñecida por tódolos irlandeses e transmitida de xeración en xeración, pero todo iso é descoñecido para o estraño á cultura irlandesa. Como se observa, este cadro que se nos ofrece coincide en gran parte coas teorías de Even-Zohar e os seus sucesores en torno á problemática sociocultural da tradución. No caso que nos ocupa non sería nada fácil concibi-la tradución dos poemas da nosa antoloxía se non tivesemos presente esta perspectiva.

Os exemplos que poderían ilustrar todo o anterior son numerosos pero, por razóns de espacio, limitáremosnos a comentar algúns. Seguindo a orde de aparición na antoloxía, o primeiro caso que nos gustaría citar é un poema de Ciaran Carson titulado “Judgement”.

Trátase dun poema que segue as pautas dunha balada popular, semellante ós romances populares de feira tan típicos de España ata épocas recentes. O poema en si mesmo ofrece maiores dificultades, excepto as alusións a lugares e heroes da mitoloxía nacionalista, seleccionamos só unhas liñas:

*He rambled on a bit-how this Flynn's people on his mother's side
Were McErleans from County Derry, how you could never trust
A McErlean- When they hanged young McCorley on the bridge of Toome.
t was a McErlean who set the whole thing up. That was in '98. (...) (30)*

Neste fragmento observamos cómo os McErlean se presentan como viláns, cómplices dos unionistas, porque un membro da familia colaborara no aforcamento do mozo Roddy McCorley na ponte de Toome en Belfast, durante a revolución de 1798. Rapidamente Roddy McCorley converteuse en mártir da causa católica e heroe popular loado en baladas e cancións irlandesas coñecidas. Naturalmente, todo iso non se pode traducir e, en cambio, faise necesario explicalo nunha nota final para aqueles que non se conformen coa traducción ofrecida porque, en todo caso, non son partidario de notas explicativas a pé de páxina que, a xuízo meu, obstrúen a lectura continuada do poema.

Dos poemas seleccionados de Seamus Heaney detémonos en “England’s Difficulty” e “The Stations of the West”. No primeiro poema semella non existir ningún problema na traducción do título pois, desde o punto de vista léxico, ámbolos termos enténdelos calquera principiante de inglés. Lamentablemente, se nos limitamos a isto, perderíámola enorme expresividade alusiva que contén dito título e que logo o poema desenvolve con calculada ambivalencia. O título correspóndese cunha famosa frase que o líder nacionalista T. Wolfe Tone (1763-1798) acuñara: «England’s difficulty is Ireland’s opportunity». No poema de Heaney xógase con esa frase e a súa situación de rapaz novo en Irlanda do Norte: un católico de familia nacionalista en territorio británico durante a Segunda Guerra Mundial. Por iso son significativas as liñas que pechan o poema:

I lodged with “the enemies of Ulster”, the scullions outside the walls.
An adept at banter, I crossed the lines with carefully enunciated pass-
words, manned every speech with checkpoints and reported back to
nobody (72).

Tamén no mesmo poema aparece unha figura descoñecida: «He’s an artist, this Haw Haw. He can fairly leave it into them». Refírese ó que os británicos chamaban lord Haw Haw, apelidado Joyce, que colaborou cos nazis como locutor nas súas emisións para Gran Bretaña desde Berlín e que empregaba un acento de clase alta. Ten importancia no poema porque a voz poética ridiculízao pero, ó mesmo tempo, reconece que son aliados contra un inimigo común. A traducción permanece igual có orixinal pero inclúese unha explicación nas notas finais.

No segundo poema “The Stations of the West” faise referencia no poema a “The dust of croppies’ graves”. Estamos de novo perante outra expresión da mitoloxía nacionalista, bastante complexa. Nun principio, os *croppies* eran insurxentes de varias tendencias que se rebelan por problemas relacionados coa distribución das súas terras no s. XVIII e organizábanse en bandas secretas. Con posterioridade, o termo aplícase ós insurrectos perten-

centes ó movemento United Irishmen de 1978, e posúe para os católicos unhas connotacións positivas e heroicas. A nosa traducción é “rebeldes irlandeses”, aínda que se lle achega unha nota final aclaratoria.

Algo semellante sucede co termo *Rapparee* que aparece no poema “A Lost Tradition” de John Montague. É un poema precioso no que se mesturan pasado e presente, nostalxia e un certo pesimismo, no que de novo se apela a acontecementos históricos coñecidos para os que pertencen á tradición irlandesa pero que nada din ós estraños a ela. Nun principio *Rapparee* aplicábaselles ós terratenentes católicos que no s. XVII Cromwell desposuíra das súas terras e se dedicaban á pillaxe para sobrevivir. Posteriormente recibían o mesmo nome as bandas de descontrolados durante as axitacións agrarias no s. XVIII e XIX. A traducción nosa é “desterrados”, que é exacta aínda que naturalmente perde os matices históricos antes mencionados; por esa razón, inclúese unha nota final na antoloxía.

Outro exemplo que poderíamos incluír é o título “The Big House”, poema de Paul Muldoon. Como se observa, non parece existir unha gran dificultade na súa traducción se o consideramos desde o punto de vista léxico e, sen embargo, encerra en inglés unha parte da historia irlandesa. A nosa traducción foi literal, “Casa Grande”, porque, aínda que desde logo non significa exactamente o mesmo, en parte si o representa. En Galicia, na tradición agraria, por “casa grande” enténdese unha familia rica con moitas propiedades e que posúe unha casa que destaca entre a maioría, e que se asemella a un pazo. En Irlanda, esa denominación forma parte inseparable da historia e da paisaxe, e describe a residencia que empregaron durante séculos as familias protestantes e anglófonas, sobre todo nos séculos XVIII e XIX. Os límites desas casas marcaban unha profunda separación entre dous mundos, tanto física como cultural e relixiosa, e representaban o recordo dos conquistadores e dos sometidos. Estas connotacións, obviamente, están ausentes na denominación homónima da traducción pero estimámolo máis conveniente, e achegámoslle a correspondente nota.

Outros dous exemplos atopámoslos dentro do poema “The Sightseers” de Paul Muldoon. É un poema sinxelo e de novo a voz poética invoca as pantasma do pasado recente, neste caso a loita pola independencia de Irlanda a principios do s. XX. O motivo do recordo é moi simple: unha excursión familiar un domingo a visitar un lugar próximo, e a partir de aí o tío Pat rememora o que lle ocorrera nese lugar anos atrás, cando paseaba en bicicleta. Relata como os *B-specials* o obrigaron a deterse e apuntándoo cunha pistola na fronte fixéronlle canta-lo *Sash*. A traducción que eliximos foi “parami-litares” no primeiro caso e deixar sen traducir no segundo porque o contexto aclarábao suficientemente, aínda que ámbolos casos teñen notas explicativas. Eran paramilitares protestantes moi temidos polos católicos e o *Sash* era o himno oranxista de Irlanda do Norte. Precisamente a terrible

ofensa dos paramilitares consistía en obrigarlle ó tío Pat a cantarlle o himno dos seus opresores, os protestantes, e que fai alusión a un dos símbolos sagrados oranxistas, transmitido de xeración en xeración e que é denigrante para os católicos de Irlanda do Norte. Esa banda de cor laranxa forma parte fundamental da iconografía protestante nos seus desfiles aínda hogano.

O poema “The Weakness”, de Bernard O’Donoghue, expresa tamén esa sinxeleza e inocencia que pode levarnos a unha lectura superficial totalmente errada. É certo que podemos permanecer neste nivel e non habería nada que obxectar, pero é que o poema oculta un escollo nada fácil de detectar para o estraño. Cóntasenos cómo o labrador acode a axuda-la vaca que estaba parindo e solicítalle axuda ó mozo Dan, pero, de camiño á corte, sente unha dor estraña no peito e falece en brazos do mozo. Como observamos, non semella existir nada anormal no que se relata, pero existe unha clave descoñecida para os non iniciados. No orixinal dise «He crossed to the stall, past the corner/Of the fairy-fort he’d levelled last May» (62), e a dificultade radica en *fairy-fort*, que nós traducimos como “castro” porque nos pareceu a mellor solución aínda que non é exactamente o mesmo. No folclore irlandés, eses lugares son uns promontorios moi comúns en todo país que agochan seres que poden ser malignos, e suponse que non se deben destruír porque trae mala sorte. Iso é o que lle ocorreu ó protagonista do poema: invadira un promontorio na súa leira e, como consecuencia, sobreveulle a morte.

Por último, comentaremos unha expresión moi coñecida na tradición irlandesa, con fortes doses emocionais en ámbolos bandos de Irlanda do Norte: *No Surrender*, que atopamos en “The Lost Province” de Tom Paulin. A tradución elixida, despois de moito debate, foi «Non nos renderemos» e engadímoslle unha nota explicativa. A cuestión é que en España existía unha expresión similar durante a Guerra Civil do 36, o famoso “Non pasarán”, pero parecíanos que sería forza-la tradución demasiado, porque os motivos eran totalmente diferentes. No caso do grito de guerra protestante *No Surrender* orixinárase no seo dos chamados “Prentice Boys” que defenderon as murallas de Derry ante o acoso das tropas de Xacobo II en 1689. Desde aquela, persiste, a pompa e iconografía oranxista, o que podemos comprobar nos medios de comunicación tódolos anos cando comezan os desfiles conmemorativos. É dicir, o conflito irlandés ten as súas raíces moi fondas e inevitabilmente iso reflíctese na súa literatura.

Os anteriores son só algúns exemplos que ilustran unha parte das múltiples dificultades coas que nos tivemos que enfrontar na tradución da antoloxía *Poesía irlandesa contemporánea* e que, desde o punto de vista persoal, resultou moi gratificante polo reto, en tódolos sentidos, que iso entrañaba.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

GÓMEZ DE BAQUERO, E. 1901. “Traducciones”. En El Imparcial, 15 de xullo.

HEANEY, Seamus 1999. Beowulf (translation). London: Faber and Faber.

Críticas e Recensións

The Translation Studies Reader

María Reimóndez Meilán

Unha escolma xornalística

Xosé Manuel Dasilva

Vello ceo nórdico

Alberto Álvarez Lugo

Recensións de *Bivir*

Moisés Rodríguez Barcia

***Cuaderno de Versiones* de José Angel Valente**

Manuel Forcadela

THE TRANSLATION STUDIES READER

Venuti, Lawrence (ed.) 2001. *The Translation Studies Reader*. Londres: Routledge.

Despois de ler *The Translation Studies Reader*, editado por Lawrence Venuti, e ver pasar ante os meus ollos as ideas que percorren a teoría da traducción, vénme á cabeza unicamente a palabra *elección* como primeiro chanzo nesta recensión. Pois, sen dúbida, a tarefa de elaborar un *Reader* sobre calquera materia resulta sempre unha cuestión de elección. E no caso que nos vai ocupar nas seguintes liñas está claro que a elección foi feita dunha maneira consciente e apoiada a cada paso polos artigos incluídos.

Poderíamos comezar esta viaxe polas eleccións na primeira e máis obvia delas ó abri-lo volume. Por suposto, podería agardarse que este comezase cunha revisión daquelas figuras relevantes ó longo da historia que tiveron a ben emitir ideas ou comentarios sobre a traducción en moi diversos sentidos (empezando polo honroso Cicerón, a quen todo o mundo gusta citar incansablemente). Sen embargo, e dunha maneira que ó meu ver resulta coherente por razóns que o propio *Reader* explica a través dos seus artigos, Venuti non comeza a súa andaina explicativa ata o século XX. E se tivese ido no sentido exacto do título do libro, *The Translation Studies Reader*, tería que comezar a compilar artigos só na decada de 1970, xa que é só nese intre cando, a partir de Holmes, comeza a utilizarse ese termo, que cobra forza sobre todo na decada de 1980, trala aparición do libro de Susan Bassnet, *Translation Studies*.

Sen embargo, a inclusión de artigos desde principio do século vinte resulta fundamental para comprende-las liñas que artellaron esa reflexión que resultou no termo “estudios de traducción”. O editor vainos levando polos conceptos principais que artellan cada época, desde a decada de 1900 ata a de 1990. Así, en cada bloque parece imperar sempre unha serie de ideas clave que logo enmarca os artigos inseridos. Cómpre destacar que, a medida que o tempo vai avanzando, ben pola acumulación do coñecemento, ben pola ruptura dos dogmas e da ortodoxia por parte do postestructuralismo, posmodernismo, poscolonialismo e outros ismos, os conceptos comezan a arremuiñarse e xa non resulta tan fácil definir un teor principal para unha década concreta.

De seguido pasarei a facer un percorrido breve por cada unha das épocas históricas que Venuti inclúe neste volume dunha maneira xenérica antes de comentar algunhas particularidades que me parece preciso salientar. O primeiro apartado do libro está dedicado ós anos comprendidos entre 1900 e 1930. Durante esta época, na visión presentada por Venuti, imperan as refle-

xións sobre o texto traducido como un texto autónomo, sempre limitado ó campo da literatura, iso si, no que se experimenta coa aproximación dunha realidade allea ó público de chegada. Cómpre destacar que en todo este apartado non se nos presentan senón reflexións filosóficas a raíz de críticas ou exposicións de traducións concretas da man de coñecidos literatos como Ezra Pound ou filósofos como Ortega y Gasset. A reflexión nese momento está moi baseada na linguaxe, na análise filolóxica dos textos traducidos, con pouca percepción doutra serie de cuestións que máis adiante se revelarán como vitais para a tradución. Sen dúbida, o feito de que a reflexión sobre a tradución se faga só a partir de casos moi concretos e unicamente literarios xa nos deixa albiscar que o concepto de “teoría da tradución” non aparecera aínda no horizonte, que non se buscaba ata entón esa capacidade de abstracción que se lle atribúe a toda teoría.

Neste punto comeza a seguinte década do século XX, á que o editor dedica outro apartado. Esta é unha época claramente marcada polo conflito da posibilidade de traducir e o estudio dos obstáculos para a tradución. Por unha banda, certas voces presentan a tradución como un exercicio imposible, especialmente baseándose en conceptos lingüísticos, curiosamente, mentres que outras defenden claramente a posibilidade deste exercicio. É neste momento cando a reflexión comeza a trasladarse dos casos particulares (como o artigo de Nabokov) a reflexións máis xenéricas como a metodoloxía de tradución de Vinay e Darbelnet, que pretenden sentar as bases cunha serie de métodos moi concretos amplamente debatidos no posterior desenvolvemento da teoría da tradución. Finalmente, os artigos de Quine e Jakobson serven de alicerce a un estudio do significado e os aspectos lingüísticos da tradución que serán tamén de vital influencia para a teoría posterior mesmo se, como no caso de Quine, a tradución non é entendida dunha maneira “moderna” senón como unha vía de coñecemento na relación entre o suxeito occidental e os suxeitos “estudiados” de comunidades indíxenas na antropoloxía, cuestión esta totalmente posta en dúbida na actualidade pola crítica poscolonialista e posmodernista dos estudos antropolóxicos.

Sen dúbida, a seguinte década na que se detén Venuti deixa crecer unha semente xa posta no pasado moito anterior ó século XX: o problema de equivalencia. Esta palabra parece se-lo eixo dalgunha espiral cognitiva que leva dando voltas nos estudos de tradución xa moitos anos e que só nos últimos tempos se vén criticando como un concepto se cadra irrelevante despois de todo. De calquera xeito, é nesta época das décadas de 1960 e 1970 cando a equivalencia entra con máis forza no panorama teórico e pretende presentar unha relación de identidade ou analoxía entre o texto orixinal e o texto traducido. A partir desta dúbida primaria comeza un fozar ininterrompido no concepto que levará a numerosas clasificacións coas súas definicións correspondentes, desde a equivalencia pragmática e formal de Nida, ata os

“shifts” de Catford. Sen embargo, nesa mesma época danse tamén outra serie de reflexións, entre elas unha de vital importancia, a de Jirí Lev, que, no artigo reproducido na antoloxía, fala da traducción como un proceso de toma de decisións e como un proceso comunicativo. De feito, esta reflexión marcará tamén o desenvolvemento posterior da disciplina dos estudos de traducción. Igual que o nacemento do funcionalismo, que recolle esta idea e a une a outra serie de aspectos como a categorización e as tipoloxías textuais. Entre toda esta reflexión empeza a verse xa claramente que o estudio da traducción se vai desenvolvendo como disciplina de seu, que Holmes denomina estudos de traducción no artigo recollido no *Reader* e no que reflexiona sobre o propio asunto da teorización neste campo. Finalmente, cómpre non esquecer tamén nesta época a aparición doutra corrente que marcará a reflexión en traducción polas décadas seguintes: o polisistema. Esta é unha teoría amplamente utilizada para analiza-las relacións de poder e culturais na literatura, e a presenza e situación dos textos traducidos nelas. Precisamente, no caso de Galicia, esta corrente deu grande xogo para explica-la situación aparentemente prioritaria das traduccions nun momento de desenvolvemento da nosa literatura, e polo tanto resulta bastante coñecida para as persoas estudiosas da traducción en Galicia.

Máis da metade do volume está dedicada ás décadas de 1980 e 1990. Como comentaba anteriormente, nestas últimas décadas do século comeza a haber unha maior heteroxeneidade, un movemento cara á interacción con outros ámbitos de reflexión, unha evolución no sentido máis amplo da palabra. A década de 1980 comeza coa publicación do libro de Susan Bassnet *Translation Studies*, un dos primeiros volumes dedicados á formación en traducción, á parte de ser un dos primeiros que claramente asume os estudos de traducción como unha disciplina independente e de seu. Mentres que o concepto de equivalencia vai perdendo forza, a escola alemana coa presenza de teóricas e teóricos como Holz-Mantäri e Vermeer, desenvolven a teoría funcionalista. Noutra liña de reflexión, destacan as interaccións coa teoría da manipulación e da deconstrución, polas cales tódolos textos son derivativos e, polo tanto, a traducción pode liberarse dos seus “complexos” pasados con respecto ó texto orixinal. E, finalmente, cómpre destacar aquí o comezo da relación entre a teoría da traducción e os feminismos e poscolonialismo, da que se inclúe como mostra un excelente artigo de Lori Chamberlain sobre as metáforas que unen a traducción coas mulleres, os paralelismos e implicacións destas imaxes que van conformando as relacións sociais. Novamente nesta década o editor inclúe diferentes artigos que ilustran todas estas tendencias, moitos deles centrados aínda no nivel lingüístico, sen saír das palabras ou frases máis que un anaquiño, pero con grandes visos dese corpo teórico que se vai debuxando pouco a pouco.

A década de 1990 vén engadir unha pouca máis de heteroxeneidade ó panorama teórico gracias á presenza de formación en traducción, o que leva á necesidade de contar cun corpus teórico que poder transmitir, e á aparición de subdisciplinas. Igualmente toma maior forza a cultura como cuestión fundamental na comunicación traductora, sobre todo coa aparición dos estudos culturais e a apreciación do valor da traducción como formadora tamén da identidade (do que fala de maneira clara o artigo de Annie Brisset en torno á identidade quebequense), transmisora de relacións de poder (como moi ben ilustraran xa o poscolonialismo e feminismo, neste caso o artigo de Gayatri Chakravorty Spivak) e de normas. Nesta época destaca precisamente esa consciencia que, se cadra, unha vez adquirida, xa non pode volver deixarse atrás, da traducción como un lugar de poder (e disto fala tamén o último artigo do *Reader*, do propio Venuti). Tamén empeza a terse en conta a traducción noutros ámbitos, non só no puramente literario, para basea-la teoría (neste caso axúdano-lo artigo de Basil Hatim e Ian Mason sobre o subtitulado, ou a de Keith Harvey sobre o *camp talk*). Este é un aspecto fundamental, xa que ata estes últimos anos do século pasado (e aínda na actualidade) o divorcio entre a teoría e os profesionais da traducción mantívose claramente marcado polo interese maioritario da reflexión teórica en temas literarios (unha parte mínima dun mercado amplo) e filosóficos, que, en percepción dos e das profesionais, pouco ou nada axudaban ó seu labor diario.

Esta visión a ollo de paxaro dos diferentes apartados do volume non pretende senón deixar de manifesto a heteroxeneidade da disciplina na que nos movemos, na que se pode marcar ó principio unha evolución para perderse logo nas diferentes alternativas e eleccións que cada quen pode perseguir na súa relación teórica cun traballo real, do que viven cada día máis profesionais.

Por suposto que a elaboración dun *Reader*, como comentaba ó principio, está marcada por unha elección clara daquelo que se considera representativo, e sen dúbida o de Venuti consegue manterse nesa liña. Sen embargo, é unha mágoa que se deixase totalmente fóra o tema da interpretación sen ofrecer ningunha explicación ó respecto (cómpre lembrar que hai algunhas correntes que consideran a súa reflexión aplicable a estes dous campos, como algunhas alemanas que utilizan a palabra *Translatio* para as dúas actividades), ou que non houbese ningunha referencia á reflexión sobre a traducción como profesión e non só como actividade, ou que en ningún caso se especifique que é un *Reader* dos estudos de traducción en occidente, xa que se ben se inclúen reflexións contadas de persoas non occidentais, en ningún momento se comenta a existencia doutras correntes e pensamentos totalmente diferentes con respecto á traducción emanados doutros ámbitos culturais. Tanto é así que o propio feito de que só haxa contados artigos traducidos do alemán, castelán e francés, mentres que a maioría están escritos en inglés, pon de manifesto esta limitación, que por outra banda non crítico,

xa que o campo de estudio ten que limitarse, pero si que sería preciso incluír algunha mención ó respecto.

Sen embargo, creo que debería rematar coa idea inicial, para cerra-lo círculo que non remata no caso dos estudos de traducción, da elección como parte fundamental non só da elaboración dun *Reader* senón dunha traducción, interpretación ou, se cadra, en termos xerais, da vida mesma. Nesa vida que nos enriquece este anaco máis de reflexión.

María Reimóndez Meilán
Universidade de Vigo

O PENSAMENTO DE PLÁCIDO R. CASTRO SOBRE A TRADUCCIÓN

Castro del Río, Plácido R. 2002. *Unha escolma xornalística*. Sada-A Coruña: Edicións do Castro. Selección e prólogo de Xulio Ríos.

Acaba de saír do prelo unha moi suxestiva selección de artigos, difundidos orixinalmente en diferentes xornais, que procura pór a disposición dos lectores, gracias ó dilixente labor de Xulio Ríos, director do Igadi (*Instituto Galego de Análise e Documentación Internacional*), datos de primeira man suficientes para recoñecer o perfil poliédrico de Plácido R. Castro a través da súa heteroxénea actividade intelectual e política. Verdadeiro dinamizador da Fundación que leva o nome do persoeiro, así como autor da única biografía del existente ata agora –publicada pola editorial Ir Indo, na súa colección *Galegos na Historia*–, Xulio Ríos explica no oportuno escrito introductorio que serve de presentación ós textos reproducidos na obra, canto á súa extensión de entidade suficiente, como Plácido R. Castro continúa a ser, de modo inxusto, un “gran descoñecido” no noso propio ámbito galego. O responsable do volume, demostrando con iso unha profunda familiaridade co autor escolmado, aduce para explicar que aínda non se corrixiu ese descoñecemento diferentes motivacións, entre as que salienta a ignorancia non pouco acostumada sobre a nosa historia, a suma discreción da actividade levada a cabo por Plácido R. Castro despois da Guerra Civil, o carácter seu case nada propenso á proxección pública ou, en fin, o feito de que adoitase abordar temas de elevado rexistro que raramente podían chegar á inmensa maioría.

Vertidos debidamente ó galego por un nutrido equipo de colaboradores, os artigos xornalísticos que integran a escolma tratan, como antes se anunciou, de asuntos moi variados, e por esa razón Xulio Ríos decidiu agrupalos, con acertado criterio, en cinco series coherentes que responden aos seguintes epígrafes: “Democracia e nacionalismo”, “Irlanda e celtismo”, “Acción exterior de Galicia”, “Progreso e identidade” e “Sobre literatura e traducción”. Tódolos textos contribúen, sen dúbida, a comprender a profunda simbiose de galeguidade e internacionalismo que tan ben encarnou Plácido R. Castro, en todas as angueiras nunca permanecendo na descansada contemplación e si de modo decidido entregándose, ó menos con anterioridade á Guerra Civil, ó activismo máis fecundo.

Por moito que estean repletos de atractivo os textos restantes, aquí e agora, emporiso, e como non deixará de ser moi comprensible, o que interesa en medida especial é a derradeira serie referida, é dicir, “Sobre literatura e traducción”, xa que non en van Plácido R. Castro é por méritos de seu, amais

de traductor brillante, un dos máis ricos pensadores sobre a traducción que deu Galicia en toda a súa historia. Por certo, débese dicir que, á vista deste papel tan relevante que hai que asignar a Plácido R. Castro, cabe só xulgar de axeitadísimo que se considere, en tanto un dos principais obxectivos concretos da súa Fundación, a acción de favorecer as traduccións ó galego, sobre todo desde a lingua inglesa, tendo en conta que foi este o idioma de partida da maioría das versións que el fixo.

Malia o dito no parágrafo antecedente, como tarefa previa á análise dos textos que forman parte do conxunto “Sobre literatura e traducción”, é conveniente prestar atención, aínda que se faga unicamente por riba, a algún outro artigo de importancia, por razóns que logo se han ver, pertencente ás demais series. É o caso por exemplo do texto titulado “¿Cosmopolitas o *castellanos de imitación*?””, dado á luz por primeira vez en *El Pueblo Gallego* o 15 de setembro de 1928, que contén notables connotacións traductolóxicas mesmo aparecendo incluído no epígrafe “Progreso e identidade”, con ese nome unha sección, sexa dita a verdade, un pouco vaga de máis. Neste artigo, cheo de intelixencia e paixón en doses iguais, Plácido R. Castro dá contundente resposta a Johan Carballeira, bo xornalista certamente, mais só iso pese a que nos últimos tempos se estea a tentar canonizalo, non sempre por causas artísticas, como representante sobranceiro da poesía galega nova do primeiro tercio do século XX.

O mencionado Johan Carballeira, que de maneira abraiante chegou a bautizar co título *Cartafol* un seu futuro libro de poesía, que non chegaría a aparecer nunca, mesmo case antes de ofrecer solto ós lectores o seu segundo poema escrito, publicara nas planas tamén de *El Pueblo Gallego* unha restra de xuízos displicentes sobre o galego, moitos do teor deste que a seguir se transcribe:

Seamos francos. No nos engañemos muchas veces, con la hipocresía de una pose. Pulsemos el ritmo de la realidad y convengamos en que cátedras de las grandes lenguas extranjeras nos reportarán un mayor porcentaje de beneficios que lingüísticas disertaciones en galaico romance. Cultivemos en el campo puramente estético cada día más la votiva flor de nuestra vernácula fala. Todo aquel que la sienta —la lengua gallega es hoy la única saudade de los gallegos— vacíe en su propia arcilla el prolífico ardor de su fantasía. Pero pretender a esta hora en que nuestra atención se maquille con todos los colores del mapa darle trascendencia y sentido políticos a este idioma tan lejos de la ordinaria gimnasia mental del pueblo, nos parece perder el tiempo.

Con respecto á cumprida réplica que Plácido R. Castro lles espetou ós comentarios de Johan Carballeira, a cal aconséllase con encarecemento lela

integralmente na escolma preparada por Xulio Ríos, arestora repárese tan só nesta estimación ben certaíra:

As características do noso país e da nosa raza foron modificando o latín –idioma cosmopolita– ata convertelo no galego –idioma noso. O feito de ser unha creación do noso pobo é unha razón que abonda para que o galego sexa para nós a lingua máis importante do mundo. Se o cultivamos chegaremos a comprendernos e a expresar as nosas ideas, moito máis importantes para nós que as dun filósofo alemán ou un novelista ruso. (...). Tamén é verdade que a difusión do noso idioma é pequena. Pero quen valore os idiomas segundo a súa difusión ou a súa utilidade práctica pensa cun criterio de emigrante.

A serie “Literatura e traducción”, que vai centrar, como antes se apuntou, a presente recensión, recolle cinco artigos publicados inicialmente en castelán en diferentes tribunas, e todos presentan unha cronoloxía que cadra, con bastante exactitude, co grao relativo de normalidade que a vida de Plácido R. Castro acadou desde a súa incorporación como profesor de inglés, no ano 1956, ao claustro do Instituto Laboral de Vilagarcía de Arousa –ata hai pouco Calvo Sotelo, chámase hoxe Castro Alobre. De tales artigos, a falta dunha análise máis exhaustiva que nestas liñas é imposible facer, cómpre resaltar en primeiro lugar o titulado “Christina Rossetti”, no que se ofrecen versións de cinco poemas seus, os cales se xustifican pola circunstancia de que esta escritora inglesa depara varias coincidencias vitais e literarias con Rosalía:

A fonda tristura que se reflicte na exquisita musicalidade dos versos de Christina Rossetti, a gran poetisa inglesa do pasado século, fai inevitablemente xurdir no espírito do lector galego a lembranza da nosa Rosalía Castro. (...). Mais as semellanzas entre estes dous espíritos femininos atormentados danlle un carácter de irmandade no sufrimento que abonda para xustificar o intento de facer chegar ós oíntes galegos, nas mostras da súa obra que seguen, un pouco, o que a traducción permita, do tristeiro encanto da poesía de Christina Rossetti...

Igualmente é destacable o artigo “Laios gaélicos”, que incorpora traducións de textos nesta lingua de tres poetas irlandeses –Egan O’Rahilli, Raftery e Seamus Cartan– feitas a partir das respectivas traducións inglesas de James Stephens, Douglas Hyde e Lady Gregory. O artigo “O galego é outro idioma”, por outra banda, non resulta tampouco prescindible, xa que de maneira resolta se razoa aquí o convencemento de que a traducción dun texto ó castelán non impide que ese mesmo texto mereza lexitimamente a correspondente traducción ó galego:

Pero, en fin, do que se trata é de se unha traducción ó castelán debe ser unha barreira infranquable para que a mesma obra –novela, peza teatral, poema– atope un audaz que ouse traducila ó galego.

Non é doado a propósito desta escolma xornalística reprimir o desexo, polo demais pracenteiro e asemade didáctico, de lembrar outras reflexións de Plácido R. Castro en volta da traducción, non recollidas no volume descrito, as cales non fan máis que ratificar, como non podía deixar de ocorrer, o peso específico que o autor posúe no eido traductolóxico galego. É o que acontece, por exemplo, co artigo “El teatro gallego”, que apareceu en *El Pueblo Gallego* o 9 de febreiro 1927 a partir dun artigo previo, de igual asunto, publicado no mesmo xornal, co título “Sobre las orientaciones de nuestro teatro”, por Antón Villar Ponte. Plácido R. Castro, de quen o fundador da Irmandades da Fala dixera que se trataba de «un espíritu gemelo del mío de esos que se saludan desde lejos», nesta ocasión defende a necesidade de que, diante da carencia dun teatro galego digno de tal nome, a dramaturxia irlandesa fose, mediante o exercicio da traducción, unha fonte moi susceptible de servir como modelo. Crearíase así entre nós un *Teatro da Arte* ó xeito do *Abbey Theatre* de Dublín, posto que, conforme con clareza se subliña, dificilmente o teatro castelán podía erixirse daquela en obxecto de imitación:

El teatro castellano tiene muy poco que enseñarnos. Acaso nos pueda dar algunas lecciones de técnica, pero la faceta distintiva de nuestro arte ha de ser inevitablemente la fantasía, la imaginación, el misterio. Y nada de esto encontraremos en el drama de Castilla.

É moi sensato pensar, a partir desta proposta, que debeu de ser neste momento preciso cando Plácido R. Castro e Antón Villar Ponte comezaron a concibir o proxecto de traduciren dúas pezas de W. B. Yeats, *The Land of Heart's Desire* e *Cathleen Ni Houlihan*. No ano 1935 acabarian ambas saíndo do prelo, baixo o selo editorial de Nós, respondendo ó título común *Dous folk-dramas de W. B. Yeats*, cun deseño de Castelao na cuberta que representaba dúas caretas, a do riso e a do pranto, e cunha breve nota explicativa na que constaba o seguinte: “Vertidos á língoa galega directamente do inglés por Plácido R. Castro e os irmáns Vilar Ponte, con licencia do autor”.

Faise adecuado evocar cómo os tradutores explican, en candanseus limiares, que a súa escolla textual se xustificaba, por unha parte, polo feito de que Yeats podería ser un pulo notable para o teatro galego –o mesmo Antón Villar Ponte tentara un ano antes dar exemplo, en calidade de autor, e xa non de traductor, coa obra *Os evanxeos da risa absoluta (anunciación do Antiquixote)*– e, por outra, pola conveniencia de mostrar de qué maneira o teatro irlandés conseguira, a partir sobre todo da súa identificación coa cerna

do celtismo, o envexable creto do que gozaba no tempo. Véxase este anaco tirado do prólogo que Plácido R. Castro asinaba en *Dous folk-dramas de W. B. Yeats*:

Podíanse ter escollido para iniciar unha serie de traducións ao galego das millores obras do teatro irlandés, pezas cecais máis teatraes e máis inmediatamente adaptadas á nosa escea que istes dous folk-dramas de William Butler Yeats. Pareceulles, porén, aos tradutores que tiña fondo intrínseco escomenzar con elas porque, alén do seu outo valor artístico, teñen tamén no desenrolo do teatro irlandés a sinificación engadida que lles concede a súa prioridade. (...). As obras dramáticas de Yeats, cheas ao mesmo tempo de poesía e de realismo, mataron para sempre ao tradicional *irlandés de escenario*, cuyo humorismo e simpatía servían de capa para perpetuar, da maneira máis insidiosa, unha falsa interpretación do pobo irlandés. E todos istes aspectos teñen unha relación tan estreita co problema da evolución do noso propio teatro, que o sucedido en Irlanda fai máis de trinta anos, encerra hoxe para nós leccións de extraordinario valor, que xustificarian a tradución destas dúas pezas, si non foran xa merescientes de ser coñecidas entre nós polo seu propio valor artístico.

A fin de complementar esta breve aproximación á faceta de Plácido R. Castro como figura senlleira da tradución galega, correspondería aínda traer á memoria o que quizais foi o episodio de maior transcendencia pública da súa actividade neste campo. Estase a facer referencia á máxima distinción que coas súas versións de dez poetas ingleses acadou, compartida con Lois Tobío e Florencio Delgado Gurriarán, no premio que a Federación de Sociedades Galegas convocara no ano 1946 en Buenos Aires, co gallo da celebración do vixésimo quinto aniversario da súa fundación. Das traducións que Plácido R. Castro realizara afirmaba entón, a través das ondas da BBC, Salvador Lorenzana:

Fixo Plácido Castro, aquí, unha interesante labourea como traductor e como antólogo. Puxo na tarefa, sensibilidade, finura de xuício e bó gusto. Puxo alma de poeta, a ardencia de quen sinte e fai súa, a poesía do orixinal; de quen percura conservar o seu tono, a súa altura e a súa densidade.

A este propósito, cómpre sinalar que no volume que recolleu os textos dos tres tradutores galardoados, publicado pola Editorial Alborada en 1949, figura un “Limiar” sen nome ó pé, mais que podería moi ben estar asinado por Plácido R. Castro —o autor real é Arturo Cuadrado— en razón principal-

mente do acerto co que describe o beneficio que achegan as creacións artísticas foráneas, logo de postas axustadamente en galego, á potencialidade máis plena do idioma:

A nosa língoa acaróase, asina, a outras línguas e literaturas e d'este contaíto estreito somente ben lle pode vir. Os ares d'afora limpan, refrescan, renovan. A vos de Galicia ten que se ouvir no mundo e as do mundo en Galicia. Máis alén d'este senso profundo e universal, unha razón máis concreta e propincua aconsella promover este xeito de labouras i-ela é a grande importancia que garda pr'o rexurdimento da nosa fala. Non hai máis xurdia e froitosa discipriña pra unha lin-goaxe e pra un escritor que o ter que arranxar nova forma aquecente e vernácula â intensa cárrega d'esprito d'un nobre poema estrano. (...) O estranxeiro ven a gañar carta de cidadanía. O alleo é agora noso.

Neste sucinto repaso das relacións de Plácido R. Castro co feito traductor non hai que deixar acantoadas, nin moito menos, as súas versións de Christina Rossetti, xa antes mencionada por mor dun dos artigos escolmados por Xulio Ríos, dedicado a esta autora. Non foron poucas as traducións que cabe rexistrar de Plácido R. Castro sobre poemas seus, do que é boa mostra a colectánea *Mostras da poesía de Christina Rossetti*, editada en 1997 pola súa familia, ben como o artigo "Seis mostras da poesía de Christina Rossetti", inserido nas páxinas da revista *Grial* en 1982. Unha vez máis, xorde nas liñas desta última entrega o pensamento da estreita afinidade existente entre a escritora inglesa e Rosalía, que en última instancia xustificaría o acto da súa tradución ó galego en tanto xeito de lexitimación, desde a prestixiosa exterioridade que simbolizaba un sistema literario central como o inglés, dun modelo poético preclaro no sistema literario receptor, con seguranza de febleza meirande con relación a aquel. Aténdase, nese sentido, ás seguintes palabras de Plácido R. Castro extraídas do artigo antes citado:

Desde que hai moitos ano lín por primeira vez os musicais e melancólicos versos da poetisa inglesa Christina Rossetti –tantas veces relidos– permaneceu no meu esprito a sensación da súa irmandade, no máis íntimo, coa nosa Rosalía de Castro. Algún día agardo escribir delo con maior extensión da que permite esta circunstancia. Agora, tras uns breves comentos, quixera somente ofrecer uns cantos exemplos representativos, en versión galega, da obra poética de Christina Rossetti, pra que poda apreciárese esta identidade dos seus sentimentos cos que expresou a nosa poeta nos seus inesquecibles versos.

En fin, nesta sucesión de comentarios verbo de Plácido R. Castro como traductor e traductólogo tampouco é aconsellable arrecantar, xa como

derradeiro exemplo, a súa versión das *Rubáiyát*, do poeta persa Omar Khayyám, que xa no ano 1974 foron cualificadas por Darío Álvarez Blázquez nos termos seguintes, pese a que non deixaban de ser unha tradución doutra traducción, a respectiva de Edward Fitzgerald:

Por eso foi quen de facer unha fermosa traducción dos *Rubaiyat* de Omar Khayyam a traveso da versión inglesa de Fitz Gerald. Eu coido podere afirmar que Castro fixo da versión do gran traductor inglés outra versión persoal chea de arte e de emoción propias.

Os froitos do traballo de Plácido R. Castro pondo en galego as *Rubáiyát* apareceron inicialmente en *Grial*, e catorce anos máis tarde publicaríao de novo, en edición bilingüe anglo-galega, Antonio R. de Toro Santos. Do valor das reflexións que esta actividade espertou en Plácido R. Castro, realmente moi complexa pola extrema condensación que esixe a curiosa estrutura métrica das *rubáiyát*, pode ser moi representativo este xuízo acerca das características da súa traducción:

Tentouse nesta versión galega conservar no esencial e posible a semellanza coa forma e rima das cuartetos inglesas. Inda que, naturalmente, dadas as características das dúas falas, teña que ser o verso galego máis longo que o inglés. Tampouco quixen someterme por enteiro á escravitude dun literalismo absoluto. Hai, aquí e aló, contadas e pequenas omisións dunha e doutra verba, algún lixeiro cambio para acomodar mutuamente contido e forma. Mais coido que non existe infidelidade apreciable nin ó léxico nin ó significado do texto inglés. Hai, inevitablemente, a perda de moito do brillo e elegancia da incomparable versión de Fitzgerald, mais quixera pensar que o don da nosa fala para expresar o fondo espírito saudoso, irónico e escéptico do orixinal que tan atrevidamente tomei por modelo, poida compensar en parte as miñas deficiencias.

Longa de máis foi a volta, se cadra, que se deu para pór de manifesto o aprecio que merece esta excelente escolma xornalística de Plácido R. Castro, tan ben disposta por Xulio Ríos. O percorrido que se enfiou nas liñas antecedentes deste comentario descúlpese, en todo caso, en nome do protagonista auténtico do volume descrito, a reivindicación do cal, na súa plural dimensión, segue a ser necesaria sen que todos os esforzos que se teñan feito nesa dirección sexan, de momento, aínda sobrados. Con relación ó relevo de Plácido R. Castro, particularmente, para a historia da traducción en Galicia, débese dicir xa como peche que poucos nomes en tanta cantidade xuntaron feitos e ideas, e con tanto tino, sobre a experiencia de trasladar un texto

dunha cultura a outra. Para se decatar diso, agora sen máis rodeos e atallando, léase tan só este testemuño que a seguir se transcribe, de ampla xenerosidade, que procede precisamente do prólogo que Plácido R. Castro antepuxo ás súas *rubáiyát* galegas:

Eu quixera ter a ilusión e a esperanza, e con elo sentiríame plenamente satisfeito, e compensado da mestura de ledicia e tormento que é a traducción de un texto amado, se nestes modestos versos galegos tivese ficado un pouco, inda que non fose máis que un reflexo, da beleza do orixinal, ou mellor cabería dicir, neste caso, dos orixinais. Tan sequera o suficiente para que algún lector galego puidese experimentar algo da emoción que eu sentín, hai máis anos dos que quixera contar, cando por primeira vez tiven nas mans estas *Rubáiyát* de Omar Khayyám e de Edward Fitzgerald.

Xosé Manuel Dasilva
Universidade de Vigo

VELLO CEO NÓRDICO

Vello ceo nórdico. Poesía estonia contemporánea. Edición trilingüe estonio-galego-inglés. 2002. Edición de Jüri Talvet e Arturo Casas. Selección e versión inglesa de Jüri Talvet e H.L. Hix. Versión galega de Manuel Barbeito e Manuela Palacios, coa colaboración de Jüri Talvet. *Boletín Galego de Literatura.* Monografías nº 2. Santiago de Compostela. Con gravados de Vive Tolli. ISBN 84-8121-970-3. ISSN 0214-9117. 234 páxinas.

A segunda monografía publicada polo *Boletín Galego de Literatura* sorpréndenos cunha selección de poetas estonios da segunda metade do século XX traducida ó inglés e ó galego. Seguro que a primeira pregunta que se lle pasará a máis dun lector pola cabeza ó ve-lo libro será ¿cal é o obxectivo destas traducións tan exóticas cando falta por traducir ó galego a maior parte da literatura universal *canónica*? Dende logo, non deixa de ser rechamante a iniciativa, por se-la estonia unha cultura minoritaria, pouco influente na historia e no panorama internacional, descoñecida e, con toda seguridade, non demandada polos lectores galegos. Mais velaí o valor deste volume. Malia o canon oficial (sempre subxectivo, dirixido, interesado e occidentocentrista), linguas, poesías e culturas como a estonia son plenamente europeas se non detémo-la vista no noso propio embigo; son, se cadra, exóticas e afastadas, pero nin sequera nun senso xeográfico, senón como resultado da reclusión comunista e da guerra fría. Por outra parte, como actores dunha cultura igualmente minoritaria e minorizada, interésanos a nós máis ca a ninguén contribuír a difundir as culturas que aínda conservan a escala da persoa e da nación, as que non sucumbiron aínda á estandarización das multinacionais do libro: en definitiva, as que loitan por sobrevivir e conserva-la súa identidade na Europa do pensamento único e da cultura –ianqui– única.

Ábrese a antoloxía cun prólogo do profesor da Universidade de Tartu Jüri Talvet no que se nos presenta Estonia nun breve bosquejo histórico: rexión fronteiriza e multicultural na que deixaron a súa pegada, dunha ou doutra forma, moitas veces violenta, tódolos seus poderosos veciños (Alemaña, Unión Soviética, Suecia, Finlandia) pero que mantén a súa conciencia nacional. Como Paul-Eerik Rummo se define en “Por qué non escapo ó estranxeiro” (p.87):

Un mestizo en pé,
sueco por unha banda, xitano pola outra,
un pouco de ugrofinés e de íngrio, de azul danés e polaco,
un pouco da baixa nobreza xermana, e nos últimos aneis anuais, ruso
mesturado con xeracións coxas de lugares recónditos, incestos,
despois de todo,

caídos na terra ata o último, só
a lingua aínda sangrando, só a lingua aínda
máis ou menos sá e vella, só a lingua aínda en movemento, o home
en pé, o home en pé, un mestizo en pé [...]

Faise a seguir unha descrición da antoloxía e dos poetas escollidos, dos que se sinala, sobre todo, a súa pertenza ás xeracións media e nova da poesía estonia actual e a súa capacidade para engadir matices e tons novos ó panorama poético internacional. Trátase dunha antoloxía que se recoñece subxectiva e pouco canónica por recoller voces moi dispares e mesmo exclusivas. Unha rápida ollada a estas descricións descóbrenolo nacionalista e patriótico Hando Runnel; a poética do absurdo de Andres Ehin; un Jaan Kaplinski (candidato ó Premio Nobel no 1996) crítico acérrimo do conservadorismo; o existencialista Paul-Erik Rummo; a poesía desenfadada, irónica e mesmo grotesca de Juhan Viiding; unha Ene Mihkelson máis intimista e introspectiva; a poesía máis aberta a Europa e ó mundo de Jüri Talvet; os tons ledos e populares máis tamén íntimos de Mari Vallisoo; e os dous poetas máis novos, Hasso Krull e Triin Soomets, coa súa deconstrución do discurso poético.

Nun breve pero esclarecedor apartado de “criterios de traducción”, Manuel Barbeito e Manuela Palacios bosquexan a súa particular poética, a norma inicial seguida na elaboración desta traducción coa supervisión do propio Jüri Talvet. Trátase dunhas notas esquemáticas, unha declaración de intencións, na que se sinalan os aspectos que iremos vendo desenvolverse a medida que lémolos poemas seleccionados. Dada a intertextualidade do proceso de traductivo e dos propios textos aquí traducidos, a traducción convértese, segundo Barbeito e Palacios, nunha subversión do concepto de texto orixinal; máis aínda cando esta se realiza a través dunha versión ponte. Este *desafío ás orixes* (que non deixa de ser un desafío ó concepto tradicional de texto e unha defensa da intertextualidade, da hipertextualidade) faise máis patente cando comprobamos que, para os tradutores, o seu propio traballo é un elo máis dun proceso de interpretación e transformación continuas, de creación de orixinais que servirán de ferramenta de traballo para outros tradutores. A traducción convértese así nun labor dobremente colectivo: porque en cada acto concreto interveñen varias persoas, pero sobre todo porque cada texto traducido é á súa vez un orixinal, un xogo de múltiples lecturas presente xa nos textos estonios.

No aspecto operativo, Barbeito e Palacios insisten especialmente en dous elementos. En primeiro lugar, no esforzo por saber captar e verte-las distintas voces de cada autor para evitar caer nunha interlingua poético-tractiva arnada e insulsa; por outra parte, un coidado uso da sintaxe e da verificación para conseguir mante-lo peculiar ritmo das composicións estonias.

Creemos que se trata de dous obxectivos plenamente conseguidos, pois atopamos voces, tons e cadencias ben diferenciados, lecturas que se adiviñan moi traballadas, detrás de poemas como “Si de Estonia” de Ene Mihkelson, cos seus versos incómodos de sintaxe turbadora; ou “A enferma” de Mari Vallisoo, con métrica e ritmo propios dunha cantiga popular en sinistro contraste co desenlace.

Expoñer criterios de traducción sempre é arriscado e moitas veces difícil, xa que se trata de sistematizar non só unha concepción da traducción e, como neste caso, tamén da poesía, senón sobre todo a interpretación de poéticas moi concretas plasmadas en voces e tons cando menos alleos e desconcertantes. Velaí o mérito e o valor dos tradutores: dar por escrito as claves da nosa lectura é pór ó descuberto a pedra de toque da nosa poética da traducción, un elemento decote máis sensible e fráxil có propio texto traducido.

Canto á antoloxía en si, e aínda que non nos sentimos capaces de xulgar os seus méritos como traducción de textos estonios, si temos que subliña-la súa absoluta corrección formal, unha grande sensibilidade poética e unha capacidade de evocar no lector novas paisaxes para sentimentos moitas veces familiares. Chama a atención en case tódolos poemas e poetas, sobre todo nos máis veteranos, a abafante presenza do réxime comunista; o sentimento de opresión e afogo é insufrible e adquire case calidade material nos tons tristes, imaxes apagadas e grises, nos ritmos lentos e pesados de poemas como “En defensa dos tristes”, de Hando Runnel, “Aquel rapaz tiña unha grave doenza do sangue” ou “Téñenme dito”, de Juhan Viiding. Este último poema, lido con perspectiva histórica, é especialmente devastador:

Téñenme dito

Fai versos; non é asunto teu
cómo o aparello engraxe o seu ferrollo,
cómo o aparello atope a rosca.
¿É o ser humano o teu único interese
e a liberdade a única lapa que arde?

Son outras as cousas máis importantes: finas
tulipas e farois, lar, timbre.
¿Paga a pena ese encollemento, que a vida que estudias
aló así o corazón?

Cando saia o xornal, saberás quén fuches,
tenta resistir uns vinte invernos máis.
¡Tenta resistir uns vinte anos máis!
Cando saia o xornal, lerás quén fuches.

Tenta resistir uns vinte invernos máis
sen deixar que esmorezan os retallos da alma.
E cando por última vez te vaias mudar,
queda tranquilo, teremos esquecido
o único rogo de toda a túa vida.

Pero hai tamén lugar para o tema máis lírico, para a interiorización e a busca do eu poético, da voz do poeta (“A alma”, de Ene Mihkelson, “Plenitude”, de Jüri Talvet, “A chuvia, a chuvia enchóupame”, de Triin Soomets), aínda que as imaxes e os motivos empregados remitan moitas veces á realidade máis cotiá e ós obxectos máis anódinos (“Sobre a perda dun pasaporte”, de Jüri Talvet, “Patacas”, de Mari Vallisoo).

O libro remátase coa versión inglesa empregada como ponte e cunhas noticias biobibliográficas dos poetas antologados nas que descubrimos que varios deles son fecundos tradutores (do francés, inglés, polaco, catalán, español, finés, chinés, turco) e que, ademais, a revista *Akadeemia* ten no prelo un dossier sobre a literatura galega actual con traducións ó estonio de textos de Ferrín, Álvarez Caccamo, Chus Pato e Emma Couceiro. Esta impecable edición complétase con gravados de Vive Tolli, unha das artistas plásticas fundamentais de Estonia.

Alberto Álvarez Lugrís
Universidade de Vigo

AS RECENSIÓNS DE BIVIR

Comezamos hoxe unha serie de recensións dos textos traducidos dispoñibles na Biblioteca Virtual impulsada pola ATG. Desexamos que estas recensións teñan continuidade no tempo, de xeito que permitan crear un punto de referencia na crítica de traducións ó galego. Non hai hoxe ningún medio en Galicia que publique recensións literarias centradas unicamente no proceso de tradución á que foron sometidas as novidades editoriais de autores foráneos. De feito, anque nalgúns casos se lle dea certa relevancia a este aspecto, nunca, en publicacións e suplementos culturais, pode esta parte ocupar máis que a dedicada á obra en si, debido ó carácter non especializado de ditos medios. Por outra banda, de momento tampouco non existe un seguimento das obras publicadas en Internet, que se moven nun estraño limbo e carecen da entidade que confire a edición en papel. Ese é o oco que se quere cubrir desde esta serie. Queremos establecer un observatorio que analice as traducións ó galego desde unha perspectiva técnica e profesional, que atenda á competencia do traductor, ás circunstancias da tradución, á adecuación da calidade da tradución á calidade da obra orixinal, e que, finalmente valore cun mínimo de obxectividade o labor do traductor.

A finalidade destas críticas non debe ser só a constatación de erros e acertos. É algo demostrado que son moi poucos os tradutores literarios ó galego que se manteñen nesta profesión un período prolongado de tempo (ou de obras). A actividade da tradución está mal pagada, e esta precariedade produce falta de profesionalidade, que fai que se pague mal, prolongando deste xeito un círculo vicioso que condena o noso sistema literario a recibir permanentemente obras traducidas por tradutores inexpertos. E cando, tras dous ou tres libros publicados, o traductor alcanza certa experiencia, abandona e dedícase a outra cousa, de xeito que o lector crítico ve pasar ante os seus ollos unha e outra vez os mesmos previsibles erros (nomeadamente na tradución do inglés ó galego), que quizais se poidan solucionar en parte se aparecen recollidos nestas páxinas.

Daquela agardamos –quizais un pouco pretensiosamente– que estas páxinas sirvan tamén como ferramenta de aprendizaxe para as persoas que se dedican a traducir (profesionalmente ou non), buscando o innegable valor pedagóxico da localización de erros sistemáticos e repetitivos.

Queremos pois, que se estableza un foro en torno ó fenómeno da tradución ó galego, que deixe de ser un aspecto do que non se fala, onde queden “impunes” as traducións indecorosas e esquecidas as brillantes, ou polo menos as boas traducións. En definitiva, que se fale da tradución ó galego, anque sexa ben, e que quen traduza saiba que o seu traballo, literario pero tamén técnico, pode ser enxuízado con maior ou menor fortuna.

A LENDA DE SAN XULIÁN O HOSPITALARIO

Gustave Flaubert, *A lenda de San Xulián o hospitalario*. Traducción de Emma Lázare. Texto dixital traducido: <http://www.bivir.com/bvsanxulian.html>. Texto dixital orixinal (*La Légende de Saint Julien l'Hospitalier*): <http://gallica.bnf.fr/>

A traducción que nos ocupa resulta, en termos xerais, aceptable. O trasvasamento de significados do texto orixinal ó texto meta é correcto: a traductora non malinterpreta pasaxes nin deixa conceptos sen traducir. Os aspectos mellorables vémoslos á hora de formular de xeito natural algunhas frases galegas equivalentes ás da lingua de orixe, xa que en moitos casos a traducción literal fai que se prefiran formas estrañas ó galego, materializadas, por exemplo, no emprego de fórmulas sintácticas e preposicións propias do francés. Isto indícanos, daquela, que estamos ante unha traductora competente que emprega un método mellorable.

Os acertos, que sempre custa máis identificar cós desacertos (o que non deixa de ser ingrato para o esforzado traductor, e tamén para o deostado crítico), achegan de cando en vez un brillo especial a esta traducción, razoablemente fluída. Estámonos a referir, por exemplo, a «durmía coma un frade» (*s'endormait comme un moine*), onde a palabra *frade* se prefire a *monxe*, por ser a primeira moito máis habitual na cultura galega e moito máis productiva na súa fraseoloxía (“cadela de frade”, “comer/beber coma un frade”, etc.). A frase «Longas gárgolas, figurando dragóns» (*Des longues gouttières, figurant des dragons*) resulta case cunqueiriana, e recupera un uso hoxe algo esquecido do verbo “figurar”. E tamén en «co chan estrado de follaxe» (*sur des jonchées de feuillage*) comprobamos que houbo un esforzo por adaptar unha realidade á nosa cultura, preferindo á fácil “alfombra de follas”, o máis galego e rural “estrar” ou “estrumar” o chan.

Volvendo ós factores negativos (ós que debemos dar máis importancia na traducción ca ós positivos), comprobamos que, en xeral, a maioría das cuestións que habería que mellorar débense a unha traducción excesivamente literal, por unha falta de revisión (tamén perceptible no número de grallas) ou por non deixar un período suficiente de distanciamento entre a traducción e a revisión. É moi común que aparezan erros (mesmo erros graves e evidentes para un lector que descoñeza o texto de partida) cando o tempo non permite distanciarse do texto orixinal, ou cando o traductor está tan metido no texto de partida que non repara en interferencias visibilísimas para un lector corrente. Resulta, daquela, de fundamental importancia que a revisión das traducións se faga cun mínimo lapso de tempo e, de ser posible, que a efectúe unha persoa distinta do traductor.

O texto bota en falta, tamén, o proceso de corrección de probas a que se someten as obras destinadas a seren publicadas en editoriais convencionais, para depuralo de solucións non normativas.

Recollemos a continuación, en oito apartados, as tendencias erróneas máis sistemáticas que produce a tradución excesivamente literal de *La Légende de Saint Julien l'Hospitalier*.

1. Omítense elementos que non existen na lingua orixinal pero que son necesarios na lingua meta (infratradución).

TEXTO TRADUCIDO: tódolos días pasaba unha multitude ante el, con xenuflexións e beixamáns

ORIXINAL: *chaque jour, une foule passait devant lui, avec des genuflexions et des baise-mains*

TRADUCCIÓN PROPOSTA: tódolos días pasaba unha multitude ante el, facendo/ofrecendo/brindando xenuflexións e beixamáns

TT: incapaz do menor movemento

TO: *incapable du moindre mouvement*

TP: incapaz de facer o menor movemento

TT: o vento traíalle ós oídos como estertores de agonía;

TO: *le vent apportait à son oreille comme des râles d'agonie*

TP: o vento traíalle ós oídos sons que parecían/semellantes a estertores de agonía;

TT: un xardín onde combinacións de flores debuxaban iniciais enlazadas

TO: *un parterre où des combinaisons de fleurs dessinaient des chiffres*

TP: un xardín onde diversas combinacións de flores debuxaban iniciais enlazadas/onde se vían combinacións de flores que debuxaban...

2. Mantéñense elementos existentes na lingua orixinal, que resultan innecesarios na lingua meta (sobretradución).

TT: amarrados á percha por categorías de tamaño

TO: *attachés par rang de taille*

TP: amarrados á percha por tamaños

TT: o fondo da súa bolsa estaba baleiro

TO: *le fond de leur bourse était vide*

TP: a súa bolsa estaba baleira/tiñan a bolsa baleira

TT: non reapareceu nunca máis

TO: *ne reparut plus.*

TP: non apareceu nunca máis/non volveu aparecer

3. Tradúcense literalmente certas realidades descritas, que se deberían reformular (desculturizar) para que resultasen naturais baixo o punto de vista da cultura galega.

TT: O espeto maior da cociña podía facer xirar un boi;

TO: *La maîtresse broche de la cuisine pouvait faire tourner un boeuf*

TP: No espeto maior da cociña podíaase asar un boi (sen que sexa necesario indicar que “xiraría”).

TT: Coa fronte entre as mans

TO: *Le front dans les deux mains*

TP: Coas mans na cabeza

4. A tradución literal de certos esquemas lingüísticos do francés resulta antinatural en galego.

TT: pequenos camiños

TO: *petits chemins*

TP: camiñiños, carreiros, vieiros...

TT: As puntas da súa touca rozaban o lintel das portas

TO: *Les cornes de son hennin frôlaient le linteau des portes*

TP: Rozaba os linteis das portas coas puntas da touca

TT: formidables animais que saltan ó ventre dos xinetes

TO: *bêtes formidables qui sautent au ventre des cavaliers*

TP: formidables animais que lles saltan ó ventre ós xinetes

5. Calcos que dan lugar a un resultado inintelixible.

TT: por diversión un anano saíu dun paté

TO: *Par divertissement un nain sortit d'un pâté*

TP: Houbo un espectáculo no que un anano saíu do interior dunha torta

TT: Era un bohemio de barba trenzada

TO: *C'était un bohême à barbe tressée*

TP: Era un mendigo/vagabundo...

6. Traducción literal de preposicións que son inadecuadas.

TT: **o emperador de Occitania, que triunfara dos musulmáns**

TO: *l'Empereur d'Occitanie ayant triomphé des Musulmans*

TP: o emperador de Occitania, que triunfara sobre os musulmáns

TT: **el dubidaba en seguir avanzando**

TO: *il hésitait à s'avancer*

TP: el dubidaba se seguir avanzando

7. Traducción literal de oracións simples que deberían ser compostas na lingua meta.

TT: **Nada lle aseguraba á rapaza que o seu esposo fose fillo deles. Déronlle unha proba, describindo unhas marcas particulares que aquel tiña sobre a pel.**

TO: *Rien n'assurait à la jeune femme que son époux fût leur fils.*

Ils en donnèrent la preuve en décrivant des signes particuliers qu'il avait sur la peau.

TP: Nada lle aseguraba á rapaza que o seu esposo fose fillo deles, polo cal eles/e entón eles, déronlle unha proba...

8. Traducción literal que dá lugar a oracións comprensibles, polo seu contido semántico, pero estrañas á lingua meta.

TT: **Marchou, mendigando a vida polo mundo.**

TO: *Il s'en alla mendiant sa vie par le monde.*

TP: Marchou, de mendigo polo mundo.

TT: **Xirando a maza desfíxose de catorce cabaleiros.**

TO: *En tournant sa masse d'armes, il se débarrassa de quatorze cavaliers.*

TP: Facendo xirar a maza...

TT: **indios cor de ouro**

TO: *des Indiens couleur d'or*

TP: indios de pel dourada

TT: **onde o trataba duramente**

TO: *où il le traitait durement*

TP: onde o trataba con crueldade/dureza

Moisés Rodríguez Barcia

CUADERNO DE VERSIONES DE JOSÉ ANGEL VALENTE

A morte de José Angel Valente en 2000 está a significar, xunto coa culminación dunha vida entregada por enteiro ao cultivo das letras, a data de apertura dun dobre proceso con respecto á súa obra: por unha banda, de revisión, tanto desde o punto de vista da edición como da súa análise e valoración, e, por outra, de recollida do seu importante espolio, ben sexa en forma de textos máis ou menos dispersos, ben de producións menores que o autor vivo tivera a humildade de non editar en volume.

Desta dupla actividade o autor sae agrandado, como se fose pouca xa a súa transcendencia histórico-literaria dentro do sistema literario hexemónico español, ensinándonos, agora si, sen pudor, o amoroso proceso que o levaba, nun xogo interminable, do texto á reflexión e da reflexión ao texto. Nun poeta tan marcadamente conceptual, mesmo tan idealista, continuador dunha tradición que se enmarca na liña do simbolismo decimonónico e na súa inmediata herdeira, a poesía pura, ambas igualmente xurdidas dunha raíz que xerminara no romanticismo europeo, as fontes e as procedencias intertextuais son unha parte importantísima da investigación que caiba facer sobre a súa obra, toda vez que é na elección dos temas, dos modelos filosóficos, onde se sitúan os auténticos moldes da súa concepción ficcional (toda literatura é ficción), do seu peculiar imaxinario literario.

Cuaderno de versiones, volume recentemente publicado por Galaxia Gutenberg e Círculo de Lectores, preparado por Claudio Rodríguez Fer, autor tamén dun meritorio prólogo, é unha boa mostra disto.

Trátase, como nolo sinala o propio prólogo, dun conxunto de versións, que non traducións (aínda que nesta matización haxa, sen dúbida, un certo exceso de humildade, virtude esta na que o poeta se prodigaba), de materiais moi diversos, aínda que fundamentalmente poéticos. Os idiomas de partida (inglés, francés, italiano, grego e alemán) e os de chegada (castelán, fundamentalmente, e, tamén, en moita menor medida, galego) son idiomas que o autor frecuentou, dun xeito ou doutro, ao longo da súa percurso vital, aínda que, en ocasións, bote man de colaboradores para culminar a súa empresa.

Nado no Ourense de 1929 e morto en Xinebra en 2000, os anos da súa infancia e adolescencia, decorridos por enteiro en Galicia, coincidiron cos da Guerra Civil e a inmediata posguerra. Así en “Paxaros de prata”, texto incluído en *Cántigas de Alén*, relembra esa atmosfera impúdica, abafante: “Un home morto na cuneta. Unha muller que chora. O nada. Paxaros de prata morta. Ficaba noso pai, no arresto, malencólico. Os camións do mencer semeaban de mortos as cunetas. Onda nós dicíanlle levar alguén ás claudias ou claudialo. Canta soidade no ar. Canta na terra. Cantos segredos enchen, Pimentel, as túas verbas de luces e de sonbras”.

Logo de comezar os seus estudos universitarios en Compostela, remata a carreira de Filosofía e Letras en Madrid en 1954, con premio extraordinario, para se trasladar, ao ano seguinte, á Universidade de Oxford, onde imparte clases de Lingua e Literatura Española e na que continúa estudos para a obtención do grao de Master of Arts. A partir de 1958 instálase en Xinebra, onde vai traballar como profesor e funcionario da O.N.U. Entre 1982 e 1985 vive en París, a traballar agora como traductor para a Unesco. Desde 1986 reside en Almería, alternando este lugar coas cidades de París e Xinebra, aínda ligado á docencia como profesor visitante para a universidade americana de Irvine (California).

O vínculo de Valente con Galicia reside fundamentalmente no feito de ser o galego a lingua na que leva a cabo os seus primeiros esforzos creativos, lingua á que voltará nos anos 80, primeiro con *Sete Cántigas de Alén* e, posteriormente, con *Cántigas de Alén*, volume que recolle a totalidade da súa produción en lingua galega. Tamén no feito de escoller Galicia como lugar para o repouso dos seus restos mortais e na vontade do autor de que os 7.000 volumes da súa biblioteca particular fosen doados á Universidade de Santiago de Compostela. Será, sen embargo, o castelán a lingua na que leve a cabo a práctica totalidade da súa obra escrita.

Políglota e cosmopolita, viaxeiro incansable, estudioso e pensador, creador dun peculiar código de comprensión da realidade, que asoma en todas e cada unha das súas obras, Valente non foi alleo á obra doutros, asumindo a necesidade de adecuar esa maxia dos textos escollidos ao seu propio código, nunha tentativa de facer súas esas mesmas ideas, de refacer esa beleza percibida noutros idiomas, de incorporala como parte do seu propio inventario.

O interese destas páxinas reside, pois, non só nas diferentes manobras levadas a cabo para acadar un acordo entre os textos primario e secundario, senón, tamén, na peculiaridade dos autores e das obras escollidas. Creo que no ámbito da creación, o traballo da traducción lévase a cabo por fascinación, por devoción cara a un texto. De maneira que este pequeno catálogo de obras escollidas, dalgunha maneira apunta cara a unha posible escolma vivencial dos textos lidos noutras linguas. Axudado en ocasións por outros tradutores, tal é o caso de W. Gordon Chapman na traducción de Dylan Thomas (o mesmo co que asina en colaboración o pequeno texto introductorio titulado “Dylan Thomas. Un pensador con la sangre”), Julian Palley, con quen traduce a Robert Duncan, Elena Vidal, con quen traduce a Constantino Kavafis, Valente percorre un amplo espectro de autores, situados case todos eles nesoutra marxe da ribeira poética, a marxe da poesía transcendental, daquela parte da tradición poética que persiste na tentativa de converter a linguaxe nunha ferramenta reveladora.

Se é certa a existencia de dous Valentes, isto é, un, o Valente profesor, que segue a liña doutros “profesores” como Salinas ou Gerardo Diego, e un Valente do silencio, a partir de 1976, en que amanece un poeta epigramático,

de claro acento conceptista, de léxico culto e, en ocasións críptico, aínda que tamén transido pola ironía e o sarcasmo, resulta unha curiosa aventurar inventariar a cal deses dous Valentes corresponden cada un dos textos aquí publicados. O propio Valente admitiu dalgún xeito esta cronoloxía da súa poesía, ao compendiar a súa obra poética en dous volumes *Punto cero*, poesía de 1953 a 1976, e *Material Memoria*, de 1977 a 1992.

Con todo, quen sae verdadeiramente vencedor é o segundo dos Valentes, malia que a cronoloxía dos textos traducidos non coincida, aquel que afirmaba que “los poetas tienen que acostumbrarse a no decir palabras, sino a oír lo que la palabra nos dice, es la palabra quien tiene que hablar en nosotros”.

En *Material memoria* (1979) reflexionaba o poeta sobre a experiencia da creación poemática, influenciado pola visión taoísta, nunha concepción da poesía máis intuitiva e integral, que, claramente dentro da liña idealista, concibe a poesía como un desafío aos límites da linguaxe e do pensamento, transformando daquela a comunicación poética, en tanto que expresión estética dun contido anímico máis ou menos estable, nun punto cero da lingua en que o mesmo poeta é un mero receptor da súa propia obra, sen capacidade para exercer un control verdadeiro sobre o que escribe.

Será este ángulo perceptivo, “de escucha ante el signo” o que se convirta nunha constante en toda a súa obra poética xa que: “La poesía no sólo no es comunicación; es, antes que nada o mucho antes de que pueda llegar a ser comunicada, incomunicación, cosa para andar en lo oculto.”

Diríamos que os textos escollidos por Valente sitúanse claramente dentro destes parámetros mencionados. Hai, con todo, catro seccións especialmente significativas: as dedicadas aos metafísicos ingleses, a Eugenio Montale, a Konstantino Kavafis e a Paul Celan.

Como ben sinala Rodríguez Fer no seu pequeno pero sustancioso estudio introductorio, Valente concibe a súa fascinación por Dylan Thomas a partir de “certa celtofilia galaica” xa que “Thomas estaba inmerso en la tradición galesa del bardo, en la visión celta de la poesía como primitiva inspiración y del poeta como ser profético”.

No caso dos metafísicos ingleses é interesante comprobar como, en palabras do prologuista, “el descubrimiento de la poesía metafísica inglesa del siglo XVII fue capital en su evolución lírica, puesto que durante su estancia en Oxford proyectó e inició una tesis sobre la influencia de la literatura española en la literatura inglesa”.

Semellante interese teñen as oito versións de Eugenio Montale, froito da visita que o poeta italiano realiza a Madrid en 1954 para ofrecer unha conferencia e unha lectura dos seus poemas no Instituto Italiano de Cultura. Valente coñeceu persoal e literariamente e ten ocasión de falar con el en casa de Vicente Aleixandre.

No caso de Kavafis, Valente leva a cabo un evidente acto de xustiza ao traducir por primeira vez ao castelán a un autor fundamental na poesía uni-

versal do século XX. Con todo, en palabras de Gimferrer, Valente aprópiase de Kavafis, porque “el poeta traductor proyecta sobre sí mismo el rayo de luz que dirige al espejo en que se mira y mira la poesía”. Igualmente a fascinación por Paul Celan, poeta metafísico, xudeo romanés de lingua alemá, posuído pola linguaxe heideggeriana, pode ser outras das pautas para seguir esta peculiar senda do Valente traductor en paralelo co Valente poeta.

Especialmente significativas e fermosas son as versións de Valente dos poemas de Friedrich Hölderlin ao galego. Dalgunha maneira, e para o lector sagaz, resulta moi emocionante este reencontro entre un dos seus poetas fundadores, o alemán, e a que, seguramente, foi a súa lingua de infancia, o galego:

Vexamos un destes magníficos momentos:

An die jungen Dichter	Aos poetas novos
Lieben Brüder! Es reift unsere Kunst vieleicht, Da, dem Jünglinge gleich, lange sie schon gegährt, Bald zur Stille der Schönheit; Seid nir fromm, wie der Grieche war!	Caros irmáns, quizais a nosa arte moi logo madureza, Pois, como o xove, xa moito ten hai ten levedado, Na serenidade da Beleza; Leda entón piadosos como o Grego o foi.
Liebt die Götter und denkt freundlich der Sterblichen! HaBt den Rauscht, wie den Frost! Lehrt und beschreibt nicht! Wenn der Meister euch angstit, Fragt die große Natur um Rath.	Amade os deuses e pensade nos mortais con afección. Odiade o exaltamento igual que a frixidez. Non ensinedes nin describades. Se o voso mestre vos angustia Pedidelle consello á Grande Natureza.

A riqueza de xéneros, formas, contidos e connotacións multiartísticas da obra de Valente, tan variada como coherente, está fundamentada na máxima esixencia crítica e creativa. Non en van, a obra de Valente supón por unha banda a culminación dunha certa tradición que se fundamentaría no Renacemento e Barroco castelán (desde San Juan de la Cruz ata Góngora e Quevedo), tradición que no poeta ourensán vai unirse coa arte da meditación (metafísicos ingleses, místicos españois) asimilando igualmente a tradición de ruptura do seu coetáneo Octavio Paz, co que a súa obra mantén un curioso diálogo, aínda sen explicitar por parte da crítica, fundamentada na sucesión de románticos alemáns e ingleses, simbolistas franceses, postsimbolistas europeos e vangarda americana.

Estas versións, tanto en solitario como en colaboración, situánnos perante o Valente viaxeiro polo mundo da poesía universal á procura da mesma luz que el procuraba para a súa propia poesía, pero agora na obra dos outros. Unha luz que, certamente, encontra e que nos ilumina, a través dun texto que non sabemos de quen é, se do autor, do traductor, ou simplemente da propia linguaxe, seguramente como o propio Valente queredría.

Manuel Forcadela
Universidade de Vigo

Informacións

**A traducción para o galego na entrada do milenio:
reconto dos libros traducidos nos anos 2000 e 2001.**

Gonzalo Constenla Bergueiro

O padre Sarmiento, teórico da traducción.

Xosé Manuel Dasilva

**Decreto 267/2002, do 13 de xuño, polo que se regula a
habilitación profesional para a traducción e a inter-
pretación xurada doutras linguas para o galego, e
viceversa.**

A TRADUCCIÓN PARA O GALEGO NA ENTRADA DO MILENIO: RECONTO DE LIBROS TRADUCIDOS NOS ANOS 2000 E 2001

Gonzalo Constenla Bergueiro
Universidade de Vigo

A entrada –ou saída, segundo se mire– no milenio trouxo boas cifras para as traducións ó noso idioma, cun incremento de títulos publicados en formato libro respecto ó ano anterior (1999), o cal significou un aumento dun trinta por cento, iso si, sen chegarmos ós niveles de anos como o 1993, que case dobra numericamente os do que aquí estamos a comentar e a partir do cal se produciu un descenso xeneralizado e a modo de dentes de serra, están-domos neste ano nun dos seus picos que nos sitúan no mesmo nivel que en 1998. Con todo, novamente se botou en falta unha planificación de títulos: a improvisación e a falta de coordinación volveron ser o fío conductor no que se asenta o subsistema das traducións literarias ao galego.

Tocante á lingua dos orixinais no seu conxunto, a preponderancia do francés no pasado ano cedeu neste posicións ó español, seguido de preto polo inglés e o francés e, xa a máis distancia, polo catalán, tendo en conta que, en todos os casos, a determinación das cifras vén marcada pola literatura infantil e xuvenil rexida, á súa vez, polos intereses editoriais, que non polos dos lectores e lectoras, isto é, os consumidores –en termos de mercado– nin, por suposto, polos do noso sistema literario. Alemán, éuscaro, italiano, portugués e, novidosamente, asturiano superaron no ano 2000 a cifra testemuñal dun só título, cifra que comparten ruso, danés, grego clásico, latín e islandés, lingua que se reincorporou ó subsistema de traducións ó galego anos despois de tímida incursión.

A análise dos datos referidos ás editoriais poñen de manifesto que en 2000 Xerais relevou a Galaxia no número de traducións publicadas, colocándose no primeiro posto, non só no *ranking* xeral, máis tamén no da narrativa para adultos, no de poesía, no de ensaio, á beira de Positivas, e no da literatura infantil e xuvenil, non conseguindo situar título ningún en teatro. Este ano temos que salientar a achega ó campo das traducións que fai a Universidade da Coruña –e que a sitúa no cuarto lugar–, moi especialmente no xénero teatral, da man da Biblioteca-Arquivo Teatral Francisco Pillado Mayor, sen a cal os títulos de carácter dramático procedentes doutras literaturas quedarían reducidos a un só.

Por xéneros, outro ano, a narrativa para adultos non presenta uns riscos característicos propios, senón unha oferta máis ou menos variada sen un denominador común e onde unicamente as ausencias, este ano o dos clásicos

da literatura universal, poden proporcionarnos trazos definitorios. A tradución ó galego de textos poéticos en formato libro mantén a caída que se iniciou hai dous anos no tocante ó seu número e presenta, outra volta, tal heteroxeneidade formal e estilística que fai pouco menos que imposíbel evitar un comentario pouco fiado entre os seus títulos. As propostas que nos chegan este ano de literatura dramática teñen, na súa maior parte, un motivo común: o de teren sido obra de autores que, aínda que contemporáneos, se converteron en clásicos, moitas veces por mor da súa actitude rompedora no contexto da súa xeración (Charles Baudelaire, Oscar Wilde ou Boris Vian). Polo que se refire ó ensaio, no 2000 contamos cunha oferta plural e variada que vai desde os clásicos da filosofía grega de Aristóteles, pasando polo moderno discurso idealista de Descartes ou a utopía de carácter marxista de Paul Lafargue. Por último, máis unha vez, o xénero infantil e xuvenil é o que máis títulos achega ó conxunto de traducións literarias para o galego, cun importante incremento este ano a respecto do pasado. As xenerosas lindes que acoutan este xénero deixan intuír a variedade que poderemos atopar entre os seus títulos, desde coñecidos autores e obras da literatura universal (*Lanzarote ou o cabaleiro da carreta*, de Chrétien de Troyes, *Os tres mosqueiteiros*, de Alejandro Dumas ou os *Relatos de terror* e os *Relatos fantásticos*, ambos os dous de Lovecraft, os *Contos* de Andersen, ou os dos irmáns Grimm, o *Pinocchio* de Carlo Collodi, *O hobbit* de Tolkien ou o *Heidi* de Joana Spyri) xunto con nomes sobranceiros do panorama das letras infanto-xuvenís do Estado como é o caso de Ricardo Alcántara (*¡Ai, que lista é a miña nai!*, *Un amigo é un amigo*), Juan Farias (*Ismael, que foi mariñeiro*, *Os camiños da lúa*), Mariasun Landa (*Cando os gatos se senten sós*), Joan Barril (*Tódolos portos se chaman Helena*) ou Andreu Martín e Jaume Ribera (*Flanagan, só Flanagan*) ou éxitos de vendas no mercado internacional como *O novo diario dun xove maniático*, de A. Macfarlane e A. McPherson, xunto con autores e títulos premiados ou candidatos os distintos galardóns da literatura xuvenil como Anne Fine (*O saco de Simón*), candidata ó Premio Andersen e *Camiños sen fin*, II Premio Abril de narrativa para a mocidade, do asturiano Pablo Antón Marín Estrada.

Pola contra, o ano 2001 trouxo consigo unha inversión das cifras das obra traducidas respecto a 2000: este ano a literatura foránea trasladada ao noso idioma baixa en perto dun vinte catro por cento, o cal nos leva a que, falando de dentes de serra, neste 2001 nos atopemos nun dos seus segmentos baixos, moi parello ao dos anos 1996 e 1999, o cal indica a precaria situación na que se atopa esta actividade literaria, tan necesaria para reforzar o sistema literario galego e tan preciosa para conseguirmos a plena normalidade lingüística e cultural. A caída numérica dos títulos da literatura infantil e xuvenil traducida é a causante do baixón de títulos traducidos na súa globalidade, perdendo este ano —aínda sen termos en conta os libríños que non

superan as vintecatro páxinas, que se recollen no compendio bibliográfico—perto dun trinta por cento a respecto do pasado, baixón que tamén se produce nos números de narrativa para adultos e teatro, mentres que se detecta unha recuperación nos de poesía e un mantemento dos de ensaio.

Tocante á lingua dos orixinais, este ano o español revalida a súa posición preferente e, como novidade, seguido polo catalán —sobre todo, en ambos os casos, debido á súa presenza maioritaria nos títulos de literatura infantil e xuvenil, que este ano o catalán comparte co alemán— e o inglés, que sobrancea nos títulos de narrativa para adultos. Tras deles, e a boa distancia, alemán, francés e latín tentan manter unha presenza digna que contraste coa testemuñal de linguas como o éuscaro, o grego, o ruso, o italiano e o chinés.

Por editoriais, Xerais mantén este ano 2001 o seu liderado no número de traducións publicadas no cómputo xeral, aínda que non consegue destacar por riba doutras en cada un dos xéneros nos que adoitamos dividir a produción de traducións ao galego, véndose superada por Galaxia no de narrativa para adultos e por Kalandraka —que se converte na segunda editora no *ranking xeral* cun flamante novo Premio Nacional de Ilustración neste ano 2001— no de infantil e xuvenil, igualada por Xuntanza Editorial no de ensaio e sen presenza no de poesía, que encabeza Espiral Maior e no de teatro, no que destaca, outro ano máis, a colección da Biblioteca-Arquivo Francisco Pillado Mayor da Universidade da Coruña. Polo demais, este ano debemos saudar a incorporación de novas editoriais como Linteo, que achega dous títulos de literatura infantil e xuvenil e Amastra—N—Gallar con cadanseu título nos xéneros de narrativa para adultos, ensaio e poesía. Así mesmo, Laiovento e Toxosoutos volven facer incursións na narrativa para adultos e, moi destacadamente a primeira, no ensaio; Rodeira, Obradoiro, Sotelo Blanco, Everest e, sobre todo, Edelvives, no de literatura infantil e xuvenil e Edicións do Castro no de poesía.

Por xéneros, en 2001, a literatura de mulleres, é a verdadeira protagonista da narrativa para adultos traducida para o galego, cunha presenza non só maioritaria en termos cuantitativos senón tamén polo que respecta á pluralidade da súa oferta, que vai desde as xa clásicas e pioneiras Rosalía de Castro e Emilia Pardo Bazán, ata a militancia feminista e lesbiana de Andrea Dworkin, pasando pola novela detectivesca de Agatha Christie, á actitude combativa e desafiante de Katherine Mansfield e a transgresión dos xéneros literarios referendada polas mulleres protagonistas dos relatos de Angela Carter. No tocante á tradución de poesía, que rexistra un esperanzador incremento este ano con respecto ó anterior, destaca a presenza de tres tradicións poéticas ben diferenciadas, tanto no tempo como no espacio: a poesía cívica e de canto á natureza e ao corpo e o ser humano do estadounidense Walt Whitman, co seu poemario *Canto de min mesmo*, o intimismo cheo de sensualidade da poesía xermana da galega de adopción Ursula Heinze no poe-

mario *Ambra* e a coidada edición bilingüe de vinte voces líricas das Illas Baleares, antologados por Pere Roselló Bover en *Vinte poetas das Baleares*.

Da colleita dramática, este ano salientamos a comedia *Aulularia*, dun dos autores máis populares da literatura clásica latina, Plauto. Pola súa parte, no apartado de ensaio chama a atención a traducción de dous títulos que volven incidir, coma en anos anteriores, no fenómeno do nacionalismo como expresión política de crítica desde as periferias ao novo disface do imperialismo que se deu en chamar mundialización, ou *globalización*; a editorial Laiovento achega no 2001 senllos títulos, con *Os nacionalismos perigosos*, dos cataláns Josep Huguet e Joan M. Serra, e *España uniforme*, do profesor José Ignacio Lacasta-Zabalza; dúas traducións de lectura recomendable nestes tempos de pensamento único, patrioteirismo español obrigatorio e manipulación mediática.

Por último, o xénero infantil e xuvenil configúrase como o máis vizoso dentro da produción global como vén sendo habitual nos últimos anos, a pesar de que neste 2001 rexistrase un considerábel descenso con respecto ao anterior o cal explica, á súa vez, a caída das cifras xerais. Este ano salientaremos títulos como o clásico da literatura xermana do século XIX para cativos e non tan cativos, *Max e Moritz*, a aparición dun delicioso conto do prolífico autor de literatura infantil de orixe polaca Horst Eckert, máis coñecido como Jansoch, *¡Que bonito é Panamá!*, xunto coas agardadas novas aventuras do tenro e inocente pillabán de Carabanchel en *Coitado Manolito* ou a denuncia por medio dun documento novelado da opresión das mulleres en Afganistán da man de Mercé Rivas Torres en *Nassima, á sombra dos talibáns*. Para rematar, reseñaremos o que nos parece unha das mellores noticias do ano tocante á traducción ao galego polo que supón de verdadeiro, aínda que testemuñal, esforzo normalizador no seu máis profundo senso: a aparición, no medio do remuíño propagandístico-comercial, dos tres tomos de *O señor dos aneis*, de Tolkien.

ANO 2000

1. NARRATIVA

ADAMS, Gerry. *A rúa e outros relatos*. Trad. de Ana Gabin Iglesias e Eva Veiga Torre [inglés]. A Coruña: Baia, 2000.

ALONSO, Syra. *Diarios*. Trad. de Anxos García Sumay [castelán]. Vigo: Promocións Culturais Galegas / A Nosa Terra, 2000.

BENNI, Stefano. *A derradeira bágoa*. Trad. de Moisés R. Barcia [italiano]. Santiago de Compostela: Laiovento, 2000.

CALVINO, Italo. *As cidades invisibles*. Trad. de Miguel Anxo Murado [italiano]. Vigo: Xerais, 2000.

- *Leccións americanas*. Tras. de Moisés Barcia Fernández [italiano]. Pontevedra: Kalandraka, 2000.
- CHRISTIE, Agatha. *Asasinato no Orient Express*. Trad. de Alberto Álvarez Lugiés [inglés]. Vigo: Galaxia, 2000.
- COELHO, Paulo. *Verónica decide morrer*. Trad. de Ana Belén Costas Vila [portugués]. Vigo: Galaxia, 2000.
- CONRAD, Joseph. *A liña de sombra*. Trad. de Benigno Fernández e Ana Isabel Iglesias [inglés]. Vigo: Ir Indo, 2000.
- CRUZ, Bento da. *A loba*. Trad. de Moncha Fuentes [portugués]. Vigo: Xerais, 2000.
- CUNQUEIRO, Álvaro. *San Gonzalo*. Ed. e trad. de M^a. Teresa Monteagudo Cabaleiro [castelán]. Vigo: Ir Indo, 2000.
- GONZÁLEZ, María Fe (ed.). *Antoloxía do conto neozelandés*. Trad. María Fe González [inglés]. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia / Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 2000.
- HEMINGWAY, Ernest. *Unha festa móbil*. Trad. de Xesús Araújo Arias [inglés]. Vigo: Sotelo Blanco, 2000.
- [HOFFMAN, Ernst]. *Contos de Hoffman*. Trad. de Xabier Rodríguez Baixeras e Carmen Torres París. Vigo: Xerais de Galicia, 2000.
- JACOBS, Joseph. *Contos populares irlandeses*. Trad. de Equipo Tris Tram [inglés]. Lugo: Tris Tram, 1999.
- KRISTOF, Agota. *O gran caderno*. Trad. de Marga Rodríguez Marcuño [francés]. Vigo: Xerais, Vigo, 2000.
- LAREDO VERDEJO. *A amante relixiosa*. Trad. do autor. Ferrol: Embora, 2000.
- MAALOUF, Amin. *A viaxe de Baldassare*. Trad. de Xavier Queipo e M^a. Dolores Torres París [francés]. Vigo: Xerais, 2000.
- MERCADO, Tununa. *Canon de alcoba*. Trad. de Mónica Bar Cendón [castelán]. Vigo: Xerais, 2000.
- MONCADA, Jesús. *Camiño de sirga*. Trad. de Xabier Rodríguez Baixeras [catalán]. Vigo: Xerais, 2000.

2. POESÍA

- GRASS, Günter. *As galiñas de vento*. Trad. de Úrsula Heinze de Lorenzo e Ramón Lorenzo [alemán]. Vigo: Xerais, 2000.
- HEANEY, Seamus. *Poemas*. Trad. de Antonio Raúl de Toro Santos, David Clark e Emilio Ínsula González [inglés]. A Coruña: Espiral Maior, 2000. Ed. non venal. [Tirado de: *Poesía Irlandesa Contemporánea*. Ed. de A. R. de Toro Santos. A Coruña: Espiral Maior, 1999].
- KORTÁZAR, Jon (coord.). *A ponte das palabras. Poesía vasca 1990-2000 = Hitzeko zubia. Euskal poesia 1990-2000*. Trad. de Rafa Villar, Marilar Aleixandre, Eduardo Estévez e Jon Kortázar [vasco]. Santiago de Compostela: Letras de Cal, 2000.

- PADRÓN, Justo Jorge. *Calafrio*. Trad. de Miro Villar [castelán]. Vigo: Xerais, 2000.
- ROYET-JOURNOUD, Claude. *As naturezas indivisibles*. Trad. de Emilio Araújo [francés]. Santiago de Compostela: Noitarenga, 2000.
- STEFÁNSSON, Hermann (ed.). *Auroras boreais. Escolma de poesía islandesa moderna e contemporánea*. Trad. de Perfecto Andrade e Hermann Stéfansson [islandés]. Santiago de Compostela: Ed. Librería Follas Novas, 2000.
- THOMAS, Dylan. *Outeiro dos fentos e outros poemas*. Trad. de Marta Pérez Pereiro [inglés]. A Trabe de Ouro 42 (2000): 231-46.

3. DRAMÁTICA

- BAUDELAIRE, Charles. *O teatro de Charles Baudelaire*. Proxectos. Trad. de Xesús González Gómez [francés]. A Coruña: Biblioteca - Arquivo Teatral Francisco Pillado Mayor, Universidade da Coruña, 2000.
- GAUDERSHEIM, Rosvita de. *Obra dramática*. Ed. bilingüe latín galego. Ed. e trad. de Xosé Carlos Santos Paz [latín]. A Coruña: Biblioteca-Arquivo Teatral Francisco Pillado Mayor, Universidade da Coruña, 2000.
- HARGUINDEY, Henrique (ed.) *Tres pezas cómicas medievais*. Trad. e notas de Henrique Harguindey. A Coruña: Biblioteca-Arquivo Teatral Francisco Pillado Mayor, Universidade da Coruña, 2000.
- VIAN, Boris. *Os constructores de imperios ou o schmürz*. Trad. de Henrique Harguindey [francés]. Santiago de Compostela: Laiovento, 2000.
- WILDE, Oscar. Ernest: *Comedia frívola para xente seria*. Trad. de Miguel Pérez Romero [inglés]. A Coruña: Servicio de Publicacións, Universidade da Coruña, 2000.

4. ENSAIO

- ARISTÓTELES. *Poética*. Trad. de Fernando González Muñoz [grego]. A Coruña: Universidade da Coruña, 2000.
- DESCARTES, R. *Discurso do método*. Trad. de Miguel Vázquez Freire [francés]. Vigo: Xerais, 2000.
- [GOETHE]. *Cen citas de Goethe*. Trad. de Franck Meyer [alemán]. Vigo: Galaxia, 2000.
- KAYDEDA, J.M. *O milenio, a apocalipse e a fin do mundo: toda a verdade sobre a gran mentira*. [castelán]. Noia: Toxosoutos, 2000.
- KUHN, T.S. *A estrutura das revolucións científicas*. Trad. de Luciano Fernández de Sanmamed [inglés]. Vigo: Universidade de Vigo, 2000.
- LAFARGUE, Paul. *O dereito á preguiza*. Trad. de Onofre Sabaté [francés]. Santiago de Compostela: Positivas, 2000.

- LEWOTIN, R.C. *A doutrina do ADN: a bioloxía como ideoloxía*. Trad. de Fernando Vázquez Corredoira e Salvador Moureló Pérez [inglés]. Santiago de Compostela: Laiovento, 2000.
- TUIAVÁI DE TIAVEA. *Os papalagi. Discursos de Tuiavii de Tiavea (xeife samoano)*. Trad. de Onofre Sabaté [lingua orixinal sen especificar]. Santiago de Compostela: Positivas, 2000.

5. INFANTIL E XUVENIL

- AFANASIEV, Alexander. *Contos populares rusos*. Trad. de Nina Makárova [ruso]. Vigo: Ir Indo, 2000.
- ALCÁNTARA, Ricardo. *¡Ai, que lista é a miña nai!* Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
- , *Un amigo é un amigo*. Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
- ANDERSEN, Hans Christian. *Contos de Andersen*. Trad. de Xavier R. Baixeras [danés; trad. do castelán]. Vigo: Xerais, 2000.
- BARTLETT, T. C. *As clases de tuba*. Trad. de Eva Mejuto [inglés]. Pontevedra: Kalandraka, 2000.
- BARRIL, Joan. *Tódolos portos se chaman Helena*. Trad. de Carmen Torres París [catalán]. Vigo: Xerais, 2000.
- CANO, Carles. *A árbore das follas DIN A-4*. Trad. de Xosé Ballesteros [catalán]. Pontevedra: Kalandraka, 2000.
- CARBÓ, Joaquim. *O xenio de Aladino García*. Trad. de Iria González Liaño [catalán]. A Coruña: Rodeira, 2000.
- COLLODI, Carlo. *Pinocchio*. Trad. Beatriz Fraga Cameán [castelán; da adap. de Eugenio Sotillos]. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 2000.
- DUMAS, Alexandre. *Os tres mosqueteiros*. Trad. de Darío Xohán Cabana [francés]. Vigo: Xerais, [2000].
- EGAÑA, Andoni. *A min non me gusta o fútbol, ¿e que?* Trad. de Xesús Carballo Soliño [vasco]. Vigo: Galaxia, 2000.
- FARIAS, Juan. *Ismael, que foi mariñeiro*. Trad. de Xabier Senín [castelán]. A Coruña: Everest, 2000.
- *Os camiños da lúa*. Trad. de Silvia Gaspar [castelán]. Madrid: Anaya, 2000.
- FARRÉ, Lluís. *Boas noites, Víctor*. Adap. de Xoán Babarro [catalán]. Barcelona: Esín, 2000.
- FINE, Anne. *O saco de Simón*. Trad. de Montserrat Paz Núñez [inglés]. Vigo: Xerais, 2000.
- GÁNDARA, Lola. *A escura luz do Tíber*. Trad. de Rosa Fernández. Rodeira-Edebé, 2000.
- [GRIMM]. *Contos dos Irmaos Grimm*. Trad. e sel. de Xavier Frías Conde [alemán; trad. do inglés]. Eilao, Asturias: MDGA, 2000.

- HEITZ, Bruno. *Unha historia fantástica*. Trad. de Marisa Núñez [francés]. Pontevedra: Kalandraka, 2000.
- LANDA, Mariasun. *Cando os gatos se senten sós*. Trad. de Carmen Torres [vasco]. Madrid: Anaya, 2000.
- LERTXUNDI, Anjel e MITXELENA, Jokin. *Eu son gordecho, ¿e que?* Trad. de Xesús Carballo Soliño [vasco]. Vigo: Galaxia, 2000.
- *Eu tghopezo no eghe, ¿e que?* Trad. de Xesús Carballo Soliño [vasco]. Vigo: Galaxia, 2000.
- LLUCH, Enric. *Xalop, Bori-Bori e o bandido Faldriqueiras*. Trad. de Pilar Saborido Otero [catalán]. A Coruña: Rodeira, 2000.
- LOVECRAFT, H. P. *Relatos de terror*. Trad. de Anxo Romero Louro [inglés]. Vigo: Xerais, 2000.
- *Relatos fantásticos*. Trad. de Anxo Romero Louro [inglés]. Vigo: Xerais, 2000.
- MACFARLANE, A. e A. MCPHERSON. *O novo diario dun xove maniático*. Trad. de Montserrat Paz e Xosé María Moreno [inglés]. Vigo: Xerais, 2000.
- MALLORQUÍ, César. *O último traballo do señor Luna*. Trad. de Pilar Saborido Otero [castelán]. A Coruña: Rodeira, 2000.
- MARÍN ESTRADA, Antón. *Camiños sen fin*. Trad. de Leandro García Bugarín [asturiano]. Vigo: Galaxia, 2000.
- MARTÍN, Andreu e Jaume RIBERA. *Flanagan, só Flanagan*. Trad. de Carmen Torres París [catalán]. Vigo: Xerais, 2000.
- MARTÍNEZ, Rocío. *Gato Guille e os monstros*. Trad. de Xoán Couto [castelán]. Pontevedra: Kalandraka, 2000.
- MOURE, Gonzalo. *O bocexo do puma*. Trad. de Xosé Antón Palacio [castelán]. Santiago de Compostela: Obradoiro, 2000.
- NEIRA, María. *A mamá gansa e a lúa*. Adapt. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
- *A mamá gansa e as vocais*. Adapt. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
- *A mamá gansa e o pastel*. Adapt. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
- *A mamá gansa e a tronada*. Adapt. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
- NIETO RODRÍGUEZ, Josefa. *Federico, un mosquito equilibrista*. Trad. de Anosar [castelán]. Sant Boi, Barcelona: Ed. da autora, 2000. [Ed. en castelán, catalán, vasco e galego].
- *Un gato osado*. Trad. de Anosar [castelán]. Sant Boi, Barcelona: Ed. da autora, 2000. [Ed. en castelán, catalán, vasco e galego].
- O'CALLAGHAN I DUCH. *Uns ratos insoportables*. Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.

- PALOMA, David [Paloma Sanlletra]. *O loro laretas*. Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
- *O poliño repetido*. Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
 - *¡Que vozarrón ten o león!* Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
 - *¡Quero ser grande!* Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
 - *O sapoconcho Paseniño*. Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
 - *A vaca gorda*. Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
- POIZAT, Chloé. *Máquinas*. Trad. de Marisa Núñez [francés]. Pontevedra: Kalandraka, 2000.
- POTTER, B. *O conto do Timoteo puntiñas*. Trad. de Kevin M. Plumley, Natalia Rodríguez e Fernando F. Ramallo. Vigo: Justice Publications, 2000.
- *O conto do coelliño Benxamín*. Trad. de Kevin M. Plumley, Natalia Rodríguez e Fernando F. Ramallo [castelán]. Vigo: Justice Publications, 2000.
 - *O conto do coello Pedro*. Trad. de Kevin M. Plumley, Natalia Rodríguez e Fernando F. Ramallo [castelán]. Vigo: Justice Publications, 2000.
- PRAT, Àngels. *O robot Internet*. Adap. de Xoán Babarro [castelán]. Barcelona: Esín, 2000.
- PRATS, Joan de Déu. *Un banquiño ó sol*. Adap. de Xoán Babarro [catalán]. Barcelona: Esín, 2000.
- SÁNCHEZ, Mireia. *Na árbore*. Adapt. de Xoán Babarro [catalán]. Barcelona: Esín, 2000.
- *Na area*. Adapt. de Xoán Babarro [catalán]. Barcelona: Esín, 2000.
 - *No caixón*. Adapt. de Xoán Babarro [catalán]. Barcelona: Esín, 2000.
 - *No chan*. Adapt. de Xoán Babarro [catalán]. Barcelona: Esín, 2000.
- SPRYRI, J. *Heidi*. Trad. Beatriz Fraga Cameán [inglés]. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 2000.
- TOLKIEN, J. R. R. *O hobbit*. Trad. de Moisés R. Barcia [inglés]. Vigo: Xerais, 2000.
- TROYES, Chrétien de. *Lanzarote ou o Cabaleiro da Carreta*. Trad. de Santiago Gutiérrez García [francés]. Vigo: Xerais, 2000.
- TURRIER, Fabrice. *Pirracas e as patacas*. Trad. de Marisa Núñez [francés]. Pontevedra: Kalandraka, 2000.
- UGIDOS, Silvia. *Meu pai é ama de casa, ¿e que?* Trad. de Xesús Carballo Soliño [asturiano]. Vigo: Galaxia, 2000.
- VELTHUIJS. *Ra e lebre*. Trad. de María Reimóndez [inglés]. Vigo: Xerais, 2000.

- *Ra e rata*. Trad. de María Reimóndez [inglés]. Vigo: Xerais, 2000.
 VOLTZ, Christian. *Como cada mañá*. Trad. de Marisa Núñez [francés].
 Kalandraka: Pontevedra, 2000.

71 ANO 2001

1. NARRATIVA

- APULEIO. *O asno de ouro*. Trad. de Estrella Fernández Graña [latín]. Vigo: Xunta de Galicia/Galaxia, 2001.
 CANCELA, Arturo. *O culto dos heroes*. Ed. de Antón Capelán. Trad. de Eduardo Blanco Amor [castelán]. Santiago de Compostela: Laiovento, 2001.
 CARTER, Angela. *Venus negra*. Trad. de Xela Arias Castaño [inglés]. Vigo: Xerais, 2001.
 CASTRO, Rosalía de. *A filla do mar*. Trad. de Olga Patiño [castelán]. Noia: Toxosoutos, 2001.
 – *O cabaleiro das botas azuis*. Trad. de Carlos Castro Piñón [castelán]. Noia: Toxosoutos, 2001.
 CHRISTIE, Agatha. *O asasinato de Roger Ackroyd*. Trad. de Miguel Pérez Romero [inglés]. Vigo: Galaxia, 2001.
 – *Cianuro espumoso*. Trad. de María Cameselle [inglés]. Vigo: Galaxia, 2001.
 DWORKIN, Andrea. *Xeo e lume*. Trad. de Cristina Veiga Novoa [inglés]. Vigo: Xerais, 2001.
 MANSFIELD, Katherine. *As fillas do defunto coronel*. Trad. de Teresa Caneda Cabrera [inglés]. Vigo: Xerais, 2001.
 MÜLLER, Herta. *O home é un grande faisán no mundo*. Trad. de Frank Meyer [alemán]. Vigo: Xerais, 2001.
 OTERO, Carolina. *As auténticas memorias da Bela Otero*. Trad. de François Davó e Dulce María Fernández Graña [francés]. Vigo: Xerais, 2001.
 PARDO BAZÁN, Emilia. *Os pazos de Ulloa*. Trad. de Olga Patiño [castelán]. Noia: Toxosoutos, 2001.
 VIAN, Boris. *A espuma dos días*. Trad. de Henrique Harguindey [francés]. Santiago de Compostela: Laiovento, 2001.
 YU JIAN. *Voo*. Trad. de Zhang Li [chinés]. Santiago de Compostela: Amastra–N–Gallar, 2001.

2. POESÍA

- BONET, Blai. *Antoloxía poética*. Ed de Margalida Pons [bilingüe]. Trad. de Xavier Rodríguez Baixeras [catalán]. A Coruña: Espiral Maior, 2001.
 LLOMPART, Josep Maria. *Antoloxía poética de Josep Maria Llompart*. Sel. de Encarnació Viñas e Cèlia Riba. Ed. bilingüe e trad. de Xavier Baixeras [catalán]. A Coruña: Espiral Maior, 2001.

- HEINZE DE LORENZO, Úrsula. *Ambra*. Ed. bilingüe. Trad. de Ramón Lorenzo [alemán]. Sada: O Castro, 2001.
- NIKONOVA, Rea. *Dous todo (poemas e marxos)*. Trad. de Irina Stepanova [ruso]. Santiago de Compostela: Amastra-N-Gallar, 2001.
- ROSSELLÓ BOVER, Pere. *Vinte poetas das Baleares*. Ed. bilingüe. Trad. de Xavier Rodríguez Baixeras [catalán]. A Coruña: Espiral Maior, 2001.
- VILLANGÓMEZ, Marià. *Un voo de paxaros*. Ed. de Isidor Marí [bilingüe]. Trad. de Xavier Rodríguez Baixeras [catalán]. A Coruña: Espiral Maior, 2001.
- WHITMAN, Walt. *Canto de min mesmo*. Trad. de Xosé Manuel Freire [inglés]. Santiago de Compostela: Positivas, 2001.

3. DRAMÁTICA

- BALLESTER, Alexandre. *Nun pregue de veludo (fagamos comedia)*. Ed. bilingüe. Trad. e ed. de Xesús González Gómez [catalán]. A Coruña: Biblioteca-Arquivo Francisco Pillado Mayor / Universidade da Coruña, 2001.
- PLAUTO. *Aulularia*. Trad. de Mercedes Boado Vázquez, María Xesús Frei Collazo e Aquilino Iglesias Alvariño [latín]. Vigo: Xunta de Galicia / Galaxia, 2001.
- VILLALONGA, Llorenç. *Desbaratos*. Ed. bilingüe. Trad. e ed. de Xesús González Gómez [catalán]. A Coruña: Biblioteca-Arquivo Francisco Pillado Mayor / Universidade da Coruña, 2001.

4. ENSAIO

- BADIOU, Alain. *A poesía como condición da filosofía. Entrevista realizada por Charles Ramond*. Trad. de Emilio Araújo [francés]. Santiago de Compostela: Amastra-N-Gallar, 2001.
- HUGUET, Josep e Joan SERRA. *Os nacionalismos perigosos*. Trad. de Antonio Garazo [catalán]. Santiago de Compostela: Laiovento, 2001.
- LACASTA-ZABALZA, José Ignacio. *España uniforme*. Trad. de Mercedes Queixas Zas [castelán]. Santiago de Compostela: Laiovento, 2001.
- OVIDIO NASÓN, Publio. *A arte de amar*. Trad. de Xoán Carlos Domínguez Alberte [latín]. Laracha: Xuntanza Editorial, 2001.
- PLATÓN. *Banquete*. Trad. de Carlos Búa Alonso [grego]. Vigo: Xerais, 2001.
- PLATÓN. *Diálogos; Fedro; Banquete; Fedón*. Trad. de Xurxo S. Veloso [grego]. Laracha: Xuntanza Editorial, 2001.
- SARMIENTO, Fr. Martín. *Viaxe a Galicia (1754)*. Ed. de José Luís Pensado. [castelán]. Noia: Toxosoutos, 2001.
- SWIFT, Jonathan. *Ensaio, sátiras e aforismos*. Trad. de Abel López Rodríguez [inglés]. Santiago de Compostela: Laiovento, 2001.

5. INFANTIL E XUVENIL

- ALAPONT, Pasqual. *A ovella negra*. Trad. de Pilar Saborido Otero [catalán]. A Coruña: Rodeira-Edebé, 2001.
- ALCÁNTARA, Ricardo. *Tento e maila cadea*. Trad. de X. Carlos Rodríguez Pérez [castelán]. Zaragoza: Edelvives, 2001.
- *Tento e maila tele*. Trad. de X. Carlos Rodríguez Pérez [castelán]. Zaragoza: Edelvives, 2001.
- *Tento e mailo mar*. Trad. de X. Carlos Rodríguez Pérez [castelán]. Zaragoza: Edelvives, 2001.
- *Tento e mailo medo*. Trad. de X. Carlos Rodríguez Pérez [castelán]. Zaragoza: Edelvives, 2001.
- *Tento e mailo nadal*. Trad. de X. Carlos Rodríguez Pérez [castelán]. Zaragoza: Edelvives, 2001.
- *Tento e mailo oso de peluche*. Trad. de X. Carlos Rodríguez Pérez [castelán]. Zaragoza: Edelvives, 2001.
- BUSCH, Wilhelm. Max e Moritz. *Historia de dous pillos en sete trasnadas*. Trad. de Luciano Fernández de Sanmamed Sampedro [alemán]. Ourense: Linteo, 2001.
- DORFMAN, Ariel. *A rebelión dos coellos máxicos*. Trad. de Xosé Manuel Moo Pedrosa [castelán]. Vigo: Xerais, 2001.
- DURAN, David. *Ciclo bis*. Trad. de Ánxela Gracián e Xosé Teipes [catalán]. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 2001.
- HERNÁNDEZ, Avelino. *Aquel vello e aquel neno*. Trad. de Xoán Couto Palmeiro [castelán]. Pontevedra: Kalandraka, 2001.
- HOFFMANN, Heinrich. *Pedro Guedellas (Der Struwelpeter)*. Trad. de Marta García González [alemán]. Ourense: Linteo, 2001.
- ITURBE, Arantxa. *Eu fágoo sentado. ¿E que?* Trad. de Xesús Carballo Soliño [vasco]. Vigo: Galaxia, 2001.
- JANER MANILA, Gabriel. *Lémbrete dos dinosauros, Ana María*. Trad. de María Otero [catalán]. A Coruña: Rodeira-Edebé, 2001.
- JANOSCH. *¡Que bonito é Panamá!*. Trad. de Dolores Romay [alemán]. Pontevedra: Kalandraka, 2001.
- , *Imos buscar un tesouro*. Trad. de Dolores Romay Calvo [alemán]. Pontevedra: Kalandraka, 2001.
- JARELL, Randall. *Voar de noite*. Trad. de Xosé Manuel González [inglés]. Pontevedra: Kalandraka, 2001.
- KRUZ IGERABIDE, Juan. *Helena e o solpor*. Trad. de Mario Unamuno [vasco]. Vigo: Galaxia, 2001.
- LANDA, Mariasun. *Elefante corazón de paxaro*. Trad. de Silvia Gaspar [castelán]. Vigo: Xerais, 2001.
- LINDO GARRIDO, Elvira. *Coitado Manolito*. Trad. Antón Palacio [castelán]. Santiago de Compostela: Obradoiro, 2001.

- NESQUENS, Daniel. *Marmelada de amorodo*. Vigo: Xerais, 2001.
- OBIOLS, Miquel. *O cadro máis bonito do mundo*. Trad. de Miguel Barrios Rodríguez [catalán]. Pontevedra: Kaladranka, 2001.
- PACHECO, Gumersindo. *As raíces do tamarindo*. Trad. de Antonio Pichel [castelán]. A Coruña: Rodeira-Edebé, 2001.
- PITA, Charo. *Igor*. Trad. de Charo Pita [castelán]. Pontevedra: Kaladranka, 2001.
- RIVAS TORRES, Mercè. *Nassima, á sombra dos talibáns*. Trad. de Mercedes Pacheco Vázquez [catalán]. Vigo: Ir Indo, 2001.
- RIVERA FERNER, Marta. *O elefante que non era elefante*. Trad. de Xosé Manuel Moo Pedrosa [castelán]. Vigo: Xerais, 2001.
- RUBIO, Antonio. *Os oficios de Xan*. Trad. de Xoán Couto [castelán]. Pontevedra: Kaladranka, 2001.
- SCHLÜTER, Andreas. *Manxar do demo*. Trad. de Franck Meyer [alemán]. Vigo: Galaxia, 2001.
- SEBASTIÁN GUTIÉRREZ, Alberto. *Capitán calabrote*. Trad. Maite García Telmo [castelán]. Pontevedra: Kalandraka, 2001.
- [S.A.]. *O bosque animado. A aventura de Furi*. [Trad. de Irene Penas Murias, castelán]. A Coruña: Everest, 2001. [Versión a partir da película sobre o libro de Wenceslao Fernández Flórez].
- [S.A.]. *O bosque animado. Sentira-la súa maxia*. [Trad. de Irene Penas Murias, castelán]. León: Everest, 2001. [Versión a partir da película sobre o libro de Wenceslao Fernández Flórez].
- TÉBAR, Juan [adap]. *Contos das 1001 noites*. Trad. de Carmen Torres París [castelán]. Vigo: Xerais, 2001.
- TOLKIEN, J.R.R. *O señor dos aneis I. A irmandade do anel*. Trad. de Moisés R. Barcia [inglés]. Vigo: Xerais, 2001.
- *O señor dos aneis II. As dúas torres*. Trad. de Moisés R. Barcia [inglés]. Vigo: Xerais, 2001.
- *O señor dos aneis III. O regreso do rei*. Trad. de Moisés R. Barcia [inglés]. Vigo: Xerais, 2001.
- TRIGO, Xulio Ricardo. *A desaparición de Evelyn*. Trad. Manuel Cortés Tallón [catalán]. Vigo: Galaxia, 2001.
- URGERER, Tomi. *Tres bandidos*. Trad. de Dolores Romay Calvo [alemán]. Pontevedra: Kalandraka, 2001.
- ZIMNIK, Reiner. *Xonás o Pescador*. Trad. de Dolores Romay [alemán]. Pontevedra: Kaladranka, 2001.
- ZUBIZARRETA, Patxi. *De fel e de mel*. Trad. de Xosé Manuel Moo Pedrosa [castelán; orixinal en vasco]. Vigo: Xerais, 2001.

O PADRE SARMIENTO, TEÓRICO DA TRADUCCIÓN

Xosé Manuel Dasilva
Universidade de Vigo

Era cousa rara Sarmiento non se deter algunha vez a reflexionar sobre o feito traductor, aínda que sequera fose no medio dunha desas infindas digresións ás que tan afeccionado se revelou sempre. Efectivamente, non deixa de ser anómalo que o frade beneditino, ó longo da súa vastísima obra de trazos temáticos plurais, en certo momento non se rendese ó engado de adiantar algunha opinión, mesmo que de camiño cara a outros obxectivos, con referencia ó campo traductolóxico. Iso sorprende máis se se ten en conta, de xeito primordial, a dependencia que o pensamento ilustrado mostra con relación a algunhas culturas foráneas, de todas elas en especial a francesa, os pensadores da cal proxectaron durante o século XVIII unha notoria influencia que conduciu a que a mediación lingüística daquela constituíse, en certa forma, unha necesidade esencial para os nosos autores.

O historiador, e presidente da Real Academia Galega, Xosé Ramón Barreiro Fernández presentaba nun traballo hai poucas datas saído á luz, titulado “Ilustración galega. As luces dun século”, un elenco moi documentado de ilustrados galegos onde, a carón dos grandes nomes, como os de Frei Benito Xerónimo Feixoo e Montenegro, o propio Sarmiento, Cornide e Saavedra, Xoán Fernández de Castro Fernández, Bernardo Hervella de Puga, Francisco X. Somoza de Monsoriu, Pedro Antonio Sánchez Vaamonde ou Xosé Lucas Labrada, xorden tamén outros moitos autores menores, por así dicir, entre os que sobrancean precisamente algúns tradutores. Tal é o caso, en particular, de Xoán Francisco X. Somoza e Ulloa, que verteu unha das obras máis difundidas no século XVIII, *Entretenimiento de Phoción*, do francés Mably, ou de Manuel Ros Medrano, que fixo o mesmo coa obra de Vernet titulada *Diálogos Socráticos*. No elenco disposto con rigor por Xosé Ramón Barreiro Fernández aparecen igualmente Joaquín Camacho de Insausti, que trasladou a obra *Triunfos de la verdadera religión*, do Conde de Valmont, José Miguel Alea, que traduciu *Exposición de los caracteres de la verdadera religión*, de Gerdi, e *El filósofo solitario*, do P. Almeida, así como, en fin, Anxo A. Henry Vieira, que nunca puido ver estampadas as súas traducións, de número non escaso, por non mereceren en ningunha oportunidade a aprobación pertinente do Consello Real.

¹ Barreiro Fernández, Xosé Ramón. 2002 “Ilustración galega. As luces dun século”, *Cadernos de Pensamento e Cultura A Nosa Terra*, 24, pp. 10-14.

Aínda máis estraño, xa que logo, pode parecer agora, á vista destes datos, que Sarmiento non se ocupase nalgunha circunstancia da tradución. É boa verdade que o estado presente da súa colosal obra, mesmo hoxe en día en moi desequilibrada proporción máis inédita que édita —aínda que, gracias a eloxiable iniciativa do Consello da Cultura Galega, axiña esta lamentable situación felizmente vai ser corrixida—, non permite rastrear de maneira exhaustiva todas as digresións sarmentinas verbo da cuestión.

Sarmiento, emporiso, si escribiu unha vez, alomenos, sobre o acto de traducir. Fíxoo de modo tanxencial nunha das súas escasas obras que saíron do prelo, en concreto a que leva por título *Demostración crítico-apologética de el Theatro crítico universal que dio a la luz el R.P.M. Fr. Benito Geronymo Feyjoo, Benedictino*². Aquí o admirable ilustrado pontevedrés inclúe xustamente un comentario de apreciable extensión, ateigado de perspicacia, acerca dalgúns dos requisitos cos que debe contar todo aquel que, con aceptable competencia, queira levar a cabo dun texto de partida unha tradución fiable que, á súa vez, “faga obra á parte”, como o propio Sarmiento se encarga de apuntar con suma expresividade.

Figura a seguir o devandito comentario de Sarmiento en versión galega, lingua á que se traduciu o texto orixinal en castelán. Se as circunstancias históricas do noso idioma non fosen tan adversas no tempo que lle cadrou a el vivir, non é en absoluto de dubidar que Sarmiento escribise da súa man estas palabras directamente en galego.

Frei Martín Sarmiento

Demostración crítico-apologética de el Theatro crítico universal que dio a la luz el R.P.M. Fr. Benito Geronymo Feyjoo, Benedictino

¿Que lle parece agora ó lector que tiver algunha leve tintura da lingua francesa? ¿Non é boa tradución desta cláusula: Ne sont pas de pures hypotheses, estoutra castelá totalmente contradictoria: No es otra cosa que puras hipótesis? Con este modo de ler, entender e traducir as cláusulas dos autores (...), impóndolles todo o contrario do que din, doadamente se farda un corpulento librote. Para isto, nin se necesita abrir libros nin estudialos. Verdade é que con aqueles modais de entender igualmente se poderá impugnar canto dixer Santo Agostiño.

Non crea o lector que me admiro de semellante tradución quimérica. Hai tantas destas imposturas, e levo palpado tales monstruosidades, que xa teño civilizada a admiración. Dirá algún que isto foi obrar con certa malicia. Non tanto. Mais aquí está a certa ignorancia, coa cal se compón todo. Outros dirán que isto é non saber os significados franceses. Non tan pouco. Tamén é

² Con bo criterio o texto foi escolmado por Julio-César Santoyo na súa Teoría y crítica de la traducción, Bellaterra, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1987, pp. 99-100.

falta de saber as conexións das voces. Finalmente ha dicir o mesmo R. que isto procedeu de equivocación (a non ser que o impresor cargue tamén con esta maula). Non abonda. Equivocarse nunha proposición, cando está incidente para o asunto que se trata, é dispensable. Mais equivocarse na que é conclusión de todo o asunto, que se trata por extenso, e entendela en sentido contradictorio, isto non é equivocarse nunha proposición, é non entender o que se le, nin ter noticia do asunto.

Esta, e outras traducións desatinadas do R., poderán servir de exemplo, ou de aviso, para que os incautos lectores non se deixen levar de traducións de libros cando ignoraren os talentos do traductor. Teño advertido que é moi común o erro de crer que un suxeito que tiver algúns principios de lingua estraña, é xa capaz de traducir un libro. Erro perniciosísimo, e que ocasionou se toleren na República Literaria traducións insulas de libros excelentes. Presupostas as virtudes intelectuais no que quere ser traductor, non hai bastante con que posúa as dúas linguas con perfección. É indispensable que comprenda o asunto da obra que ha traducir. Tampouco abonda comprender o asunto, se non posúe as dúas linguas con perfección. Se non concorren xuntos estes requisitos, non sairá traducción, senón unha desfiguración da obra, que faga obra á parte. Para precaver os erros que hai nisto, xa o ilustrísimo Huet tratou este punto no seu libro *De interpretatione*.

En caso, non obstante, que o traductor non estea adornado igualmente daquelas dúas virtudes, xulgo que mellor traductor ha ser o que, penetrando o asunto perfectamente, posúa a lingua estraña con algunha medianía, que o que, posuíndo a lingua con perfección, a penas ten tintura da facultade que se ha manexar. Isto faise evidente con este exemplo. Un perfecto xeógrafo español, que só saiba medianamente a lingua francesa, entenderá, e poderá traducir menos mal, un libro francés de Xeografía que outro español que saiba con primor a lingua francesa, e só teña de Xeografía tales cales principios superficiais. Para se evadir das dificultades da lingua, poderán servir de moito os dicionarios. Se non procede o estudio da facultade, que é o obxecto da obra, non abundan dicionarios para o acerto; ou, por mellor dicir, concorren dicionarios, polianteas e outras fargalladas para a maior confusión.

Pero ¿que dirá o lector daqueles que, negados ao coñecemento da facultade que se ha manexar na traducción, e satisfeitos con tal cal infarinatura de lingua estraña, queren meterse tamén a tradutores? Diga o que gustar. O que non ten dúbida é que aínda moitos españois non entendem algúns libros casteláns, cando estes tratan de facultades recónditas que xamais teñen sido obxecto da súa aplicación. O R., a querer meterse en todo, demostra que non é para cousa ningunha. Non entende os períodos casteláns (...), porque xa está negado á intelixencia dos asuntos, e élle traballo inútil revolver lugares comúns de polianteas, e outras complicacións, para os entender. Traduce insulsa, e contradictoriamente, os autores franceses que caen nas súas mans,

porque se encontra moi atrasado nos rudimentos da lingua francesa. Bastará para demostrar isto a confusión do *du* francés co *por* castelán, que introduciu na traducción da *Relación* do P. Fritz. Finalmente, por posuír os dous defectos en sumo grao, traduciu na materia presente *no es otra cosa que puras hipótesis* como que correspondía ao francés *ne sont pas de pures hypotheses*, sendo evidentísimo que é traducción en sentido contradictorio. Pensen, en vista disto, os lectores incautos nos que, sen se ergueren do po literario, érguense do po da terra para seren traductores, da noite para a mañá.

DECRETO SOBRE A TRADUCCIÓN E A INTERPRETACIÓN XURADA EN GALICIA

13.846

DIARIO OFICIAL DE GALICIA

Nº 182 • Venres, 20 de setembro de 2002

I. DISPOSICIÓN XERAIS CONSELLERÍA DE EDUCACIÓN E ORDENACIÓN UNIVERSITARIA

Decreto 267/2002, do 13 de xuño, polo que se regula a habilitación profesional para a traducción e a interpretación xurada doutras linguas para o galego, e viceversa.

O Estatuto de autonomía de Galicia, no seu artigo 5, outórgalles ó galego e ó castelán o carácter de linguas oficiais que todos teñen o dereito de as coñecer e as usar; e tamén establece que os poderes públicos de Galicia garantirán o uso normal e oficial dos dous idiomas e potenciarán o emprego do galego en tódolos planos da vida pública, cultural e informativa, para o que disporán dos medios necesarios para facilita-lo seu coñecemento. Por outra parte, o artigo 27.20º determina que lle corresponde a esta Comunidade a promoción e o ensino da lingua galega. Nesta liña, a Lei 3/1983 de normalización lingüística, establece, no seu artigo 2, que os poderes públicos de Galicia garantirán o uso normal do galego e do castelán, como linguas oficiais que son da Comunidade Autónoma.

Desta equiparación legal do galego e do castelán derívase a necesidade de contar con profesionais cualificados para a traducción e a interpretación doutras linguas para o galego, e viceversa. De aí a conveniencia de regula-la habilitación destes especialistas, o que facilitará, ademais, o uso do galego na documentación xurídica, administrativa e económica, e nos actos e procedementos que deban ter efectos fóra da Comunidade Autónoma de Galicia, ou que conteñan actuacións procedentes de fóra do seu ámbito territorial.

Por outra parte, a internacionalización das relacións sociais comporta, con frecuencia, a conveniencia de contar con traducións fidedignas do galego a outras linguas, e viceversa; especialmente en textos e actuacións en materia xurídica, administrativa e económica.

Así pois, a necesidade de realizar versións entre pares de linguas, que xorden na vida diaria nos ámbitos xurídico, administrativo e económico aconsellan regular esta función. En primeiro lugar, porque existe a necesidade de dispor dun recoñecemento oficial das traducións e interpretacións xuradas para o galego, e desta lingua para outras. En segundo lugar, coa finalidade de acredita-lo nivel formativo dos profesionais dedicados a estas funcións, mediante as correspondentes probas nas que demostren o seu nivel de aptitude académica e formativa para obter o nomeamento de traductor e intérprete xurado. É finalmente, para recoñecer regulamentariamente o feito de que as facultades de traducción e interpretación prevén itinerarios específicos de traducción xurídico-administrativa e económica ós titulares nestas especializacións.

En consecuencia, vistos os artigos 4.6º e 34.5º da Lei 1/1983, do 22 de febreiro, da Xunta e o seu presidente, por proposta do conselleiro de Educación e Ordenación Universitaria, de acordo co dictame do Consello Consultivo de Galicia, e logo da deliberación do Consello da Xunta de Galicia na súa reunión do día trece de xuño de dous mil dous,

DISPOÑO:

Artigo 1º.-Obxecto.

1. É obxecto deste decreto a regulación das habilitacións profesionais para a traducción e a interpretación xurada doutras linguas para o galego, e viceversa.

2. A habilitación profesional á que se refire o epígrafe anterior obterase mediante a superación das probas reguladas neste decreto. Tamén poden obter a habilitación as persoas que reúnan os requisitos previstos no artigo 7 deste decreto.

3. As habilitacións para as modalidades de traducción e de interpretación son independentes unha da outra.

Artigo 2º.-Carácter oficial da traducción e da interpretación.

1. As traducións e as interpretacións que fagan as persoas titulares da habilitación profesional regulada no presente decreto teñen carácter oficial.

2. Os profesionais da traducción e da interpretación xurada deben certificar, coa súa sinatura e co seu selo, a fidelidade e a exactitude das súas actuacións. A certificación e o selo deben axustarse literalmente ós modelos que constan no anexo 1.

Artigo 3º.-Destinatarios das probas.

1. As probas ás que se refire o artigo 1.2º dirixense ás persoas que queiran obter a habilitación de traducción ou de interpretación xurada.

2. Poden tomar parte nas probas as persoas maiores de idade que posúan, como mínimo, un título de diplomado, enxeñeiro técnico, arquitecto técnico ou equivalente. Se se trata dun título estranxeiro, debe estar homologado.

Artigo 4º.-Convocatoria das probas.

1. As probas serán convocadas, coa periodicidade precisa, pola consellería competente en materia de política lingüística.

2. As convocatorias deben indicar:

- a) As linguas obxecto do exame.
- b) O prazo e o lugar de presentación de solicitudes, e tamén a documentación que debe achegarse.
- c) As datas das probas e o lugar onde se realizarán.
- d) O importe da taxa.
- e) O lugar onde se publicarán as listas de persoas admitidas e excluídas e os resultados das probas.

f) A composición do tribunal.

Artigo 5º.-Composición e funcións do tribunal avaliador.

1. O tribunal cualificador das probas de tradución e interpretación xurada compóñeno os membros seguintes: presidente, vicepresidente, secretario e dous vocais. Ademais, poderán nomearse cantos asesores se precisen. Todos eles terán a condición de licenciado. O tribunal será nomeado polo titular da consellería competente na materia.

2. As funcións do tribunal cualificador son as seguintes:

a) Deseño, elaboración, corrección e valoración das probas específicas e comúns nos procedementos convocados.

b) Resolución das reclamacións presentadas.

c) Aprobación de resultados e elevación da correspondente proposta ó órgano competente para resolver a convocatoria.

Artigo 6º.-Réxime das probas.

1. As probas estrutúranse en probas comúns e probas específicas. Son probas comúns a de lingua galega e a de dereito. Son probas específicas a de tradución directa e inversa e a de interpretación consecutiva de enlace. O contido das probas descríbese no anexo 2.

2. Estas probas teñen carácter eliminatorio. A cualificación de apto nas probas comúns conserva os seus efectos nas tres convocatorias sucesivas á realizada.

Artigo 7º.-Habilitación directa.

1. Poden solicita-lo nomeamento, sen necesidade de convocatoria previa, as persoas seguintes:

a) As que posúan o título de licenciado en Tradución e Interpretación, sempre que acrediten mediante certificación académica que cumpren os seguintes requisitos:

a.1) Que cursaron vintecatro créditos de materias de tradución especializada durante a licenciatura e que calquera posible combinación lingüística de todas e cada unha das materias cursadas de tradución especializada teña o galego como lingua cara á que se traduce. De non figurar especificado deste xeito na denominación da materia, deberase xuntar tamén un certificado do programa oficial, coa combinación lingüística das materias cursadas.

a.2) Que doce dos vintecatro créditos das materias de tradución especializada cursada teñen como contidos a tradución de textos xurídicos e económicos. Se estes contidos non figurasen especificados nalgúnha das materias, deberá xuntarse un certificado do programa oficial da materia correspondente ó curso escolar en que se cursase, no que terán que aparecer especificados aqueles contidos. O resto dos créditos, ata os vintecatro, poden obterse mediante a realización de prácticas en empresas avaladas e

tuteladas pola universidade correspondente, a través dos proxectos de fin de carreira ou memorias de tradución, ou a través de materias, incluídas as de terceiro ciclo, sempre que estean relacionadas directamente coa tradución de textos xurídico-administrativos ou económicos.

a.3) Que cursaron 12 créditos de interpretación.

b) As que posúan o nomeamento de intérprete xurado de galego, expedido polo Ministerio de Asuntos Exteriores.

Artigo 8º.-Nomeamento.

1. O titular da consellería competente na materia, por proposta do director xeral de Política Lingüística, resolverá o nomeamento como traductor ou intérprete xurado daquelas persoas que superasen as probas reguladas neste decreto e das que proceda a súa habilitación directa, por estar comprendidas nalgún dos epígrafes do artigo 7.

2. Contra esta resolución, que esgota a vía administrativa, os interesados poderán interpoñer recurso potestativo de reposición perante o conselleiro que a dictou, no prazo dun mes a partir do día seguinte ó da publicación da resolución no *Diario Oficial de Galicia*, segundo o disposto nos artigos 116 e 117 da Lei 30/1992, modificada pola Lei 4/1999, de réxime xurídico das administracións públicas e do procedemento administrativo común, ou ben directamente, o recurso contencioso-administrativo, no prazo de dous meses, perante o Tribunal Superior de Xustiza de Galicia.

3. Este nomeamento dará lugar á inscrición no rexistro que se regula no artigo seguinte.

Artigo 9º.-Rexistro de Tradutores e Intérpretes Xurados Habilitados.

1. A Dirección Xeral de Política Lingüística levará o Rexistro de Tradutores e Intérpretes Xurados Habilitados para esta función, no que se inscribirán as persoas nomeadas traductor ou intérprete xurado para o galego, e do galego para outras linguas.

2. Os datos que deben figurar no rexistro son: nome e apelidos, NIF, data de nacemento, sexo, enderezo, teléfono, número de rexistro, data de alta no rexistro, tipo de alta (habilitación directa ou mediante convocatoria), titulación, modalidade da habilitación (tradución/interpretación) e lingua ou linguas.

3. O cambio de calquera destes datos debe ser comunicado polo interesado, para o seu asentamento no rexistro.

4. Os datos do rexistro son públicos.

Artigo 10º.-Carné acreditativo.

1. A consellería competente, a través da Dirección Xeral de Política Lingüística, expedirá o carné acreditativo a nome da persoa que teña a habilitación para a tradución ou interpretación xurada, segundo o modelo que consta no anexo 3.

2. O carné acreditativo debe elaborarse a través de procedementos e con materiais que garantan a súa autenticidade e durabilidade.

Disposición adicional

Única.-A consellería competente será a que teña asignada as atribucións en materia de política lingüística.

Disposición derradeira

Única.-Facúltase a Consellería de Educación e Ordenación Universitaria para dictar as disposicións necesarias para o desenvolvemento do previsto neste decreto.

Santiago de Compostela, trece de xuño de dous mil dous.

Manuel Fraga Iribarne
Presidente

Celso Currás Fernández
Conseilleiro de Educación e Ordenación Universitaria

ANEXO I

Modelos de certificado e selo

Certificado.

(Nome e apelidos), como (traductor/a e/ou intérprete xurado/a) de (lingua).

Certifico: que esta tradución para o (lingua de destino) é completa e fiel ó seu documento orixinal redactado en (lingua de orixe).

E para que así conste, asino este certificado,

(Localidade e data).

(Selo).

(Sinatura).

Selo.

No selo deben figurar, sen ningún tipo de engadido ou símbolo, os seguintes datos:

1. Nome e apelidos do traductor ou intérprete xurado.
2. Número de rexistro.
3. NIF.
4. Linguas e modalidades para as que está habilitado.
5. Enderezo e teléfono.

ANEXO II

Contido das probas

Proba de lingua galega.

Obxectivo xeral.

O obxectivo da proba é que o examinando demostre ter un dominio práctico da lingua galega que, ó facer unha tradución ou unha interpretación, lle permita utilizala dunha maneira correcta no galego normativizado.

Obxectivos específicos.

O examinando debe mostrar que ten un coñecemento de grao superior da lingua nos aspectos seguintes:

Ortografía: o examinando debe demostrar que ten un dominio completo da ortografía, tanto no relativo ás regras xerais como ás regras particulares e ás excepcionais.

Morfosintaxe: o examinando debe demostrar que ten un dominio completo da morfoloxía e da sintaxe, tanto no relativo ás regras xerais coma ás regras particulares e ás excepcionais.

Léxico e fraseoloxía: o examinando debe demostrar un coñecemento amplo do léxico xeral e da fraseoloxía, propios do galego normativizado.

Contido.

1. Ortografía:

1.1. O vocalismo. A representación dos fonemas do galego. O acento diacrítico.

1.2. O consonantismo. A representación gráfica dos fonemas consonánticos do galego. A representación das consoantes nasais. Os distintos valores do grafema x. A representación gráfica dos grupos cultos.

1.3. O acento. Aplicacións das regras de acentuación.

1.4. Uso da diérese.

1.5. Uso do trazo ou guión.

1.6. Uso de maiúsculas e minúsculas.

1.7. Uso de abreviaturas.

2. Morfosintaxe

2.1. Os artigos. Os alomorfos dos artigos. As contraccións. Usos dos artigos.

2.2. Os determinantes e pronomes posesivos. Formas especiais. Usos e valores especiais dos posesivos. Os posesivos distributivos.

2.3. Os determinantes e pronomes demostrativos. Amálgamas e contraccións.

2.4. Determinantes e pronomes indefinidos. Os cuantificadores e identificadores.

2.5. O xénero do substantivo e do adxectivo. A formación do feminino.

2.6. O número do substantivo e do adxectivo. A formación do plural.

2.7. O verbo: as conxugacións regulares e irregulares.

2.8. Usos dos tempos e dos modos verbais.

2.9. Casos especiais de verbos transitivos, intransitivos e pronominais.

2.10. Verbos de réxime preposicional.

2.11. Uso das formas impersonais (infinitivo impersonal, xerundo e participio). O infinitivo persoal ou conxugado.

2.12. A construción en pasiva.

2.13. As perífrases verbais.

2.14. Os pronomes persoais. Formas tónicas e átonas. As amálgamas dos pronomes. O pronomes de solidariedade. A colocación das formas átonas.

2.15. Pronomes relativos e interrogativos.

2.16. Adverbios: aspectos sintácticos e morfolóxicos.

2.17. Preposicións. Formas e usos.

2.18. Conxuncións de coordinación e subordinación.

3. Os signos de puntuación. O seu uso correcto.

4. Léxico e fraseoloxía.

Tendo en conta a finalidade da proba, pedirase o coñecemento e uso correcto do léxico e da fraseoloxía xerais, propios do galego normativizado.

4.1. Precisión léxica: uso do léxico e da fraseoloxía máis axeitado en cada contexto.

4.2. Locucións adverbiais, prepositivas e conxuntivas.

4.3. As expresións fixadas e frases feitas.

4.4. Sinónimos e antónimos.

4.5. Corrección de interferencias léxicas e fraseolóxicas doutras linguas.

Proba de dereito.

Obxectivo.

Comprobar que os aspirantes ó certificado posúen un coñecemento xeral do ordenamento xurídico, suficiente para traducirlos textos xurídicos.

Contidos.

I) Institucións xurídicas básicas no Estado español.

1. O ordenamento xurídico e a organización dos poderes do Estado.

a) Concepto de ordenamento xurídico.

b) A Constitución. Os tratados internacionais.

c) A lei. As normas con rango de lei: decreto lei e decreto legislativo.

d) O regulamento.

e) Os principios xerais do dereito.

f) O costume.

g) O poder lexislativo

i) O poder executivo.

j) O poder xudicial.

2. O xefe do Estado. A monarquía.

3. Os órganos lexislativos e executivos do Estado.

a) As Cortes españolas: o Congreso e o Senado.

b) Órganos auxiliares: o Defensor do Pobo. O Tribunal de Contas.

c) O Goberno. Composición e funcións.

d) O presidente do Goberno.

e) O Consello de Ministros.

f) Os ministros.

g) As comisións delegadas do Goberno.

4. O Parlamento e o Goberno de Galicia.

a) O Parlamento de Galicia.

b) O Valedor do Pobo e o Consello de Contas.

c) O presidente da Xunta de Galicia.

e) O Consello da Xunta.

f) Os conselleiros.

5. A organización xudicial. Estructura.

a) O Tribunal Constitucional.

b) O Tribunal Supremo.

c) A Audiencia Nacional.

d) O Tribunal Superior de Xustiza de Galicia.

e) As audiencias provinciais.

f) Os xulgados de primeira instancia, de instrución e do contencioso-administrativo.

g) Os xulgados de paz.

h) O goberno do poder xudicial: o Consello Xeral do Poder Xudicial.

6. A organización territorial do Estado: Estado, comunidades autónomas e entidades locais

a) As formas de organización dos estados: estados unitarios e estados descentralizados.

b) O Estado das autonomías. As comunidades autónomas: organización e competencias.

c) A Administración local.

7. A organización da Administración pública.

a) Os órganos da Administración pública: órganos centrais e periféricos.

b) A Administración institucional ou instrumental: organismos autónomos, sociedades estatais e outros entes públicos. A empresa pública.

c) Os colexios profesionais e as cámaras oficiais.

8. Principais institucións de dereito civil.

a) Persoa (persoas físicas e xurídicas. O estado civil. A capacidade. O Rexistro civil).

b) Familia (matrimonio, separación e divorcio; a parella estable; filiación natural e adoptiva; institucións de protección: a potestade do pai e da nai e a tutela).

c) Sucesión (sucesións testada: o testamento; sucesión intestada e sucesión contractual).

d) Contratos (principais figuras contractuais: a doazón, a compravenda, os arrendamentos, o préstamo, a sociedade).

9. Principais institucións de dereito mercantil.

- a) Concepto de empresa e de empresario. O Rexistro Mercantil.
- b) As sociedades (anónimas, limitadas, cooperativas, etc.).
- c) Os títulos valores (a letra e o cheque).
- d) Dereito mercantil especial (bolsista, bancario, propiedade industrial, propiedade intelectual, dereito da competencia, do seguro, dereito marítimo, dereito dos consumidores e usuarios).

10. Principais institucións de dereito laboral.

- a) Concepto de traballador.
- b) O contrato de traballo: concepto, clases e extinción.
- c) As asociacións empresariais e os sindicatos de traballadores.
- d) A autonomía colectiva: os convenios colectivos.
- e) Os conflitos colectivos: a folga e o peche patronal ou *lock out*.
- f) A xustiza laboral: os órganos administrativos arbitrais e os tribunais laborais.

11. Principais institucións do dereito propio da actividade da Administración.

- a) O dereito administrativo como dereito propio da actividade da Administración.
- b) O procedemento administrativo: iniciación, instrución, finalización. Recursos administrativos.
- c) A xestión dos servizos públicos.

12. Os documentos públicos e privados.

- a) A documentación notarial (matrices, copias autorizadas, copia simple, testemuñas e lexitimacións).
- b) As resolucións xudiciais: sentenza e auto.
- c) As resolucións administrativas: notificacións e certificacións.
- d) O Rexistro da propiedade mercantil: publicidade material e publicidade formal.
- e) A documentación estranxeira: a legalización diplomática e o Convenio da Haia.

II) Institucións xurídicas básicas da comunidade internacional.

1. Os tratados internacionais.

- a) Concepto e clases.
- b) A Carta das Nacións Unidas.
- c) Os tratados internacionais relativos á protección dos dereitos humanos: a Declaración Universal dos Dereitos Humanos. O Convenio europeo para a protección dos dereitos humanos e as liberdades fundamentais.

2. As organizacións internacionais.

- a) De ámbito universal. A ONU. Organización e funcións.
- b) De ámbito rexional.

De cooperación preferentemente política. O Consello de Europa.

De cooperación preferente militar. A OTAN.

De cooperación preferentemente económica. A OCDE.

III) Institucións xurídicas básicas da Unión Europea.

1. Os tratados constitutivos: o Tratado da Unión Europea e o Tratado de Ámsterdam. Os tratados constitutivos das comunidades europeas (CECA, CEE, CEEA).

2. Os obxectivos da Unión Europea.

- a) Os obxectivos da Unión Europea: a PESC, a cooperación en asuntos de xustiza e interior e a cidadanía europea.
- b) Os obxectivos da Comunidade Europea: o mercado común e as liberdades comunitarias.
- c) Os fondos estruturais. O FEDER. O FEOGA. O Fondo Social de Cohesión.

3. Institucións e órganos das comunidades europeas.

- a) O Consello. O COREPER.
- b) A Comisión.
- c) O Parlamento Europeo.
- d) O Tribunal de Xustiza.
- e) O Tribunal de Contas.
- f) Os órganos auxiliares: o Comité Económico e Social, o Comité das Rexións e o Banco Europeo de Investimentos.

4. O sistema xurídico comunitario.

- a) Os actos normativos típicos: regulamentos, directivas, decisións, recomendacións e dictames.
- b) As relacións do dereito comunitario cos dereitos internos dos países membros.

5. Perspectivas de futuro.

IV) Lexislación sobre a lingua galega.

1. A lingua galega na Constitución española e no Estatuto de autonomía de Galicia. A Lei de normalización lingüística.

2. A lingua galega na Administración.

- a) Administración e función pública.
- b) Administración local.
- c) Administración de xustiza.
- d) Administración militar.

3. Lexislación de lingua galega nas actividades comerciais e mercantís.

Estructura da proba.

A proba consta dunha batería de 40 preguntas de resposta múltiple con tres respostas alternativas sobre contidos expresados neste epígrafe.

Proba de tradución.

Obxectivo xeral.

O obxectivo xeral desta proba é avaliar os coñecementos e as capacidades necesarias para traducir textos do ámbito xurídico, administrativos ou socioeconómico ou textos formais non literarios.

Estructura da proba.

A proba estruturase nas áreas seguintes:

Área 1/Tradución directa:

Consta dunha tradución para o galego dun texto do ámbito xurídico, administrativo ou socioeconómico, ou dun texto formal non literario.

Área 2/Tradución inversa:

Consta dunha tradución do galego para a lingua elixida polo examinando dun texto do ámbito xurídico, administrativo ou socioeconómico ou dun texto formal non literario.

Área 3/Preguntas sobre cuestións lingüísticas:

Trátase de xustificar e de argumentar as solucións que o examinando dese a puntos concretos da tradución.

Proba de interpretación.

Obxectivo xeral.

O obxectivo xeral desta proba é avaliar os coñecementos e as capacidades necesarias para facer unha tradución de enlace entre dous suxeitos, o que comporta tanto a tradución consecutiva directa como a inversa.

Estructura da proba.

Esta proba consiste en traducir un fragmento da conversa entre un xuíz, fiscal ou avogado e un declarante nunha vista oral ou nunha declaración, a partir de ver a conversa rexistrada en vídeo. Despois de cada intervención, o examinando deberá traducila oralmente. A proba estruturase nas seguintes áreas:

a) Área 1/Dominio das técnicas de interpretación:

Avaliase o coñecemento e a aplicación correcta das técnicas de interpretación (comprensión e reprodución).

b) Área 2/Nivel de lingua galega:

Avaliase a fluidez, a pronunciación e a entoación, a morfosintaxe e o vocabulario, de acordo co estándar oral.

c) Área 3/Nivel da lingua obxecto de interpretación:

Avaliase a fluidez, a pronunciación e a entoación, a morfosintaxe e o vocabulario.

ANEXO III

Datos do carné.

No anverso do carné de tradución e interpretación xurada deben constar os seguintes datos:

Logotipo da Xunta de Galicia.

Nome e apelidos e fotografía do titular.

DNI ou pasaporte ou tarxeta de residencia da UE.

No reverso debe constar:

Número de inscrición no Rexistro da persoa titular.

Habilitación da lingua ou linguas.

Modalidade (tradución/interpretación).

Data de inscrición.

Sinatura do director xeral de Política Lingüística.

III. OUTRAS DISPOSICIÓNS CONSELLERÍA DE EDUCACIÓN E ORDENACIÓN UNIVERSITARIA

Orde do 9 de setembro de 2002 pola que se lle autoriza a ampliación de dúas unidades do segundo ciclo de educación infantil ó centro privado Liceo La Paz da Coruña.

Examinado o expediente presentado polo centro privado Liceo La Paz da Coruña, no que solicita a ampliación de dúas unidades do segundo ciclo de educación infantil,

Resultando que o expediente foi tramitado pola Delegación Provincial de Educación e Ordenación Universitaria da Coruña, que o envía cos informes correspondentes,

Vistos a Lei orgánica 1/1990, do 3 de outubro, de ordenación xeral do sistema educativo (BOE do 4 de outubro), o Real decreto 1004/1991, do 14 de xuño (BOE do 26 de xuño), o Decreto 133/1995, do 10 de maio (DOG do 22 de maio) e a Orde do 20 de setembro de 1995 (DOG do 15 de decembro), pola que se desenvolve o antedito decreto,

Considerando que o devandito centro privado ten autorización definitiva para impartir educación infantil,

Esta consellería, por proposta da Dirección Xeral de Centros e Inspección Educativa,

RESOLVE:

Autoriza-la ampliación de dúas unidades do segundo ciclo de educación infantil ó centro privado Liceo La Paz da Coruña, segundo os datos que se relacionan no anexo desta orde, facendo constar que, para a súa posta en funcionamento, a Delegación Provincial da Consellería de Educación e Ordenación Univer-

NOTAS PARA OS AUTORES

1. Os autores deberán presentar un resumo de 10 liñas do seu traballo, traducido ó inglés. Débense explica-los puntos máis importantes da contribución: obxectivos, metodoloxía, conclusión.

2. Estructura interna

2.1. Citas literais

As citas de dúas liñas ou menos deben ir dentro do texto, con comiñas angulares. As citas superiores a dúas liñas, deben ir fóra do texto, con sangrado pola esquerda de 1.5 e cun corpo de letra de 11 puntos.

2.2. Citas bibliográficas

Débese utiliza-lo sistema da referencia ó primeiro elemento e á data. No texto faise referencia ó autor e ó ano de publicación. Se o nome está citado no texto, aparecen o ano e as páxinas entre parénteses:

Figueroa (1994, p. 12-13) afirma que...

Se o nome do autor non vai citado no texto, a referencia entre parénteses inclúe o nome do autor, a data e as páxinas separadas por comas:

Os membros da Xeración Nós tiveron un intenso contacto cos escritores franceses (Garrido, 1994, p. 44).

Este sistema implica que ten que haber unha referencia bibliográfica coma a que se explica máis abaixo. Xa que no texto se cita a páxina, no listado final de referencias non debe aparecer de novo.

Se se citan varias obras dun mesmo autor publicadas no mesmo ano, hai que engadir unha letra (a, b, c, d...) ó ano, tanto na cita que se fai no texto (Figueroa, 1994a, p. 30) coma na lista bibliográfica final (FIGUEROA, A. 1994a *Diglosia e texto.*)

No texto complementario que se introduza na nota ó pé, debe ir unha referencia abreviada que se refira á lista bibliográfica do final (Auger & Rousseau, 1987).

2.3. Uso de comiñas

–Angulares («ALT-0171 //» ALT-0187): para citas dentro do texto (dúas liñas ou menos);

–Inglesas (" "): para resaltar palabras, títulos, etc.

–Simples (' '): para resaltar palabras dentro dunha cita máis importante, introducida por comiñas angulares.

2.4. Uso de cursiva

O uso da cursiva limitarase para resaltar palabras doutras linguas. Eventualmente pode utilizarse para introducir texto que non é estritamente unha cita, por exemplo, unha traducción (inérita ou para distinguila do orixinal).

2.5. Notas ó pé

Reservaranse para introducir texto complementario e **nunca** deben servir para introducir referencias bibliográficas. A referencia bibliográfica abreviada que apareza no texto da nota ó pé debe corresponder sempre a unha entrada da **lista de referencias bibliográficas** que aparece ó final do traballo.

2.6. Lista de referencias bibliográficas e bibliografía

Débese entender por **referencias bibliográficas** ó listado de obras que teñen unha conexión directa co texto redactado e que nel se citaron. Á parte, e baixo o epígrafe de **bibliografía**, o autor pode engadir unha serie de referencias, non citadas, pero importantes para a comprensión xeral do traballo.

3. Estructura da referencia

3.1. Referencias bibliográficas

a) *Libro*

AUGER, P. & ROUSSEAU, L. 1987. *Metodologia de la recerca terminològica*. Traducció e adaptació de M. T. Cabré i Castellví. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1987.

Na referencia bibliográfica débense da-lo maior número de datos sobre a responsabilidade secundaria (editores, tradutores, revisores, etc.).

b) Artigo

BOULANGER, J. C. 1989. "L'évolution dun concept de 'néologie', de la linguistique aux industries de la langue". En SCHATZEN, D. de (ed.) *Terminologie diachronique*. París: Conseil International de la Langue Française, 1989.

3.2. Bibliografía

Idénticas ás anteriores pero cos seguintes cambios:

–Non se indica a data ó principio da referencia: só ó final.

–Indícanse as páxinas, se se precisa facelo, despois da data (ex.: 1989, p. 56-57).

SUMARIO

NECROLÓXICAS

TEORÍA E HISTORIA DA TRADUCCIÓN

MANUEL F. VIEITES. Antón Villar Ponte traductor. Apropiación e recreación do ideario artístico do movemento dramático angloirlandés e do Abbey Theatre

ÁUREA FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ. Métodos e estratexias para traducir as lexías complexas. O caso dos refráns

XOSÉ MANUEL DASILVA. *A cuestión é non matar as palabras...* (sobre as *traizóns* de Aquilino Iglesia Alvariño como *traduttore*)

IRIA GONZÁLEZ LIAÑO. Traducción e xénero. O feminismo de Rosalía de Castro traducido ó inglés

ALBERTO ÁLVAREZ LUGRÍS. Notas para o estudo da hipótese de explicitación

Traducción, lingua e ciencia:

- XULIÁN MAURE RIVAS. Traducir ciencia en Galicia

- ELVIRA NARVAJA DE ARNAUX. Globalización e lingua. A colonización da lingua científica

- LUIS ÁLVAREZ POUSA. Xornalismo e ciencia. Cómo asegurar a percepción científica do viaxeiro

- BENIGNO FERNÁNDEZ SALGADO. Traducción científica e normalización lingüística

INSTRUMENTA

JOSÉ LUIS AGUIRRE MORENO, ALBERTO ÁLVAREZ LUGRÍS e XAVIER GÓMEZ GUINOVART. Aplicación do etiquetario morfosintáctico do SLI ó corpus de traducións TECTRA

NICOLAS LE CAM. Reflexións comparativas sobre os proverbios bretóns e galegos do ámbito mariñeiro

TRADUCCIÓN XUSTIFICADAS

FRANCK MEYER. Siddhartha en galego

CRISTINA VEIGA. A traducción de Xeo e Lume

EVA M. ALMAZÁN GARCÍA. Os ingredientes da apócema máxica: lealdade ó noso e ó alío en Harry Potter e a cámara dos segredos

ANTONIO RAÚL DE TORO. Traducir poesía irlandesa contemporánea: viaxe a Ítaca

CRÍTICAS E RECENSIÓNS

The Translation Studies Reader de Lawrence Venuti, MARÍA REIMÓNDEZ MEILÁ

Unha escolma xornalística de Plácido R. Castro (Xulio Rios, ed.), XOSÉ MANUEL DASILVA

Vello ceo nórdico, ALBERTO ÁLVAREZ LUGRÍS

Recensións de Bivir, MOISÉS RODRÍGUEZ BARCIA

INFORMACIÓN

A traducción para o galego na entrada do milenio: conto dos libros traducidos nos anos 2000 e 2001, GONZALO CONSTENLA BERGUEIRO

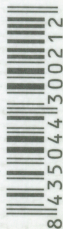
O padre Sarmiento, teórico da traducción, XOSÉ MANUEL DASILVA

Decreto 267/2002, do 13 de xuño, polo que se regula a habilitación profesional para a traducción e a interpretación xurada doutras linguas para o galego, e viceversa

Notas para os autores

399054

ISSN 1135-8920-7-8

8 435044 300212